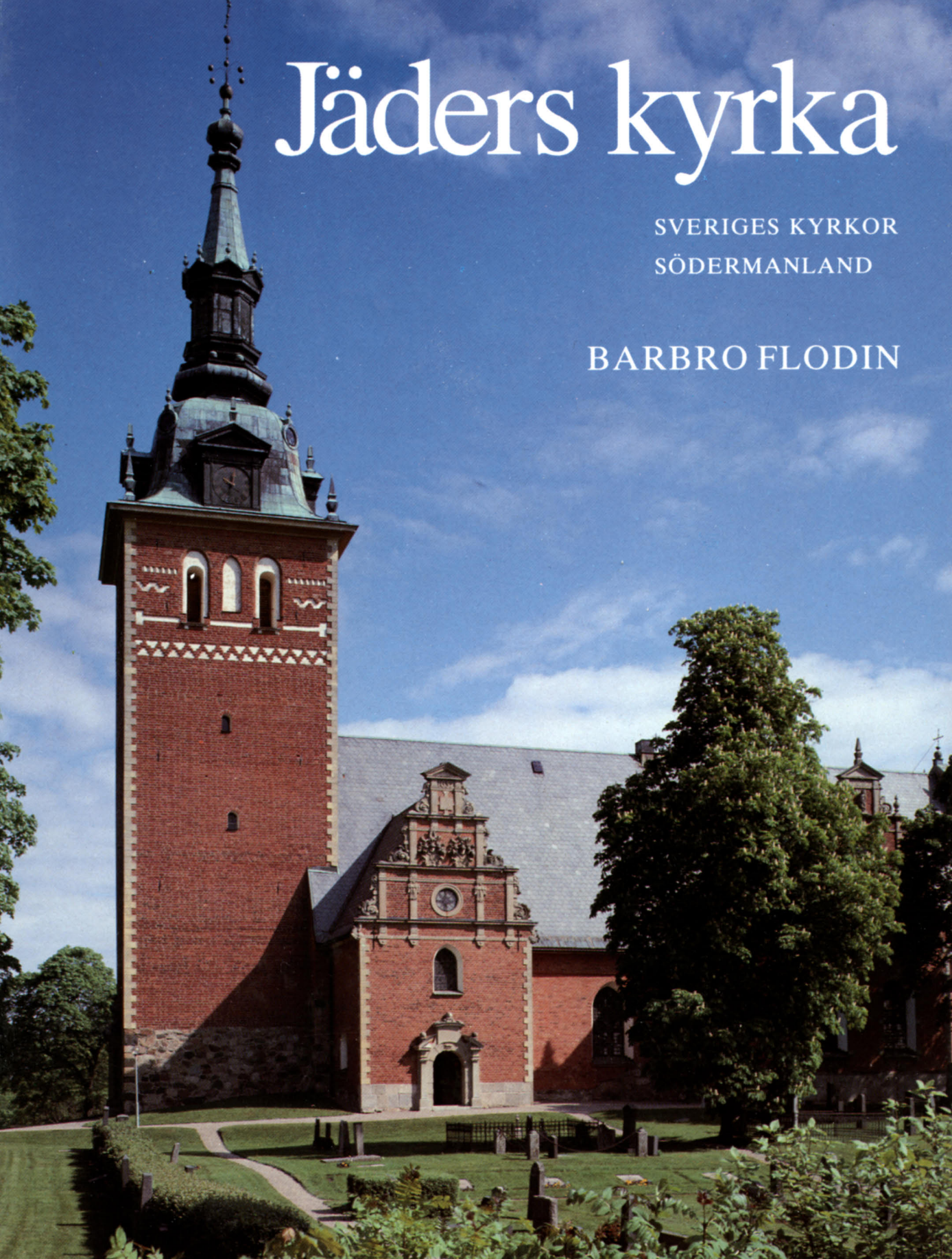

Jäders kyrka

SVERIGES KYRKOR
SÖDERMANLAND

BARBRO FLODIN

Jäders kyrka

Jäders kyrka

ÖSTERREKARNE HÄRAD

SÖDERMANLAND

Av BARBRO FLODIN

VOLYM 208 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIEÄMBETET OCH KUNGL VITTERHETS HISTORIE

OCH ANTIKVITETSAKADEMIEN

Almqvist & Wiksell International 1989

REDAKTIONSKOMMITTÉ: ERIK CINTHIO, ALLAN ELLENIUS,
EVALD GUSTAFSSON, R AXEL UNNERBÄCK

FOTO GABRIEL HILDEBRAND (GH, där ej annat anges)

Beskrivningen av Jäders kyrka avslutad hösten 1987.

Arkivforskning och excerpering utförd av författaren.

Översättning till engelska av bildtexter och sammanfattning gjord av William M Pardon.

Bildmaterial, ritningar, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.

Omslagsbilden återger Jäders kyrka från söder. Foto GH 1988.

På omstående sida Österrekarne härads sigill 1577. Riksarkivet.

CENTRALTRYCKERIET AB, BORÅS 1989

ISSN 0284-1894

ISBN 91-7192-757-3

Förord

Jäders kyrkas långa och händelserika historia går tillbaka till den äldsta kristna tiden – något som återspeglar sig hos kyrkobyggnaden vid sidan av senare tiders förändringar. Främst bär den dock en prägel av stormaktstiden genom de förändringar kyrkans patronus Axel Oxenstierna, rikskansler åren 1612–1654, lät genomföra och kyrkan räknas som ett av våra främsta verk från renässansen.

1977 anslog Jäders församling 10 000 kronor som bidrag till utgivning av en publikation i Sveriges Kyrkor. Därmed kunde arbete med arkivforskning påbörjas. Redaktionskommittén vill uttala sin tacksamhet till församlingen för detta ekonomiska stöd.

Föreliggande publikation har författats av 1:e antikvarien Barbro Flodin, som även utfört den omfattande arkivforskningen. För beskrivningen av den förhistoriska tiden i inledningsavsnittet svarar avdelningsdirektör David Damell vid riksantikvarieämbetets fornminnesavdelning. Textilavsnittet har granskats av avdelningsdirektör Inger Estham, som även gjort en genomgång av textilierna på platsen och framfört värdefulla synpunkter. Översättningen av de latinska texterna har utförts eller bearbetats av fil kand Svante Nyberg. För översättningen av texterna till engelska svarar arkitekten William M Pardon. Merparten av bildokumentationen har gjorts av fotografen Gabriel Hildebrand. I Jäder har församlingens prästerskap och kyrkvaktmästaren Bengt Nilsson följt och underlättat fältarbetet.

Stockholm i februari 1989

Erik Cinthio Allan Ellenius Evald Gustafsson R Axel Unnerbäck

Innehåll

Förord	5
INLEDNING	
<i>Den förhistoriska bakgrunden</i> <i>av DAVID DAMELL</i>	9
<i>Jäders socken under medeltid och nyare tid</i> <i>av BARBRO FLODIN</i>	13
KYRKOGRÅRDEN	15
<i>Kyrkogårdsmur, ingångar, träd. Försvunnen bod-sockenmagasin. Försvunnen benkammare. Försvunna bårhus—gravkapell. Gravklot. Eskilstunakista. Runstenar. Stenhäll. Solur. Försvunna straffstockar. Försvunna fattigbössor.</i>	
BYGGNADER PÅ KYRKBACKEN	20
<i>Försvunna klockstaplar. Försvunna sockenstugor. Försvunna fattigstugor. Stall, förråd, sockenmagasin.</i>	
PRÄSTGÅRDEN	25
<i>Manbyggnad. Äldre manbyggnad. Tiondebod.</i>	
KYRKOBYGGNADEN—EXTERIÖR	27
<i>Plan. Sockel. Murverk i långhuset, sekundärt inmurade stenar. Östkoret. Vapenhuset. Äldre vapenhus. Braheska gravkoret. Sakristian. Äldre sakristia. Värmekammare. Västtornet. Taklist. Ingångar. Fönster. Tidigare fönster. Yttertak. Tornspira. Äldre tornspiror.</i>	
KYRKOBYGGNADEN – INTERIÖR	56
<i>Väggar och valv i långhus, östkor och torn. Golv. Äldre golv. Fönster. Ingångar. Tidigare ingångar. Västtornet. Vapenhuset. Sakristian, Fiholmsgravkoret. Braheska gravkoret. Uppvärmning. Vinden. Takstol. Äldre takstol.</i>	

KYRKANS BYGGNADSHISTORIA

1000-talet, äldsta kristna tiden. 1100-talet, äldsta stenkyrkan. 1200-talets andra hälft, utbyggnad av kyrkan, tillkomst av vapenhus och sakristia. 1400-talets slut, västtorn, kyrkan välves. 1500-talet. 1620–1650-talet, Axel Oxenstiernas tid. Tornspiran 1636–1643. Östkoret 1641–1643. 1640-talet, färgning av kyrkan, rivning av äldre vapenhus, ny ingång. Vapenhuset och sakristian 1651–1652. Braheska gravkoret 1659. Fiholmsgraven 1670-talet. Kyrkans utseende i slutet av 1600-talet. Åsknedslag 1694 och 1702, tornöverbyggnad 1762, reparationer under 1700-talet. Renoveringar och förändringar under 1800-talets första hälft. Brand 1858, reparation, tak 1859. Helgo Zetterwalls tornspira och yttre restaurering 1880. Restaurering 1901. Restaurering på 1930-talet. Restaurering 1969–1970.

KYRKANS KONSTHISTORISKA STÄLLNING

KALKMÅLNINGAR

Konsekrationskors. Försvunna målningar.

INREDNING OCH INVENTARIER

Altare. Försvunnet kakaltare. Försvunnet s k dopaltare. Altarring. Altarskåp. Altar-

67

kors. Krucifix. Försvunna krucifix. Predikstol. Äldre predikstol. Timglas. Bänkinredning. Äldre bänkinredning. Panel. Försvunnet gravskrank. Försvunnet korskrank. Försvunna bokstolar. Biskopsstol. Grevens och grevinnans försvunna bänkar. Axel Oxenstiernas stol. Brudbänk. Försvunnen brudbänk. Knäfallspallar. Försvunna knäfallspallar och bänkar. Läktare och orgelfasad. Äldre läktare. Orgel. Äldre orglar. Nummertavlor. Dopredskap. Äldre dopfunt. Konfiskerat silver. Nattvardskärl. Försvunna nattvardskärl. Brudkrona. Ljusredskap. Försvunna ljusredskap. Textilier. Försvunna textilier. Kollektredskap. Epitafier. Gravstenar. Kistor. Värja. Smidesgaller. Begravningsvapen. Försvunna begravningsvapen. Begravningsfanor. Tavlor, relief. Rökelsekar. Fattigbössa. Filthatt. Kyrkkistor. Möbler. Golvur. Kors. Bägare och vaser. Övriga inventarier. Kyrktupp, tornprydnader. Tornur. Klockor. Försvunna klockor.

92

95

97

NOTER

FÖRKORTNINGAR

KÄLLOR OCH LITTERATUR

SUMMARY

PERSONREGISTER

187

197

198

203

211

JÄDERS KYRKA

Södermanland, Södermanlands län, Strängnäs stift,
Österrekarne härad, Rekarne kontrakt, Kjula pastorat.

Inledning

Den förhistoriska bakgrunden

Av DAVID DAMELL

I Wilhelm Thams "Beskrifning öfver Nyköpings län" år 1852 ges en god karakteristik av Jäders sockens topografi¹: "längst i vester och sydvest samt söder finns sidlänta trakter, spår efter numera nästan utsnade vattendrag, nemligen Kaffjärdens med dess utlopp i norr, och Lappens, som går till Söderfjärden. Midten af landet, och slutningen mot sistnämnda fjärd utgöres av slätter, endast afbrutna af föga betydliga sand- eller bergkullar. Rådande jordmån är lera, här och der sandblandad. Hufvudnäring är åkerbruk, ängsbruk och fiske bland binäringar." Thams beskrivning visar tydligt att Jäder är en landhöjningsbygd, en gång skärgård i Östersjöviken Mälaren innan denna avsnördes från havet och blev insjö.

Endast få områden i Jäder höjer sig + 40 m ö h och något däröver. Några större öar framträder först vid nivån + 25 m ö h (fig 1). Detta är den naturliga förklaringen till att någon fast stenåldersbosättning knappast utvecklats inom det område som nu utgör Jäders socken. Stenåldersfynden är också ytterst fåtaliga, något som även Magnus Collmar påpekat i sin utmärkta sockenkrönika år 1951.² Även fornlämningar från bronsåldern och äldre järnåldern är sällsynta och föremålsfynd saknas likaså från dessa perioder. Endast ett tiotal (ca 140 enskilda gravanläggningar) av de vid 1957 års inventering för den Ekonomiska kartan till ca 80 registrerade fornlämningsplatser med bl a totalt ca 680–690 enskilda gravanläggningar torde kunna inplaceras i detta skede, då havsnivåerna sjönk från ca + 20 m ö h (äldre bronsålder) till + 7–8 m ö h ca 400–500 e Kr. Äldre gravtyper är rösen och stensättningar i krönlägen samt gravfält med grovsteniga, glest liggande stensättningar,

ofta försedda med en kraftig mittsten. Resta stenar är också karakteristiska för detta tidiga skede. Att bosättningen inom Jäder varit ringa under bronsålder – äldre järnålder styrks även av det faktum att föremålsfynd helt saknas från skedet. Troligen har de människor som bott ute på de öar, som då var Jäder, livnärt sig på boskapsskötsel och fiske på samma sätt som skärgårdsbönder sedan levat långt fram i tiden.

Ett stort antal av de ovannämnda ca 80 fornlämningsplatserna har för ö noga beskrivits och avtecknats i en 1872 sammanställd handskrift av klockaren C G Österberg (fig 2–3). Handskriften, som numera förvaras i Antikvariskt Topografiska Arkivet (ATA) i Stockholm innehåller värdefull information bl a beträffande numera helt förstörda fornlämningsplatser.³ Även Harald Otto Indebetous "Södermanlands Minnen" av år 1877 innehåller vissa uppgifter om fornlämningarna i bl a Jäder hämtade från Österberg.⁴ Detsamma gäller Magnus Collmars sockenkrönika från år 1951 och Ivar Schnells "Kaffjärden" från 1972.⁵ Huvuddelen av socknens kända fornlämningar tillhör alltså yngre järnåldern. Till dess allra tidigaste skede (400–500-talet e Kr) torde socknens två fornborgar (Mälby och Fässlinge) möjligen höra. Vissa arkeologiska undersökningar har gjorts på Mälby borg, dock utan att något fyndmaterial framkommit som kan datera anläggningen.⁶ Dock har flera andra utgrävningar av fornborgar gjorts under senare år i Rekarnebygden, varvid bosättningar i några fall kunnat konstateras såväl i som invid borgarna. Hittills gjorda dateringar pekar också på 400–500-talen. Sannolikt har borgarna i viss utsträckning ingått i en bevaknings- och försvarsorganisation med bl a utbyggda signalsys-

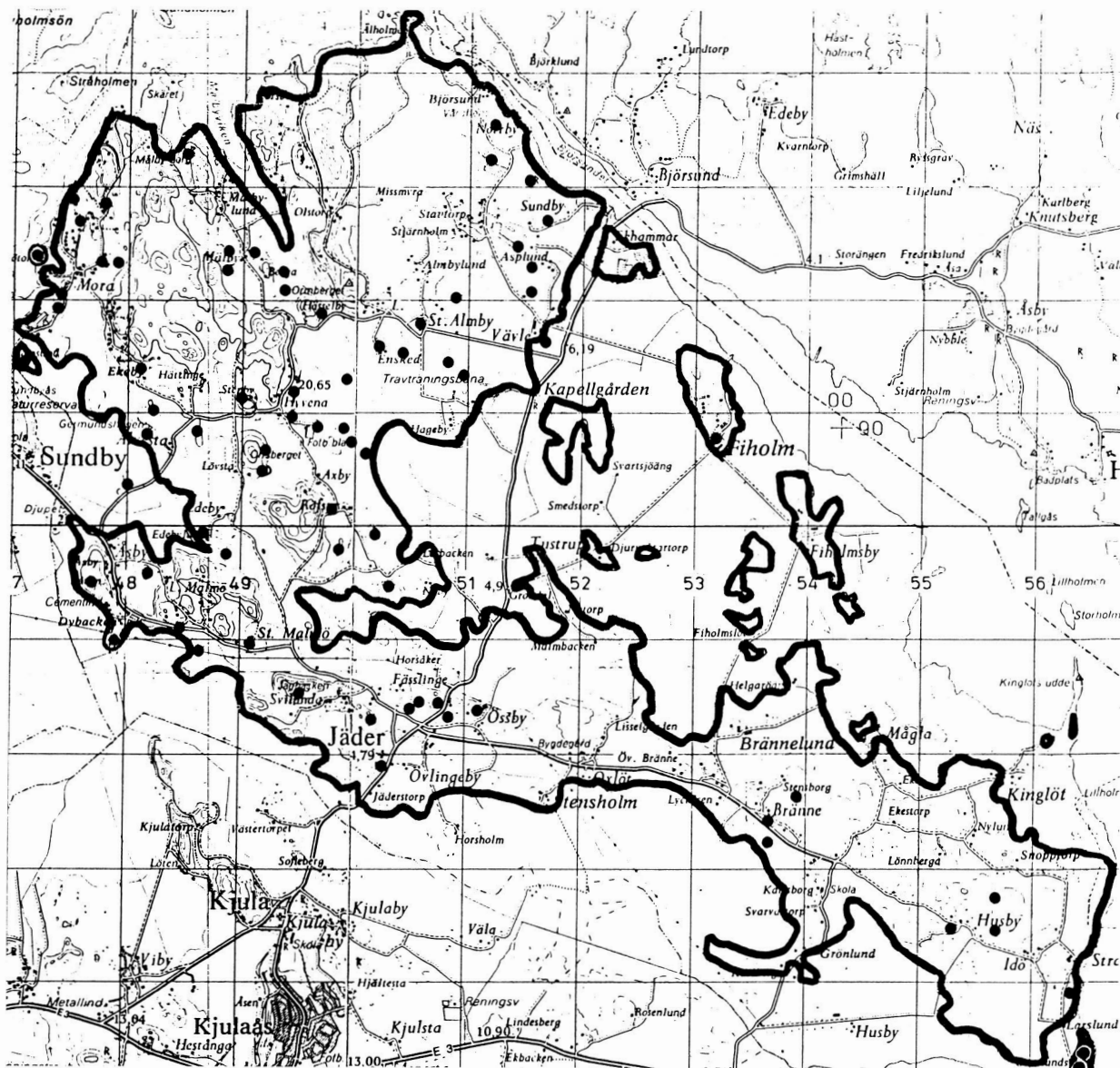

Fig 1. Karta över Jäders socken med 5-meterskurvan markerad. Vikingatidens Jäder (5 m:s nivån) var en stor ö omgiven av grunda havsfjärdar. De med prickar markerade gravarna och gravfälten visar i stort järnåldersbygdens utbredning.

Map of the parish of Jäder with the 5-metre contour marked in black. During the viking period this was the level of the Lake Mälaren, which at that time was directly linked to the Baltic. The dots and dotted areas on the map indicate the location of Iron-Age graves and grave-fields.

tem i form av vårdkasar. En vårdkase kan möjligen också ha stått på Åsbyåsens högsta krön.⁷ 400–500-talen (folkvandringstiden) kan alltså ha varit en betydelsefull period. En förgylld folkvandringstida agraffknapp⁸, påträffad vid markarbeten invid Jäders kyrka, kan fö eventuellt härröra från en förstörd grav, som

alltså tidigare skulle ha legat på den plats där en stenkyrka sedan kom att uppföras under 1100-talet. 1100-talskyrkan har möjligen föregåtts av en träkyrkobyggnad. Förekomsten av ett fragment av en sk Eskilstuna-kista vid Jäders kyrka kan antyda detta. Det är fö inte helt otänkbart att en del av den markförhöjning som

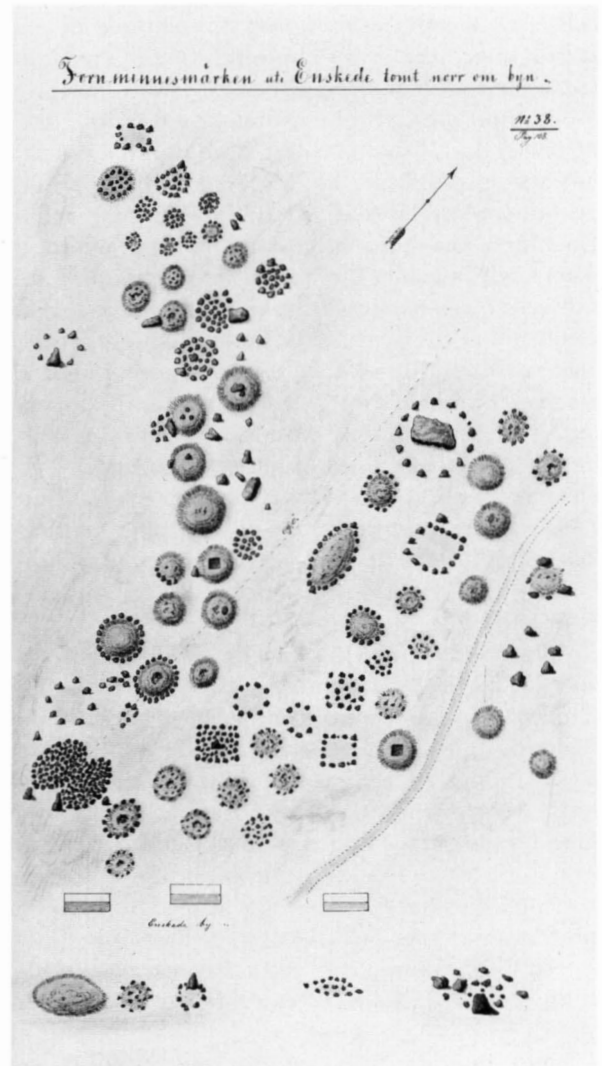
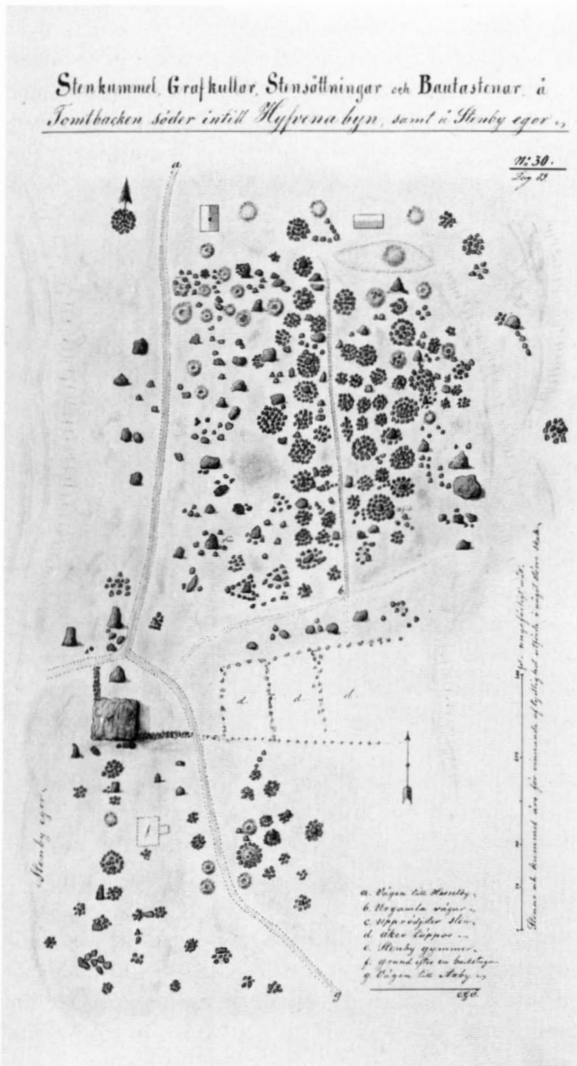

Fig 2–3. Klockaren C G Österberg gjorde under 1800-talet en betydande antikvarisk insats genom att beskriva, kartera och avrita flertalet av Jäders sockens fornlämningar och andra kulturminnen. Här några exempel på Österbergs välgjorda gravfältskartor från byarna Enskede och Hyvena såsom gravfälten såg ut ännu omkring år 1870. Foto ATA.

During the middle of the 19th century C G Österberg, the parish school-teacher and verger of the church, mapped, described and drew the majority of the ancient and cultural and historical monuments in the parish. Here are his excellent maps of the grave-fields in the villages of Enskede and Hyvena which show how these grave-fields still looked around the year 1870.

ännu kan iakttagas intill kyrkans nordvästvägg är rester av en förhistorisk gravhög. Agraffknappen lär ha påträffats vid markarbeten just här.

Många av socknens 36 registrerade gravfält torde även gå tillbaka till folkvandringstiden. Mycket tyder alltså på att en fast samhällsorganisation nu uppstått,

grunden för vendel- och vikingatidens samhälle som möjligen varit inordnat i en begynnande centralstyrd statsbildning.

Yngre järnåldersgravfälten innehåller totalt ca 550 enskilda gravanläggningar och är oftast rätt små (vanligast 5–15 gravar/gravfält), nästan uteslutande högar

och enkla stensättningar. Antalet gravar är således inte särskilt stort, men vi vet bl a genom C G Österbergs iakttagelser att bortodlingsgraden varit hög i Jäder. Få förhistoriska gravar har f ö undersökts i Jäder. År 1965 utgrävdes dock 2 stensättningar vid Hättinge. De innehöll brandbegravningar med enkla fynd såsom bronsölsja, järnbroddar, nyckel? av järn, glasflusspärla m m. Dateringen kan rent allmänt sättas till yngre järnålder. Antalet s k primärenheter i socknen under järnålderns slutskede torde ha uppgått till ca 25.⁹ Enheterna tycks emellertid ej ha varit särskilt stora av gravantalet per enhet att döma. En s k toltft, dvs ett avgränsat område med ca 12 primärenheter, torde ha varit utgångspunkten för en sockenbildning. Man kan dock konstatera att inom varje härad (hundare) relativt regelbundet förekommer en s k dubbeltoft.¹⁰ I Österrekarne har just Jäder varit en dubbeltoft, dvs en bärkraftig ”storsocken”. De ekonomiska förutsättningarna för en sockenbildning med kyrkobygge m m tycks alltså ha förelegat i fallet Jäder.

Att rika gårdar, tillhöriga mäktiga släkter funnits vid vikingatidens slut, framgår också av traktens runstensförekomster, där naturligtvis Sigurdsristningen vid Ramsundet är den märkligaste. Här omtalas kvinnan Sigrids brobygge, en insats som måste ha kostat en anseelig summa pengar. Brofästena nedanför runhällen finns f ö fortfarande kvar. Det högst belägna ligger ca + 4,5 m ö h och visar var vattennivån vid 1000-talets mitt stad.¹¹ Jäder var då en stor ö med sankbeten i strandzonerna runt ön. Ungefär hur bebyggelsespridningen såg ut vid denna tid visar kartan med femmetersnivån markerad och registrerade fornlämningsplatser inprickade.

Sigrid, brobyggerskan, har som antytts, tillhört en stormannasläkt som finns nämnd även på andra runstenar, bl a på den vid Kungshället i Kjula.¹² Av övriga runstenar finns flertalet vid kyrkan samt en vid Vävla och en vid Kapellgården. En av de övriga ristningarna är gjord på en rund sten, numera inmurad i södra väggen av Jäders kyrka och i folkmun benämnd limpan. En annan av stenarna vid kyrkan är sannolikt en s k Ingvarssten, rest över en man vid namn Bägler som alltså sannolikt deltagit i hövdingen Ingvars misslyckade här-färd österut och därvid omkommit med allä sina kamrater.¹³ Rester av en s k Eskilstunakista av blå kalksten har även påträffats vid Jäders kyrka, något som tyder på mycket tidig kyrkoetablering. Runstenarna är f ö inte bara intressanta genom sina texter. De markerar ofta viktigare färdleder och är således väsentliga vid rekonstruktion av 1000-talets vägsystem.

En ur odlingssynpunkt expansiv tid har också järnål-

dens senare skede (vendeltid, vikingatid – tidig medeltid) varit. Pollendiagram från Rekarnebygden visar nämligen att landskapet öppnats alltmer under denna tid, vilket tyder på expanderande boskapsskötsel. Även sädesodlingen går starkt framåt med bl a uppsving för såväl råg som vete.¹⁴ Även själva jordbrukstekniken tycks ha förbättrats.¹⁵ Jäder, som ju är en typisk jordbruksbygd, har alltså sannolikt kunnat producera ett spannmålsöverskott, något som kan vara en av förklaringarna till den relativa skattekraft som syns i de medeltida taxeringsuppgifterna för Jäder. Detta gjorde också vissa av socknens gårdar till viktiga investeringsobjekt både för kronan, kyrkan och de värdsliga stormännen under medeltiden och framöver. Man kan dock konstatera att andelen frälsejord i Jäder ligger lägre än medeltalet för Södermanland i övrigt.¹⁶

Stormannaintresset har, som vi vet från andra håll, säkert sina rötter redan i förhistorisk tid, något som antyds bl a av förekomsten av några relativt stora gravhögar i socknen. Germundshögen vid Alvesta är väl den mest kända av dessa mera monumentala gravhögar. Kanske det t o m har varit här vid Alvesta den förmögna Sigrid, som lät bygga bro över Ramsundet, har bott med sin släkt?

Gårdsnamn med ändelsen -by är annars särskilt vanliga i Jäder och kan ofta kopplas samman med yngre järnåldersgravfält, vilket antyder ett namnskick åtminstone daterbart till vikingatid. En särskilt viktig gård har Husby i socknens östra del varit. Husby torde ha tillhört kronan, dvs Uppsala öd, som den medeltida benämningen var. Möjligen har här även funnits en hamnplats för Olustra skepplag, dvs en av ledningsorganisationens hamnplatser i Rekarnebygden. Även ett gårdsnamn som Alvesta går säkert tillbaka till yngre järnålder. Självfallet kan dessutom vissa andra namn vara ännu äldre. Att bevisa detta är dock svårt.

Riktigt vad namnet Jäder, känt från 1314, står för är väl inte heller helt klarlagt. En möjlig tolkning skulle kunna vara ”höjd” eller ”kant” och åsyfta kullarna vid Jäders kyrka.¹⁷ Många namn på -ö (socknen har eventuellt tidigare benämnts Tillermansö) antyder socknens forna skärgårdskaraktär. Viktiga transportleder har gått fram i detta skärgårdslandskap. En påminnelse om detta är ett märkligt medeltida fynd från Åsby (den forna Kafjärdens botten enl fynduppgifter) bestående av bl a svärd, yxor och järntackor, möjligen härrörande från en i sjöleden kapsejsad båt. Rest av sjösystem som Kafjärden, Bränningen och numera torrlagda delar av Lappen, reminiscenser av de fjärdar som tidigare omslöt hela Jäder, fanns f ö kvar ända in i 1700- och 1800-talen. Dessa grunda fjärdar var säkert redan tidigt

en speciellt lämplig miljö för bl a sankbeten, något som ingående beskrivits av Mårten Sjöbäck.¹⁸ När sedan landhöjningen medförde uttorkning av de tidigare näringsrika sankängarna uppstod foderkriser som bl a övervanns genom ökad spannmålsodling. Att spannmålsodlingen ökat under vikingatid/tidig medeltid kan ju i och för sig icke förnekas, men att foderkriser skulle ha påverkat Jäder redan vid järnålderns slut, tycks motsägas av vad som tidigare konstaterats rörande bygdens expansion just under detta skede. Att Jäder är en spannmålsbygd är dock odiskutabelt.¹⁹ Det är nog snarast en välmående och organiserad bondebygd med ett 25-tal relativt små enheter som i vikingatidens slutskede ansluter sig till den nya religionen, kristendomen, och så småningom låter uppföra en egen sockenkyrka på kullen vid sundet mot Kjula socken.

Jäders socken under medeltid och nyare tid

Av BARBRO FLODIN

Kristnandet av Jäders socken hör samman med Rekarnebygden i övrigt och den helige Eskils verksamhet här under 1000-talet.²⁰ Förekomsten av rester av tidiga kristna gravmonument, delar av Eskilstunakistor från omkr 1050, både i Jäder och flera närliggande platser, vittnar om en kristet organiserad bygd vid denna tid. Kistornas samband med en senare kyrka på resp plats talar för ett samband med även en äldre kyrka, troligen av trä. Andra arkeologiska belegg vittnar om ett tidigt kyrkobyggande av sten inom Rekarnebygden.²¹ Denna trakt tillhör åtminstone sedan 1170-talet Strängnäs stift. Förekomsten av ett äldre Tuna stift, omnämnt i Florensdokumentet från 1120–1140, med förmodat säte i Eskilstuna, är omdiskuterat. Belegg för ett biskopssäte här saknas ännu.²²

Jäders kyrka fick en central placering i socknen, på en relativt smal del av det som då var en ö, nära vattenleder och korsande vägar. Den efterhand ökande åkermarken och det växande välståndet återverkade positivt på kyrkobyggnadsverksamheten. Flera av socknens gårdar var under medeltiden i kunglig ägo. Det äldsta kända dokumentet är från 1250 och visar att kung Erik Eriksson, kallad Läspe och halte, var ägare till Strands gård.²³ Fiholm, som med tiden kom att bli socknens största gård och omfatta över hälften av dess areal, besöktes 1275 av kung Valdemar. Gården tillhörde Folkungaätten till 1402, då den köptes av drottning Margareta, som överlät den till Erik av Pommern. Under senare delen av 1400-talet tillhörde gården Eskilstuna Johanniterkloster. Till de stora jordägarna i socknen under 1300-talet hörde Bo Jonsson Grip.

Genom förvärv och donationer kom stora områden att tillhöra kyrkan under senmedeltiden, främst Eskilstuna kloster och Vårfruberga kloster, men även biskopen i Strängnäs ägde marker här. Jäder ansågs som ett fett pastorat och omtalas flera gånger som prebende. Dess församling hörde till Nora prebende. Detta omtalas redan 1277 i samband med donationer för inrättandet av ett kanonikat i Strängnäs.²⁴ Flera av Jäders medeltida kyrkoherdar var kaniker, dvs medlemmar i domkapitlet. En av dem, Petrus Johannes, blev 1401 biskop i Strängnäs.²⁵ Kyrkan genomgick under medeltiden omfattande om- och tillbyggnader och tillhörde de större landsortskyrkorna i Södermanland.

Genom reformationen kom en stor del av socknens gårdar i kronans ägo. De ombildades till större gårds-komplex och tillföll efterhand frälset som sätesgårdar. Vid 1500-talets mitt fanns endast fem självägande bönder. Till de större gårdarna hör Almby och Norrby, som under större delen av 1500-talet ägdes av Johan III:s sekreterare Erik Körning,²⁶ som givit rika donationer till kyrkan. Gårdarna Idö och Strand kom efter ett flertal byten i hovstallmästaren Paul Wudds²⁷ ägo under senare delen av 1600-talet. Även denne återfinns bland kyrkans donatorer. Fiholm, som var en by med fem gårdar och två torp, ombildades av Gustaf Vasa till ett godskomplex. 1562 tillhörde det Gabriel Christernsson Oxenstierna.²⁸ 1594 fick dennes son Gustaf Gabrielsson Oxenstierna²⁹ säterirättigheter. Egendomen gick i arv till sonen Axel,³⁰ som hade Fiholm som sin sätesgård.

Socknens läge vid vattnet och den fortgående landhöjningen har kontinuerligt ändrat omfattningen av socknen och utseendet hos odlingslandskapet. Nya marker blev, efter att ha varit sankmarker, användbara som ängs- och betesmarker för att senare uppodlas till åkermark. En karta från 1687 (bild 4) visar att skärgårdslandskapet från järnåldern (bild 1) nu ombildats till en sammanhängande större ö med några mindre öar. Med tiden torkade även bäckarna vid sydgränsen in till stor del så att socknen sammanlänkades med fastlandet. I synnerhet var det marken omkring Fiholm som trädde i dagen. Fiholms domäner ökade och kom med tiden att omfatta en stor del av socknens yta. Från senare delen av 1500-talet var gården den dominerande inom socknen.

Med den Oxenstiernska familjen inleddes en ny period, inte bara för Fiholm utan även för Jäder och dess kyrka. Rikskanslern utökade Fiholms ägor väsentligt och påbörjade en större slottsanläggning till vilken två flyglar uppfördes på 1640-talet.³¹ Axel Oxenstierna valde Jäders kyrka som sin gravkyrka och lät uppföra ett nytt östkor som gravkor åt sig och sin familj. Vapen-

Fig 4. Karta över Jäders socken och delar av angränsande socknar, 1687. LMV.

Map from 1687 showing Jäders parish and parts of the adjacent parishes.

huset, sakristian och tornspiran förnyades och ny inredning tillkom. Genom denna omdaning blev Jäders kyrka ett av våra främsta monument från renässansen. Fiholm ärvdes av rikskanslerns son Johan,³² vars änka Margareta Brahe, som fått Fiholm i morgongåva, fortsatte byggnadsverksamheten vid kyrkan. Hon lät uppföra ett nytt gravkor vid södra sidan samt svarade även för rika donationer. Fiholm fick patronatsrätt till kyrkan år 1700, ett förhållande som skulle bestå till Fiholms upphörande som fideikommiss år 1907.³³ Axel Oxenstierna upprättade en kyrkostadga 1652³⁴ samt initierade till uppförandet av en fattigstuga. Även en sockenstuga tillkom under hans tid.

1784 övergick Fiholm genom köp från den Oxenstiernska familjen till riksrådet Joakim Beck-Friis.³⁵ Godset befann sig i familjen Beck-Friis' ägo till 1907. Det tidigare 1700-talets kriser och ekonomiska svårigheter, både för Jäder och landet i övrigt, efterträddes av en uppgång under senare delen av 1700-talet, något som återspeglades i kyrkans inredning.

Under decennierna vid mitten av 1800-talet byggdes skolväsende och fattigvård ut. En ny sockenstuga och

prästgårdsbyggnad uppfördes. Kyrkan utsattes för en svår brand 1858 med påföljande omfattande reparationer. Bebyggelsen och jordbruket omgestaltades genom storskiftet.

Befolkningen hade stadigt ökat. 1611 fanns 461 mantalsskrivna vuxna personer inom församlingen. Säteriernas herrskap och tjänstefolk var då inte inräknade. Enbart hovet vid Fiholm upptog i slutet av 1500-talet minst 80 personer. År 1800 hade socknen 1 600 inv. Känt maximum nåddes år 1880 med 1 957 inv. Vid sekelskiftet 1900 hade utflyttningen börjat och invånarantalet minskat till 1 694 pers. Säterigårdarnas rättigheter hade upphört efter hand och Fiholm var den enda gården av frälsnatur i början av 1900-talet. En fortgående utflyttning och befolkningsminskning har lett till att socknen år 1949 hade 929 inv och år 1986 743 inv.³⁶

Socken har bevarat sin karaktär av intensiv jordbruksbygd. De historiska monumenten, kyrkan med sitt dominerande läge, herrgårdarna, gårdarna och den uppodlade marken vittnar om människors verksamhet här under ett årtusende.

Kyrkogården

Kyrkogårdsmur, ingångar, träd

Kyrkogården har en i det närmaste rektangulär utformning med sin största utsträckning i öst–väst (bild 5). Den begränsas runt om av en kallmur av gråstensblock med fyra ingångar, en i sydöstra hörnan, en i öster och två i norr. Två av dessa har svartmålad järngrind mellan stolpar av huggen granit, pyramidformigt avslutade med utsmyckning av järnsmide. Längs utsidan av östra muren löper vägen mellan Strängnäs och Eskilstuna. Kyrkan ligger i östra delen av kyrkogården på en höjd med svag sluttning åt söder, starkare åt norr. Partiet närmast norr om långhusets västparti har formen av en kulle, på vars topp kyrkan vilar (se Inledning, förhistoriska tiden). Planen närmast kyrkans västra och södra sida är grusad. Kyrkogården delas av en smal väg, kantad med allé av lönn och kastanj. Detta var tidigare, före 1872, vägen mellan Strängnäs och Eskilstuna. Från kyrkan leder rakt västerut en väg kantad med allé, som slutar stumt mot kyrkogårdsmuren. Sydvästra delen av kyrkogården består av ett stenigt skogsparti, i övrigt är den gräsbevuxen och indelad i stora kvarter med grusade gångar. Strax norr om kyrkan begränsas några kvarter av häckar.

Av en karta från 1784 framgår att kyrkogården begränsas av vägen på västra sidan och att i sydöstra hörnet finns en mindre byggnad (fig 6). Kyrkogårdsmuren har två ingångar, en i öster och en i väster. Enl en uppgift från 1694 skulle Axel Oxenstierna ha låtit uppföra bogårdsmuren och "Kiörkiöhärberget".³⁷ Andra arkivuppgifter (st prot och räk) talar för att muren tillkom på 1660-talet. Muren var uppförd av murad gråsten och täckt med ett spetsigt spåntak. Ingångarna hade överbyggnader och var försedda med portar och lås.³⁸ På hösten 1660 talades om vikten av att få fram virke under kommande vinter för "kyrkiobalkarnas byggande". Kalk och tegel skulle erhållas från Fiholm. 1661 gjordes en uppdelning av kyrkobalkarna bland sockenborna för kommande reparationer (st prot). 1664 redovisas utgifter för spik, bräder och kalk. Murmästaren Anders Grijs fick 130 dkmt för "murning på balkarna". Nästa år inköptes stora mängder spik och spånslagaren fick 144:16 dkmt för sitt arbete på balkarna. Dessa tjärades sedan 1669 (räk).

Underhållet av bogårdsmuren eftersattes uppenbarligen. På våren 1767 talades om nödvändigheten att förbättra kyrkobalkarna innan "dhe alldeles falla omkull".

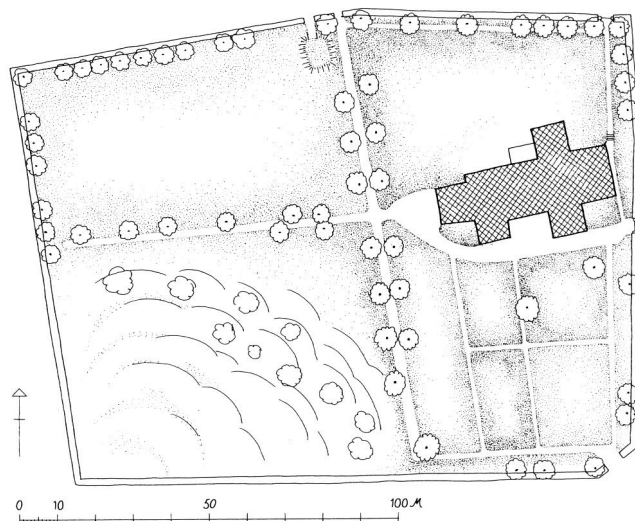

Fig 5. Situationsplan. Upprättad av G Lindqvist 1937. Reviderad av A Hildebrand 1987. Skala 1:2000.

Site plan.

Frågan togs upp flera gånger kommande år (st prot). Sommaren 1796 beslöts att borttagandet av kyrkobalkarna skulle påbörjas nästa vår och muren repareras på de sämsta ställena. Anstånd beviljades dock nästa vår. Några åtgärder kom inte till stånd och 1826 erinrade prästen om nödvändigheten av att ersätta den alltmer förfallna muren med en stenmur utan bruk (st prot).

Den 24 april 1831 slöts kontrakt med stenläggaren och bonden Eric Olsson i Skogstorp, Barva, om läggandet av en ny stenmur att fullbordas inom fyra år. Församlingen skulle svara för hantlangare samt redskap och sprängämnen. Murbruket från den gamla muren erbjöds gratis till den som ville hämta det (st prot). 1838 uppfördes pelare av tegel av korpralen Malmén och järngrindar tillverkades 1837 vid Åkers styckebruk. 1842 ersattes tegelpelarna av stenpelare, huggna av stenhuggarna Brolin och Berg. Sedan kyrkogården rensats från sten och jämnats samt jord påförts planterades träd längs kyrkogårdsmuren hösten 1837. Som mest passande ansåg man kastanj, lönn, alm, ask och tårpil (st prot).

Fig 6. Karta över Jäders kyrka och prästgård med omgivande marker, 1784. ULA.

Map from 1784 showing Jäder church, the vicarage, and surrounding land.

1854 utvidgades kyrkogården åt söder sedan ett stycke mark övertagits från kyrkoherdebostället och ett annat från hemmanet nr 1 Jädersby³⁹ (fig 7). 1872 inköptes från nämnda hemman ytterligare två tunnland mark för 550 rdr.⁴⁰ Genomfartsleden Eskilstuna – Strängnäs flyttades utanför östra muren och kyrkogården fick den utbredning den ännu har. 1939 gjorde konstnären Ernst Söderberg ett förslag till ordnande av gravplatser, som antogs (K-byrån).

Försvunnen bod-sockenmagasin

I sydöstra hörnet av kyrkogården fanns fram till 1858 en mindre byggnad, uppförd av tegel och med tegeltak ovan rörtak (fig 7). Det bör vara det "Kiörkiohärberge"

som uppfördes av Axel Oxenstierna. En del av kostnaderna svarade dock sockenborna för. 1650 inköptes 14 tolfter sågbräder och 1653 ytterligare bräder till kyrkohärberget. 1658 fick murmästaren 20 dkmt för murning på "Körkoboden" (räk). 1740 kallas byggnaden för tiondebod. 1763 antogs stadgar om inrättande av ett sockenmagasin att fungera som spannmålsbank.⁴¹ 1767 fattade sockenstämman beslut om att den gamla stenboden skulle repareras och förses med ett loft tjänligt som sockenmagasin (st prot). På våren 1768 påbörjades ombyggnaden med att det gamla taket och trävirket revs och en ny våning av trä byggdes på. Sommaren därpå tjärades taket (räk). 1800 reparerades magasinet. Övre botten panelades, lårar tillverkades, ytterdörrarna beslogs med järnplåtar och fönster togs upp i gavelrös-

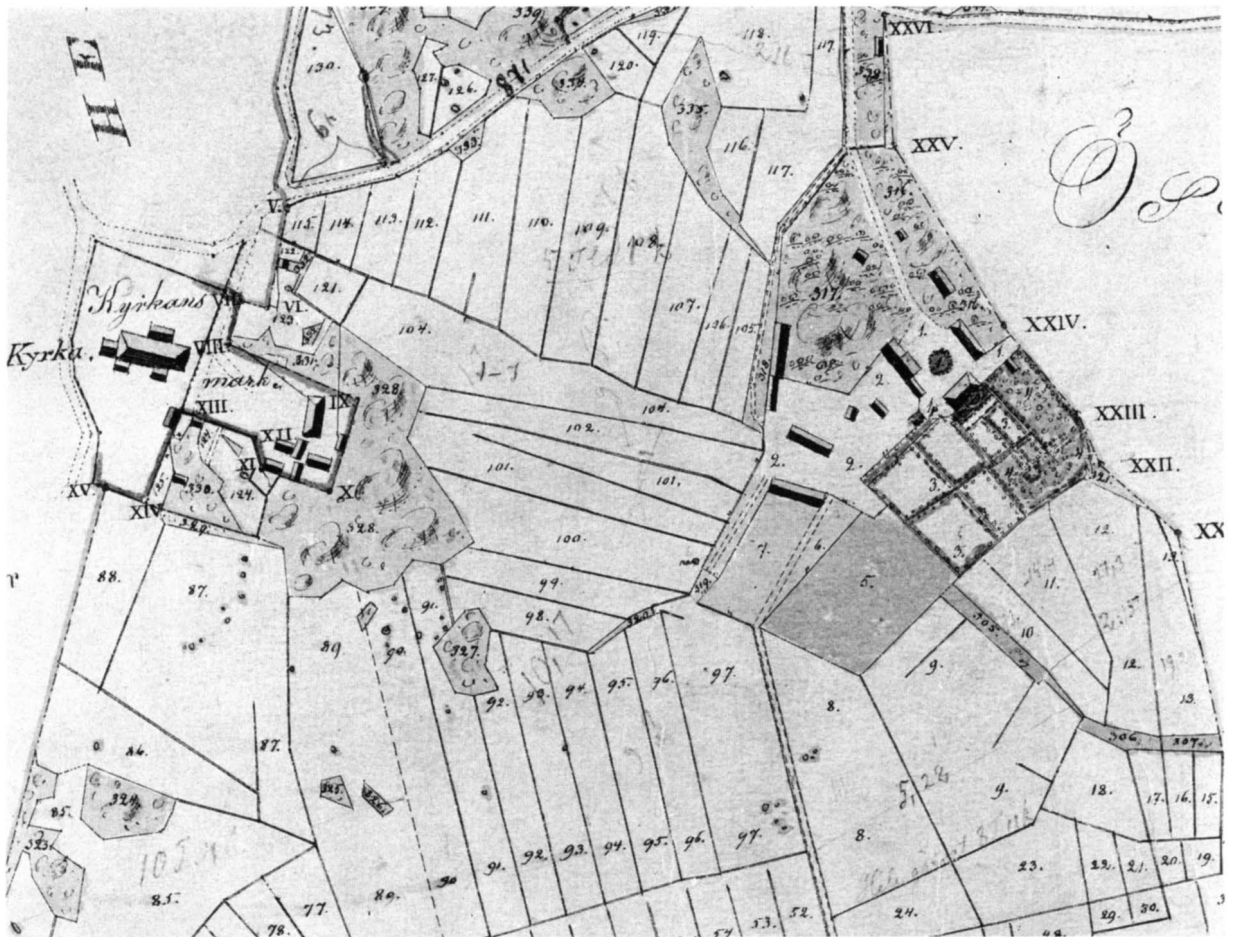

Fig 7. Karta över Jäders kyrka och prästgård med omgivande marker, 1858. ULA.

Map from 1858 showing Jäder church, the vicarage, and surrounding land.

tena samt försågs med järngaller (st prot). 1810 täcktes taket med tegel. 1848 reparerades magasinet och tegelavfärgades samt fogmålad (st prot). Vid kyrkans brand 1858 spred sig elden till magasinets rörtak under teglet. Byggnaden blev så svårt skadad att den senare revs och teglet återanvändes vid uppförandet av det nya sockenmagasinet. Vid branden förvarades här, utom spannmål, bl a trävirke, fönster, kalk, tegel, sängar, begravningsvapen, likkistor och vindspel.⁴²

Försvunnen benkammare

I maj 1775 ”beslöts, at benen i benkammaren skola tagas derut och nära der intil djupt ned grefwäs.” (st prot). Byggnaden låg troligen norr om kyrkan.⁴³ Det

kan ha varit den källarbyggnad som ännu på 1860-talet låg i slutningen mot norr längs utsidan av östra kyrkogårdsmuren (fig 83). Den togs sannolikt bort när vägen Eskilstuna–Strängnäs flyttades hit 1872.

Försvunna bårhus – gravkapell

Nordöst om kyrkan, strax utanför kyrkogårdsmuren, har legat en byggnad som sannolikt tjänat som bårhus. Byggnaden var ca 5 × 5 meter, troligen murad, med förkroppade vindskidor ochnock, ingång från väster och fönster på östsidan (fig 12 och 83). Äldre kartor visar att byggnaden uppförts efter 1784 men före 1858 (fig 6, 7 och 11). Sedan kyrkogården utvidgats mot väster 1872 och vägen Eskilstuna–Strängnäs flyttats

från västra sidan om kyrkogården till den östra sidan flyttades även bårhuset. Det förlades på norra delen av kyrkogården, nära muren och den gamla genomfartsvägen, enl en karta från 1909.⁴⁴

1912 ersattes byggnaden av en ny på samma plats. Det nya huset bestod av gravkällare och överbyggnad av tegel, 6 × 4,7 meter. Byggnaden var orienterad i norr-söder med ingången på södra gaveln samt hade släta murar, tre fönster på långsidan och sadeltak. Vindskidorna och gavlarnasnock var artikulerade genom förkroppning på samma sätt som hos det äldre bårhuset (foto i ATA). Byggnaden ”uppfördes såsom ett kompromissförslag dock helt avvikande från kapellbyggets initiativtagare prosten Hagströms önskemål både beträffande storlek och läge.” (K-byrån). För uppförandet svarade Magnus Norrman (räk).

Den 23 augusti 1935 anhöll kyrkorådet om att få riva kapellet. Då grunden var lagd på blålera hade sättningar uppstått och tegelväggarna förskjutits så att dessa remnat på flera ställen. Kapellet sades även sakna ”konstnärliga eller arkitektoniska utsmyckningar”. Det hade också mist sin funktion som gravkapell ”sedan centraluppvärmning anlagts i kyrkan och jordfästning alltid förrättades där,” (K-byrån). Rivningen godkändes av K Byggnadsstyrelsen den 20 september 1935. Sedan byggnaden använts som arbetsbod vid restaureringen av en del kistor 1938 revs den.

Gravklot

1. Av sten, runt, platt med ornament på ovansidan bestående av koncentriska halvcirklar längs en mittlinje. Diam 40 cm h 22 cm. Folkvandringstid. I vapenhuset. – 2. Fragment av stenklott med inhuggen dekor. B 25 cm, h 13 cm. Folkvandringstid. I vapenhuset.

Eskilstunakista

Fragment av Eskilstunakista utgörande del av långsidohäll, av blå kalksten (fig 8). Övre delen dekorerad med djurslinga i relief, med rester av bemålning, nedre delen slät. L ca 80 cm, b ca 30 cm. I nederkanten sekundärt, fyrkantigt urtag, ca 10 × 11 cm, med tapphål i mitten. Vertikal spricka, gående genom urtaget och tapphål, sekundärt hopsatt 1939. Omkr 1050.⁴⁵ Stenen togs fram vid golvomläggning 1863 då den påträffades i dörröppningen mellan vapenhuset och långhuset.⁴⁶ Södermanlands runinskrifter nr 99. I vapenhuset.

Fig 8. Del av sidohäll till Eskilstunakista. I vapenhuset. Foto GH 1987.

Part of the side piece of a burial monument from the middle of the 11th century. Now standing in the porch of the church.

Fig 9. Runsten. På kyrkogården. Foto GH 1987.

Runic stone. Now standing in the churchyard south of the church.

Runstenar

1. Av granit. Längs kanten ristad slinga med ormhuvud och stjärt. Vänstra delen av stenen borta (fig 9). Inskrift: . . . denna sten efter Bägler, sin fader, make till Säva. Han var faren . . . H 171 cm, b 54–72 cm, slingan b 12 cm. Var från 1651 till 1863 tröskelsten i sakristiedörren, då den togs upp.⁴⁷ Kan även tidigare ha legat i den medeltida sakristieingången. Södermanlands runinskrifter nr 96. Runstenar i Södermanland nr 26. 1938 uppställd på kyrkogården, söder om koret. – 2. Av granit. Rund slinga med inskrivet kors (fig 10). Stenen sliten, en del av inskriften bortnött. Inskrift: Åsgöt reste denna sten efter . . . sin fader, fosterbroder till Arne. De tre sista orden är ristade på stenens vänstra kant. H 185 cm, b 110 cm, slingan b 10 cm. Stenen påträffades 1866 under kyrkgolvet i västra delen av kyrkan, ca en aln under golvet, med bildsidan uppåt.⁴⁸ Nötningen talar för att stenen använts som golvsten. Södermanlands runinskrifter nr 97. Runstenar i Södermanland nr 27. 1938 uppställd på kyrkogården, söder om koret.

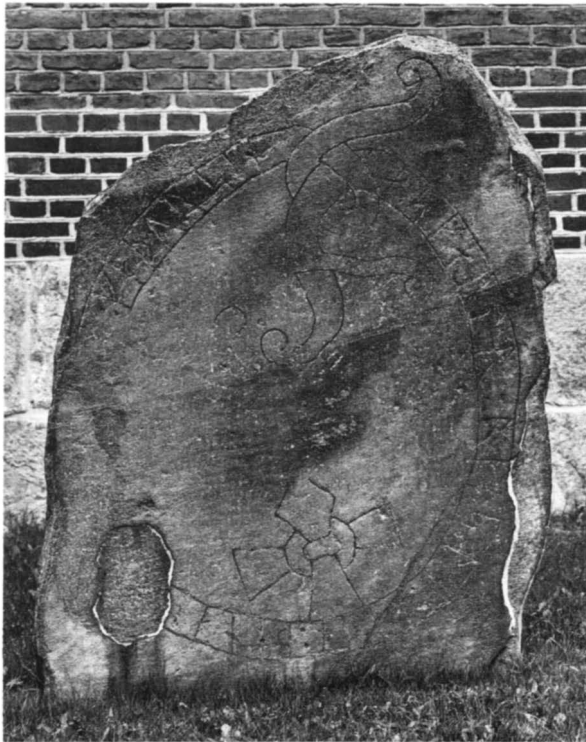

Fig 10. Runsten. På kyrkogården. Foto GH 1987.

Runic stone. Now standing in the churchyard south of the church.

Stenhäll

Häll av röd kalksten, slipad ovensida, rundad kant. L 153 cm, b 89 cm. Påträffades 1936 vid grävning på kyrkogården, ca 150 cm under markytan. Har troligen tjänat som gravhäll, möjligen altarskiva. I vapenhuset.

Solur

Bland de inventarier som tillkommit åren 1657–1674 upptas en ”tjymsten”, dvs ett solur (inv 1657, tillökn). Av denna finns en fysisidig sockel och delar av ett klot av sandsten bevarade. 1935 låg de på kyrkogården (inv). I vapenhuset.

Försvunna straffstockar

1660 begärde församlingen ”för olydigt folk skull” en straffstock vid kyrkan. Befallningsman Jon Persson på Fiholm åtog sig att leverera två unga ekar till en fängelsestock (st prot). 1794 krävdes en ny sådan och inspektor Daniel Thim på Fiholm lovade ”att förskaffa stock och kyrkan förära, på det att bristen av en sådan skamstock ej må kunna förorsaka något hinder till ett så gott ändamåls vinnande.” (st prot). Ej bevarad.

Försvunna fattigbössor

1. Hösten 1662 satte sexmännen Pär i Steensholm och Hans i Lökaby upp en ”wacker Armbobestock”⁴⁹ utanför västra kyrkoporten ”till Guds Namns Ähra och the fattigas förmodliga Hiälp” (st prot). 1667 fick Hans Smed 10 dkmt för ”Armbössan”. Målningen på ”Armbössetaflorna” kostade 2 dkmt (räk). 1757 betalades 1 dkmt för en träbössa till kyrkan (räk). 1791 lagades fattigbössan vid västra porten sedan den blivit ”förderwad och våldförd” av ”elaka menniskor” (st prot, räk). – 2. 1805 betalades 2:16 rdr för en ny fattigbössa av grov ek vid västra kyrkoporten (räk). – Dessa bössor finns ej bevarade. Beträffande bevarad fattigbössa, se nedan under Inredning och inventarier.

Byggnader på kyrkbacken

Försvunna klockstaplar

I ett brev från 1640 tillfrågades Axel Oxenstierna av sin fogde om klockorna ska sättas upp i tornet eller om en ny klockstapel ska uppföras eftersom den andra är ”aldeles gammal”.⁵⁰ I ett annat brev talas om att ”Klåckorna påå haka” sedan tornet skadats av en storm.⁵¹ Uppgifterna är inte entydiga och det är därför oviss om klockorna sedan senmedeltiden haft sin plats i tornet eller om det funnits en fristående klockstapel, då troligen belägen på kyrkbacken öster om kyrkan. Någon ny sådan uppfördes dock inte utan klockorna fick sin plats i tornet på 1640-talet. De förstördes vid en förödande brand 1702.

Åren 1707–1708 skänkte grevinnan Christina Oxenstierna timmer, spån och 660 dkmt till ”den i hast gjorda klockstapeln”.⁵² Denna tjärades åren 1715 och 1728 (räk). Vid en auktion 1763 såldes klockstapeln till församlingens komminister Nils Agelin för 200 dkmt (inv, aukt prot).

Försvunna sockenstugor

1. Den äldsta kända sockenstugan uppfördes på 1650-talet, enl räkenskaperna i ”Prästegården”, vars utsträckning vid denna tid ej är känd. Murningsarbeten pågick 1651 och inredning 1656, då arbetslön betalades för ett bord med låda samt nio stolar och två bänkar (räk). Vid visitation 1764 tillsades församlingen reparera stugan samt klockarens bostad i denna (vis prot). Detta utlovades 1767, men 1779 pågick ännu arbetena (st prot). Vid besiktning 1781 var stugan i så dåligt skick att ombudsmannen Weissendorff åtog sig utverka resolution hos landshövdingeämbetet för att utsyna timmer och annat virke till en ny byggnad (st prot).

2. Soldaten Lundholm antogs 1783 till bygmästare för uppförandet av en ny sockenstuga. På hösten samma år betalades till honom 130 dkmt för arbetet med stugan och dess inredning (st prot). Stugan bestod av sockenstugekammare och kök samt klockarebostad på övre våningen. En karta från 1784 visar sockenstugan och dess läge på kyrkbacken öster om kyrkan (bild 6). Längs kyrkbackens norra del ligger en ca 40 meter lång byggnad, troligen stall eller ekonomibygnad. 1791 befanns kakelugnarna i de båda rummen vara i dåligt skick och församlingen beslöt att ”skickeliga spisar”

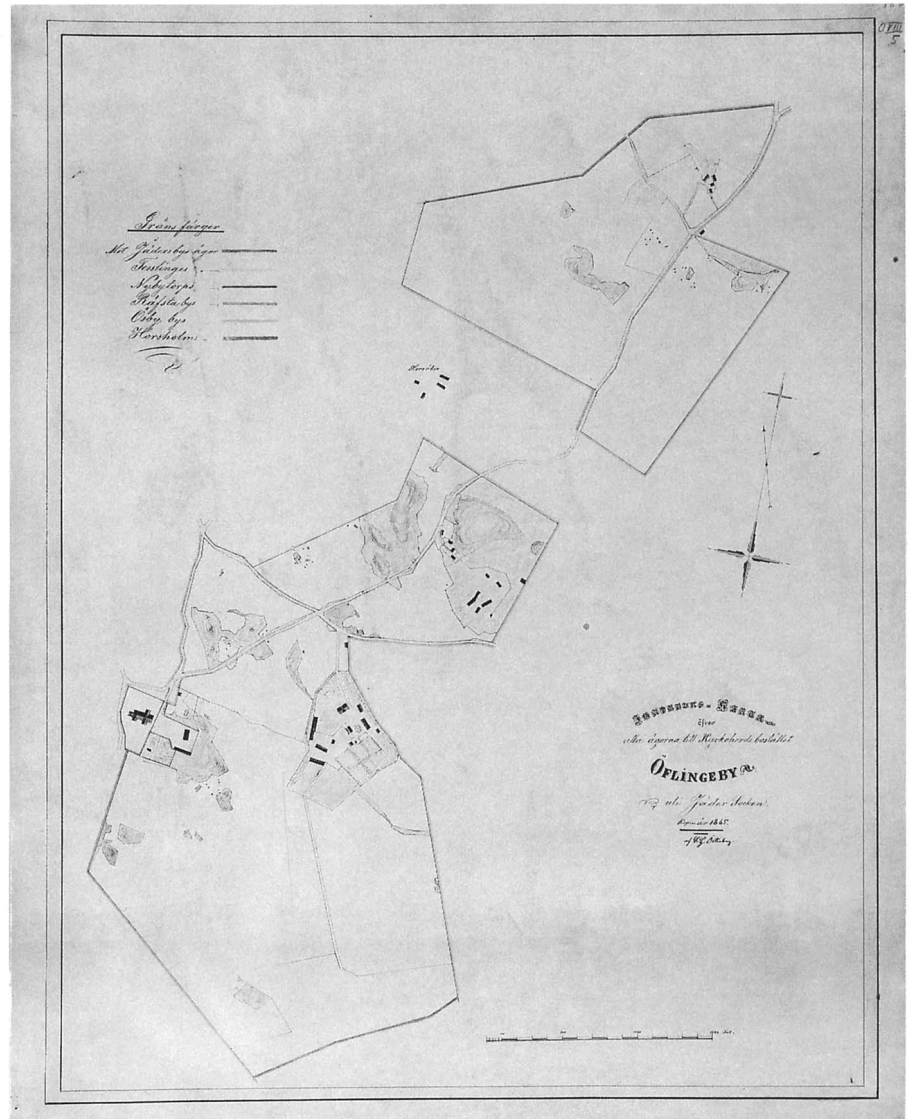
skulle förfärdigas och golvet lagas nästa vår (st prot). 1800 lades tegel på rörtaket, som fick ligga kvar inunder. 1801 brädfodrades knutarna och 1804 sattes luckor för fönstren (st prot). På hösten 1815 besiktigades sockenstugebyggnaden. Den beskrevs vara 16½ alnar lång och 13 alnar bred, innehållande sockenstuga om 13 alnars längd och 11 alnars bredd, samt på övre våningen klockarens bostad om en kammare, 5¼ alnar lång samt kök, 7 alnar långt, båda med en bredd av 5½ alnar. Byggnaden var kall och dragig men ansågs brukbar om den reparerades. Klockarens bostad däremot ansågs för liten och obekvä. Besiktningsmännen förordade en nybyggnad, som skulle göras så stor att den kunde inrymma både sockenstuga, fattigstuga och ”rymliga rum” åt klockaren (st prot).

3. 1819 väcktes förslag om en nybyggnad och 1820 slöts kontrakt med bygmästaren och murmästaren Salomon Bodström från Torshälla om uppförandet (st prot). Arbetet skulle utföras genom dagsverken av sockenborna och material inhandlas i trakten. Byggnaden uppfördes 1821 av timmer och rödfärgades sommaren 1823. Taket var av understruket tegel, som 1825 försågs med underliggande brädtak. 1826 brädslogs södra gaveln och 1827 den norra. 1831 föreslogs att övre våningen skulle inredas till skolrum. 1833 åtog sig baron Corfitz Beck-Friis på Fiholm att svara för undervisningen om han fick använda sockenstugan till undervisningslokal och lilla sockenstugan till rum åt skolläraren. Inför dennes inflyttning beslöts 1847 att sockenstugan skulle repareras. Den rödfärgades sommaren 1848 (st prot).

1856 byggdes huset på med en våning och försågs med fronton (räk). Det reveterades 1863. En karta från 1854 visar att sockenstugan uppförts på samma plats på kyrkbacken som den äldre sockenstugan (fig 7). Söder om sockenstugebyggnaden ligger sex mindre byggnader löst grupperade, troligen innehållande förråd och andra nödvändiga funktioner. Av äldre fotografier framgår att huset var fem fönsteraxlar långt och vitmålat under senare delen av 1800-talet (fig 12). Omkr 1930 var huset rödfärgat. Byggnadens funktion kom successivt att förändras. Omkr 1950 utgjorde bottenvåningen ålderdomshem med plats för tio pensionärer, föreståndarinna och biträde. Övre våningen inrymde kommunalrum, sockenbibliotek och en bostadslägenhet.⁵³ Huset revs på 1960-talet.

Fig 11. Tomtmarkskarta över ägorna till kyrkoherdebostället Övlingeby samt kyrkan, efter 1862, kopia 1865 av C G Österberg. Jäders kyrkoarkiv. Foto GH 1987

Map from sometime between 1863–1865 showing the church and the vicarage etc. and the land belonging to the vicarage.

Försvunna fattigstugor

1. I sin kyrkostadga 1652 säger Axel Oxenstierna att han ville låta bygga en "stuga för the fattige", som församlingen sedan skulle svara för.⁵⁴ Samma år anskaffades en stuga från Ösmo och 1653 fick Nils Murmästare 9 dkm för muren i "Almosstufuun" (räk). 1655 försågs stugan med torvtak (st prot). 1695 bodde här tre personer (vis prot). 1736 förklarades den vara "förswarlig och nöjeligen lagad" (vis prot). Av allt att döma blev den dock utdömd så småningom.

2. Vid visitation 1764 sades stugan vara nybyggd (vis prot). 1786 anmäldes den dock vara så bofällig att "de där intagna arma i oväder och köld ledo nöd."

Byggnaden skulle tätas med mossa och brädsås på norra sidan samt alla fyra knutarna (st prot). 1792 och 1794 krävdes ytterligare reparationer 1801 beslöts att lägga tegeltak på stugan (st prot). 1811 befanns fattighuset vara i "godt stånd; deruti underhållas 6 ordinarie fattighjon." (vis prot). Vid besiktning 1815 beskrivs stugan, som låg på kyrkvallen, vara brädfodrad och ha tegeltak. Längden är 13½ alnar och bredden 10 alnar. Den inrymmer en stuga om 10 alnars bredd samt förstuga och en mindre kammare, 6 alnar lång och 3 alnar bred. Tillståndet var dock mycket dåligt, en del av syllarna uppruttade och takbjälkar och trossbotten i behov av utbyte. Det ansågs att stugan "bör utdömas

Fig 12. Kyrkan från nordöst med sockenstugan i mitten och stallängan t v. Längst t h troligen ett bårhus. Foto C G Österberg 1860-talet. Reprofoto ATA.

Photograph taken in the 1860's, Jäder church seen from the north-east. Left, the church stables and the parish grain-store. Centre, the parish hall. The small building to the far right was probably a mortuary.

och ett rum i dess ställe upbyggas” i samband med uppförandet av en ny sockenstuga (st prot). 1822 såldes fattigstugebyggnaden liksom den gamla sockenstugan för att flyttas bort. Ännu 1825 stod dock fattighuset

kvar och användes som fähus (st prot).

3. I den nya sockenstugebyggnad som uppfördes 1821 inreddes en fattigstuga med spis och kakelugn (st prot). 1826 bodde här sex fattighjon. Fattigstugeverk-

samheten upphörde i början av 1900-talet och övergick i en annan form av åldringsvård. Byggnaden revs, som tidigare nämnts, på 1960-talet.

Stall, förråd, sockenmagasin

Öster om kyrkan ligger en långa som tidigare innehållit sockenmagasin, stall, fähus, förrådsutrymmen och avträden, uppdelad genom mellanväggar i flera avdelningar i en våning med höskulle på vinden (bild 12–13). Den västligaste delen, ursprungligen innehållande sockenmagasin, är murad, putsad och guldfärgad. Övriga delen av längan är uppförd av timmer och skiftesverk samt rödfärgad med svarta portar. Samtliga ingångar ligger mot kyrkbacken på norra sidan. På södra sidan finns halvcirkelformade blindfönster med vita omfattningar. Sadeltaket är täckt med enkupat tegel.

Byggnaden uppfördes 1860 efter ritningar från 1859 av klockaren C G Österberg (fig 14). Byggnadsverksamheten pågick juni–december 1860 och arbetet utfördes av sockenborna. De avlönades med en dagspenning på i regel 1:25 rdr rmt (räk). Åtskilliga dagsverken krävdes och de svarar för huvudparten av de redovisade kostnaderna på 1513:24 rdr rmt. Klockaren C G Österberg var även administrativ ledare för byggnadsverksamheten genom att svara för budlistor, mottagning av material, bokföring av dagsverken, avmätning m m. Som framgår av Österbergs ritning disponerades byggnaden, förutom sockenmagasinet, av klockaren–skolläraren, skolan och fattighuset. I mitten ligger Fiholms kyrkstall med plats för fem hästar. Längan är till största delen bevarad i ursprungligt skick och används endast delvis, bl a till garage.

Fig 13. Stall- och förrådslänga, från norr. Foto GH 1987.

The church stables and parish grain-store seen from the north.

Prästgården

Prästgården, hemmanet Övlingeby, med tillhörande byggnader och marker ligger ca 1400 meter öster om kyrkan. Av den medeltida bebyggelsen finns en tiondebod av tegel bevarad (se nedan). Det är troligen den enda bevarade medeltida prästgårdsbyggnaden här i landet. För att utvidga de alltför små betesmarkerna skänktes 1652, på begäran av Axel Oxenstierna, kronhemmanet Horsholm till prästgården.⁵⁵ Det blev senare komministerboställe. 1688 gjordes en del förbättringar av prästgårdsbyggnaderna och ett nytt brygghus tillkom (räk).

Vid biskopsvisitation 1727 konstaterades att ”Prästegålshusen woro i gott skick, at ingen hade något at på-

minna der om”. Pastorn hade fler hus än vad som föreskrevs enl den kungl resolutionen. Församlingens hus här sades vara ”till större delen wäl wid macht holdne.” (vis prot). Prästgården förstördes genom brand i början av 1770-talet, tillsammans med en del arkivalier. En ny huvudbyggnad och troligen även en del ekonomibyggnader tillkom. En karta från 1784 visar prästgårdsanläggningen som en sluten gårdsfyrcant med omgivande långa byggnader och manbyggnaden placerad i södra delen (fig 6). 1854 hade byggnaderna reducerats så att hela norra och en stor del av västra längan försvunnit (fig 7). En allmän upprustning gjordes av prästgården på 1860-talet, då även ett par nya byggnader tillkom.

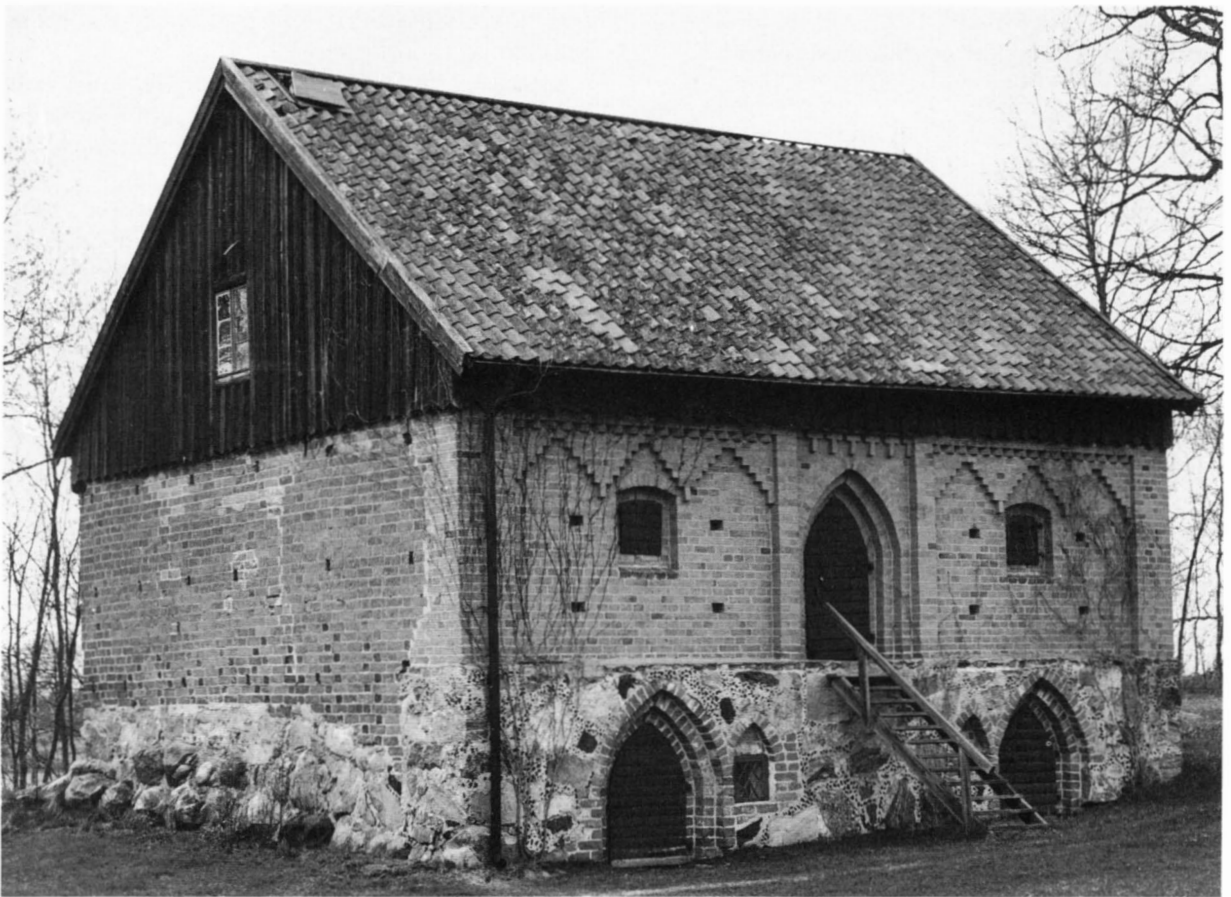

Fig 15. Medeltida tiondebod tillhörande prästgården, från sydöst. Foto GH 1987.

The vicarage's mediaeval tithes barn seen from the south-east.

Den nuvarande prästgården omfattar manbyggnad från 1862 (se nedan), en timrad, rödfärgad långa innehållande vagnslider och bodar från 1700–1800-talet, medeltida tiondebod av tegel (se nedan) samt tvättstuga av tegel från 1860-talet med tillbyggd svinstia. De moderna ekonomibyggnaderna till det utarrenderade jordbruket ligger ett stycke längre västerut.

Manbyggnad

Huset är uppfört av tegel i en hög sockelvåning samt huvudvåning. Det är sju fönsteraxlar långt samt vitputsat med putsrustik i hörnen och runt huvudingången i en stramt klassicerande stil. Mot gården finns mittfronton och på baksidan en utbyggd veranda. Huset har tegeltäckt sadeltak. Huvudvåningen har sexrumsplan med rummen i fil samt bevarade snickerier i empire. Byggnaden uppfördes 1862 på platsen för den tidigare norra längan i gårdsfyrcanten (fig 11). Sockelvåningen inrymde ursprungligen kök och ekonomitrymmen. Vid en ombyggnad 1950 flyttades köket till huvudvåningen, samtidigt inreddes vinden och tillkom verandan.

Äldre manbyggnad

Efter branden på 1770-talet uppfördes en ny manbyggnad av timmer i en våning med parstugeplan. Byggnaden brädslogs samt tjärades och rödfärgades 1799. Samma år reparerades bakugnen och golven. 1807 lades nytt tegeltak ovan det tidigare brädtaket (st prot). 1823 uppgavs att "Pastors och församlingens hus i Prästgården äro i försvarligt stånd" (vis prot). 1862, då en ny huvudbyggnad uppförts, såldes den här omtalade manbyggnaden och flyttades till Hammarby socken, där den sattes upp som mangårdsbyggnad på gården Katrineholm och ännu finns bevarad.

Tiondebod

Söder om prästgårdens huvudbyggnad ligger ett murat hus i två våningar (fig 15). Sockelvåningen är av tuktad natursten med rika inslag av småsten. På östra sidan finns två spetsbågiga dörröppningar med tegelomfattning. Huvudvåningen är uppförd av tegel. Södra, västra och norra sidorna är av tegel i stort format, murade i munkförband. Östra sidan, husets framsida, är av tegel i litet format och i kryssförband. Genomgående sprickor i gavlarnas fasader nära hörnen visar att hela östra muren troligen raserats på grund av sättningsskador och murats om. Östra fasaden är dekorativt artikulerad genom utkragningar samt utskjutande och snedställda tegel. Fönsteröppningarna är små och segmentformade. På västra sidan finns två små, spetsbågiga fönsteröppningar. En lös trätrappa leder upp till ingången i mellanvåningen, vars öppning är spetsbågig och försedd med en svartmålad trädörr. Den låga vindsvåningen är av liggtimmer, på utsidan klädd med rödfärgad lockpanel och på insidan reveterad, med numera delvis nedfallen puts. Taket består av ett åstak med undertak av plank och täckning av enkupat tegel.

Sockelvåningen består av två tunnvällda rum med tegel resp betonggolv och den låga mellanvåningen av ett enda rum med plankgolv. Även vinden har plankgolv med en igensatt lucka.

Byggnaden är av det huvudsakliga murverket att döma uppförd under senmedeltiden. 1806 aktualiserades en omläggning av nytt tegel på taket (st prot). En omfattande reparation gjordes på 1860-talet då östra sidan murades om, troligen med nära anknytning till det ursprungliga utseendet och med bibehållande av ursprungliga dörröppningar. 1806 benämns byggnaden "tiondebod" (st prot) och 1872 är den enl Österberg "spannmålmagasin". Den är numera fristående men ingick tidigare, enl kartor från 1784 och 1858, i den västra längan vid gårdsfyrcanten. Dess ursprungliga funktion torde ha varit att tjäna som prästens tiondebod.⁵⁶

Kyrkobyggnaden – exteriör

Jäders kyrka ligger på en mindre höjd omgiven av lumiga träd. Västtornet med sin smäckra spira, täckt av kopparplåt, gör kyrkan synlig på långt håll i den omgivande slättbygden (fig 16). De resliga gavlarna i tegel med voluter och dekorationer av grå sandsten ger intryck av att kyrkan är ett verk från stormaktstiden. De oputsade murarna med stora murpartier av huggen natursten med inmurade äldre stenar och igenmurade öppningar vittnar dock om en äldre byggnadshistoria (fig 17–20).

Ett inmurat gravklot härrör från folkvandringstid. Två reliefstenar med drakfigur resp lejon visar att här

fanns en stenkyrka under tidig romansk tid. Kyrkan utvidgades och påbyggdes under medeltiden. Västtornet tillkom under senmedeltid. Vid mitten av 1600-talet byggdes östpartiet ut, sakristian och vapenhuset förnyades och ett gravkor tillkom vid södra sidan, samtliga med dekorativt utformade gavlar. Portalerna härrör också från denna tid. Det höga sadeltaket med gråsvart skiffer är från 1860 och tornspiran uppfördes 1880. Murytorna frilades när den äldre putsen med fogmålning knackades ner 1901. 1934 återställdes fönstren till 1820-talets utformning. Kyrkans byggnadsdelar vittnar således om stora förändringar under en lång tid.

Fig 16. Kyrkan från nordöst (jfr fig 12). Foto GH 1987.

The church from the north-east (see also Fig. 12).

Fig 17. Kyrkan från väster. Foto GH 1987.

The church from the west.

Fig 18. Kyrkan från söder. Foto GH 1987.

The church from the south.

Fig 19. Kyrkan från öster. Foto GH 1987.

The church from the east.

Fig 20. Kyrkan från norr. Foto GH 1987.

The church from the north.

Plan

Kyrkan består av långhus med tre travéer samt rakslutet kor av samma bredd. Sakristia i norr och gravkor i söder bildar korsarmar. Vapenhuset i sydväst har två ingångar och västtornet en. Det senare har genom sekundära väggar delats upp på flera mindre rum, bestående av vindfång, kapprum, brud- och dopkammare samt städskrubba och WC (fig 21).

Sockel

Långhuset och västtornet, vars nedre delar av murverket består av huggen natursten, saknar sockel. Västra sidan av vapenhuset har sockel av huggen natursten med stötfog mot södra kyrkomuren. Övriga sidor av tuktad ljusgrå granit, på sula av kluven natursten.

Södra gravkoret, Braheska gravkoret, har sockel av tuktad, grårosa granit med överliggare av lågerhuggen, karnisprofilerad sandsten. Fyra öppningar leder till gravvalvet, försedda med omfattningar av lågerhuggen sandsten samt järnluckor.

Östkoret har sockel av tuktad, ljusgrå granit med rester av rödaktig kalkavfärgning på östsidan. I den sydvästra hörnan, mot Braheska koret, består ett parti av sockeln av natursten, b 35 cm, h 130 cm, troligen tillhörande en äldre byggnadsperiod.

Sakristian har grund av kluven natursten och sockel av ljusgrå och grårosa tuktad granit. Rester finns här av tunn puts eller slamning med gulröd och mörkare röd avfärgning. Tre öppningar, försedda med järnluckor, leder ner till gravvalvet under sakristian.

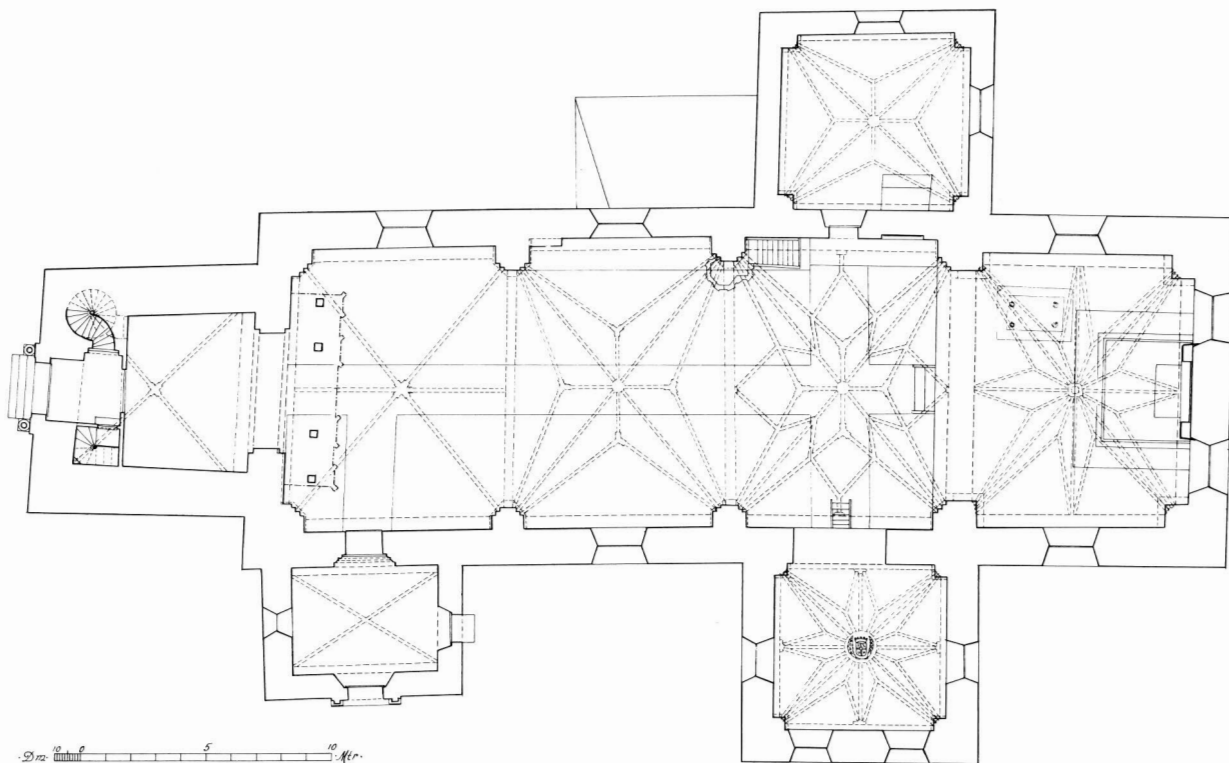

Fig 21a. Plan av kyrkan. Uppmätning av S Anjou 1915. Skala 1:300.

Plan of the church.

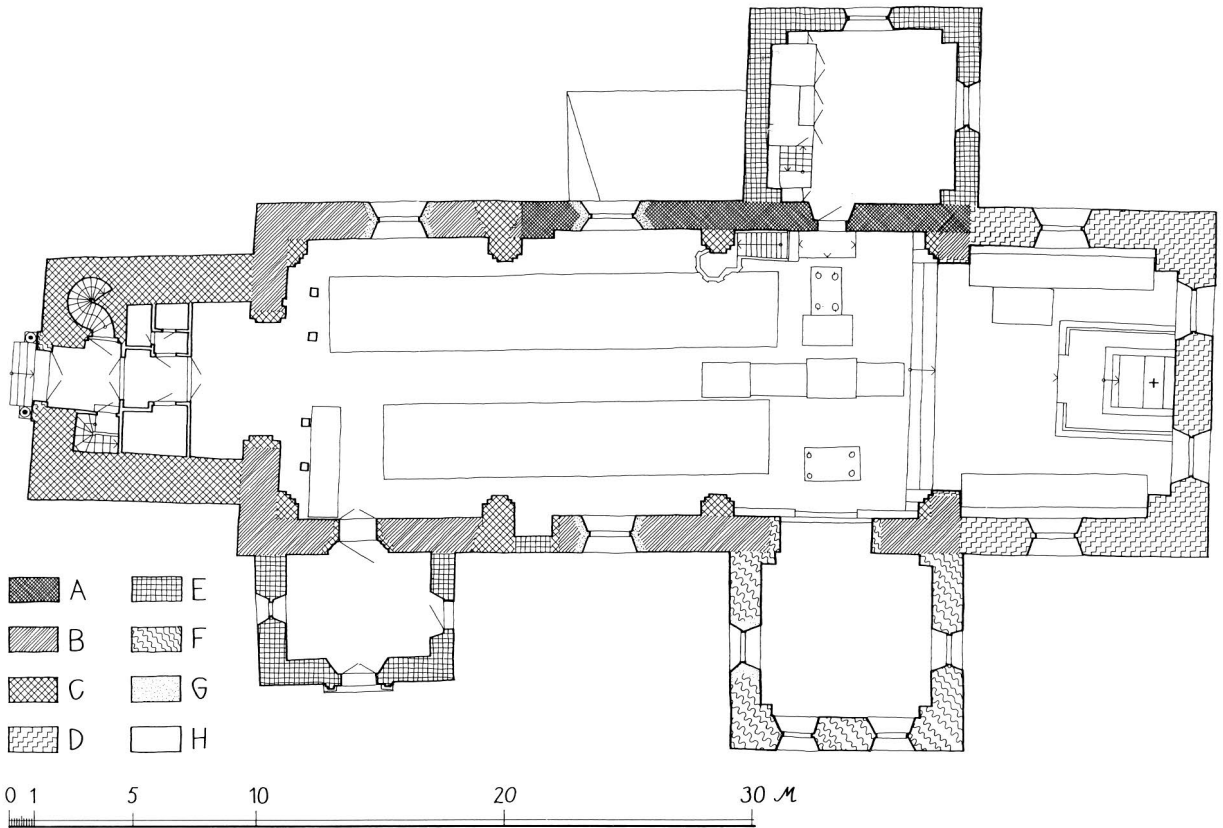

Fig 21b. Plan med periodangivelser. Uppmätning av S Anjou 1915. Reviderad och omritad av A Hildebrand 1987. Skala 1:300.

The chronological development of the plan of the church.

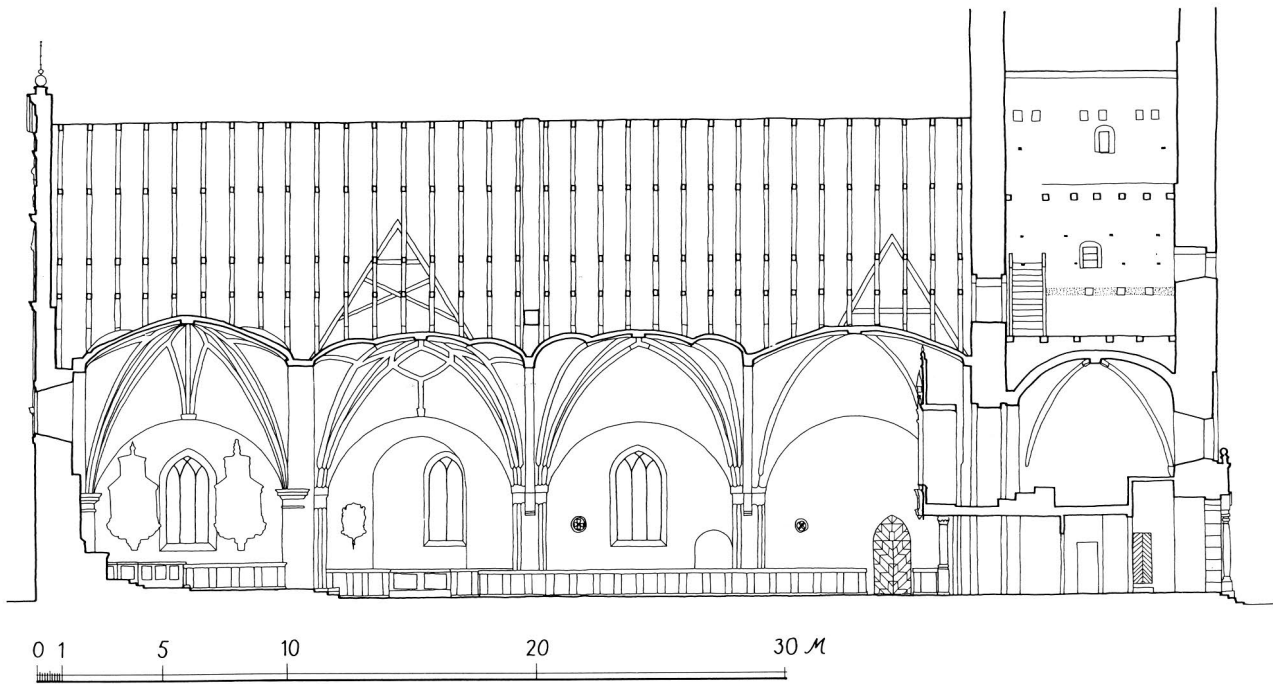
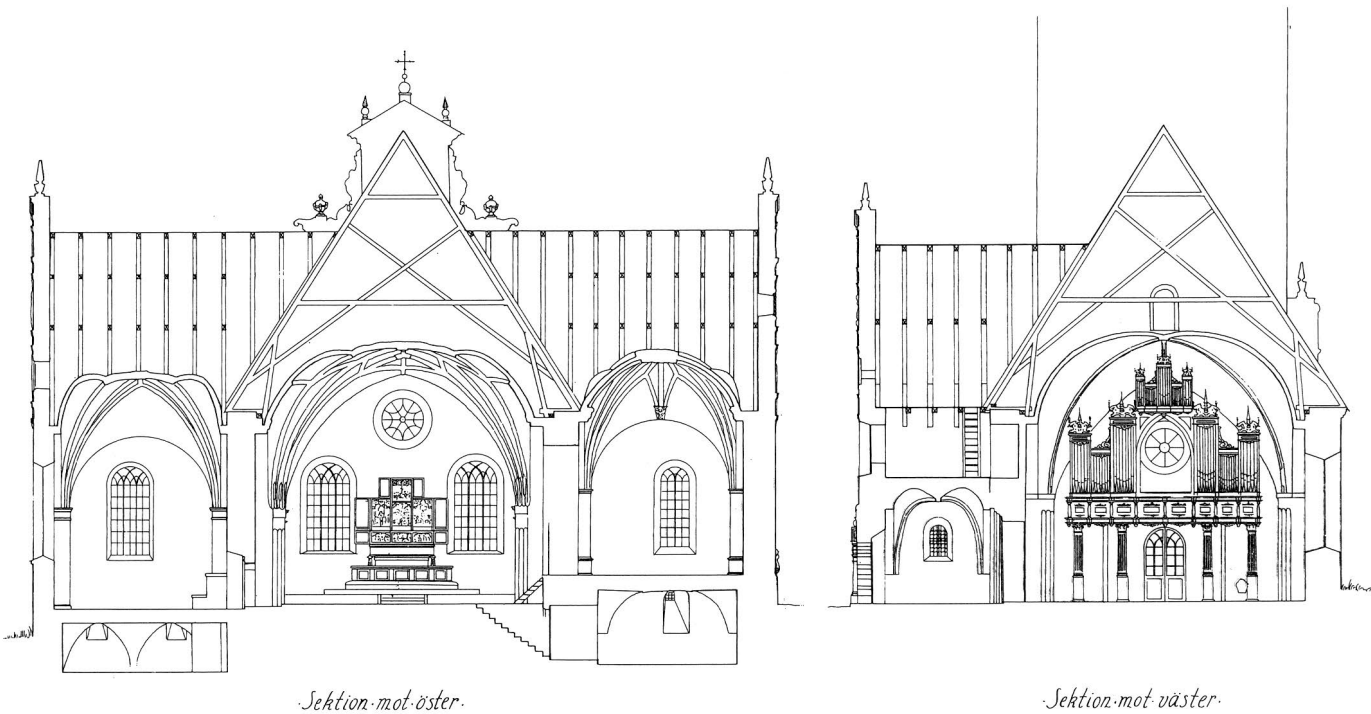

Fig 22. Längdsektion. Uppmätning av S Anjou 1915. Reviderad och omritad av A Hildebrand 1987. Skala 1:300.

Longitudinal section looking south.

Sektion mot öster.

Sektion mot väster.

Fig 23. Tvärsektioner. Uppmätning av S Anjou 1915. Skala 1:300.

Cross-sections looking east and west.

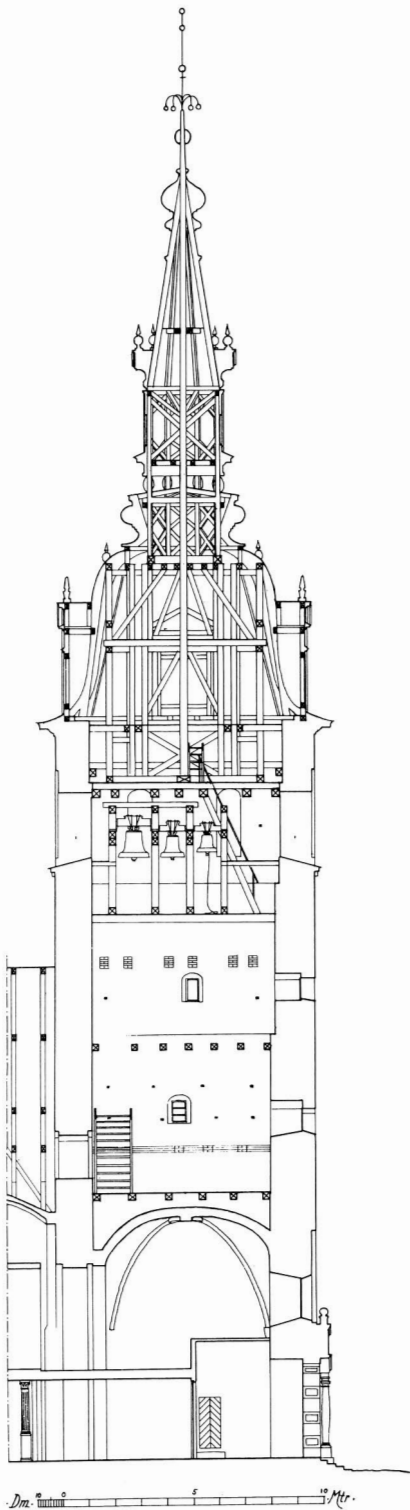

Fig 24. Tornsektion. Uppmätning av S Anjou 1915. Skala 1:300.

Section through the church-tower looking south.

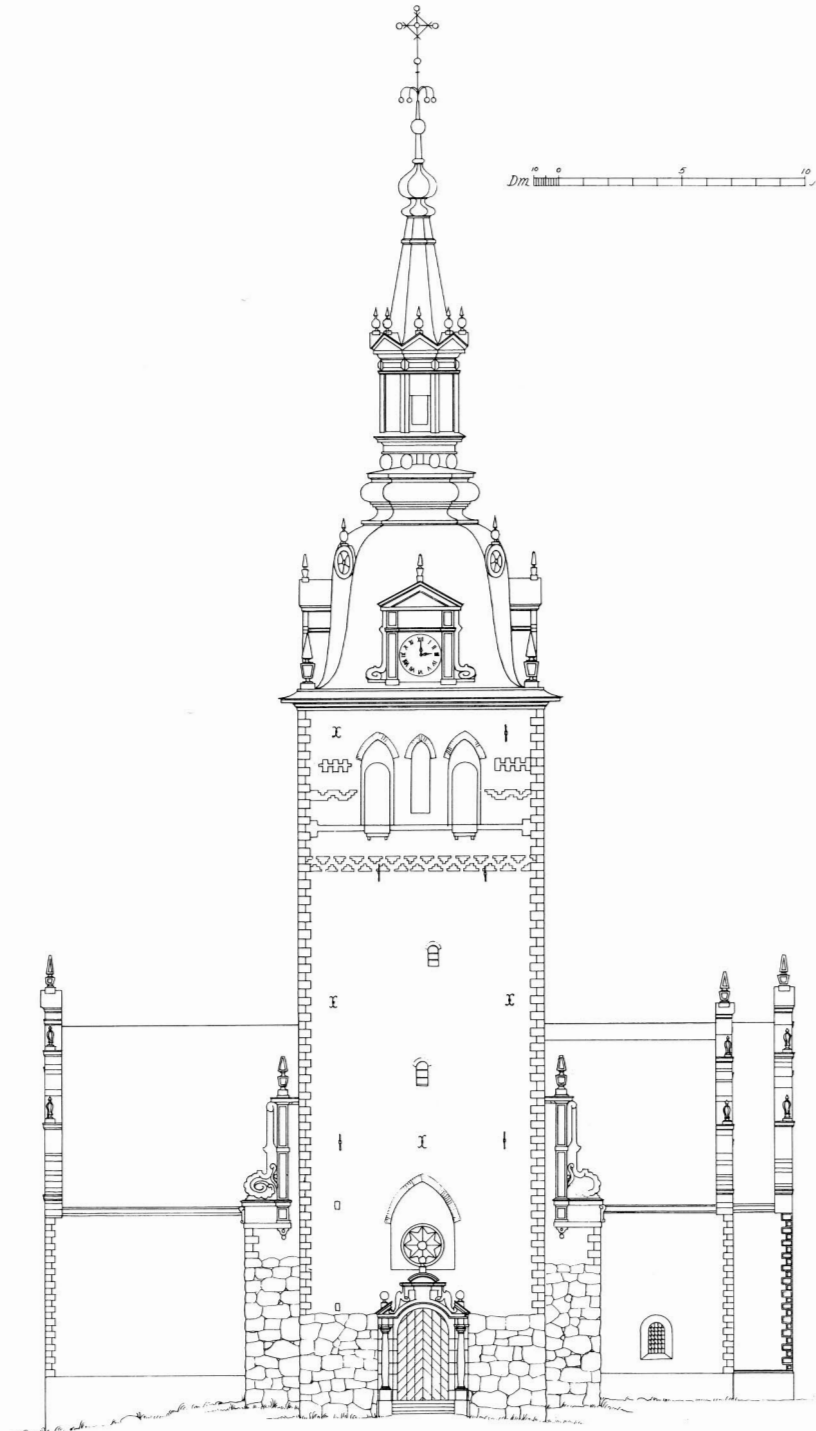

Fig 25. Västfasaden. Uppmätning av S Anjou 1915. Skala 1:300.

The west facade of the church.

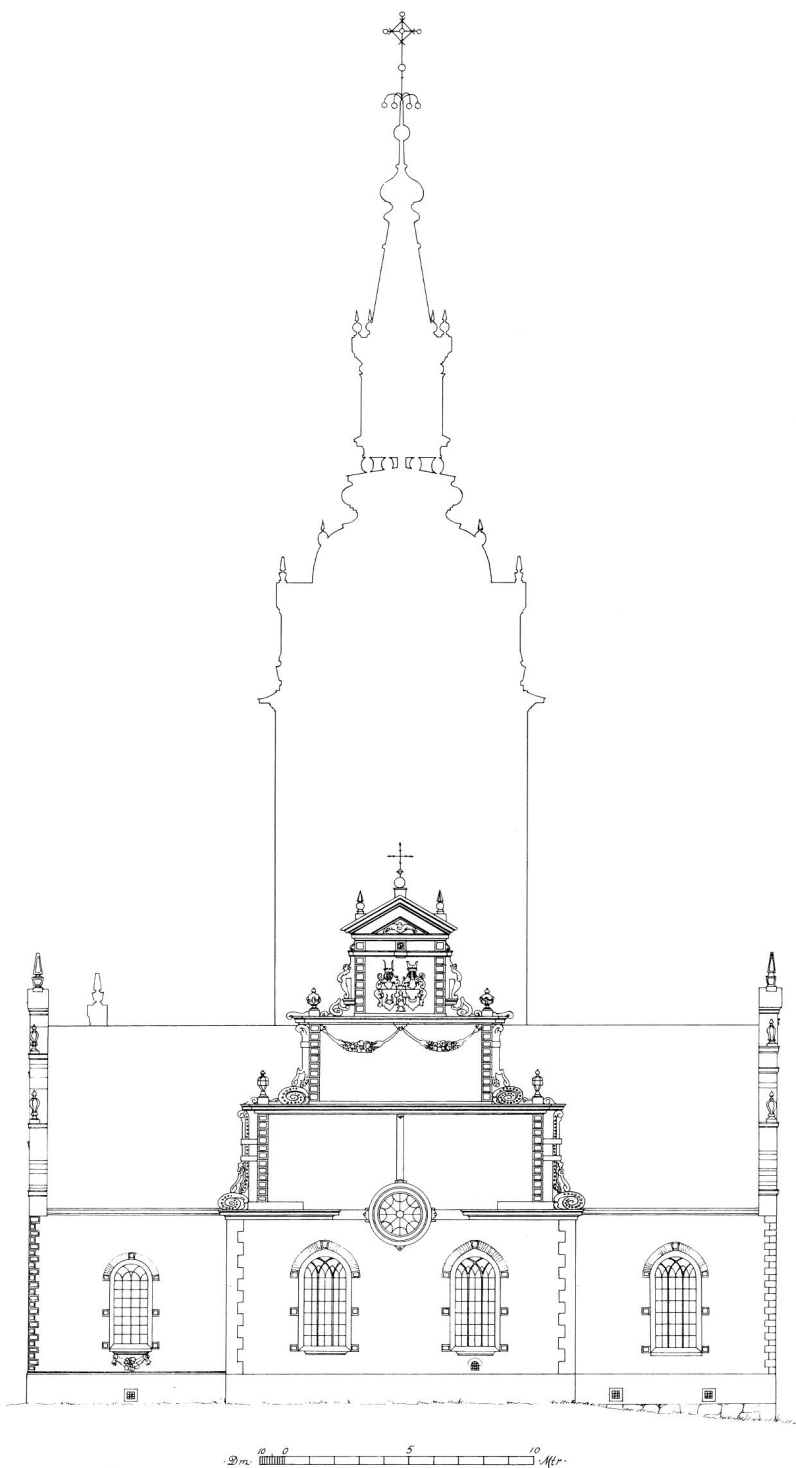

Fig 26. Östfasaden. Uppmätning av S Anjou 1915. Skala 1:300.

The east facade of the church.

Fig 27. Sydfasaden. Uppmätning av S Anjou 1915. Skala 1:300.

The south facade of the church.

Murverk i långhuset

Murarna är uppförda av kluven natursten, främst grå och rödaktig granit, samt tegel av olika format och med olika förbandsteknik. Samtliga fogar är sekundärt omfogade med cementbruk och fogstrukna med skarp eller rundad ås. Den arkitektoniska indelningen på gavlarna är utförd av lågerhuggen sandsten.

Södra fasaden: Partiet närmast väster om vapenhuset består till ca $\frac{2}{3}$ av natursten. Ovan detta tegel av stort format, ca $30 \times 14 \times 9$ cm, i munkförband.⁵⁷ Närmast

takfoten ett parti med nytt tegel av stort format i oregelbundet förband. Närmast vapenhuset finns en inmurad, profilerad sten, som beskrivs närmare nedan.

Mellan vapenhuset och Braheska gravkoret består murverkets nedre del av natursten och höjden av partiet ökar mot öster. En igenmurad öppning kan iakttagas närmast marken mellan vapenhuset och fönstret, b ca 150 cm. I marken framför finns några uppstickande stenar tillhörande grunden till ett litet vapenhus eller vindfång. I naturstenspartiet finns två inmurade stenar, som

beskrivs nedan (fig 28). Tegelpartiet ovan naturstenen består i västra delen av några skift nytt tegel i stort format i munkförband. Ovan detta ett parti av äldre tegel i stort format, ca $31 \times 14,5 \times 9,5$ cm, i munkförband. Den huvudsakliga delen av teglet på ömse sidor om fönstret är till synes nytt, av litet format, $26 \times 14 \times 7$ cm, i munkförband. Strax ovanför fönstret vidtar ett utkragat parti ovan ett kvartsrunt formtegel, i litet tegelformat och kryssförband.

Västra fasaden: Murverket består till ca $\frac{2}{3}$ av natursten. I norra delen, närmast västtornet, har ett parti avvikande karaktär genom att bestå av mindre stenar skolat med småstenar och begränsat av en vertikal skarv (fig 29). I kombination med de iakttagelser som kan göras av murens insida (se Interiören) samt på vinden (se denna) talar denna förändring för att här legat en trappa i murverket och som satts igen innan västtornet uppfördes. På södra sidan om västtornet finns en sten med lejonfigur i relief inmurad, beskrivs nedan.

Övre delen av murverket samt gavelpartierna är av

tegel i huvudsakligen stort format. Horisontella skarvar, oregelbundenheter i förband och teglets varierande utseende talar för flera byggnadsperioder samt förnyade partier närmast taket.

Norra fasaden: Största delen av murverket, ca $\frac{3}{4}$, består av natursten. Nedre delen av östpartiet är dolt bakom tillbyggnaden för värmekammaren. I mittpartiet finns en igenmurad, rundbågig öppning, b ca 190 cm, h ca 180 cm. Den något tryckta rundbågen är murad av små, snedställda stenar, bestående av röd sandsten, gulgrå kalksten samt en del inslag av granit och gnejs (fig 30). De raka sidorna består nedtill av natursten i större format, troligen formade som hörnstenar. Vid portalens östra sida finns på de nedre stenarna bevarad ytputs med vit kalkavfärgning, som fortsätter under igensättningen. Denna är gjord av natursten av samma karaktär som murverket i övrigt. Naturstenen i murverket är lagd med försök till skiftgång och med skolning av smärre stenar. Några tydliga skarvar är ej direkt påvisbara. En tänkbar sådan finns från östra hörnet av västra

Fig 28. Parti av sydfasaden mellan vapenhuset och Braheska gravkoret. Foto GH 1987.

Part of the south facade of the church between the porch and the Brahe family memorial chapel.

Fig 29. Parti av västfasaden närmast tornet. Foto GH 1987.

Part of the west facade of the church with the church-tower on the right.

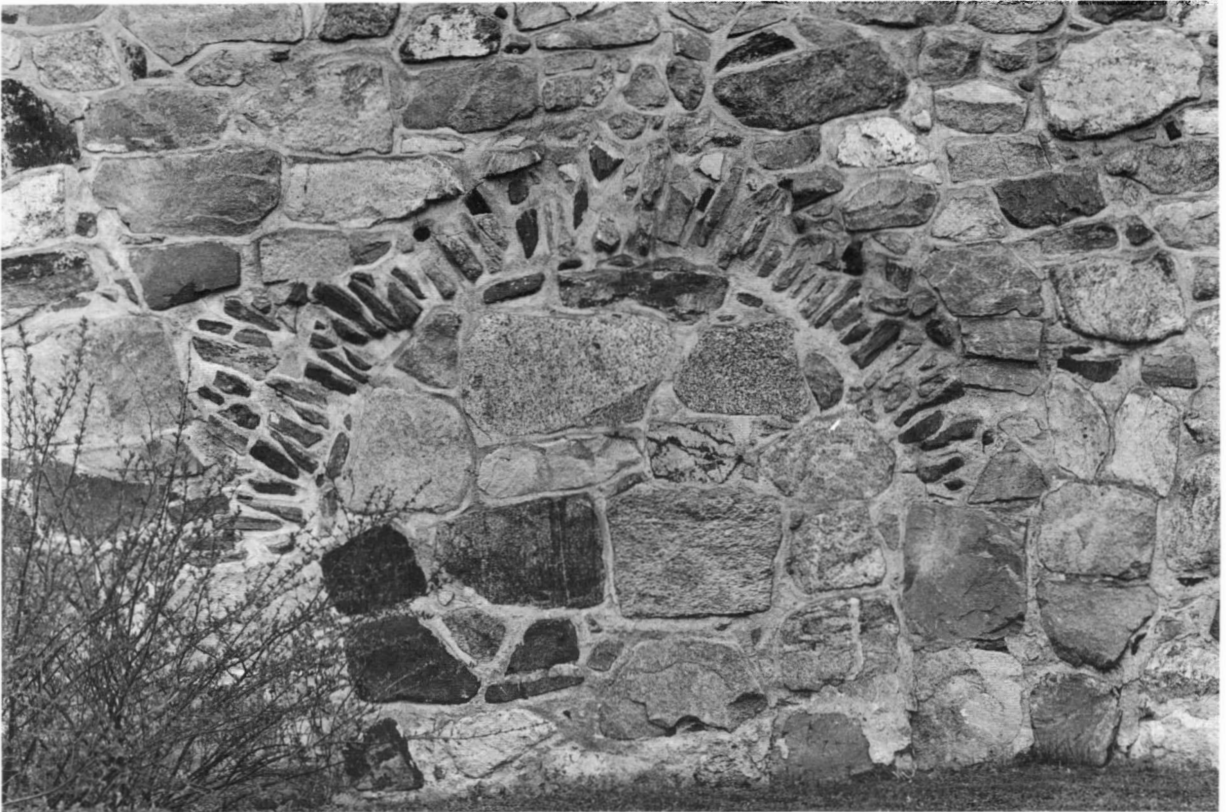

Fig 30. Parti av norra fasaden med igenmurad öppning. Foto GH 1987.

Part of the north facade of the church with a walled-up rounded opening.

fönstret. En tendens till större stenstorlek i den västra delen av muren än i den östra är också märkbar. Mittpartiet av murverket är starkt utbuktande i sin övre del mellan fönstren.

Tegelmurverket består av två horisontella partier, ett nedre av relativt mörkt tegel i stort format, ca $31 \times 14,5 \times 9,5$ cm, i munkförband, samt ett övre av ljus tegel i litet format i kryssförband. Inom det nedre partiet finns tre runda blindingar med vitkalkat mittparti. Partierna närmast fönstren samt strax ovanför östra fönstret består av i huvudsak nytt tegel, ca $29 \times 16 \times 7,5$ cm, med inslag av äldre, återanvänt tegel i enbart löpskift.

Långhuset, sekundärt inmurade stenar

Södra fasaden: – 1. Arkitekturelement med profilerad avslutning, av gulvit kalksten, b 35 cm, h 30 cm. Stenen, som fortsätter under västra muren till sakristian, kan ha fungerat som bas eller anfang i bågöppning, t ex

i portal eller korbåge. – 2. Trapetsformad sten av flintrik granit med drakfigur i relief, b 43–58 cm, h 28 cm (fig 31). Djuret har bandformad kropp med dubbelkontur, bakkropp avslutad med en flik, framben och bakben, rundad nos och uppåtsående öron. Rester av blåsvart målning i drakens inre kontur. Stenens botten rödmålad med sekundär påmålning. Stenen kan ha tillhört en portal och ev fungerat som överliggare. Figurframställningen anknyter till den nordiska runstensstilen.⁵⁸ 1100-talets första hälft. – 3. Gravklot, den s k limpan, av vit dolomitisk kalksten, diam 42 cm (fig 32). Mittpartiet vittrat. Runt kanten runinskrift, delvis bortvittrad: . . . ristade run(or) efter . . . Folkvandringstid. Sekundär inristning och inurning med omfattning av tegel i stort format.⁵⁹

Västra fasaden: Vit, dolomitisk kalksten med lejonfigur i relief, b 40 cm, h 45 cm (fig 33–34). Djuret har frontalt ansikte och lång svans med tofs, instucken mellan benen och upprullad bakom kroppen. Stenen har troligen tillhört en portal. 1100-talets första hälft.⁶⁰

Fig 31. Draksten, inmurad i sydfasaden. Foto GH 1987.

Stone with a dragon carved in relief (first half of the 12th century), now on the south facade of the church.

Fig 32. Gravklot, inmurad i sydfasaden. Foto GH 1987.

Round gravestone from between the years 400–700 with runic inscriptions from the 11th century. Now on the south facade of the church.

Fig 33. Parti av västfasaden söder om tornet. Foto GH 1987.

Part of the west facade of the church south of the church-tower.

Fig 34. Lejonrelief, inmurad i västfasaden. Foto GH 1987.

Stone with a lion carved in relief (first half of the 12th century), now on the west facade of the church.

Östkoret

Av tegel i litet format, ca 30×14 , $5 \times 6,5$, i kryssförband. Närmast sockeln förnyat parti med tegel i samma format. På östra sidan öppning med järnluckor till gravvalvet. Hörnkedjor av huggen granit. Gaveln indelas genom lister och pilastrar och partierna begränsas av rusticerade lisener (fig 25). I nederpartiet rundfönster med övergripande spröjsverk av järnsmide och smårutor inom blyspröjsar. I mellanpartiet girlander av fruk-

ter och blommor. I överpartiet Oxenstiernas och Bååts adelsvapen. Mellan dessa en kvinnlig torso under friherrekrona (fig 35). I frontonen bevingat änglahuvud. Svicklarna fylls av voluter och broskverk, i översta avsatsen sjöjungfrur. På avsatserna balusterdockor och urnor. Frontonen kröns med kula och kors av järnsmide, flankerat av obelisker.

Axel Oxenstierna lät uppföra koret med underliggande gravvalv åren 1642–1644. I spetsen för arbetet stod

murmästaren Herman Florentz.⁶¹ Gavlarna höggs av bildhuggaren Jost Henne.⁶² Uppförandet beskrivs närmare i samband med kyrkans byggnadshistoria.

Vapenhuset

Västra murens nederparti, upp till fönstret, av tegel i stort format i munkförband. Övre delen av västra muren samt södra och östra murarna av tegel i mindre format, ca 30 × 14 × 8,5 cm, i kryssförband. Hörnkedjor av cementsten, sekundärt påsatta, med rester av gul kalkavfärgning. Gaveln indelas i tre våningar genom

horisontella lister (fig 36). Ankarjärn av 1600-talstyp med upprullade ändar. I nederpartiet ett rundfönster med åttadelat spröjsverk av järnsmede, flankerat av pilastrar med maskaroner. I mellanpartiet Oxenstiernas och Bååts grevevapen. I överpartiet solur av sandsten med visare av järnten. Ovan detta årtalet 1652 under fronton. I svicklarna voluter av broskverkskaraktär, nedtill övergående i maskaroner (fig 37). På krönet har stått en obelisk och på avsatserna urnor. De togs ner 1969, svårt söndervittrade.

Vapenhuset har två ingångar, en större portalförsedd i söder och en mindre i öster, se Ingångar.

Fig 35. Östkoret, detalj av gaveln med Oxenstiernas och Bååts vapen. Foto GH 1987.

The exterior of the east chancel. Detail of the top of the gable with the Oxenstierna and Bååts family coats-of-arms.

Fig 36. Vapenhuset, från söder. Foto GH 1987.

The porch seen from the south.

Fig 37. Vapenhuset, detalj av gaveln. Foto GH 1987.

The porch, detail of the top of the gable.

Äldre vapenhus

På Jean de la Vallées ritning från 1644 finns två vapenhus vid kyrkans sydsida, ett större och ett mindre (fig 72–74). Det sistnämnda fungerar 1644 ej längre som ingång, då bänkkvarteret löper fram till dörröppningen och ingången i yttermuren har omvandlats till ett tvådelat fönster. Det lilla vapenhuset har på ritningen pulpettak.

Det större vapenhuset, med en yta av ca 35 m², har kryssvalv och yttre sadeltak. Mot söder ligger ett tvådelat fönster, avtrappat i ytterlivet och med nisch på insidan. Ingången ligger mot öster.

De båda vapenhusen, som härrör från olika medeltida byggnadsperioder, revs 1651 i samband med att det nya vapenhuset uppfördes.

Braheska gravkoret

Av tegel, format ca 30 × 14 × 8 cm, i kryssförband. Lagningar i nederpartiet närmast hörnorna. Hörnkedjor av lågerhuggen sandsten med rester av tidigare målning med grå oljefärg. Gaveln indelas i tre våningar genom lister och pilastrar (fig 38–39). I nederpartiet fyra vapen: Stures grevevapen, Oxenstierna av Södermöres grevevapen, Brahes friherrevapen och Oxenstierna af Eka och Lindös friherrevapen. I mittpartiet rundfönster med spröjsverk av järnsmide, omgivet av lagerkrans i sandsten. I överpartiet stående allegorisk kvinnogestalt föreställande fredsgudinnan Pax, hållande resterna av en liljekvist i vänstra handen, högra armen avslagen. Ovanför henne året 1659 under fronton (fig 40). I svicklarna broskverk med maskaroner på

Fig 38. Braheska gravkoret, från söder. Foto GH 1987.

The Brahe family memorial chapel seen from the south.

nederpartiets yttersidor. På avsatserna balusterformade urnor. Frontonen avslutas med obelisk. Under fönstren frukt- och blomstergirlander i huggen sandsten (fig 41).

Koret uppfördes 1659 av Margareta Brahe för hennes båda avlidna män Bengt Bengtsson Oxenstierna och Johan Oxenstierna samt den sistnämndes första hustru, Margareta Sture.³² Västra fönstret är sekundärt upptaget på 1820-talet.

Sakristian

Av tegel, format ca $28 \times 14 \times 7,5$ cm, i kryssförband. På norra sidan öppning med järnlucka till gravvalvet. Hörnkedjor av cementsten med rester av gul kalkavfärgning. Gaveln indelad och dekorerad på samma sätt som gaveln på vapenhuset (se detta) (fig 42–43). Även soluret finns med trots att sakristian ligger mot norr. Sakristian uppförd 1651–1652 samtidigt med vapenhuset. Ansvarig för arbetet var Heinrich Wilhelm.⁶³

Fig 40. Braheska gravkoret, detalj av gaveln med gudinnan Pax. Foto GH 1987.

The Brahe family memorial chapel, detail of the top of the gable with the figure of the goddess Pax.

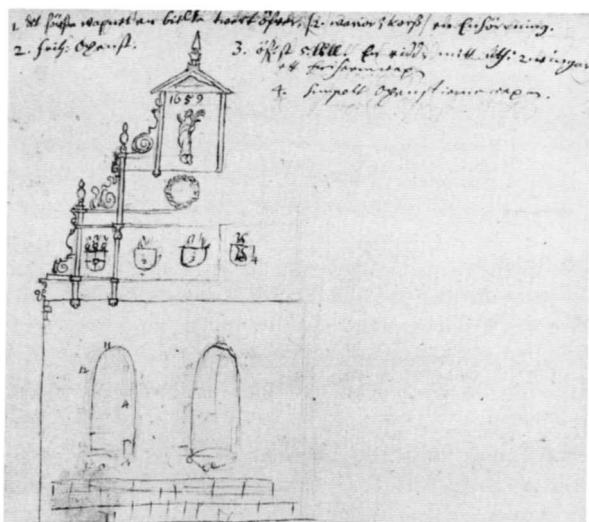

Fig 39. Braheska gravkoret. Teckning av Peringskiöld, 1680-talet. KB.

The Brahe family memorial chapel seen from the south. Pencil drawing from the 1680's by J Peringskiöld.

Fig 41. Braheska gravkoret, girland under fönster. Foto GH 1987.

The Brahe family memorial chapel, detail of the garlands carved in sandstone below the windows.

Fig 43. Sakristian, del av gaveln. Foto GH 1987.

Upper part of the vestry gable.

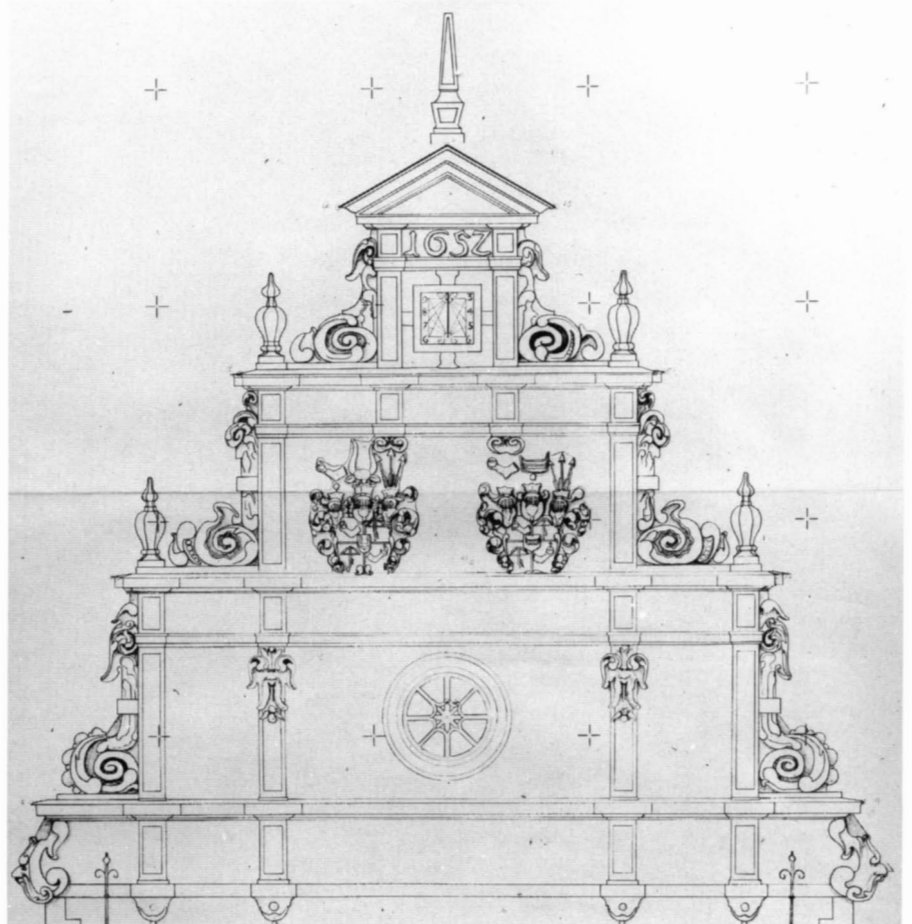

Fig 42. Sakristian, gaveln från norr. Fotogrammetrisk uppmätning av KTH 1962. Foto ATA.

The vestry gable.

Äldre sakristia

Sakristian på Jean de la Valleés ritning ligger 6–7 trappsteg lägre än långhuset (fig 73–74). Det ca 30 m² stora rummet har både yttre och inre sadeltak. Mot norr ligger en liten, ca 30 cm bred fönsteröppning med yttre järngaller och en nisch på insidan. Detaljerna talar för en relativt tidig medeltida tillkomsttid. Sakristian revs 1651 då den nuvarande sakristian uppfördes.

Värmekammare

Utbyggnad mot norr mellan sakristian och långhuset, delvis nedgrävd. Av tegel, format 28 × 14 × 7 cm, i kryssförband. Tak av gråmålad plåt. Uppförd 1901.

Västtornet

Nederpartiet, till ca 3–3,5 meter ovan marken, består

av natursten, resten av tegel i stort format, ca 31,5 × 15,5 × 10 cm, i munkförband (fig 17). Teglet uppvisar vissa färgvariationer. Tornet har stötfog mot kyrkan, vilket visar att det är uppfört sekundärt (fig 29 o 33). Fem mindre, oregelbundet placerade ljusöppningar med rundbågig-segmentbågig omfattning. På västra sidan ankarslutur av helmidd, rak typ samt slutar med inrullade ändar. På tornets överparti blindingar på alla fyra sidor i fyra horisontella register, nedifrån: putsat band med tegel i trappfrismönster, horisontellt band med tvärställda ändar, vågband samt horisontellt veckband. I mitten spetsbågig blinding, flankerad av segmentbågiga ljudöppningar inom rundbågiga, på östra sidan spetsbågiga, blindingar. Samtliga blindingar vitkalkade. På västra sidan, ovan portalen, spetsbågig blinding med rundfönster. Hörnkedjor av cementsten med rester av gul kalkavfärgning. Tornet uppfört under senmedeltid.

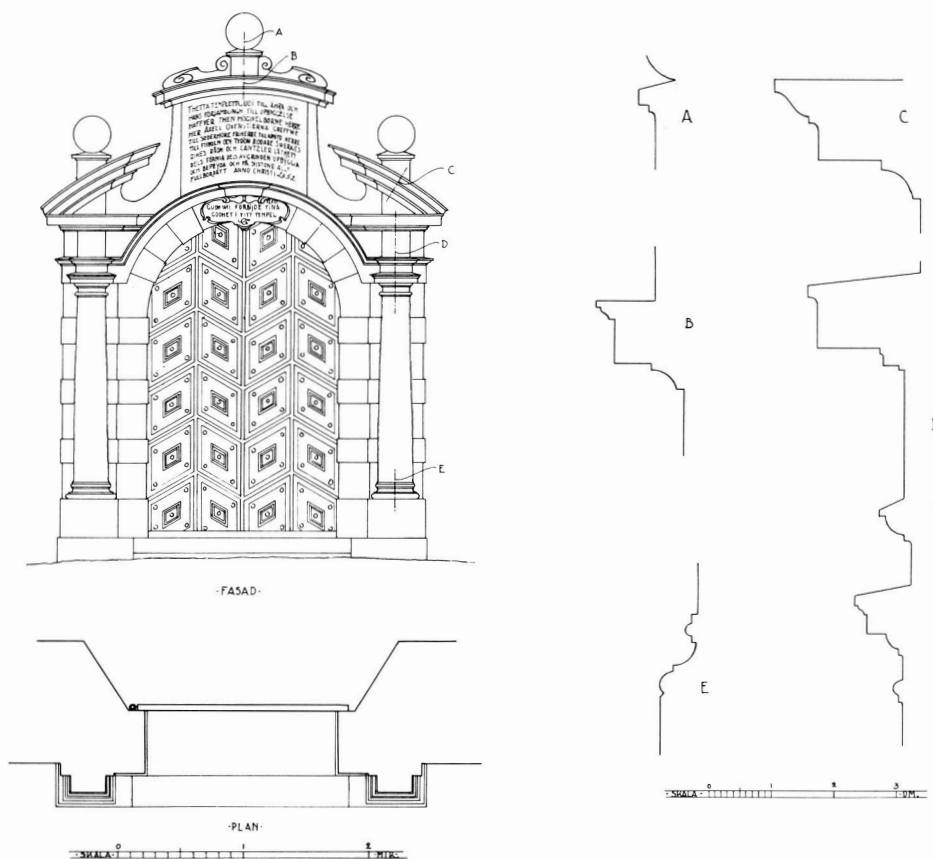

Fig 44. Sydportalen. Uppmätning av S Anjou 1915.

The south doorway.

Taklist

Runt kyrkan samt västtornet löper, med avbrott för gavlarna, en karnisformad taklist av profiltegel och puts med gul kalkavfärgning.

Ingångar

Vapenhuset, östra sidan: Rundbågig öppning med putsad, guldfärgad smyg. Omfattning med fem kvaderstenar av grå, lågerhuggen sandsten. Slutstenen sekundär. Inåtgående dörr av stående plank med två slåar på insidan. Utsidan klädd med tre rader diagonaltställda, profilerade plank, målad med rödbrun oljefärg. Handtag,

beslag och lås av järnsmide. 1865 gjordes en ny ekdörr med järnhandtag, troligen den befintliga (räk).

Vapenhuset, södra sidan: Portal av lågerhuggen sandsten (fig 44–45). Rusticerad omfattning med flankerande pilastrar på postament. Bruten, segmentformad fronton med tre kulor. Takavtäckning med kopparplåt. Ovanför ingången kartusch med texten: P S XLVIII / GUDH WIJ FÖRBIJDE TINA / GODHET I TITT TEMPEL. I portalens överparti inskriftstavla med texten: THETTA TEMPLETT GUDI TILL ÄHRA OCH / HANS FÖRSAMBLINGH TILL UPBYGELSE / HAFUER THEN HÖGWELBORNE HERRE / HER AXEL OXENSTIARNA GREFFVE TILL / SÖDERMÖRE FRIHERRE TILL KIMITO / HERRE TILL FIHOLM OCH

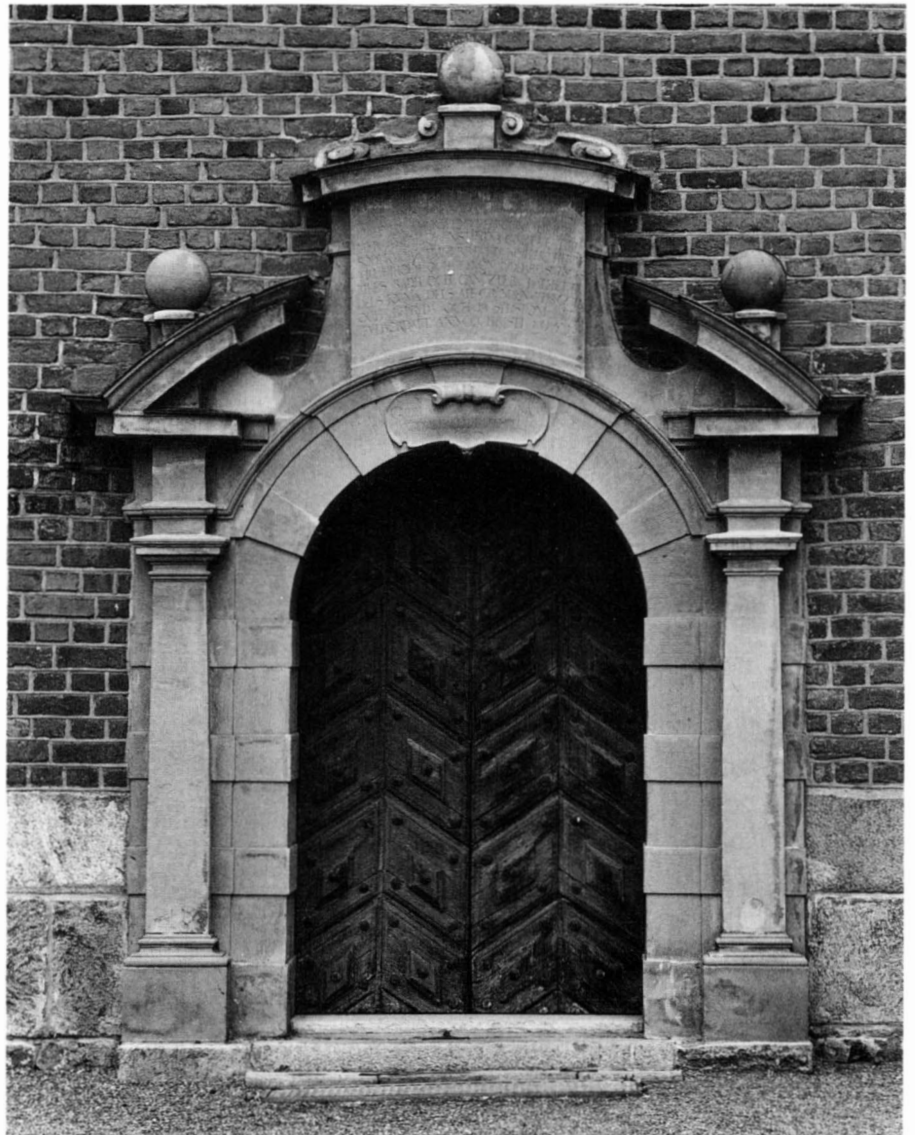

Fig 45. Sydportalen. Foto GH 1987.

The south doorway.

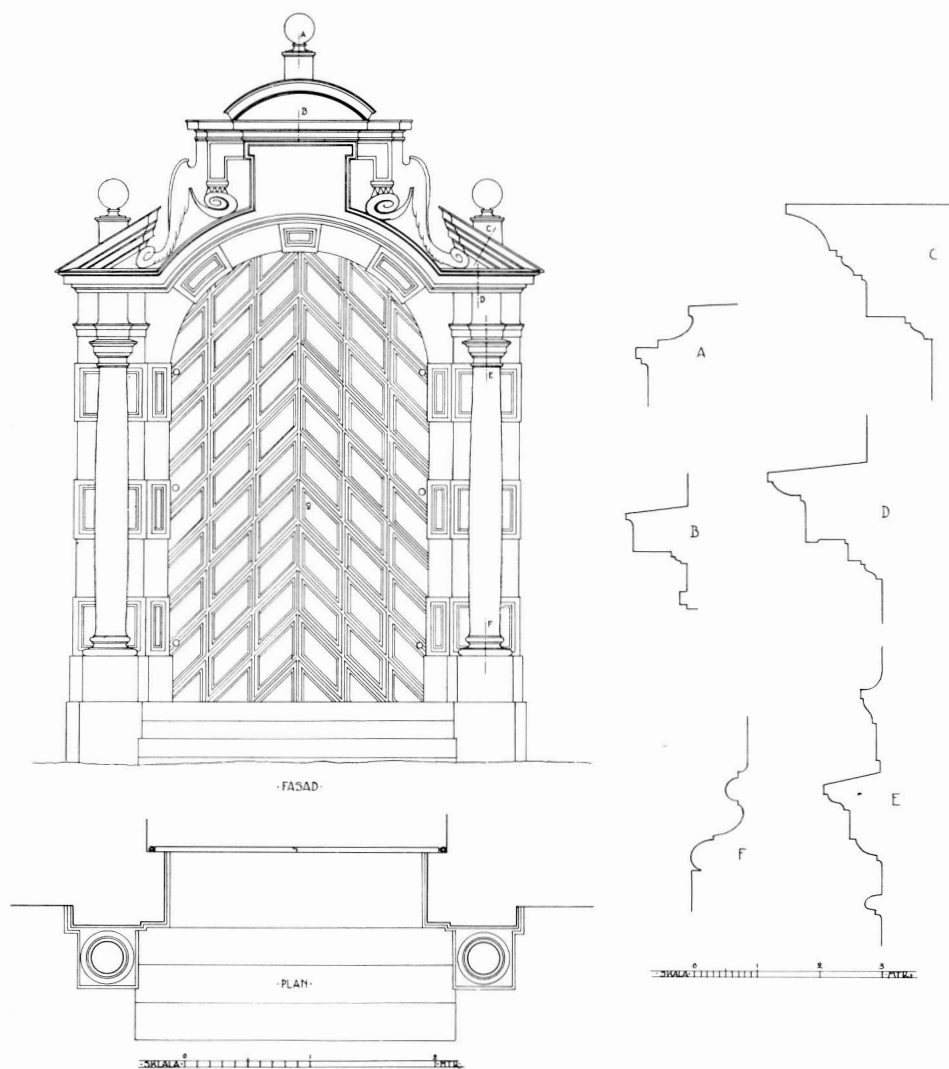

Fig 46. Västportalen. Uppmätning av S Anjou 1915.

The west doorway.

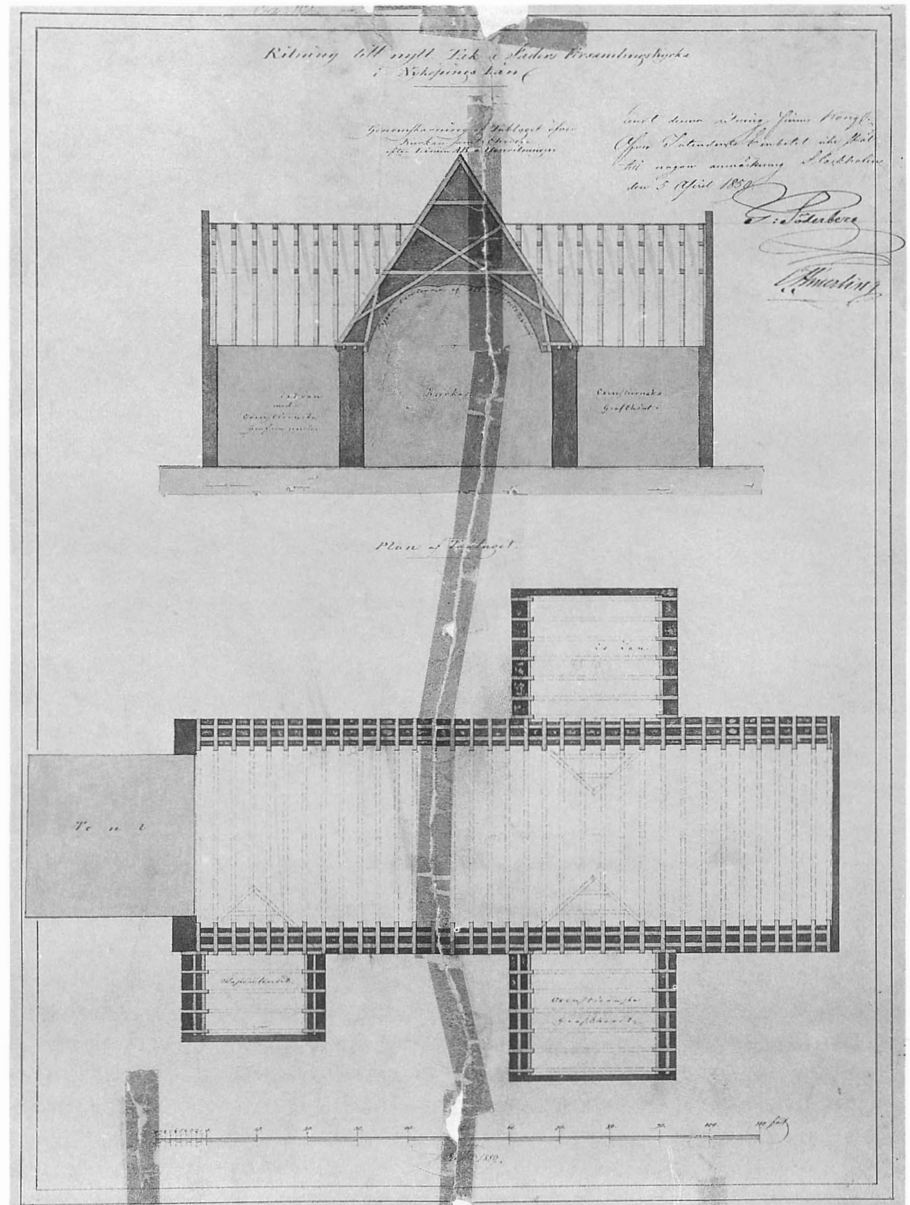
TIJDÖ RIDDARE SWERIGES / RIKES RÅDH OCH CANTZLER
LÅTHETT / DELS FÖRNIA DELS AFF GRUNDEN UPBYGGIA /
OCH BEPRYDA OCH PÅ SYDSTONE ALLT / FULBORDAT AN-
NO CHRISTI 1652. Inåtgående dubbeldörr av trä. Insi-
dan av stående plank med två slårar. Utsidan klädd med di-
agonalställda fyllningar, två spalter på vardera dörren.
Målad med rödbrun oljefärg. Nitar av smidesjärn med
ristad dekor av streck och prickar. Dörrknopp, lås och
beslag av järnsmede. Tröskel av röd och grå sandsten.
Två trappsteg av granit. Portalen tillkommen vid upp-
förandet av vapenhuset 1651–1652, under ledning av

Heinrich Wilhelm. Dörren sannolikt från samma tid.

Västtornet, västra sidan: Portal av lågerhuggen
sandsten (fig 46). Rusticerad omfattning med framför
ställda fria kolonner av granit på postament. Starkt för-
kroppat överparti med bruten gavel och segmentformad
avslutning med tre kulor. Slätt mittparti, utan inskrift,
omgivet av voluter. Inåtgående dubbeldörr av trä. Insi-
dan av stående plank, gråmålad, med tre tvärgående
beslag av järnsmede med volutförmig avslutning. Utsi-
dan klädd med diagonalställda fyllningar med profilerade
kanter, tre spalter i vardera dörren. Målad i rödbrun

Fig 47 Ritning till takstolar
av J F Åbom 1859. ULA.

Drawing for the new roof and
roof-trusses by architect J F
Åbom, 1859.

färg. Dörrknopp och lås av järnsmide. Fyra trappsteg och sekundärt undre postament till kolonnerna. Portalen troligen tillkommen på 1650-talet. 1662 talas om "västre Körkioporten" (st prot).

Fönster

Långhus, östkor och sakristia: Spetsbågiga öppningar med skrånande, vitkalkade smygar. Karmar av brunmålat trä. Tredelade, spetsbågiga ytterbågar av smidesjärn med nitar i kryssen. Små rutor av klart antikglas inom

blyspröjsar, horisontella stormjärn. Fönsterbänkar putsade på sydfasaden, av sandsten i östfasaden, sakristian och långhusets norra fasad, av sandsten och tegel på korets norra sida. Fönsterbleck av kopparplåt i skivtäckning. Innerfönstren beskrivs i samband med interiören.

Vapenhuset, bottenvån, västra sidan: Rundbågig öppning med skrånande, vitkalkad smyg. Tvådelat, segmentbågigt fönster med bågar av järnsmide. Diagonala smårutor av klart antikglas inom blyspröjsar. På insidan galler av fyrkantjärn med ringar runt kryssen. Fönster-

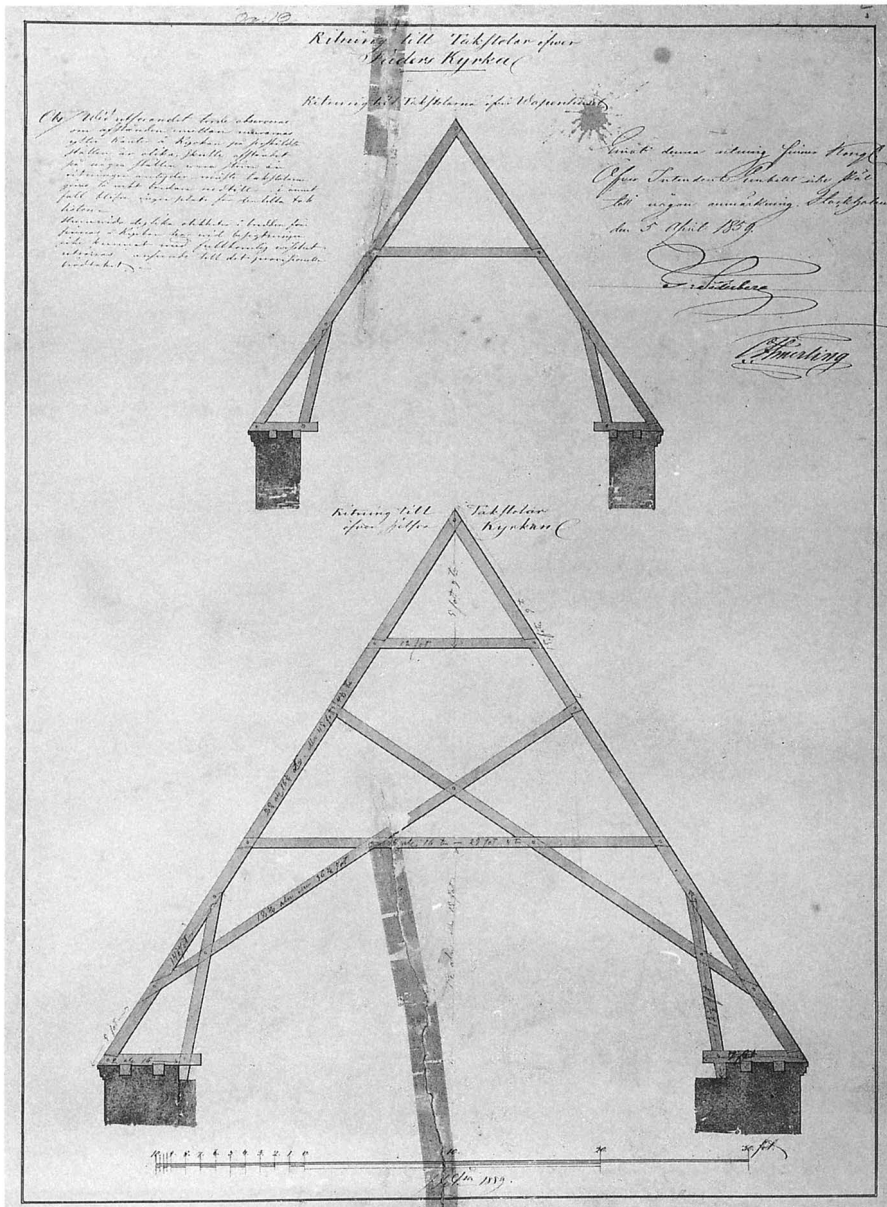

Fig 48. Ritning till takstolar av J F Åbom 1859. ULA.

Drawing for the new roof and roof-trusses by architect J F Åbom, 1859.

bänk av tegel och fönsterbleck av kopparplåt.

Vapenhuset, andra vån, södra och östra sidan: Spetsbågiga öppningar med skränande, vitkalkade smygar. Karmar och tvärlade bågar av järnsmede, karmarna inmurade. Diagonala smårutor av klart antikglas inom blyspröjsar. På insidan galler av fyra stående fyrkantjärn, inmurade i överkanten och trädde genom två horisontella järn, som fästs i karmen.

Braheska gravkoret: Rundbågiga öppningar med skränande, vitkalkade smygar. Omfattningar med sju lågerhuggna sandstenar. Karmar av brunmålat trä. Två-

delade ytterbågar av järnsmede, spetsbågar inom rundbåge. Smårutor av klart antikglas inom blyspröjsar, förstärkta med järntenar. På västra sidan fönsterbänk av tegel med rester av rödfärgad puts. På södra och östra sidorna fönsterbänkar av röd sandsten med profilerad underliggare av grå sandsten. Fönsterbleck av kopparplåt i skivtäckning. Innerfönstren beskrivs i samband med interiören.

Västtornet, västra sidan: Rundfönster inom spetsbågig, vitkalkad blinding. Stjärnformigt fönster med spröjsverk av järnsmede. I centrum sol av gult glas, om-

given av strålar i rött, gult och ofärgat glas. Fönstret är från 1866, gjort efter ritning av klockaren C G Österberg. Tillverkat i Stockholm till en kostnad av 120 rdr rmt. Dessförinnan fanns en mindre ljusglugg som utvidgades.⁶⁴ Blinderingen, tillkommen vid restaurering 1901, motsvarar övre delen av det spetsbågiga fönster som sattes igen när västportalen sattes in på 1650-talet.

Gavlarna på vapenhuset, Braheska gravkoret, östkoret och sakristian: Rundfönster, åttadelade med bågar av järnsmide och smårutor inom blyspröjsar.

Tidigare fönster

I ett brev från 1627 omtalas att fönstren på norra sidan är färdiga.⁶⁵ Mycket talar för att fönstren i långhuset då togs upp. Av Jean de la Vallées ritning från 1644 framgår att dessa fönster då fanns och att fönstren i långhuset, koret och västtornet var tredelade (fig 73–74). Fönstren i långhuset hade dock ett annat läge än vad de har idag. De nya fönstren bekostades av Axel Oxenstierna. 1694 sägs det att de var försedda med järngaller samt huggen täljsten omkring fönstren.⁶⁶ Av Sueciabiliderna av koret från 1690-talet framgår att fönstren var spetsbågiga och tredelade med en rundel i centrum av varje fönsterluft (fig 76–81).

Kyrkans samtliga fönster, utom i vapenhuset samt gavlarnas rundfönster, förnyades åren 1805–1827 (räk). Långhusets tre fönster fick även ett nytt läge.

Ett nytt rosettfönster av färgat glas sattes upp i koret 1862, utfört efter ritning av prosten Carl Gustaf Brambeck. Det betingade en kostnad av 300 rdr rmt och ersatte det tidigare fönstret, som hade mycket små rutor och var förfallet.⁶⁷ 1934 ersattes det färgade glaset av patinerat glas (ATA).

1872 hade fönsteröppningarna samma utformning som idag och bågar var av järnsmide.⁶⁸ 1880 förändrades öppningarna i långhuset, koret och sakristian till runbågiga efter ritningar av arkitekten Helgo Zetterwall.⁶⁹ Kvaderstenar sattes in runt omfattningarna och nya rundbågiga fönsterbågar av smidesjärn tillverkades. Vid restaurering 1934 återfick öppningarna och fönstren sin tidigare spetsbågiga form. De bevarade bågar från 1805–1827 återinsattes och försågs med blyspröjsar och patinerat glas.

Yttertak

Hela kyrkan, utom tornspiran, har samma typ av tak och taktäckning: brant sadeltak, klätt med sexkantiga pannor av gråsvart, engelsk skiffer. Takfot, nock, vin-

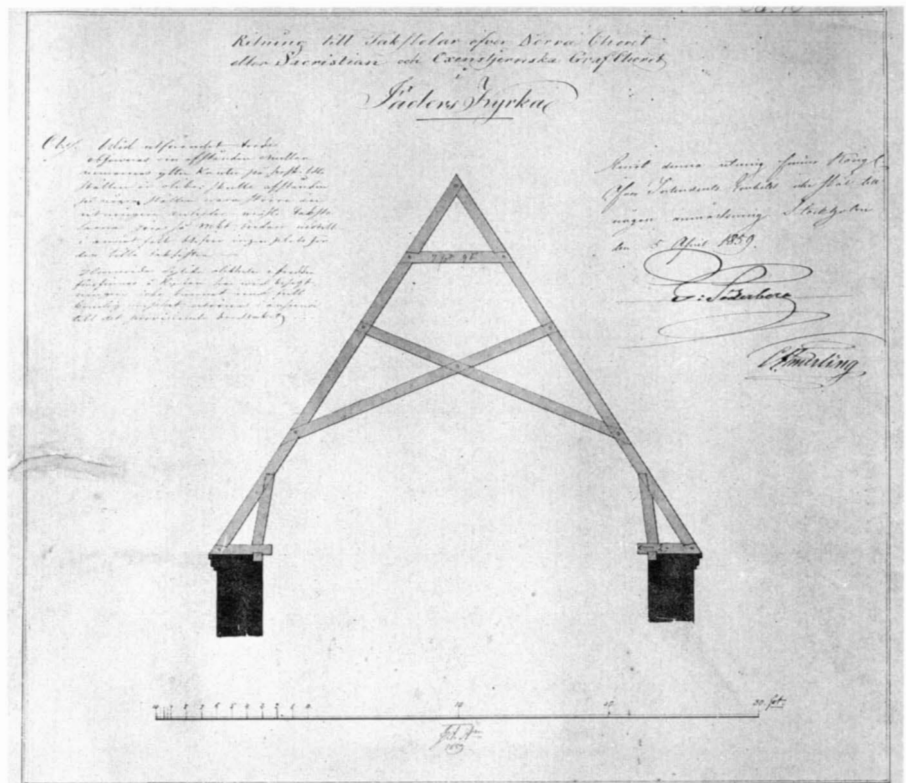

Fig 49. Ritning till takstolar av J F Åbom 1859. ULA.

Drawing for the new roof and roof-trusses by architect J F Åbom, 1859.

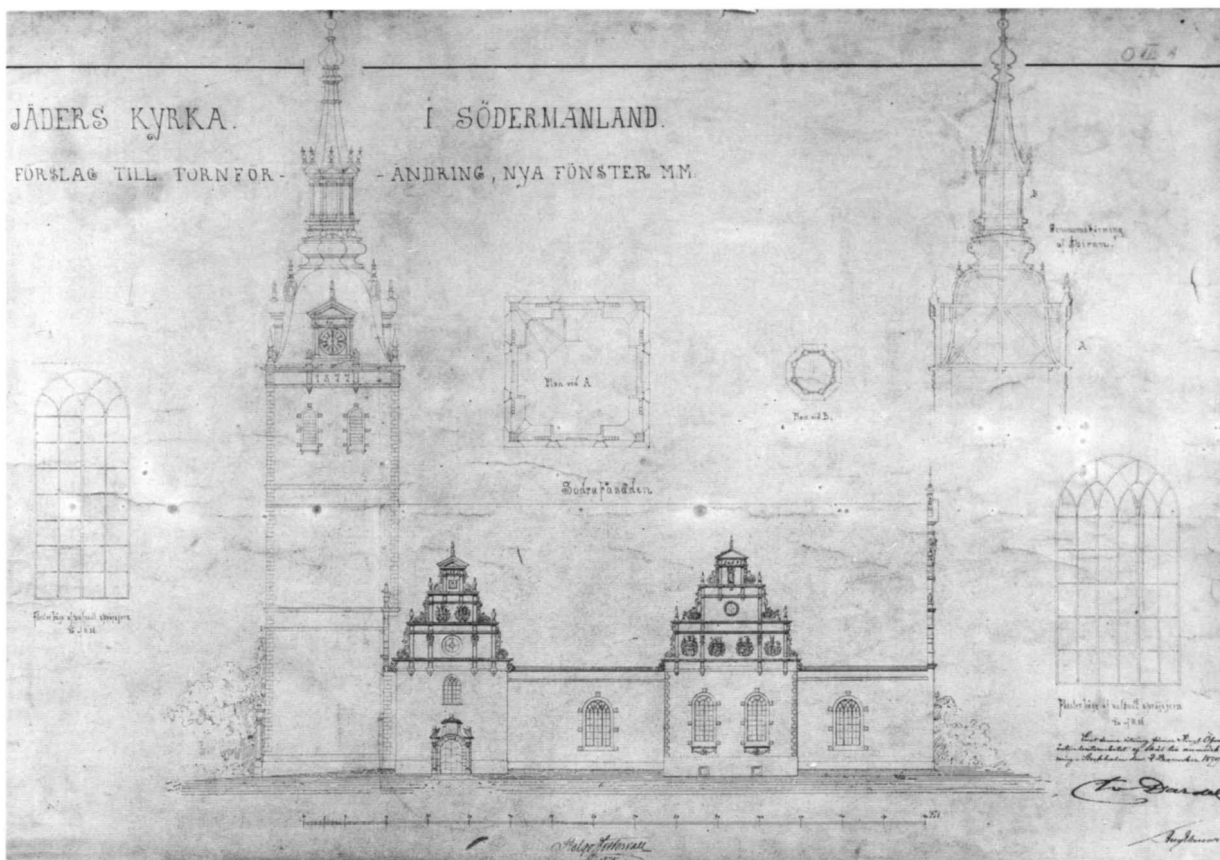

Fig 50. Förslag till ny tornspira och nya fönster, av H Zetterwall 1875. Jäders kyrkoarkiv. Foto GH 1987.

Proposal for the new spire and new windows by architect H Zetterwall, 1875. South elevation.

kelrännor, hängrännor och stuprör är av gråsvart kopparplåt. Skorsten i centrum av nocken. Fyra takfönster, två på södra långhussidan, ett på vardera sakristian och Braheska gravkoret.

Vid en brand 1858 förstördes kyrkans tak och takstolar. Ritningar till nya takstolar gjordes av J F Åbom⁷⁰ (se Interiören. Takstol) (fig 47–49). Kontrakt om yttertak av skiffer slöts med H Wesche den 3 maj 1859. Taket lades under sommaren och hösten samma år (räk).

Kyrkans tidigare taktäckning bestod av spån. Yttertaget skadades svårt genom oväder och åsknedslag åren 1635, 1694 och 1702, men kunde repareras och förses med ny spån. En ofta återkommande utgift i kyrkans räkenskaper avser tjära och tjärning av spåntaket. Det förefaller ha tjärats ungefär vart tionde år, ibland oftare. Huvudparten av arbetet utfördes av församlingsborna som dagsverken och spån levererades ofta från Fiholm.

Tornspira

Tornöverbyggnaden är uppförd av träkonstruktion i flera avsatser, klädd med panel och kopparplåt, nedifrån: – 1. Fyrkantig, karnissvängd huv med avfasade, nedåt avsmalnande hörn med rundfönster. Takkupor med pilasterburen fronton och urtavla. Obeliskkrönta urnor i huvens hörn och på frontonerna. – 2. Åttkantig vulst. – 3. Täckt lanternin med pilastrar i hörnen, frontoner med knoppdekorationer. Lanterninen står på åtta kulfötter. – 4. Åttkantig, något konkav spira, avslutad med vulst och lök. – 5. Förgylld knopp med sex knoppar på svängda armar, ytterligare knopp med kors av järn, avslutad med knoppar.

Tornspiran uppfördes 1880 efter ritning från 1875 av arkitekten Helgo Zetterwall⁷¹ (fig 50–51). För uppförandet svarade byggmästaren J W Kajerdt.⁷²

Fig. 51. Förslag till ny tornspira m.m., fr väster, av H Zetterwall 1875. Jäders kyrkoarkiv. Foto GH 1987.

Proposal for the new spire etc. by architect H Zetterwall, 1875. West elevation.

Äldre tornspiror

1. Vid en kraftig storm 1635 blåste tornspiran ner. Det är ej känt hur denna spira såg ut. I ett brev till Axel Oxenstierna, trol från 1637, omtalas att "koppar aff thet kullfalna Tornet" vägde 4 lispund (= ca 36 kg).⁷³ Denna

ringa mängd koppar talar för att den kan komma från en kyrktupp eller dekoration av något slag. Spiran var därför troligen klädd med spån.

2. 1636 påbörjades uppförandet av en ny tornspira. Den gjordes efter en "Skaplun", dvs en modell eller

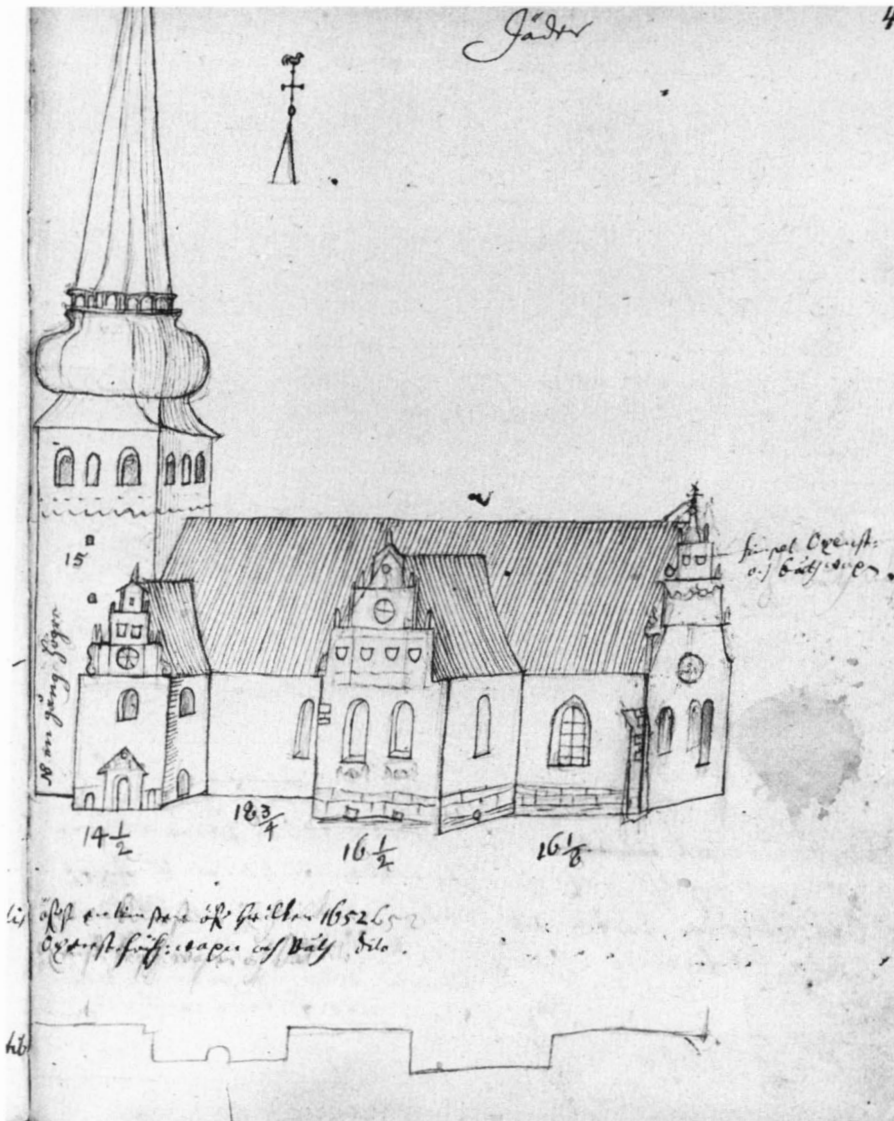

Fig 52. Kyrkan från söder. Teckning av Peringskiöld, 1680-talet. KB.

The church seen from the south. Pencil drawing from the 1680's by J Peringskiöld.

ritning av timmermannen Mäster Leonart.⁷⁴ Denne avled dock under byggnadstiden och efterträddes av Mäster Adrian Timmerman.⁷⁵ Tornspiran fullbordades 1643. Uppförandet beskrivs närmare nedan i samband med kyrkans byggnadshistoria. Spiran finns avbildad på Peringskiölds teckning från 1680-talet (fig 52). Planformen framgår av Jean de la Vallées ritning från 1644 (fig 72). Av dessa framgår att nedersta partiet är kvadratisk och utsvängt med avfasade, nedåt avsmalnande hörn. Ovanför detta en åttkantig, lökformad huv och en hög, åttkantig spira som avslutas med förgylld knopp, en färgläggningar på de la Vallées ritning, under kors och tupp. Tornspiran visar en anseelig höjd och skulle, om

proportionerna på Peringskiölds teckning är riktiga, uppgå till ca 38 meter, förutom dekorationer i form av klot, kors och tupp. 1702 slog åskan ner och antände tornet så att träverket och spiran förstördes. En enkel huv av bräder gjordes över tornmuren.

3. En ny tornöverbyggnad uppfördes 1762–1764 (räk). Den bestod av en lanternin samt karnisformad huv, allt klätt med plåt, som målades med oljefärg (fig 12 och 53). Spiran kröntes av två förgyllda kulor av koppar, kors med kulor samt tupp. Tornöverbyggnaden hade en höjd av 24 alnar. Vid åsknedslag 1858 skadades träverket under plåtbeklädnaden. 1880 togs överbyggnaden ner och ersattes av den nuvarande tornspiran.

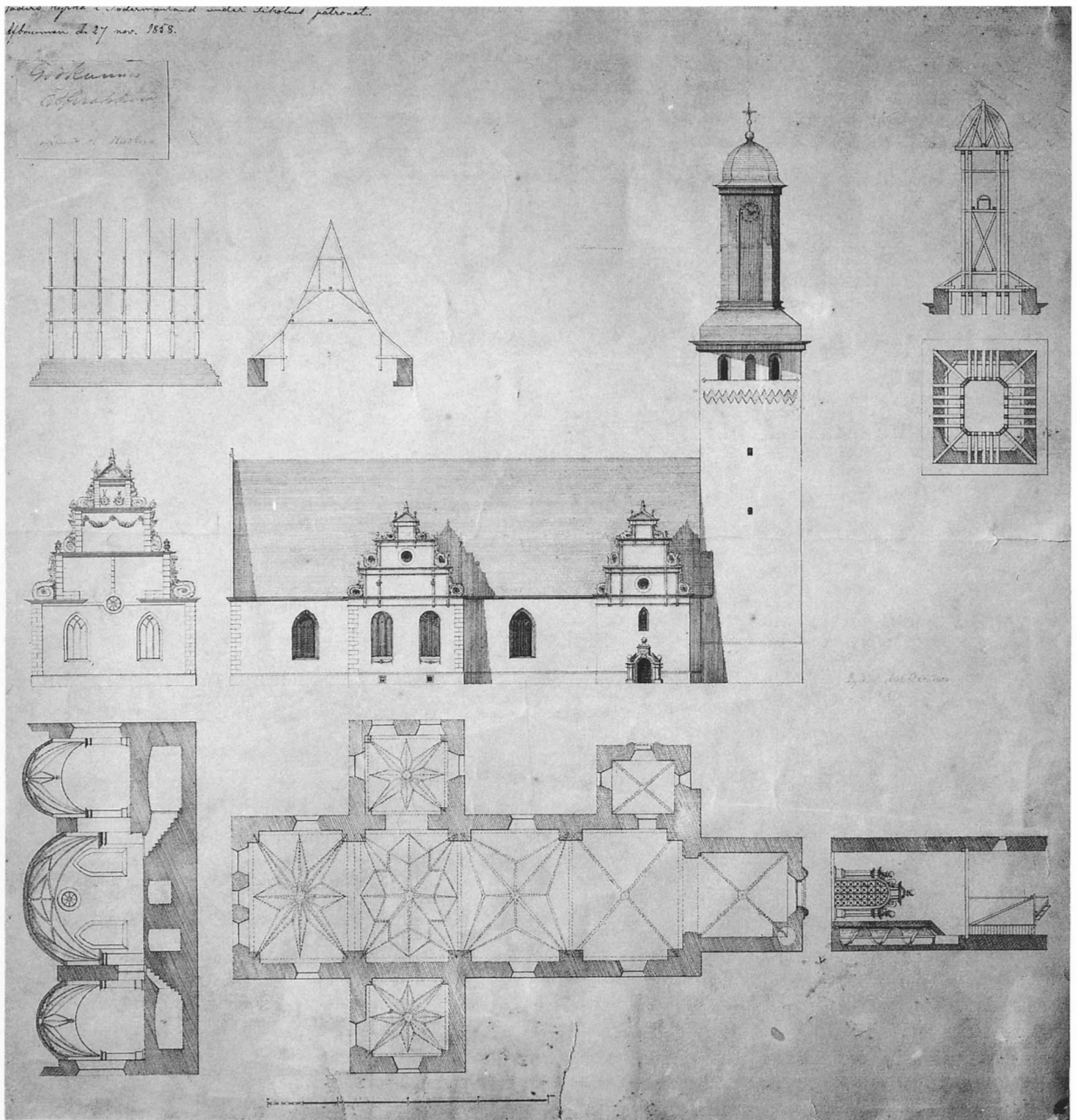

Fig 53. Plan, fasader, sektioner, takstolar. Uppmåtn. ritn. av Rudbeck omkr 1850. ATA.

Plan, elevations, sections and roof-trussess. Measured drawings from around 1850.

Kyrkobyggnaden – interiör

Hela kyrkan är välvd. De putsade och vitkalkade vägarna ger rummet en enhetlig prägel trots att valven är av något skiljaktig karaktär och tillkomna vid olika tider. De tre långhustravéerna med varierande mönsterformer är senmedeltida medan stjärnvalven i koret och södra gravkoret tillhör mitten av 1600-talet (fig 54–57). Den stora öppningen mot södra koret förenar detta med kyrkorummet och ger en ökad rumsvolym. Även den höga och vida tornbågen gör orgelläktaren till en del av kyrkorummet. Ljusföringen genom antikfärgade glas samt stengolvet bidrar till sammanhållningen av kyrkorummet. Trots den enhetlighet som råder speglar interiören tillsammans med inventarierna kyrkans historia, dock ej i lika hög grad som exteriören.

Väggar och valv i långhus, östkor och torn

Väggar och valv är slätputsade och vitkalkade. Vissa ojämnheter kan avläsas i långhusets sidomurar, även om slåthuggning och kraftig utstockning av putsen utjämnat det mesta. Västra muren norr om tornbågen består i sin norra del av ett ojämnt murparti i natursten. En tydlig skarv i tegelmurverket pekar på förändringar. Här har troligen legat en uppgång till en trappa i västmuren. Denna har troligen satts igen i samband med att västtornet uppfördes (jfr Exteriören. Murverk i långhuset). Tornbågen och tegelpartiet närmast denna tillhör samma period och har uppförts sedan ett murgenombrott gjorts. Teglet är av stort format, murat i munkförband. Strax norr om tornbågen finns en urhuggen nisch,

Fig 54. Interiör mot öster. Foto GH 1988.

Interior of the church looking east.

Fig 55. Interiör mot öster. Foto GH 1988.

Interior of the church looking east.

Fig 56. Interiör mot väster. Foto GH 1988.

Interior of the church looking west.

Fig 57. Interiör mot söder och Braheska gravkoret. Foto GH 1988.

Interior of the church looking south towards the Brahe family memorial chapel.

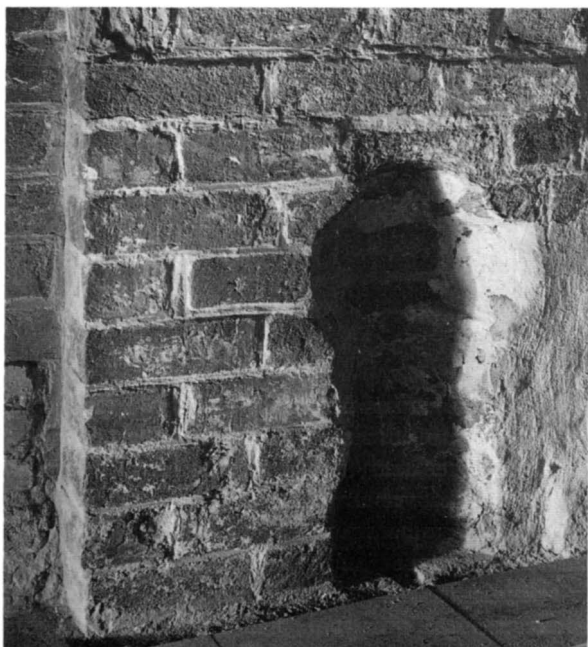

Fig 58 a. Nisch i västmuren. Foto I Anderson 1969. ATA.

Interior, brick niche in the west wall of the church.

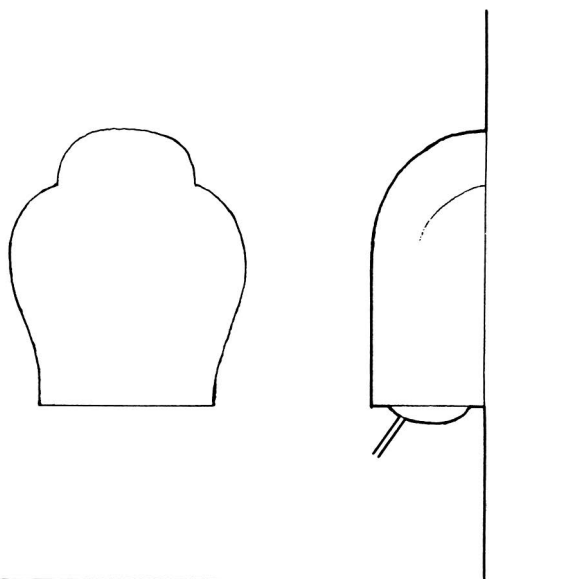

Fig 58 b. Nisch i västmuren med plats för piscina. Uppmättn. ritn. av S Anjou 1915.

Interior, brick niche in the west wall of the church, originally for a piscina.

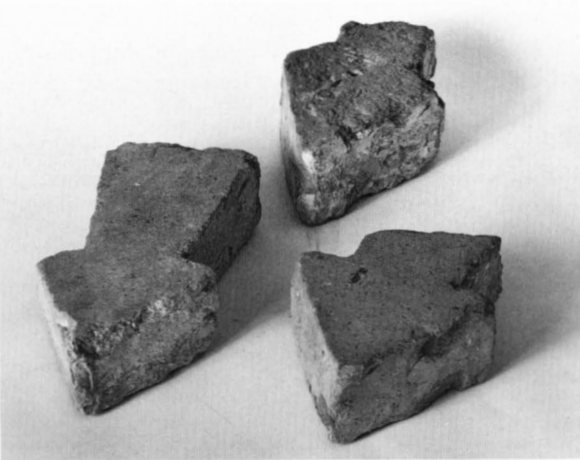

Fig 59. Profiltegel. Foto GH 1987.

Specially moulded bricks for use in vault ribs.

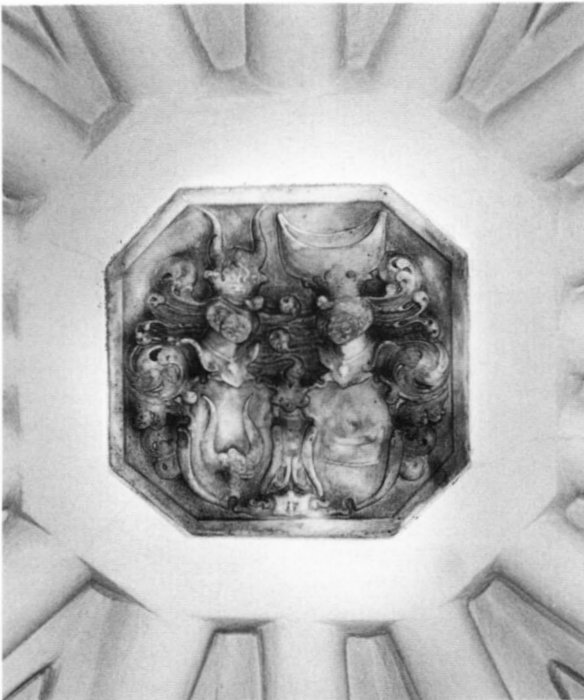

Fig 60. Slutsten, östkoret, med Oxenstiernas och Bååts vapen. Foto GH 1987.

The east chancel, roof boss with the Oxenstierna and Bååt family coats-of-arms.

h ca 90 cm, med avtappningshål i grunden (fig 58 a). Nischen fortsätter i murverket med ett regelbundet hålrum, ca 30 × 30 cm, som är minst 50 cm djupt under golvnivån (fyllnad av mineralull i botten). Nischen har troligen inrymt en piscina tillhörande dopplatsen. På en ritning från 1915 har nischen återgivits med en trifolielieformad avslutning och ej gående ända ner till golvet (fig 58 b). En avtappningskanal leder ner i murverket. Nischen sattes igen vid restaureringen 1934 men togs fram 1969–1970 och den nuvarande ojämna utformningen är en följd av dessa åtgärder.

I nedre delen av norra muren, direkt öster om murpelaren mellan första och andra travéen, finns ett förtjockat murparti. Troligtvis markerar det gränsen för en utbyggnad av kyrkan med tjockare murpartier; behandlas närmare i samband med dess byggnadshistoria.

I södra muren finns en rundbågig nisch direkt öster om första murpelaren, b 152 cm, h 255 cm, dj 82 cm. Här har tidigare funnits en ingång till kyrkan, se Tidigare ingångar.

Långhusets gördel- och sköldbågar samt valvstrålar utgår från murpelare ställda mot yttermurarna, vilket visar att kyrkan är sekundärt välvd. Murpelarna är avtrappade med släta partier närmast anfangen. Valvstrålar i långhusvalven består av ribbor i halvsten, vilka är släta närmast valvanfangen och skärningspunkterna, i övrigt avfasade (fig 59). De tre valven har olika mönsterform, från väster: 1. Sexdelat valv. – 2. Fyruddig stjärna. – 3. Fyruddig stjärna med åttauddig stjärna i mittpartiet. Ovan gördelbågen i koret sitter ett s k gubbhuvud, troligen utfört i puts.

Östkoret har släta hörnpelare med profilerade kapitäl, valv i form av åttauddig stjärna med ribbor av profiltegel samt huggen slutsten med Bååts och Oxenstiernas vapen (fig 60). Axel Oxenstierna lät uppföra koret 1642–1644. Det finns avbildat på ett Sueciastick från 1699. Tillhörande teckningar och förlagor är utförda senast 1697 (fig 76–81). Koret avskärmas här från kyrkorummet genom ett skrank av balusterdockor.

Under norra delen av östkoret ligger det Oxenstiernska gravvalvet, ett kryssvälvat rum, till vilket leder en trappa från koret. Nedgången täcks av en skulpterad gravhäll (se Gravstenar).

Golv

Hela golvet utom bänkkvarteren är belagt med kalkstensplattor, de äldre partierna med plattor av grå eller röd sten, sekundära partier med grovhyvlad, slipad sten. De sekundära partierna utgörs av: Västpartiet norr om gången, norra sidan av mittgången, båda sido-

gångarna längs yttermuren, partiet närmast koret, hela högkoret samt trappan upp till detta. Tre trappsteg leder upp till koret och ett ner till sakristian. Partiet närmast denna ligger 9 cm lägre än övriga långhuset. Golvet under läktaren och vindfånget i västtornet har äldre plattor av röd och grå kalksten. I långhusets östra del finns sex gravstenar och i koret en, vilka beskrivs senare (se Gravstenar). De äldre golvpartierna härrör från 1863 eller tidigare, de äldsta stenarna torde vara från 1600-talets mitt. De sekundära partierna tillkom 1934, liksom trägolvet i bänkkvarteren.

Äldre golv

1866 påträffades en runsten, som uppenbarligen tjänat som golvsten, ca en aln under golvet i kyrkans västra del (se Runstenar, nr 2). Vid golvgrävning 1934 påträffades ett par stenblock vid södra muren, ca 60–70 cm under golvet (ATA). De kan ha varit rester av ett äldre golv eller fundament till ett altare. Dessa iakttagelser, tillsammans med konstaterandet av äldre ingång på norra sidan (se Tidigare ingångar), talar för en äldre golvnivå ca 60–70 cm lägre än nuvarande. En höjning av golvet skedde i samband med tillkomsten av den sydvästra ingången och det nya vapenhuset i slutet av 1400-talet.

Det golv som anges på 1644 års ritning (fig 74) ligger på samma nivå som det nuvarande golvet, i jämnhöjd med utgången och två trappsteg under det senare förhöjda koret. Sakristian ligger 6–7 steg lägre än långhuset och en något snedställd trappa, troligen av trä, leder ner till denna. Den medeltida sakristians golvnivå anknuter sannolikt till en äldre golvnivå i kyrkorummet.

1694 uppges att Axel Oxenstierna bekostat nytt golv till kyrkan.⁷⁶ Östkoret hade, enl Sueciasticket, golv av diagonalställda, små stenplattor, omväxlande ljusa och mörka. Troligen var detta golv av samma karaktär som det befintliga golvet i Braheska gravkoret.

1788 ”planerades” golvet, dvs en reparation och omläggning gjordes på förslag av kyrkans patronus, greve Joakim Beck-Friis (st prot).

1863 gjordes en golvomläggning. Enl Österbergs beskrivning var hela kyrkan underminerad av gravar och ”fillsatt med likkistor, hvilka äro kringfyllda med sand, dock icke djupare än att locken af dem syntes vid golvomläggningen.”⁷⁷ Ett par murade gravar fanns mitt emot predikstolen och några gravvalv i mittgången i det tidigare koret. Kistorna togs troligen upp och begravdes på kyrkogården, då några gravfynd ej rapporterats från senare golvgrävningar. Samma år togs en runsten upp, som legat som tröskelsten i öppningen till sakristian samt delarna av en Eskilstunakista från öppningen mel-

lan vapenhuset och kyrkorummet.

1934 gjordes en ny golvomläggning till det befintliga golvet, då vissa partier förnyades och östkoret höjdes ett steg.

Det äldsta kända trägolvet i bänkkvarteren tillkom 1627, bekostat av Axel Oxenstierna.⁷⁸ Ett förnyande av golvet under bänkarna, omväxlande med plank och bräder, är känt från åren 1788, 1863, 1901 och 1934.

Fönster

Ytterfönstren samt rundfönstren har beskrivits tidigare i samband med exteriören. Innerfönstren i långhus, kor och sakristia har samma indelning som ytterfönstren. Karmar, tvärpost och bågar av brunmålad ek, spröjsar av bly. Långhuset, korets sydsida och sakristian har rutor av färgat antikglas, främst i grönt och violett. I östkorets östra och norra sida samt Braheska gravkoret rutor av patinerat glas. Innerfönstren tillkom 1934 (ATA).

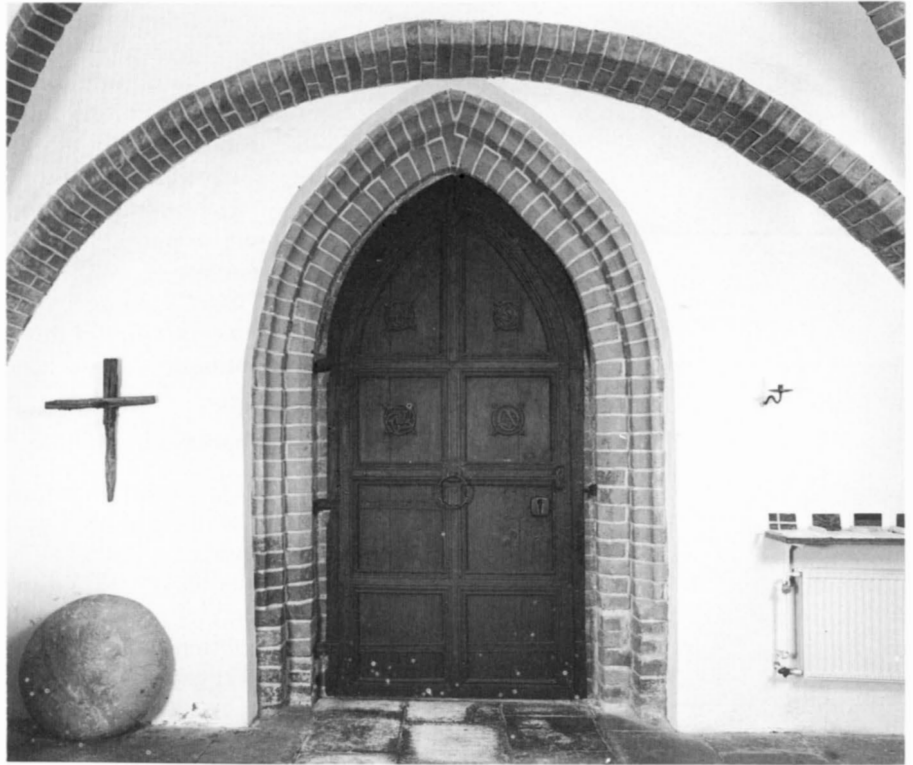
Ingångar

I söder, till långhuset: Spetsbågig öppning med avtrappad smyg, omfattningsbågar av konkava, avfasade och rundade formtegel (fig 61). På det innersta, rundade partiet rester av rödfärgad puts med fogmålning. De två yttre avsatserna fogade med cementbruk, nedtill rester av blågrå färg. Ingångssidan mot kyrkan har spetsbågig öppning inom segmentformig nisch med i överkanten tre utskjutande stenar. Dessa har tjänat som hinder för att utifrån kunna lyfta dörren från gångjärnen. På ena sidan tre kvarsittande tappar efter kraftiga gångjärn. På motsatta sidan hål efter bom.

Dörren i vapenhuset till kyrkan uppbyggd av fyra stående, kraftiga furuplank. Utsidan indelad i åtta fält genom påspikade, profilerade lister. De fyra översta fälten har fastnitade fyllningar av skulpterat trä, föreställande: – 1. Sköld med snett liggande OJ, troligen avseende Olof Jönsson, som var kyrkoherde i Jäder omkr 1500.⁷⁹ – 2. Roggevapnet, bestående av två korslagda horn.⁸⁰ – 3. Rosett i flamboyantstil. – 4. En kombination av initialerna A och O. Denna fyllning skiljer sig från de övriga genom att vara utförd i platt relief och ha skarpare profiler och mindre sprickbildning, något som ger den en senare tillkomsttid. Bokstäverna kan avse Axel Oxenstierna. Troligen tillkommen i samband med någon restaurering i sen tid. – Mitt på dörren ring av järnsmide. Stort lås, infattat i stock på baksidan. Brunsvart målning, troligen en blandning av tjära och oljefärg. De två översta sköldarna talar för att

Fig 61. Ingång södra vapenhuset-kyrkorummet. Foto GH 1987.

The doorway between the porch and the interior of the church.

dörren och portalen tillkommit mellan åren 1480 och 1501.

Innerdörren mot långhuset består av en spetsbågig port med fast överdel och inåtgående dubbeldörr, på båda sidor klädd med panel med profilerat diagonal-mönster. Handtag av järnsmide med rundad avslutning. Rödbrun målning. Dörren tillkommen 1934 (ATA). Den ersatte tidigare svängdörrar (nu på vinden). Dessa, spegeldörrar med marmoreringsmålning, gjordes efter ritning av arkitekten Helgo Zetterwall 1880 (RA, ÖIA).

I väster, mot kapprum: Dubbeldörr av trä, gråmålad, från 1969. Mellan kapprum och vindfång utåtgående dubbeldörr med glasad överdel, rundbåigt överfönster, mörkgrå målning, från 1934. I vindfånget dörr till torntrappa, klädd med gråmålad järnplåt. Dörr till läktare av stående plank, klädd med panel av diagonalställda, profilerade bräder, från 1860-talet. Ytterdörr och portal tidigare beskrivna (se Exteriör. Ingångar).

Mot sakristian: Rak smyg med tredingsformad avslutning upptill. Omfattning av lågerhuggen mörkgrå sandsten. Ovanför inskriftstavla med texten: SIJR.V. / FÖRDRÖGH ICKE AT VMWENDA / TIGH TILL HERRAN. TIJ / HANS WREDE KOMMER HASTELIGA. Dörr helt järnbeslagen. Ingången från tillkomsten av sakristian 1652.

Tidigare ingångar

I söder: I långhuset, mitt för första murpelaren, från väster, fanns ursprungligen en ingång från det mindre vapenhuset, avbildat på 1644 års ritning (fig 72–74). I samband med kyrkans välvning och höjningen av golvet flyttades i slutet av 1400-talet ingången något österut. Rester av ingången finns kvar i form av den rundbågiga nischen i södra muren, tidigare nämnd. Ingången var troligen i bruk till 1620-talet, då den nytillkomna bänkinredningen spärrade den. Efter att ha varit igenmurad togs nischen upp 1934 (ATA).

Av ett brev från 1642 framgår att kyrkan då hade bara en ingång. Förslag framfördes till Axel Oxenstierna om ytterligare en ingång på södra sidan mittemot dörren till sakristian och en gång mot denna.⁸¹ Det kan ha tagits upp en dörröppning här på platsen för fönstret och som sedan vidgats när Braheska gravkoret uppfördes 1659.

I norr: I exteriören har tidigare konstaterats en igenmurad öppning mittför första murpelaren (se Exteriör. Murverk i långhuset). Vid putsavknackning 1969 kunde den västra begränsningen av portalen konstateras strax intill murpelaren.⁸² En rekonstruktion talar för en öppning med bredden 80 cm och höjden 170 cm (fig 62). Den verkliga höjden torde dock ha varit ytterligare 60 cm, då ingången tillkom före golvhöjningen. Dörr-

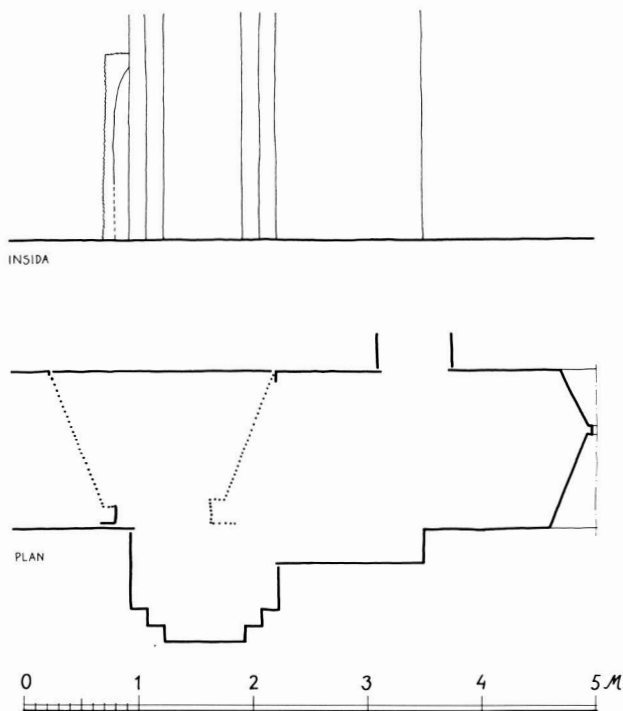

Fig 62. Märken av igensatt portal efter putsavknackning i norra muren. Uppmätning av I Andersson 1969. Rekonstruktion och renritning av A Hildebrand 1987.

Traces of a walled-up doorway in the north wall of the church.

smygen var sannolikt avtrappad. Ingången sattes igen i samband med att kyrkan välvdes.

Västtornet

Tornet är uppdelat på fem våningar, där den höga, välvda bottenvåningen ingår i kyrkorummet (fig 24). Trappan till tornets vindsvåningar börjar med en spiraltrappa av tegel i nordvästra muren. Den utmynnar strax ovan valvanfanget. På ungefär halva höjden finns en igenmurad öppning mot läktaren. Igenmurningen gjordes 1866 i samband med uppförandet av en ny läktare. En rak trappa av trä leder mellan de övre våningarna. Bjälklag och golv är av trä.

I första vindsvåningen, ca 180 cm ovan golvet, finns runtom igensättningar efter ett borttaget bjälklag. Kvarvarande bomhål i murverket. Till vinden dörröppning med segmentbågig omfattning och järndörr.

Andra vindsvåningen har i sin övre del, ca 50 cm ovan ljusöppningarna, märken efter borttaget bjälklag,

igensättningar gjorda med cementbruk. Svartfärgat tegel främst på östra, södra och västra sidorna.

Tredje vindsvåningen är klockvåning. Svartfärgat tegel främst på östra och södra sidorna. Den ojämna östmuren uppvisar skador. Ljudöppningarna har jalusiluckor av trä.

Fjärde vindsvåningen utgörs av en låg mellanvåning som övergång till tornspiran, med delvis svartfärgat murverk.

Svartfärgningen av murverket härrör troligen från branden 1702 och består dels av nedsotning, dels av sintning av ytskiktet genom den höga värmen.

Vapenhuset

Väggarna och valv slätputsade och vitkalkade. Kryssvalv med ribbor av halvsten och sköldbågar av helsten, tegelformat ca $29 \times 14 \times 7$ cm, oputsade med fogar av cementbruk, strukna med åsar. I nordöstra hörnet ojämnt murverk med avtrappade partier. Golv av grå och röd kalksten. Två ingångar utifrån (se Exteriör. Ingångar) samt en mot långhuset (se Interiör. Ingångar). Fönster på västra sidan (se Exteriör. Fönster).

Vapenhuset har en övervåning, tillgänglig endast från vinden, varifrån en trätrappa leder ned genom en öppning i bjälklaget. Väggarna är putsade och vitkalkade. I norra muren finns en stor, igenmurad bågöppning med en mindre, igenmurad öppning med skråande smyg, b 95 cm, h 165 cm, liggande rakt ovanför ingången till långhuset (fig 63). Golv av plank, b 25–35 cm. Tak av bjälkar, vilande på takstolens tasslar, med ovanpå liggande golv av plank. Två fönster, mot öster och söder (se Exteriör. Fönster).

Vapenhuset tillkom 1651–1652. Dess utförande i två våningar med en vindsvåning, som av allt att döma tidigare varit tillgänglig direkt från kyrkorummet men nu endast från vinden, är av speciellt intresse. Den stora bågöppningen i det högt belägna vindrummet för närmast tanken till en gapskulle eller sångläktare. En datering av bågöppningen och dess igensättning går ej att göra utan omfattande putsavknackning. Det är möjligt att även det tidigare vapenhuset från slutet av 1400-talet (se Exteriör. Äldre vapenhus) var uppfört i två våningar och att den stora bågöppningen tillhör denna tid. En förläggning av gapskullen ovan vapenhuset skulle kunna förklaras av att den medeltida sakristian saknade vindsvåning.⁸³ Igenmurningen med bibehållande av en mindre öppning, i kombination med de gallerförsedda fönstren, talar för att rummet senare fått en annan funktion, kanske som förvaringsplats av t ex vapen.⁸⁴ Även denna öppning har senare satts igen. Den nuvarande

Fig 63. Vapenhuset, vindsvåningen med igensatta öppningar mot långhuset. Foto GH 1987

The roof-space of the porch. Bricked-up openings towards the main body of the church.

Fig 64. Sakristian, interiör mot nordöst. Foto GH 1987

The interior of the vestry looking north-east.

nedgången från vinden tillhör bjälklaget från 1858, men arrangemanget kan ha varit ursprungligt. Numera tjänar rummet som "museum" för inventarier som ej längre är i bruk.

Sakristian, Fiholmsgravkoret

Väggar och valv slätputsade och vitkalkade. I hörnen släta murpelare med karnisformade baser och profilerade kapitäl (fig 64). I nordöstra murpelaren piscina med omfattning av grå, slipad kalksten, från 1969. Runda gördelbågar. Valv med fyruddig stjärna, ribbor av profiltegel av samma utseende som i koret. Golv av grå kalksten med grovhuggen yta. Vid södra muren lucka av trä, l 106 cm, b 62 cm, ovan nedgång till gravvalvet. Fönster mot öster och norr (se Exteriör. Fönster), med kvarsittande fästen för luckor på insidan. Längs östra muren låg, väggfast bänk av grå kalksten. Vid norra väggen skåp av ek för antependier med skiva av kalksten, tjänstgörande som altarplats, från 1969. Västra väggen upptas av ett väggparti av ek, inrymmande skåp för textilier, kassaskåp, förrådsutrymmen, tvättho samt nedgång till källaren i sydvästra hörnet, tillkommet 1969. På ömse sidor om nedgången syns märken i golvstenen efter fästen för gångjärn till luckor över öppningen. Dessa fanns kvar till 1934 (ATA).

Källartrappa av tegel leder ned till en tunnvalvd gång längs västra grundmuren. Genom en sekundär vägg har toalett inretts i norra delen 1969. I västra muren genomgång till pannrummet. Källargångens östra mur består av två valvbågar utgående från en mittpelare med underliggande, igenmurade mittpartier.

Sakristian uppfördes åren 1651–1652. Av den äldre sakristian torde endast en del av grunden ha kommit till användning. Källaren, som ursprungligen torde ha bestått av ett välvt rum med en murpelare, tjänade som förvaringsutrymme för bl a vin. Vid visitation 1764 ansågs det nödvändigt för kyrkoskrudens och valvens bevarande att lägga in trägolv och göra lägre i taket genom "Pannling", dvs genom mellantak av panel. En kakelugn hade redan skänkts av församlingens patronessa (vis prot). 1765 gjordes en panelavdelning i sakristian (råk). 1807 sattes dubbelfönster in och 1809 försågs loftet ovan sakristian med plankgolv (råk). Mellantaket torde ha försvunnit i slutet av 1800-talet. 1805 uppfördes en skorsten till sakristian. Värmekällorna kom sedan att variera (se Uppvärmning). Sakristian fick ny, fast skåpinredning 1934, som förnyades 1969. En nedgång till gravvalvet gjordes genom golvet 1970.

Östra delen av sakristians källare upptas av ett gravvalv, det s k Fiholmsgravkoret. Gravvalvet täcks av två

tryckta kryssvalv, putsade och kalkade, med rester av grå sockelmålning på väggarna. Golv av grå kalksten, delvis sekundärt upphöjt av storstenstegel i 2–3 skift. I hörnorna mot kyrkmuren träder berg i dagen, som i den sydvästra hörnan fortsätter in under trappan till sakristian.

Gravvalvet är sekundärt tillkommet genom en uppdelning av källaren. Detta skedde troligen på 1670-talet, då de äldsta daterade kistorna här är från 1676 (se Kistor). Nedgången var fram till 1970 från kyrkan, täckt med en järndörr, öster om sakristiedörren. Vid sakristians södra sida fanns en tunnliknande uppbyggnad ovan trappan. Ett altarbord var placerat här fram till 1970, då uppbyggnaden revs och nedgången gjordes genom en lucka i golvet. En steg leder ner till trappan av kalksten, som slutar stumt mot den igenmurade öppningen mot kyrkan.

Braheska gravkoret

Koret ligger 95 cm över kyrkans golv och öppnar sig mot kyrkorummet genom en stor rundbågig öppning mitt emot ingången till sakristian. I öppningen dekorativt järngaller (se Smidesgaller). Koret är förskjutet åt

Fig 65. Braheska gravkoret, konsol. Foto GH 1987.

The Brahe family memorial chapel, corbel of grey sandstone.

öster i förhållande till öppningen. Väggar och valv slätputsade och vitkalkade. I hörnen släta murpelare med profilerade kapitäl i sandsten, avslutade med äggstav. I valvet åttauddig stjärna med skarpt åsformiga strålar av tunna profiltegel, ev av puts. Konsoler av sandsten med bevingade änglahuvuden (fig 65). Slutsten av sandsten med Braheska grevevapnet (fig 66). Golv av diagonalagda plattor av grå och röd sandsten i litet format. Innerfönster från 1934 av samma form och indelning som ytterfönstren (se Exteriör. Fönster och Interiör. Fönster). Under koret gravvalv med nedgång genom trappa från långhuset, täckt av en stenhäll.

Som framgår av dateringen på gaveln uppfördes koret 1659 av Margareta Brahe. En skiss av koret från 1695 visar dess plan och tre sidor med angivna mått.⁸⁵ Västra sidan saknas på skissen, vilket tyder på att den var helt slät och saknade fönster. Som tidigare nämnts tillkom detta på 1820-talet.

Fig 66. Braheska gravkoret, slutsatsen med Braheska vapnet. Foto GH 1987.

The Brahe family memorial chapel, roof boss with the Brahe coats-of-arms.

Uppvärmning

Sakristian var den del av kyrkan som först fick uppvärmning. På 1760-talet fanns här en kakelugn, som 1805 ersattes av en öppen spis i nordvästra hörnet. 1875 installerades tre Gourneiska ugnar med tjocka rökrör av järnplåt i kyrkan, två i koret och en i sakristian (inv 1878). Bänkgavlarna mot ugnarna i kyrkan kläddes med tegel.

1901 infördes ”ny tidsenlig värmeledning bestående af 2^{ne} värmekaloriferer af Ingeniör Dalgrens patent, placerade uti särskilt utanför kyrkan uppförd värmekammare.” Rökångarna drogs över kyrkans valv till taknocken och en kopparklädd skorsten med järnhäll på kransen.⁸⁶ Kyrkan värmdes med varmluft genom två stora intag i norra muren väster om predikstolen. Olämpliga eldningsmaterial orsakade dock sotbildning på kyrkans väggar. 1926 var pannorna i värmekammaren obrukbara (K-byrån). 1930 infördes vattenburen värme med radiatorer (ATA). Som bränsle används numera olja.

Vinden

Murverket ovan valven består av tegel utom i de nedre partierna av västra muren. Dess södra del består av kluven natursten samt något tegel till ca 160 cm ovan takfoten. På utsidan är muren klädd med tegel. Partiet närmast taket och krönet är sekundärt och uppfört endast i ytterpartiet. Mellersta och norra delen av västmuren är uppförd av natursten till takfoten.

Vid uppförandet av västtornet har stora delar av västra gaveln huggits bort och tornmuren placerats på västmuren. I svickeln mellan tornet och norra delen av västmuren, strax ovanför takfoten, finns en utbyggnad av natursten med tegel i krönet. Den utgör troligen resterna av en igensatt trappa i västmuren. Förändringar här kan iakttagas både i exteriören och interiören, som tidigare nämnts.

Teglet i västtornet är svartfärgat och delvis brandskadat. Partiet närmast taket är putsat och rödfärgat med vit fogmålning, som utgör en direkt fortsättning på det övriga murverket (fig 67). Putsning och fogmålning har gjorts innan det nya taket uppfördes efter branden 1858.

Korets östmur består till största delen av starkt svartnat tegel, varav en del fått glacerad yta genom hettan vid branden 1858. Gavlarna på vapenhuset, sakristian och Braheska gravkoret har ett yttre skikt sekundärt murverk, till största delen struket med bruk.

Samtliga valv utom tornvalvet isolerades 1972 (ATA). Isoleringen består av sju cm tjock mineralull i

skivor, ovanpå dessa en tre cm tjock Gullfiber byggmatta med papp på båda sidor, hopsydd i skarvarna med simpelknut (snören).

Takstol

Takstolen ovan långhuset och koret består av en variant av svensk takstol med dubbla hanbjälkar och halv sparr-

Fig 67. Tornet, östsidan mot vinden, murverk med puts och fogmålning. Foto GH 1987.

Interior of the roof-space of the church looking west at the wall of the church-tower. Exposed and plastered brickwork with false brick joints painted on the plaster.

sax. Den sistnämnda är intappad i stödben och hanbjälke och växlar riktning i varannan takstol så att helhetsbilden genom kyrkan blir ett kryss. I korsmitten saknas sparrsaxarna. På ett flertal ställen har snedsträvor spikats oregelbundet under högbenen.

Ovan sakristian och Braheska gravkoret finns svensk takstol med sparrsax under hanbjälke. Vapenhuset har en ren svensk takstol.

Takstolarna uppfördes 1859 efter ritning av J F Åbom samma år⁸⁷ (fig 47–49). Ritningarna har frångåtts när det gäller sparrsaxarnas utförande.

Äldre takstol

Från tiden före branden 1858, då det äldre taket totalförstördes, finns en ritning av kyrkan och dess takstol, enl påskrift utförd av Rudbeck⁸⁸ (fig 53). Ritningen är gjord 1845–1858. Den visar att kyrkan haft svängt tak med spetsigt krön. De glest ställda takstolarna, avstånd ca 190 cm, har relativt små virkesdimensioner. Takstolen är uppförd i tre sektioner med brutet högben. Den avkapade bindbjälken och det nedhängande stödbenet förefaller vara utan stöd. Gördelbågarna och valven kan dock ha fungerat som upplag. Takstolarnas nederparti kan därför ha haft en varierande utformning, beroende på läget ovan valven.

Tiden för tillkomsten av takstolen är ej känd. Dess anpassning till valven och sengotiska resning talar för att den utformats i samband med kyrkans välvning i slutet av 1400-talet, kanske med inslag av delar från en äldre takstol. Läget av den igensatta trappan i västmuren, strax ovan takfoten, tyder på att kyrkan tidigare haft plant innertak.

Kyrkans byggnadshistoria

1000-talet. Äldsta kristna tiden

Runstenarna i socknen vittnar om att kristendomen fick insteg under senare delen av vikingatiden. Delar av en Eskilstunakista, bevarade i vapenhuset, talar för att det uppfördes en kyrka i Jäder redan vid 1000-talets mitt. Sannolikt var det då en träkyrka. Några spår av en sådan har ej påträffats. Någon undersökning har inte heller gjorts. Med de omfattande golvgrävningar och ombyggnader som företagits, vore det också osannolikt finna rester av en träkyrka.

1100-talet. Äldsta stenkyrkan

Den tunnare delen av norra långhusmuren i den nuvarande kyrkan torde tillhöra den äldsta stenkyrkan och utgöra dess norra mur. De nedre stenarna i den igenmurade nordportalens östsida kan ha varit hörnstenar mot väster. Den bevarade putsen på dessa visar att kyrkan var putsad och vitkalkad. De sekundärt inmurade, ornamentala stenarna i nuvarande kyrkans sydmur kan ha tillhört en portal i den äldsta stenkyrkan. Dateringen av dessa till 1100-talets första hälft talar för tillkomst av en stenkyrka under denna tid.

Den del av norra muren som bevarats räcker för att ge bilden av en kyrka av ansevärda mått, ca 18 meter långt långhus. Korets utseende är ej känt, men troligen var det smalare än långhusets och rakt avslutat. En tänkt rekonstruktion av planen ger en kyrka av samma storlek och utseende som Fors kyrka, vilken anses kunna vara tillkommen under 1000-talet.⁸⁹ Denna rekonstruktion gör Jäders kyrka till en av de största i Södermanland under tidig romansk tid och den största inom Österrekarne härad (fig 118 A).

I den tidigare litteraturen och historieskrivningen har den äldsta stenkyrkan i Jäder ansetts vara av litet format, närmast en gårdskyrka, delvis bevarad i sydmuren.⁹⁰ De ovan redovisade iakttagelserna hos den befintliga kyrkobyggnaden motsäger dock denna teori, samtidigt som de möjliggör en rekonstruktion av annat slag. Som David Damell påpekat i inledningen, var Jäders socken en dubbeltolft och därmed också extra bärkraftig. En kyrka av större format än de övriga inom häradet stämmer därför väl med de ekonomiska förutsättningarna.

1200-talets andra hälft. Utbyggnad av kyrkan, tillkomst av vapenhus och sakristia

En utbyggnad av kyrkan gjordes mot söder och väster. Troligen stod den äldre kyrkan kvar under byggnadstiden och dess norra långhusmur kom att ingå i den nya kyrkan, som fick tjockare murar än den tidigare kyrkan. Ett synbart belägg för detta har vi i det avtrappade murparti som finns i den nuvarande kyrkan och där ett litet vinkelparti av det nordvästra hörnet av den äldre kyrkan ingår. Vid rivningen av den äldre kyrkan fick de skulpterade portalstenarna en sekundär placering. De nyttkomna murarna är uppförda av natursten i de nedre delarna. Norra muren höjdes genom en påmurning med tegel och dekorerades med runda blinderingar. Även övriga murar uppfördes av tegel i de övre partierna. Av den synliga västmuren på vinden framgår att murarna här, och kanske även de övriga murarna, gjorts som skalmurar med natursten på insidan och tegel på utsidan där detta förekommer. Av senare förändringar i murverket att döma gjordes en spiraltrappa till vinden i västmuren, något utbyggd från denna. Trappans utmynnande strax ovan takfoten talar för att kyrkan fick plant trätak i interiören.

Den nya kyrkan fick troligen formen av en salkyrka med rakt avslutat kor av samma bredd som kyrkan i övrigt (fig 188 B). Kyrkan fick ingång i både norr och söder. Vid södra ingången uppfördes ett litet vapenhus med pulpettak, kvarstående till 1651. Bevarade grundmursrester vid norra ingången talar för att vapenhuset här var av större format än det södra. En numera försvunnen ritsmarkering på insidan av nordmuren, strax väster om första murpelaren från väster, visade läget av ingången. En rekonstruktion av denna visar att smygen troligen varit avtrappad på utsidan (fig 62). Den södra ingången flyttades när kyrkan senare välvdes och dess ursprungliga utformning är ej möjlig att rekonstruera.

En sakristia uppfördes i nordöstra delen, med inre sadeltak eller åstak, som tidigare omtalats (se Exteriör. Äldre sakristia). Sakristian kvarstod till 1651. Den troligen nyanskaffade dopfunten placerades i kyrkans nordvästra hörn, sannolikt med en runsten som fundament. En piscina sattes in i västväggen.

Gjordes dessa förändringar i ett sammanhang och när?

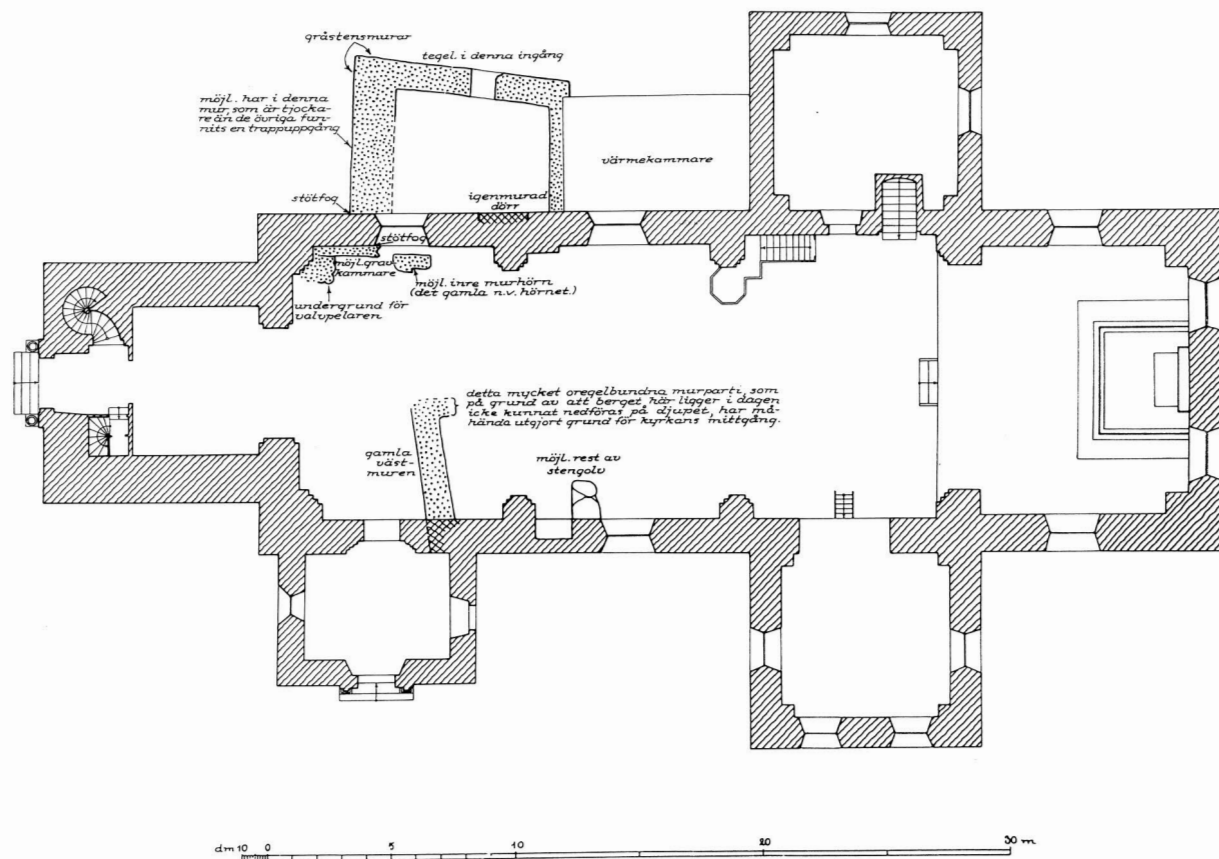

Fig 68. Plan med uppmätning av påträffade murrester vid grävning 1934, av P O Westlund 1934. ATA.

Plan indicating the position of the remains of mediaeval walls discovered during excavation work carried out in 1934. None of these remains are visible today.

Vid golvgrävning 1934 påträffades resterna av en grundmur strax öster om ingången i sydvästra hörnet (fig 68–69). Muren sträckte sig över ungefär halva kyrkans bredd. Den tolkades då som västmuren i den äldsta stenkyrkan (se not 90). Enligt vad som sagts ovan är detta dock ej troligt. Muren kan ha avsetts vara grund till västmuren i en kommande utbyggnad av kyrkan. Muren verkar ej avslutad och inget hos kyrkobyggnaden i övrigt talar för att den haft sin utsträckning hit. Det är därför troligt att byggnadsplanerna ändrades i ett tidigt skede. Utvidgningen och förlängningen av kyrkan förefaller ha skett i ett sammanhang. Det först planerade läget av västmuren kanske kan förklaras av att det då fanns ett yttre hinder som gjorde det naturligt att förlägga muren hit. Detta hinder kan dock ha undanröjts. Vid den nämnda golvgrävningen 1934 påträffades i kyrkans nordvästra hörn murrester, som av P O Westlund tolka-

des tillhöra en gravkammare (fig 70). Någon gravplats på detta ställe i kyrkan är ej känd. Kanske hade Eskilstunakistan sin plats här ovan en gravkammare utanför den äldsta kyrkan men raserades vid förlängningen av kyrkan? Som nämnts placerades dopfunten i kyrkans nordvästra del. Den bevarade sidohällen till Eskilstunakistan kom att tjäna en sekundär funktion, troligen som fundament till ett bokstall vid dopplatsen⁹¹ – kanske därför att materialet fanns på nära håll.

På kyrkans sydvägg finns två invigningskors bevarade. Läget av dessa visar att kyrkan invigts sedan långhuset fått sin slutliga och nuvarande utformning.

Förhållandet att kyrkan fick en ingång även från norr var ej vanligt för landsortskyrkor vid denna tid. Det kan ha varit betingat av praktiska skäl på grund av kyrkans storlek. Det kan också höra samman med kyrkans status som kanikkyrka. Från Uppland finns flera kända

Fig 69. Rester av murverk under golvet, framtagna vid grävning 1934. Foto P O Westlund 1934. ATA.

The remains of the mediaeval wall under the floor of the church to the east of the doorway. Photograph taken during the excavation work in 1934.

Fig 70. Murverk i långhusets nordvästra hörn, rester av gravkammare (?), framtagna vid golvgrävning 1934. Foto P O Westlund 1934. ATA.

The remains of the mediaeval wall under the floor of the north-west corner of the church. Possibly the remains of a burial chamber. Photograph taken during the excavation work in 1934.

exempel på kanikkyrkor med ingång och vapenhus i både norr och söder så att planen bildade en "korskyrka". Dessa tillhör främst 1300-talet.⁹² Det är känt att ett nytt kanikat tillhörande Nora prebende, till vilket Jäders socken hörde, kunde inrättas tack vare en gårdsdonation år 1277 av hertig Bengt, bror till kung Magnus.⁹³ Kanske blev Jäders kyrka kanikkyrka redan då.

Någon absolut datering av kyrkans ombyggnad är ej känd. Den rundbågiga formen och storleken av nordportalen talar för en tillkomst under senromansk tid. Dopfunten, som behandlas senare, torde vara från mitten eller senare hälften av 1200-talet. Kanske kan den sättas i samband med kyrkans ombyggnad.

Ovan nämnda förhållanden i kombination med ett ev inrättande av Jäder som kanikkyrka talar för att kyrkans utbyggnad skedde i ett sammanhang under andra hälften av 1200-talet.

1400-talets slut. Västtorn. Kyrkan välves

Ett västtorn uppfördes med hög, välvd bottenvåning och stor öppning mot kyrkorummet (fig 188 C). En spiraltrappa i två våningar gjordes i murverket i nordvästra hörnet. En igenmurad öppning mellan trappan och kyrkorummet kan ha lett till en läktare. Kyrkan välvdes med tre stjärnformiga valv sedan inre murpelare uppfördes. Två av dessa kom att ligga på platsen för de tidigare ingångarna. Den norra ingången murades igen och den södra flyttades längre österut. En ny ingång togs upp i sydvästra delen och ett stort vapenhus uppfördes. Detta kan ha varit i två våningar med en stor öppning mot kyrkorummet. Nytt golv lades in i kyrkan, ca 60-70 cm högre än det tidigare. Det norra vapenhuset revs och en större tillbyggnad av enklare karaktär uppfördes. Denna fick tegelgolv (fig 71) och troligen tak med fjälltegel, då sådana påträffats bland fyllnadsmassorna i närheten (ATA). Karaktären hos utbyggnaden talar för att den tjänat som förråd och tiondebod. På porten till den nya ingången till kyrkan finns biskopen Kort Rogges vapen och en sköld med kyrkoherden Olof Jönssons initialer, något som daterar förändringarna till åren 1479-1501. Kyrkan kan även ha försetts med målningar under denna tid, men alltför få fragment är kända för att göra det möjligt dra bestämda slutsatser.

1500-talet

På baksidan av en lös räkenskapshandling, troligen från 1571, finns en minneslista om utbetalning till hjälp åt olika håll, bl a står: "om hielp til Jäders kyrka."⁹⁴ 1577 sägs att "Jakop Pedersson skall late her Erik i Jeder

Fig 71. Rester av murverk och tegelgolv i tidigare utbyggnad norr om kyrkan, framtagna vid grävning 1934. Foto P O Westlund 1934. ATA.

The remains of mediaeval walls and brick flooring belonging to an earlier extension on the north side of the church. Photograph taken during the excavation work in 1934.

bekomma 4 tolfte sågebrädder.⁹⁵ Herr Erik var prästen Ericus Jonae i Jäder. Dagen därpå lovade hertig Karl i ett brev ”till bönderna i Jäders socken att hjälpa till deras sockenkyrkas upprättande, som förbränd är.” 1577 höjdes underhållet till kyrkan från tre till fyra pund spannmål. 1581 anslogs två pund, ”Jäder kyrkobyggning till hjälp.” 1590 fick sockenborna fyra pund spannmål för hjälp åt kyrkan.⁹⁶ Samtliga dessa notiser torde avse hjälp till kyrkans underhåll eller smärre reparationer. Några förändringar av kyrkobyggnaden är ej kända från denna tid.

1620–1650-talet. Axel Oxenstiernas tid

Axel Oxenstiernas tid kom vid sidan av den senmedeltida byggnadsverksamheten att innebära stora och betydelsefulla förändringar av kyrkan. Kyrkan fick då ny tornspira, östkor, nytt vapenhus och ny sakristia samt den prägel den ännu har av både sockenkyrka och en stormannasläkts gravkyrka. Rikskanslerns ande vilar över ett representativt och värdigt uttryck för den tidens byggande.

Tack vare en rik samling bevarade arkivalier har det varit möjligt följa gången av byggnadsverksamheten ganska detaljerat, få insyn i organisationen samt en bild av den ekonomiska ansvärfördelningen.

Axel Oxenstiernas omsorger är omvittnade från 1620-talet. I ett brev från 1625 talar prosten Mattias Ilsbodinus om ”den stora omvårdnad och rika bekostning, som

Ers Högvördighet om Jäders kyrka burit haffuer och före min ankomst på henne haffuer låtit anwenda” , således avseende förhållanden även före 1623.⁹⁷ Vad som i detalj hände med kyrkobyggnaden under detta årtionde är ej känt, annat än att fönstren på norra sidan togs upp och övriga fönster förnyades samt att interiören vitlimmades. De huvudsakliga arbetena tycks ha gällt inredningen, predikstol, bänkar och vissa arrangemang i koret. Det mesta av det som kunnat beläggas utfördes efter 1624 då Axel Oxenstierna och hans systerkon gett ”skänker” till kyrkan i samband med moderns, Barbro Bielkes bortgång detta år.

Prosten Mattias Ilsbodinus fungerade både som bygglärdare och kontaktman med Axel Oxenstierna. Hos denne inhämtade han besked om vad som skulle göras samt avlämnade rapport om arbetets fortskridande. På grundval av beskeden från Axel Oxenstierna gjorde prosten överenskommelser med hantverkarna och sockenborna.

Tornspiran 1636–1643

Sedan ett ”skreckeligt Stormoväder” år 1635 fått tornspiran att välta och skada taket lät Axel Oxenstierna uppföra en ny spira. I augusti 1636 fick ”Tornbyggjaren som skulle bygga torn på Jäders kyrka och Tidö huus” 20 rdr i handpenning.⁹⁸ I ett brev den 27 februari 1637 meddelade prosten Mattias Ilsbodinus att sockenborna skulle forsla fram det virke som Mr Leonardt hade föreskrivit för ”Tornsens uprettelse”, utom bräder som de måste ”opspara” liksom spån senare.⁹⁹ Bland Axel Oxenstiernas handlingar finns ett odaterat ”Förslag på det Träwärke som behoffeöes till Jäders Klockestapel.”¹⁰⁰ Enligt detta krävdes:

	Lång	Tiock
9 Ekebielkar	a12 Alnr	2½ quarter
13 Ekebielkar	a 8 Alnr	2½ quarter
12 Furubielkar	a14 Alnr	½ aln
24 Furubielkar	a12 Alnr	½ aln
16 Furubielkar	a10 Alnr	½ aln
24 Furubielkar	a7½ Alnr	½ aln
12 Furubielkar	a6½ Alnr	½ aln
30 Tiocka Spiror	a 9 Alnr	
5 Tolffter botn breder		
5 Tolffter gemene brede		

Av materialåtgången att döma kan förslaget ha gällt en fristående, panelad stapel, men även den resliga tornspira som här kom att uppföras och som beskrivits tidigare (se Kyrkobyggnaden. Äldre tornspiror, nr 2).

Mr Leonardt gjorde även en ritning eller modell till tornspiran. "Then Scaplunen som M Leonardt hafper sochnemenerne Presenterat, behagter them wäl" och de lovade assistera honom "effter sin ytersta förmögenhet" när han återkom för att fortsätta arbetet.¹⁰¹

Sommaren 1637 gjordes tornverket och fogades samman på marken för att sedan läggas ihop och täckas över. Även tornmuren täcktes över med bräder. Mr Leonardt avled i Linköping annandag jul 1637. Han lämnade efter sig en skrift, där han beskrev "huru tornet skall rest och påldt blifwa." Mr Leonardts hustru besökte Jäder i början av april 1638 och skulle snarast försätta till Stockholm för att skaffa någon som kunde fortsätta hennes "Saligh Mans" arbete. Detta var "aff nödhen" då ett oväder i mars slitit bort bräddäckningen på tornet.¹⁰²

Mr Adrian Timmerman¹⁰³ blev den som kom att fortsätta arbetet med att resa den i stort sett färdigkonstruerade spiran. Det återstod dock 20 tolfter sågbräder att "uptälgas och sammanfogas". Någon verksamhet är dock inte känd förrän 1639. Mr Adrian fick då 420 dkmt för sitt arbete.¹⁰⁴ Det var troligen endast en ny provisorisk täckning som gjordes samt resterande upptäljning och sammanfogning, medan resningen av spiran dröjde.

I april 1640 meddelade fogden Johan Gilbertsson Hogg att Mr Adrian kommit till Jäder. Hogg hade dessförinnan begärt besked av Axel Oxenstierna om klockorna skulle sättas upp i tornet eller om en ny klockstapel skulle göras då den gamla var "aldeles gammal". Korset och knopparna sändes till Stockholm då Axel Oxenstierna ville låta göra nya sådana.¹⁰⁵ I juli 1640 fick Mr Jacob Smedh 59:28 rdr för korset till Jäders kyrka.¹⁰⁶ Detta fraktades sedan med kalkskutan till Jäder. I augusti samma år inköptes 16 "böcker gulldh" till kyrkan för 32 rdr,¹⁰⁷ troligen för att förgylla knopparna.

Arbetet med tornet pågick i början av 1641 men frågan om klockstapeln var ännu inte avgjord. I april 1642 höll dock Mr Adrians karlar på att tälja virke till klockstapeln. Mr Adrian fick detta år 2900 dkmt eller 966:32 rdr för sitt arbete med "klockstapeln i tornet" och kyrktaket.¹⁰⁸ Tornspiran spänslogs sommaren 1643 och Måns Tornspånare fick 181 ½ dkmt eller 72:16 dsmt för sitt arbete.¹⁰⁹

Samtidigt med att tornspiran fullbordades pågick även andra arbeten vid kyrkan. Taket lagades och östkoret uppfördes. För timmermansarbetet svarade Mr Adrian. 1642 hade han 1700 dkmt att fordra för "kyrkiotaket".¹¹⁰ Mr Adrian hade uttagits till knekt våren 1643, men fogden Hogg begärde hos Mäser Louis, dvs Louis Gilles,¹¹¹ att denne skulle lämna in en resolution så att Mr Adrian kunde fortsätta sitt arbete, något som tydligen också bifölls.¹¹²

Östkoret 1641–1643

Våren 1641 började, i den bevarade korrespondensen, diskussionerna om den grav Axel Oxenstierna ämnade uppföra vid Jäders kyrka. Fogden Johan Gilbertsson Hogg frågade den 12 maj 1641 i ett brev till Axel Oxenstierna "om den skall något angripas i sommar." Prosten Mattias Ilsbodinus menade att det skulle gå bra om greven ville använda den sten som Per Trulsson redan klivit för Fiholm.¹¹³ Dessförinnan hade Nicodemus Tessin d ä meddelat att han enligt excellensens befallning "habe abgestochen" platsen för graven, dvs stakat grunden.¹¹⁴ Av räkenskaperna framgår att kontrakt slutits med murmästaren Herman Florentz om uppförandet av koret i Jäder samt flyglarna i Fiholm. Den första utbetalningen gjordes i januari 1642.¹¹⁵

Den 14 februari 1642 fick prosten Mattias Ilsbodinus ett brev från Axel Oxenstierna, som han några dagar senare läste upp för sockenmännen. I svarsbrevet försäkrades Axel Oxenstierna om att kyrkan inte skulle "lijda någon wanskapnad" av att östra gaveln revs och kyrkan förlängdes tio alnar, då den var "temmeligen bredder". Det föreslogs dock att en dörr skulle göras på södra sidan mittemot sakristian, då kyrkan skulle bli ganska lång och det fanns bara en dörr. Det material som krävdes skulle sockenmännen köra fram. Dock påpekades att det var "ondt och långt" efter trävirke som bjälkar, sparrar och spiror. Sockenborna var inte heller särdeles välbeställda, "een part haffa litett och een part haffa intetz att giffa Creaturet ätha." Trots detta hade de skaffat fram det material som krävdes för klockstapeln.¹¹⁶

I ett par brev från februari 1642 bekräftar fogden Hogg att 36 läster kalk samt virke och mursten förts fram till kyrkan. Arbetskraft hade påtingats så att grävningen skulle börja så fort tjälen gått ur jorden. Axel Oxenstierna måste dock ge besked om hur stor graven skulle vara samt om den redan huggna hörnstenen till Fiholm kunde användas.¹¹⁷

Den 18 april 1642 meddelade fogden Hogg att murmästaren Herman Florentz hade anlänt med sitt folk och börjat arbetet med att resa ställningar. Han ville dock att ytterligare två alnar av berget skulle sprängas bort samt vänta med nedrivandet av gaveln tills graven var färdiggrävd. 500 läster kalk hade körts till kyrkan och ytterligare 600 läster tingats från Kjula och Barva. Det var dock ont om mat till murarna, litet korn och råg fanns vid gårdarna men av salt fisk, kött, fläsk, smör osv "finns inte stort förråd."

Den 27 april 1642 meddelades att gaveln rivits. Det berg som ännu fanns i graven skulle inte kunna avlägsnas utan fara då det "tarffwas stor eldning." Petter Ste-

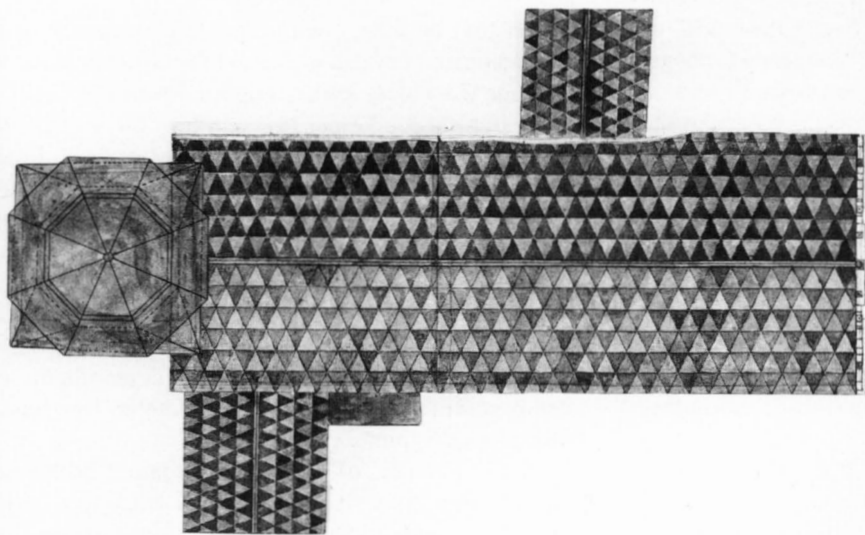

Fig 72–75. Uppmätning av Jean de la Vallée 1644. Jäders kyrkoarkiv. Foto ATA.

Measured drawings of Jäder church in ink and water-colour carried out by Jean de la Vallée in 1644. The work was commissioned by Axel Oxenstierna, the Chancellor of the Realm, probably primarily as a documentation of the church. However, since Jean de la Vallée was only around 22 years old at the time, and was therefore in all likelihood still training to become an architect, it is not impossible that Axel Oxenstierna also intended the work as an architectural exercise.

enklyffare lovade dock slå bort så mycket som behövdes och "Nicodemy", dvs Nicodemus Tessin d ä, menade att man kunde "förhöja" graven "uthan någon deformitet".¹¹⁸

I ett brev den 1 maj 1642 säger Tessin att koret måste höjas minst en aln då ytterligare borttagning av berg skulle medföra brandfara. Vad svaret blev är inte känt. Kanske lades kortets golvnivå högre än vad som ursprungligen planerats så att det underliggande gravvalvet skulle få tillräcklig höjd. Det förhållandet att endast hälften av utrymmet under koret grävts ut kan vara en följd av att berget ej sprängts bort. Med brevet följde en ritning, ej bevarad, till kyrkans korgavel. Det framgår ej vem som gjort denna ritning.¹¹⁹

Den 4 maj 1642 meddelar Tessin att arbetet vid kyrkan går ganska långsamt på grund av grävningen av borggården i Fiholm. Samma långsamhet rapporterar fogden Hogg om men lämnar en annan förklaring till detta. Dels berodde det på ovillighet och dels på oförmögenhet hos bönderna. Endast en del var villiga men hindrades av "somligas treskhet" och deras exempel drog fler med sig. Fogden hade samlat sockenmännen i klockarstugan och förhållit dem hur somligas försumelse hindrade arbetets fortskridande. Det beviljades att dessa skulle straffas och fogden ville ha fullmakt från Axel Oxenstierna att tillsammans med kyrkans sexmän straffa dem som inte fullföljde sitt "weckowärke".¹²⁰

I juni 1642 fick Hans Glasmester 8:16 rdr smt för tenn till fönstren. En åkare, som kört ett lass sten till Munk-

bron att sändas till Stockholm, fick 6 sh smt.¹²¹

I juli 1642 hade murarna på det nya koret kommit så långt att inte mer kunde göras förrän stenhuggarna kommit. I väntan på detta var murmästaren beredd att börja välva graven.¹²²

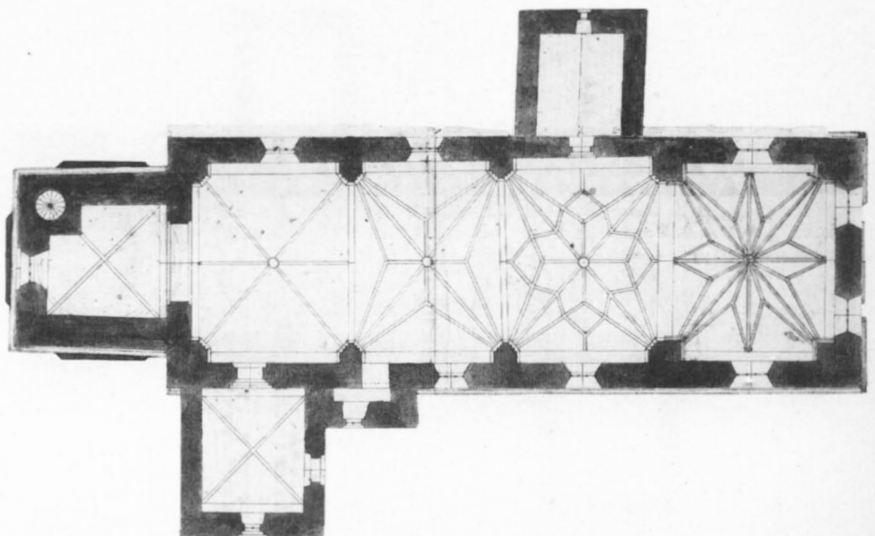
I augusti 1642 sändes en präm med stenhuggeriarbeten genom "Söderström" till Jäders kyrka.¹²³ Det som leverades var gaveldekorationerna, utförda av stenbildhuggaren Jost Henne, med vilken slutits kontrakt i februari 1642. För sitt arbete skulle han få 420 rdr smt.¹²⁴ Jost Henne avled i april 1644. Av ett brev från änkan Elsa Heidenreiters framgår att ritningen till gaveln ändrats och de utförda vapnen då blivit för små. Hon anhöll underdånigt om att de nedtagna vapnen inte "skulle blifwa liggandes och fördärfwas" utan komma till användning.¹²⁵ För de nya vapnen kvitterade hon i oktober 1644 ut 16 rdr smt. Vapnen hade troligen utförts av Jost Henne, då det 1643 redovisas en fordran på 73:16 rdr smt "enär hans Arbete på Jäders Kyrckia förferdigat är."¹²⁶ Ändringen av korets planerade utformning, som även Tessin föreslagit, bekräftas av att Mr Herman Murmäster fick 150 dkmt för kyrkans "förhöjning".¹²⁷ Kanske kan detta tolkas som en höjning av yttermurarna gentemot ursprungliga planer.

Koret stod av allt att döma klart 1643. En förfrågan gjordes i april samma år om rikskanslerns bänkar här.¹²⁸ Koret med inredning och det underliggande gravvalvet framgår av Jean de la Vallées uppmättningsritning från 1644 (fig 72–75, 188 D). Under kommande år gjordes

← Fig 72. Takplan.

Roof plan from above.

Fig 73. Valvplan.

Vaulting plan.

nya stolar och bänkar till koret (se Inredning och inventarier).

Gravvalvet togs i bruk 1647 då Axel Oxenstierna lät flytta över kistorna från den tidigare Oxenstiernska gravan. I samband med detta gjorde Mäster Johan Snidker en dubbel ekdörr för gravan samt en lucka av ek över trappan och Nils Mattzon Stenklyffwer en gravsten.¹²⁹

Inredningen av koret pågick ännu 1648 då Heinrich Wilhelm arbetade med epitafierna samt huggningen av altaren och Frantz From Klensmedh gjorde beslag till stolar och altaringångar.¹³⁰

1640-talet. Färgning av kyrkan, rivning av äldre vapenhus, ny ingång

I ett brev till Axel Oxenstierna från fogden Johan Gilbertsson Hogg den 27 april 1642 meddelade denne att ställningar rests mot kyrkan. Denna skulle vitlimmas eller rödfärgas. Murmästaren menade dock att rödfärgen inte skulle vara beständig på gråstensmuren, högst skulle denna kunna vitlimmas och tegelmurverket rödfärgas. Det var honom "lika" hur de ville ha det gjort. Tre tunnor färg krävdes för att färga kyrkan.

Vidare föreslogs att "den lilla tillfästningen Wijdh vapenhuset" skulle rivas då den saknade funktion och gjorde mera skada än nytta. Genom dropp hade både kyrkan och vapenhuset skadats.¹³¹ Det som avsågs var resterna av ett äldre vapenhus (se Exteriör. Äldre vapenhus). Sockenmännen ville även ha en ingång till,

något som murmästaren gillade (se Interiör. Tidigare ingångar).

Av dessa förslag vet vi att det lilla vapenhuset revs efter 1644. Bevarade puts- och färgrester samt fotografier från 1860-talet, visserligen tagna efter senare reparationer, talar för att murmästarens råd följdes med vitfärgade gråstensmurar och rödfärgat tegelmurverk med fogmålning.

Vapenhuset och sakristian 1651–1652

Årtalen på sydportalen till vapenhuset samt gavlarna till vapenhuset och sakristian anger åren 1651 och 1652 som tillkomsttid. Arbetet kan i huvuddrag följas i Axel Oxenstiernas räkenskaper (fig 188 E). Sommaren 1651 arbetade tre man i sammanlagt 66 dagar med att riva det gamla murverket samt forsla fram nytt material. I spetsen för arbetet stod Heinrich Wilhelm, Axel Oxenstiernas egen hovbildhuggare.

1651 fick Nils Matzson Steenklyffaare 32 dkmt för att ha "uthugget Kellarluckorna" i sakristian samt för arbete i vapenhuset.¹³² För uppmurningen svarade murmästaren Anders Frijs, även kallad kalkbrännare, samt fem murgesäller. De arbetade sammanlagt 260 dagar till en ersättning av 1 dkmt/dagsverke.¹³³ Den största ersättningen, 640 dkmt, gick till "Hindrich Wilhelm Bildthugger."¹³⁴ Förutom arbetsledning svarade han helt säkert för huggningen av sydportalen samt gavlarna. Då Wilhelm avled den 3 april 1652 får dessa arbeten räknas

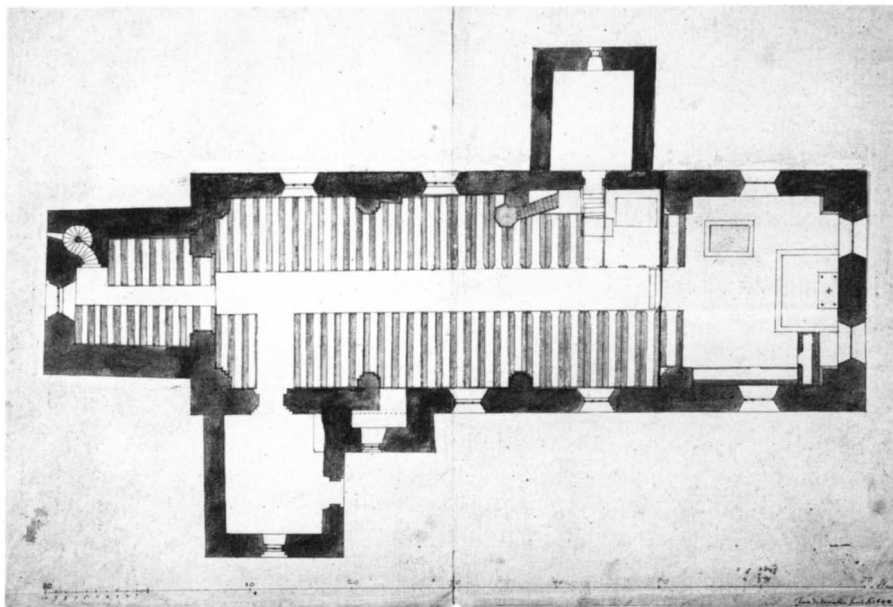

Fig 74. Golv- och bänkplan 1644.

Floor plan of the church which also shows the arrangement of the pews.

bland hans sista verk. De är samtidigt de enda kända gavlarna av honom. Utformningen av vapenhusets och sakristians gavlar an knyter i stort till den tidigare uppförda östgaveln. Detaljutformningen av t ex broskverk och maskaroner är dock annorlunda. Här finns stora likheter med Heinrich Wilhelms epitafier.

Braheska gravkoret 1659

Arkivaliska upplysningar om tillkomsten av Braheska gravkoret ellet Tidökoret, som det även kallas, är ej kända. Dateringen 1659 på gaveln samt vapensköldarna ger dock besked om när koret uppfördes och för vilka. Beställare var Margareta Brahe, som även framgår av hennes testamente,¹³⁵ i sitt andra äktenskap gift med Axel Oxenstiernas son Johan, arvtogare till bl a Fiholm. Denne avled 1657 i Wismar och begravdes 1659 först i Stockholms storkyrka, senare i Jäders kyrka. Samma år flyttades kistan tillhörande hennes förste man, Bengt Bengtsson Oxenstierna, från Riddarholmskyrkan till Jäder.¹³⁶ Råket av järnsmide, daterat 1645, som troligen haft sin plats runt dennes gravplats vid korets sydsida, flyttades till koret i Jäder (se Smidesgaller). Johan Oxenstiernas första hustru, Anna Margareta Sture, flyttades också hit från sin grav i Uppsala domkyrka. Kistorna placerades i valvet och koret utformades som en minneshall, som efter hand fylldes med begravningsvapen och fanor. Margareta Brahes önskan om sitt eget vilorum här kom dock inte att uppfyllas.¹³⁷

Utformningen av gaveln ansluter nära till gavlarna på vapenhuset och sakristian. Flera skäl, både stilmässiga och personliga, talar för att mästaren till Braheska gravkoret tillhörde Heinrich Wilhelms krets. Närmast till hands är då Jürgen Meintz, medarbetare till Heinrich Wilhelm, som tidigare arbetat med uppsättandet av epitafierna i Jäders kyrka.¹³⁸

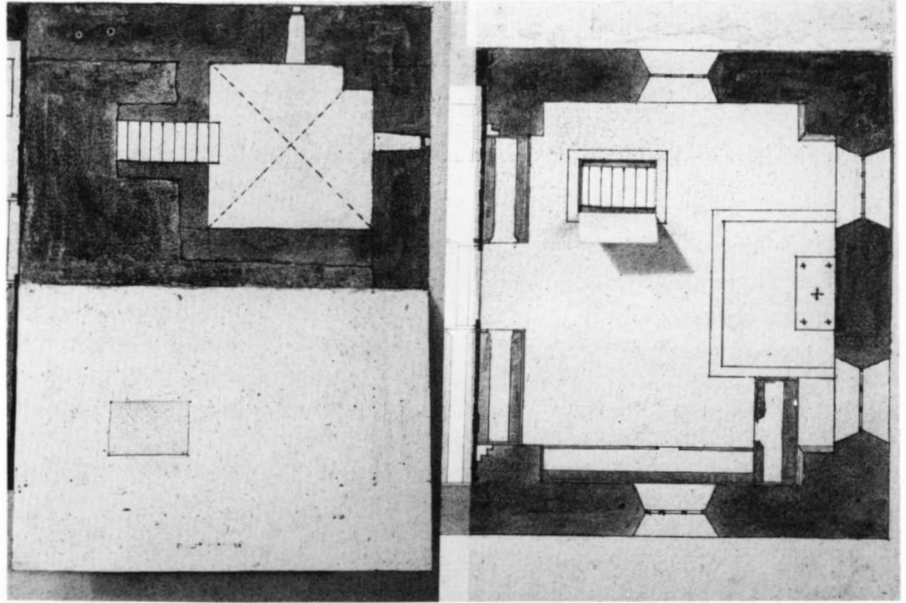
Västportalen kan ha tillkommit vid detta tillfälle. Om en ingång tidigare tagits upp på kyrkans sydsida, som omtalats, upphörde den fungera när koret byggdes till. En ny ingång i väster kan ha varit ersättningen (fig 188 F). Rent stilmässigt kan portalen vara ett verk av Heinrich Wilhelm eller hans krets. Den företer likheter med både vapenhusets sydportal och Heinrich Wilhelms förslag till praktportal för Riddarhuset.¹³⁹ Den släta inskriftstavlan tyder på att arbetet av okänd anledning ej fullföljdes.

Fiholmsgraven 1670-talet

Det ökande behovet av högadliga gravplatser i kyrkan torde ha varit skälet till att större delen av källarutrymmet under sakristian efter en tid togs i anspråk som gravvalv för att inrymma den sk Fiholmsgraven. En mellanvägg uppfördes mot pelaren i källaren så att två rum bildades, det ena med trappa från sakristian, det andra blev gravvalv. Till detta gjordes en trappa från långhuset och en järndörr sattes in. De äldsta daterade kistorna i valvet är från 1676 (se Gravminnen). Gravval-

Fig 75. Plan av koret (t h) och Oxenstiernska gravvalvet (t v) 1644.

Left, plan of the Oxenstierna burial vault under the chancel. Right, plan of the chancel.

vet kan ha iordningställt till Ture Oxenstiernas begravning detta år.¹⁴⁰

Kyrkans utseende i slutet av 1600-talet

Kyrkans utseende efter de stora förändringarna på 1600-talet framgår av en teckning av Peringskiöld från 1680-talet (fig 52). För att få plats med teckningen på papperet har Peringskiöld delat av tornspirans topp. På tornet står angivet "NB en gång högre". Anteckningen är svårtolkad men kan innebära att höjden av tornet är högre än den angivna på teckningen. Jämför man med ritningar av den befintliga kyrkan är dock proportionerna mellan långhuset och själva tornkroppen rätt återgivna hos Peringskiöld. Utgår man från att även spiran är rätt återgiven skulle den ha haft en höjd av ca 38 meter, frånsett klot, kors och tupp. Själva tornet är ca 28 meter högt. Om noteringen innebär att tornet och spiran skulle ha dubbla höjden skulle denna bli ca 104 meter, något som får anses mindre troligt. Om noteringen innebär att tornet och spiran är dubbelt så hög som längden av långhus och kor skulle höjden bli 95 meter. Den befintliga spiran från 1880 har en höjd av ca 28 meter, tillsammans med tornet ca 56 meter. Jämförelsen visar att 1640-talets spira, oavsett om den var 38 meter eller högre, var av imponerande höjd. Tillsammans med tornet skulle den ha varit minst 66 meter hög.

Kyrkans tak och tornspira var klädda med spån, murarna vitputsade i sina gråstenspartier, teglet rödfärgat

med troligtvis vit fogmålning och den skulpterade gavelutsmyckningen i sandsten gråmålad.

I interiören bildade det stora ljusa koret en direkt fortsättning på långhuset medan södra gravkoret och sakristian, som till det yttre framträder som korsarmar, avskilts från långhuset. Korets interiör finns avbildat på ett Sueciastick samt teckningarna till detta (fig 76–81).

Åsknedslag 1694 och 1702. Tornöverbyggnad 1762. Reparationer under 1700-talet

I Rhyzelii skildring från 1721 berättas att den 10 augusti 1694 "war ett grufweligit åskedunder och liungande som mongastädes här i riket slog ned och jemväl på kyrckior gjorde stor skada". Strax efter sammanringningen till högmässa i Jäders kyrka denna dag slog åskan ned i tornet så att detta skadades. Tre personer träffades av blixten, varav en dog. Dennes sönderbrända hatt finns uppsatt i vapenhuset.¹⁴¹ (Se Inredning och inventarier. Filthatt).

Vid biskopsvisitation den 1 september 1695 hade tornet ännu ej spånlagts då församlingen inte fått tag på någon tjära. Församlingens patronessa, grevinnan Christina Oxenstierna, som befann sig i kyrkan vid åsknedslaget förklarade sig villig hjälpa till med reparationen om hon "förnam" att något blev gjort. Spån fanns i förråd i Fiholm (vis prot).

1694 gjordes en nödtorftig reparation av tornet, till vilken inköptes en toltf bräder och 100 spik. Åren

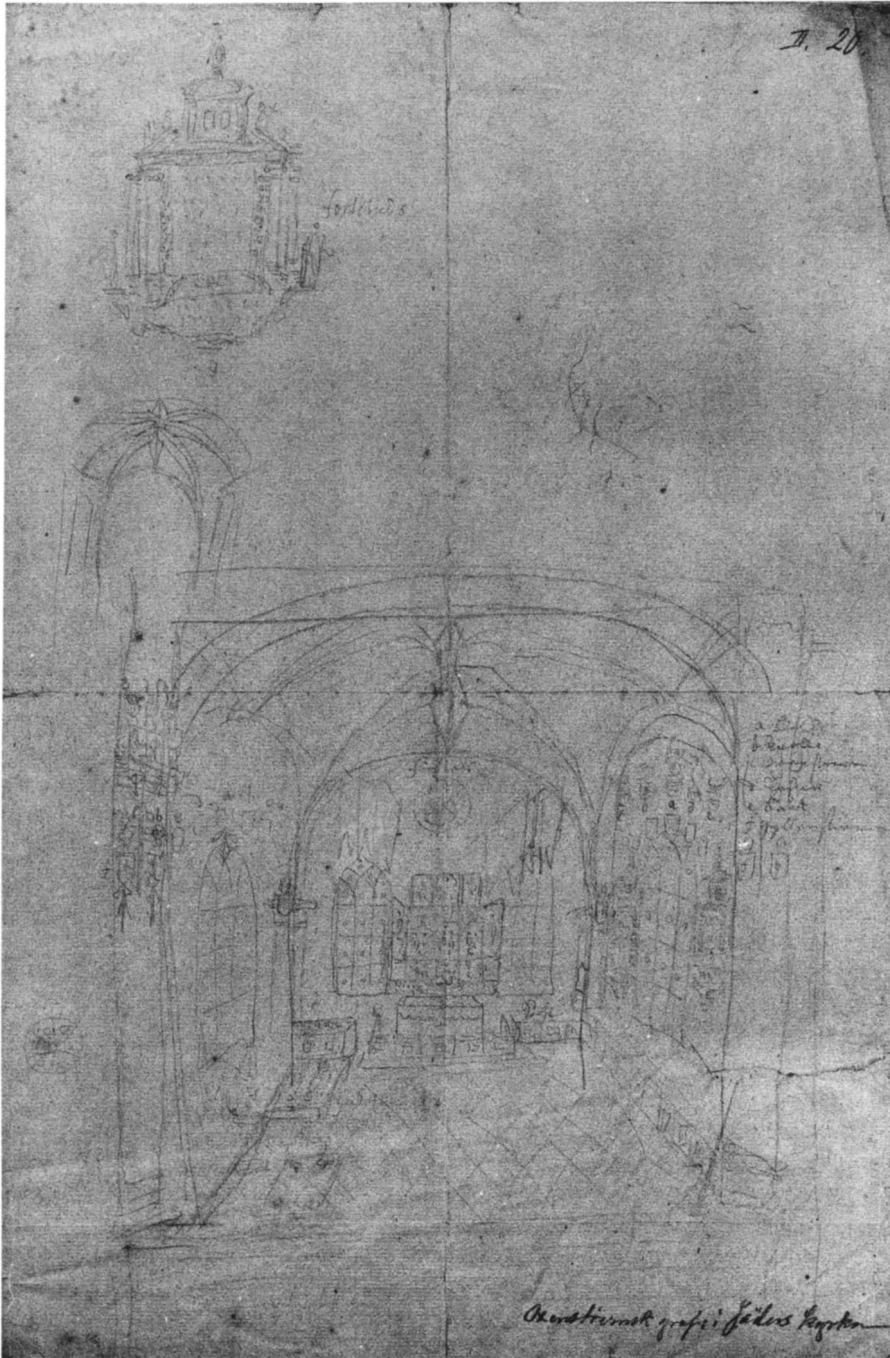

Fig 76. Skiss av östkoret. Teckning till Suecia antiqua et hodierna. KB.

The chancel, pencil sketch by Erik Dahlbergh. Preliminary sketch for "Suecia Antiqua et Hodierna" (end of the 17th century).

1695–1697 pågick reparation och tjärande av tornet. Tjära inköptes för 112 dkmt, byggaren fick 60 dkmt och de som tjärade tornet och kyrkan 120 dkmt. En relativt stor post, 112 dkmt, betalades till glasmästaren för glas till kyrkfönstren, som tog skada vid åsknedslaget (råk).

Endast några år senare, den 2 juli 1702, slog åskan

ner på nytt, denna gång med ännu mer förödande verkan. Tornet antändes "så at dess träwerke och kyrkotaket afbrunno och klockorna försmältes."¹⁴² Reparationerna pågick en längre tid, intensivast åren 1702–1708.¹⁴³ Taket reparerades och belades med nya spån. Tornmuren lagades och försågs med en enkel huv

församlingen låna 330 dkmt från Barva kyrkokassa (räk). Den likvida betalningsförmågan bland sockenborna var således begränsad.

Under 1700-talet pågick reparationerna och underhållet av kyrkan kontinuerligt med främst tjärande av taket och klockstapeln samt lagande av fönster. 1756 uppfördes en orgelläktare (räk).

Åren 1762–1764 redovisas stora utgifter och av räkenskaperna framgår att en ny tornöverbyggnad bestående av lanternin och kupol uppfördes (fig 53 o 82). Arbetet leddes av en byggmästare från Arboga. Överbyggnaden gjordes av trä och kläddes med bleckplåt samt målades med linolja. Som färgämne användes umbra, silverglitt och kimrök. Två förgyllda kopparkulor inköptes för 171 dkmt. Smärre murningsarbeten gjordes och organisten Falk fick 60 dkmt för draglisten på tornet. De totala kostnaderna uppgick till drygt 7400 dkmt (räk). En auktion år 1763 inbringade 378 dkmt, där bl a

en klockstapel såldes för 200 dkmt (inv. aukt prot).

1765 arbetade murmästarna Olof Lindquist och Eric Hörnberg på tornet i 24 dagar med en dagslön av 7 dkmt. Samma år gjordes en ombyggnad i sakristian. En "Pannl-afdelning" gjordes, dvs ett mellantak av panel uppfördes, trägolvet lades in och väggarna vitlimmades. Luckor gjordes till tornet och sakristiefönstren. För sitt arbete med sakristian fick korpral Åman 171 dkmt (räk).

1767 inrättade grevinnan Hedvig Ulrika Christina Dohna Soop en fond för underhåll av de tre gravkoren. Råntan från Björsunds hemman och sexton tunnor spannmål anslogs för ändamålet.¹⁴⁴

1770 konstaterades att östra sidan av kyrkan började förfalla och borde lagas liksom en del av taket (st prot). 1772 fick murmästaren Boström 660 dkmt och korpralen Åman 256 dkmt för kyrkans reparation. Taket tjärades 1771–1774. Bleckslagaren Kindberg gjorde 1780 en

Fig 78. Detalj av fig 77.

Detail of Fig. 77.

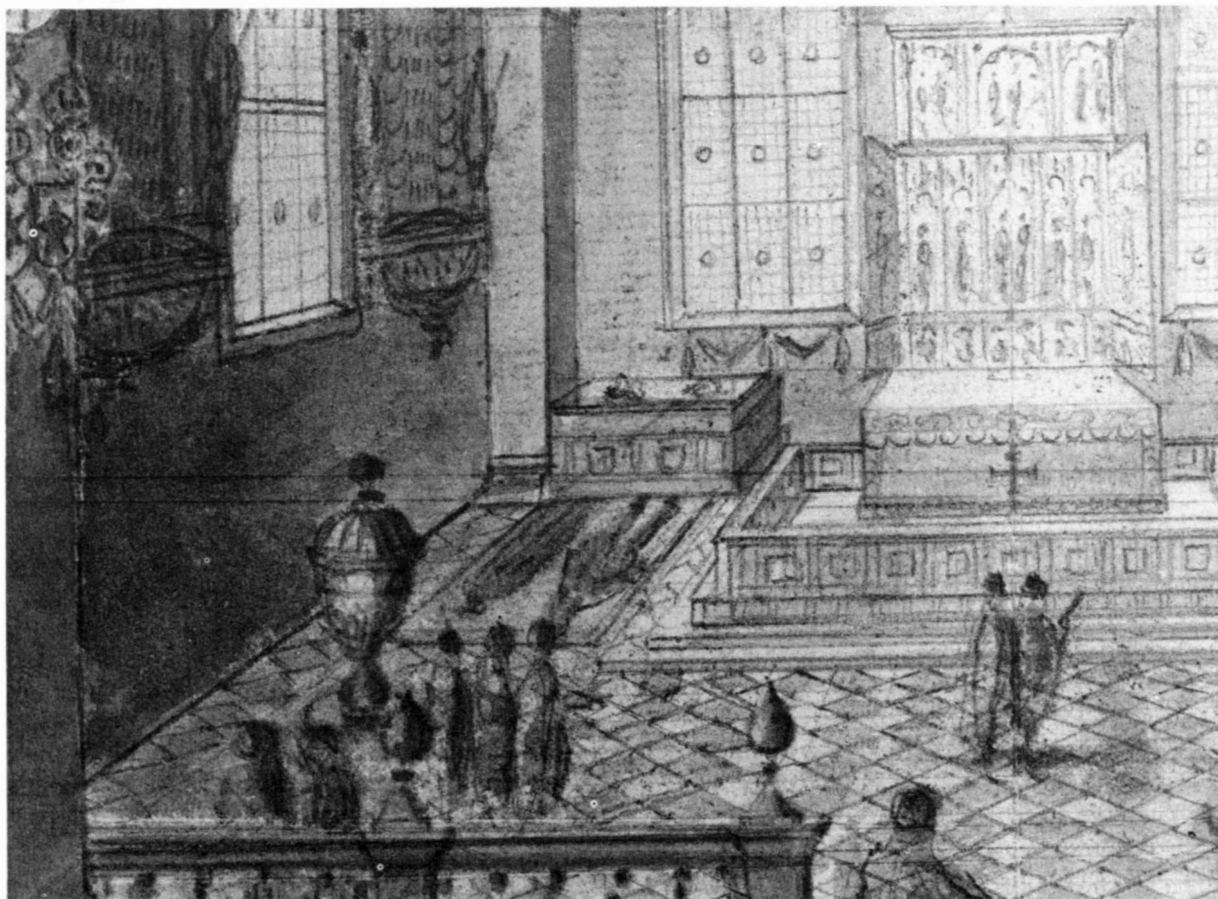
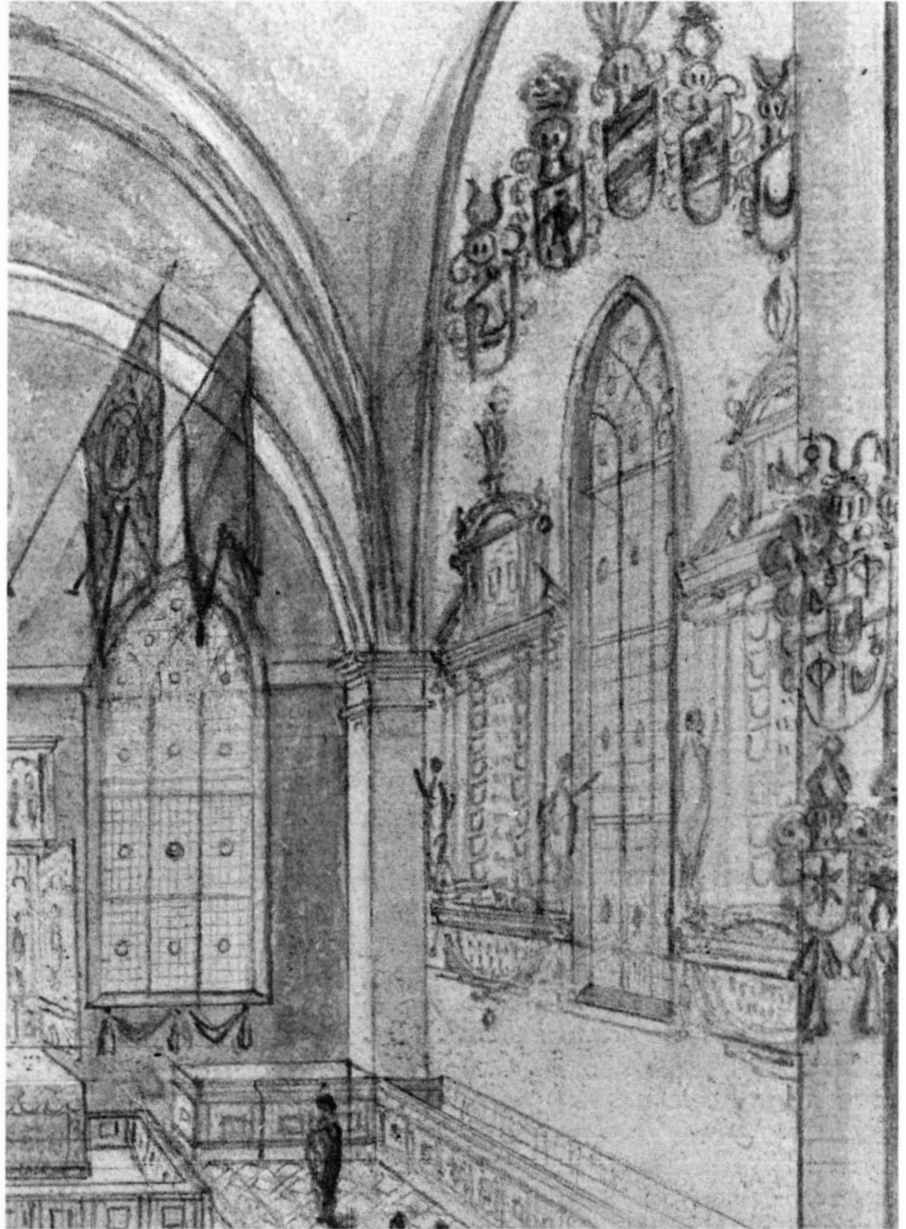

Fig 79. Detalj av fig 77.

Detail of Fig. 77.

anstrykning av tornet och fick för detta 55:26:8 rdr (räk).

1785 köptes 12 lispund 2 skålpund (= 102,950 kg) stångjärn till sakristiedörren för 4:1:7 rdr. För sitt arbete med dörren fick smeden Jäderberg från Fiholm 5 rdr. Samma år lagades kyrkfönstren för 17:7:2 rdr. 1788 vitlimmades koret och hela golvet "planerades" av murmästaren Salomon Boström. Hans lön uppgick till 42 rdr. För ändmålet inköptes 12 tunnor vitlimskalk och 31 tunnor grå kalk för 9:22:8 rdr. Kyrkan fick även helt ny

bänkinredning.

1792 tjärade Olof Mägelberg kyrktaket med en blandning av rödfärg och tjära och nästa år skrapade han mossa från tornet. 1795 reparerades och beslogs kyrkfönstren med järnbleck på samma sätt som nyligen skett med gravkorsfönstren (räk st prot). Fönsterblecken ströks med linolja och rödfärg. Arbetet utfördes av murmästaren Fahlgren. Ersättning till glasmästaren Grönstrand för fönsterlagning utbetalades då och då, ofta små poster.

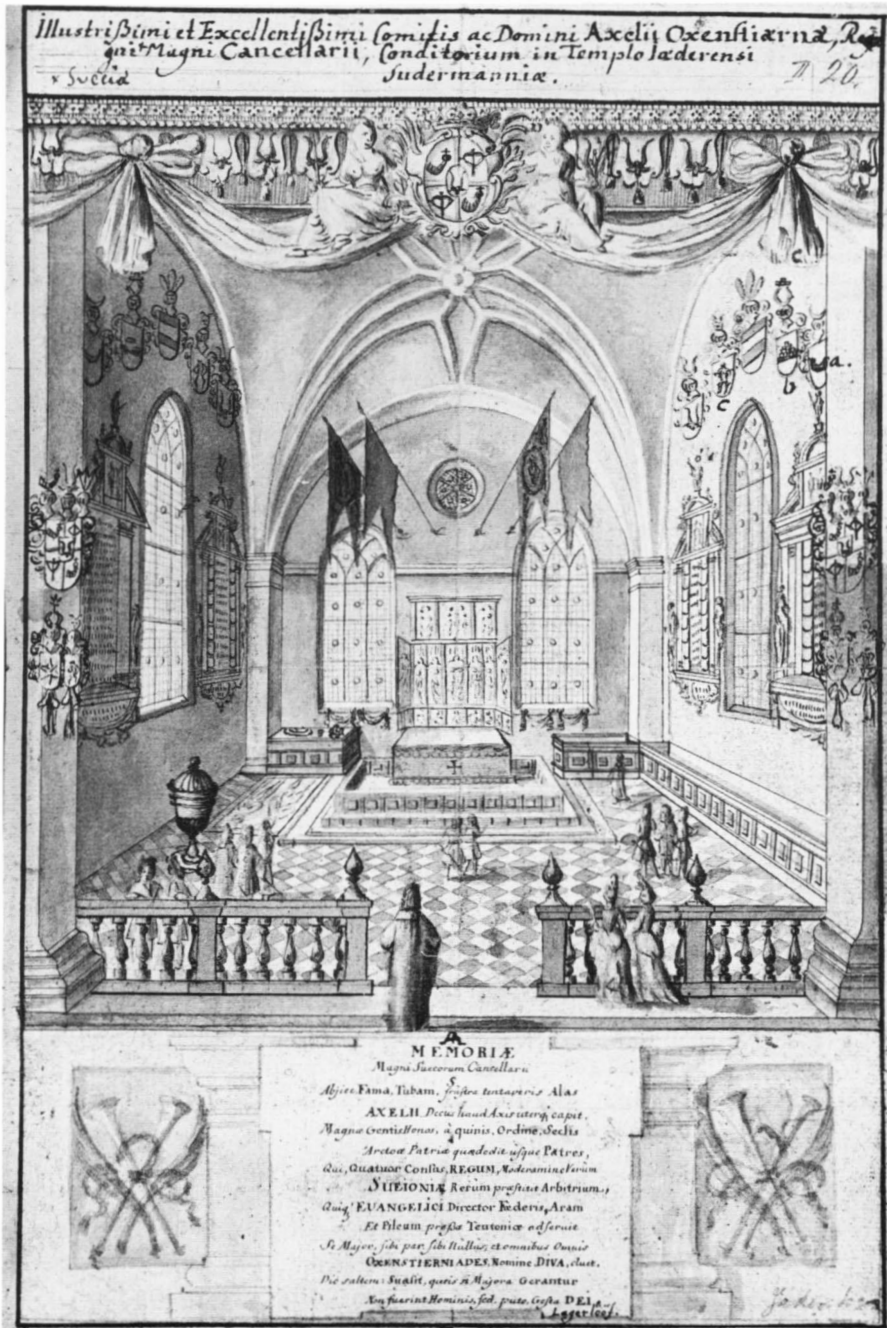

Fig 80. Östkoret, förlaga till kopparstick i Suecia antiqua et hodierna. KB.

The chancel, ink drawing on pencil by Erik Dahlbergh. Preparatory drawing for the engraving (Fig. 81) in "Suecia antiqua et Hodierna".

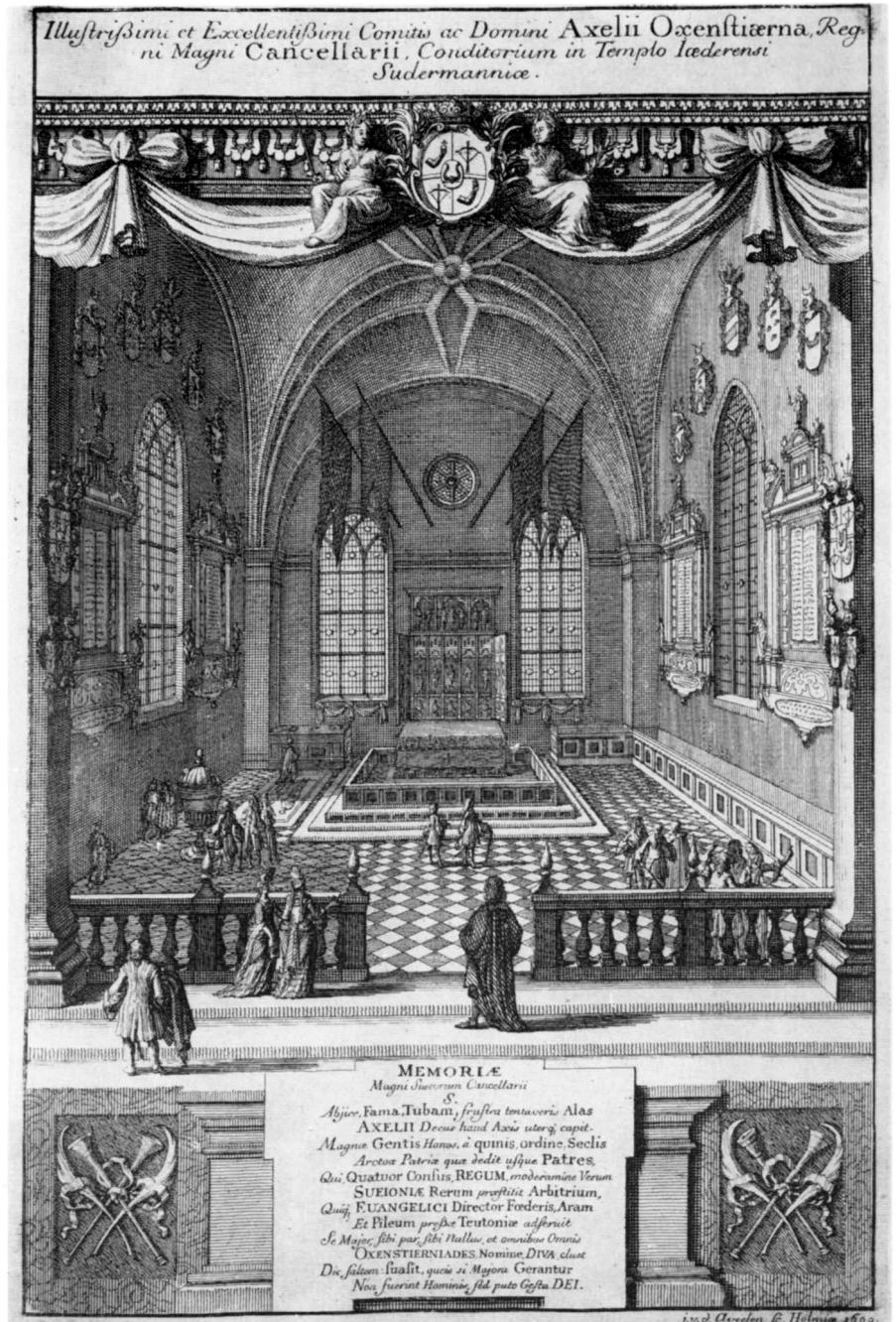
Renovering och förändringar under 1800-talets första hälft

De underhållsarbeten som påbörjats under slutet av 1700-talet fortsatte under 1800-talets första år med bleckslagning av gavelrösterna och tjärning av taket. 1803 befanns kyrkfönstren vara "nog skröpliga" och församlingen fann det nödvändigt att så småningom sät-

ta in nya fönster (st prot). 1805 var också utgifterna för fönstren relativt stora (räk). Glasmästaren Tilman i Eskilstuna fick 105 rdr för fem fönster och soldaten Roth och hans hustru arbetade med smidet på kyrkfönstren. Samma år gjordes en skorsten till sakristian och en spis sattes in där. 1807 gjordes karmar och kittbågar till sakristians dubbelfönster. Södra långhusfönstret förnyades

Fig 81. Östkoret, kopparstick i Suecia antiqua et hodierna.

The chancel, the engraving (Pl. II:20) in "Suecia Antiqua et Hodierna".

1808. Ett plankgolv till sakristieloftet gjordes 1809 och kyrktaket tjärades samma år. Det sistnämnda gjordes på nytt 1816 och 1822. Tjärån köptes från Stockholm och kokades samman med rödfärg.

1818 gjorde glasmästaren Grönstrand ett fönster till östkoret och ett över västra kyrkdörren, 1824 ett till södra gravkoret, samtliga försedda med smide. 1825

fick han 39 rdr för norra fönstret och 1826 betalades 27 rdr till hans änka för ett fönster i södra gravkoret. Ytterligare ett fönster tillkom här samt på norra långhusväggen 1827. Under åren 1805–1827 hade kyrkans samtliga fönster utom i vapenhuset förnyats. Samtidigt flyttades fönstren på långhusets norra vägg närmare varandra samt förstörades. Fönstret på långhusets sydsida flytta-

des mot väster och ett nytt fönster togs upp på västra sidan av Braheska gravkoret.

1837 gjordes en mindre reparation av golvet i kyrkan av orgeltramparen och muraren Modin. I södra ingången till kyrkan saknades en sten och en huggen sten skulle anskaffas hit (st prot). På 1830-talet gjordes en ny kyrkogårdsmur. 1847 anskaffades ett tornur.

Den 1 november 1846 inlämnade byggmästaren E Ericsson från Strängnäs ett kostnadsförslag ”för en betydligare reparation å yttre väggarna, fönstren och ornamenterna å Jäders kyrka” till en summa av 1038:41:4 rdr banco utom ställningsvirke (st prot). Församlingen ansåg sig inte ha råd till detta för närvarande, då den planerade att skaffa ett tornur, som den också gjorde. Den 30 maj 1847 beslöt dock sockenmännen att låta göra denna reparation nästa vår. Arbetet skulle genom allmän kungörelse erbjudas åt den lägstbjudande ”som ställer nöjaktig säkerhet och företer bevis om skicklighet.” (st prot). För landshövdingens kungörelse betalades 44 sh banco. Byggmästaren Ericsson presenterade den 31 oktober 1847 på nytt sitt förslag samt ett bevis från domkyrkosysslomannen Berglund ”öfver skicklighet i byggnadskonsten”. Borgensförbindelse lämnades av P E Eriksson i St Eneby. Förslaget antogs sedan byggmästaren gått med på en prutning av arvodet till jämnt 1000 rdr banco. Kontrakt slöts våren 1848 (st prot).

Enligt kontraktet skulle på kyrkan ”bortskrapas all gamal mossa och färg, sedan skall den vattenrifvas och fogstrykas uti vanlig tegel-affärgning, alla sandstens och gråstensornamenter skola skrapas och slipas samt kittas der sådant sig göra låter och är af behovet påkalladt, och derefter målas, äfvenledes skola alla utvändiga dörrar, luckor och fönster oljemålas.” (st prot).

Arbetena utfördes under våren och sommaren 1848 och bekostades av medel ur Dohna-Soopska kyrko- och gravkassan (räk). Byggmästaren begärde och utlovades tio hantlangare de tio första dagarna och därefter tre hantlangare om dagen samt tre sängar för sig och sina medarbetare så länge reparationerna pågick (st prot). Ytterligare en del smärre arbeten tillkom och betalades ur kyrkokassan. Soldaten Borg gjorde en trappa utanför både södra och västra ingången. Målaren Timgren fick 10 rdr banco för att måla kyrkans innerdörrar samt insidan av västra kyrkodörren. Kyrkan besiktigades i juni 1848. Vid visitation den 25 september 1849 konstaterades att ”Kyrkan är i godt stånd och har nyhligen undergått en betydlig utvändig reparation.” (vis prot).

1852 reparerades kyrktornet och nya plåtar lades på samt målades med oljefärg. Kostnaderna, 477 rdr banco, betalades ur Dohna-Soopska kyrko- och gravkassan.

Brand 1858. Reparation. Tak 1859

Den nyrenoverade kyrkan fick inte stå så i många år. På natten den 23 november 1858 slog åskan ner under ett häftigt oväder. Det tjärade taket antändes strax intill tornet. Klockaren och skolläraren C G Österberg, som givit en ögonvitnesskildring, skyndade upp i tornet och ringde i klockorna så att folk strömmade till i hundratal. Den starka stormen hindrade dock släckningsarbetet så att taket var totalt nedbränt före klockan fem på morgonen. Även tornet antändes av den glödgade plåtbeklädnaden men genom rask upplångning av vatten kunde elden släckas. Av branden blev ”sandstensarbetena å gavelröstena så illa förbrända, att de till en del nedföll som grus.”¹⁴⁵ Skadorna bekräftas av brandsyneprotokollet. Här sägs även att ytterväggarna var övertäckta av nedrinnande tjära. Om sandstensornamenten i gavarna sägs att de var betydligt skadade, huvudsakligen i de övre delarna, delvis kvarsittande i murarna men ”tydiligen söndersprängda och till materialet förstörda.”

Besiktningen följdes av ett förslag till restaurering av kyrkan av J F Åbom den 11 mars 1859. Kostnaderna för denna uppskattades till 25000 rdr rmt. Förslaget innebar nytt tak med nya takstolar och läkt samt beläggning med engelsk skiffer. Som skäl till användningen av engelsk skiffer framfördes att det ägde de största fördelarna i förhållande till priset. Det var nära nog jämförligt med koppar i varaktighet då taket hade en konstruktion som i Jäder, men omkr $\frac{1}{4}$ billigare i pris än koppar. Vidare skulle fasaden renoveras med ny rappning, avfärgning och fogstrykning, stenhuggararbetena repareras samt målas med oljefärg, överkanterna och baksidan täckas med kopparplåt, hänggrännor och stuprör göras av zinkplåt. I interiören krävdes en mindre reparation och putsning av valven. Förslaget godkändes av biskopen Th Annerstedt i Strängnäs. J F Åbom gjorde ritningar till takstolarna (fig 47–49) och fick för dessa 270 rdr rmt (räk). Ritningarna godkändes av Överintendentsämbetet den 5 april 1859.¹⁴⁶

Kort efter branden gjordes ett provisoriskt tak av bräder och 161 nya glasrutor sattes in samt två luckor i vapenhuset i stället för de avbrända. Även denna gång var det byggmästaren E Ericsson från Strängnäs som svarade för arbetena. De omfattande reparationerna pågick åren 1859–1866 (fig 82–83). Kostnaderna bestreds av Dohna-Soopska kyrko- och gravkassan och redovisas för dessa år till 28.223:92 rdr rmt. Enbart skiffertaket betingade en kostnad av minst 8.060 rdr rmt. Till detta kom inköpet av en ny orgel för 6.500 rdr rmt och renovering av altartavlan för 1.316:5 rdr rmt.

Takresningen gjordes våren 1859. Dessförinnan murades väggarna på för remstyckenas inläggning i mur-

verket och en omläggning av taklisten gjordes runt hela kyrkan. Skifferbeklädningen lades samma sommar och höst av skiffertäckarmästaren H Wesche. Det regniga vädret orsakade dock besvärligheter och orgelläktaren skadades genom läckage. Samma sommar påbörjades även reparationerna av gavlarna. Dessa kunde restaureras tack vare att klockaren C G Österberg gjort en ritning 1857, året före branden. Enl planerna skulle stenhuggarmästaren Carl Erik Österholm ansvara för arbetet och de nytillverkade delarna göras av gotlandskalksten. Uppgifterna i räkenskaperna talar dock för andra metoder. Den 4 september hade cementmuraren Larsson ”fullbordat utflyttningen av yttre sandstensprydnader å östra röstet.”¹⁴⁷ Bland de inköpta materialen märks flera poster portlandscement (räk). Kyrkan försågs med åskledare 1859. Sommaren och hösten 1860 pågick främst murnings- och målningsarbeten. Samma typ av arbeten fortsatte sommaren 1861. Slutlikvid beta-

lades till byggmästaren Ericsson den 6 juni 1862. Muren C F Larsson fick den 11 november 1862 1.020:75 rdrmt för ”verkställd yttre och inre afputsning å Jäders kyrka jemte 3ne grafhvalfs och vinkällarens reparation.” (räk).

1863 gjordes en omläggning av golvet i kyrkan (se Interiören. Äldre golv). Plansten till detta hämtades från Örebro. En reparation gjordes även av, ”grafvarna” i kyrkan. Den kan ha gällt både gravkoren och de befintliga gravarna i långhuset. Altartavlan renoverades också detta år. Soldaten Borg gjorde rännstenar under stuprören. Åren 1864–1865 gjordes smärre reparationer av gravkoren. 1866 uppfördes orgelläktaren och en ny orgel inköptes. Ritningarna till denna gjordes av klockaren C G Österberg, som även ritat det rosettfönster som sattes in samma år i tornets västmur ovan orgelläktaren. Kyrkans inredning målades om samma år (fig 84).

Fig 82. Kyrkan från sydöst. Foto C G Österberg, 1860-talet. Reprofoto ATA.

The church from the southeast. Photograph from the 1860's.

Skiffertaket kom att medföra en del problem med läckage och lossnande pannor. Mera omfattande omläggning och komplettering gjordes åren 1872–1874 till en kostnad av 3.869:80 rdr rmt (räk).

Helgo Zetterwalls tornspira och yttre restaurering 1880

Västtornet och tornspiran fick endast begränsade skador vid branden 1858 och reparationerna här kom att dröja till 1880. Då tornöverbyggnaden från 1762 ansågs otidsenlig kom önskemål om en ny tornspira från församlingen. Ritningar till en sådan samt förändringar

och tillägg av en del dekorativa detaljer i kyrkans exteriör gjordes av arkitekten Helgo Zetterwall 1875–1879 (RA, ÖIÄ). Förslaget godkändes av Överintendents-ämbetet den 19 december 1879 (fig 50–51).

Kontrakt om uppförandet av en ny tornspira samt övriga arbeten slöts med byggmästaren J W Kajerdt den 26 januari 1880.¹⁴⁸ Den skulle göras enligt ritningarna och täckas med kopparplåt "af den tjocklek, att en kvadratfot väger 1 (ett skålpund)", dvs ca 2,1 mm tjock. De kopparklädda urtavlor skulle målas med svart oljefärg och förses med upphöjda, förgyllda siffror. Taklist, alla ornament och kvaderstenar skulle göras av

Fig 83. Kyrkan från nordöst. Byggnaderna till vänster är troligen ett bårhus och en benkammare, borttagna eller flyttade omkr 1872. Foto C G Österberg, 1860-talet. Reprofoto ATA.

The church from the north-east. The buildings to the left, which were either demolished or moved elsewhere around the year 1872, were probably a mortuary and an ossuary. Photograph from the 1860's.

cement och fästas genom inhuggning. Blinderingarna skulle fyllas i. Vapnen som finns på ritningen skulle dock utslutas. Tornet och sidopartierna skulle avfärgas och fogstrykas. Byggmästaren skulle svara för material men fick använda virket från den tidigare överbyggnaden och det som redan anskaffats. Arbetet skulle vara klart för avsyning den 15 oktober 1880 och ersättningen för arbete, material, ställningar och transporter utgöra 16.000 kronor. Tornspiran besiktigades den 14 oktober 1880 och det ansågs då nödvändigt med ytterligare strävor, som markerades på en skiss, och en komplettering gjordes.

Åtgärderna framgår av äldre fotografier (ATA). Nya hörnkedjor anbringades på västtornet, vapenhuset och sakristian (fig 85). På västtornet tillkom fyra horisontella lister. Bomhålen sattes igen. Blinderingarna på tornet sattes igen och putsades över. Kyrkans västgavel på ömse sidor om tornet försågs med volutformade ornament, i formen anslutande till de övriga gavlarna. Samtliga spetsbågiga fönster byttes ut mot rundbågiga. Omfatt-

ningar med sju stenar gjordes till både fönstren och ljudöppningarna i tornet. Putslagningar och en ny avfärgning av kyrkan gjordes troligen. I interiören är den enda kända åtgärden att nya innerdörrar sattes in mellan långhuset och vapenhuset. Dessa bestod av ådringsmålade svängdörrar med tre speglar i vardera dörren samt fast, rundbågigt överparti med radiellt spröjsverk.

Restaurering 1901

Den restaurering kyrkan genomgick 1901 gjordes i den tidens nationalromantiska anda. Exteriören fick då det utseende den ännu har, med undantag för senare utbyte av fönster. Putsen knackades ner från murarna så teglet och naturstenen trädde i dagen. De igensatta blinderingarna på tornet togs fram och kalkades. Arbetet utfördes av slottsbyggmästaren Rahmqvist från Mariefred, med vilken slöts kontrakt i februari 1901 om såväl invändig som utvändigt restaurering.¹⁴⁹

Kyrkans innerväggar rengjordes från "den senaste

Fig 84. Interiör, mot väster. Foto C G Österberg, slutet av 1860-talet. Reprofoto ATA.

Interior of the church looking west. Photograph from the end of the 1860's.

Fig 85. Kyrkan från sydväst. Foto ur H Zetterwalls samling, 1880-talet. ATA.

The church from the southwest. Photograph, taken in the 1880's, from architect H Zetterwall's collection.

kalkstrykningen". I samband med detta påträffades rester av äldre kalkmålning på valvstrålar och norra väggen samt "flera igenmurade spetsbågefönster" (ATA). På församlingens begäran sände Överintendentsämbetet arkitekten Gustaf Pettersson till Jäder i juni 1901 för att ta arbetet i betraktande. Denne kom då med förslaget att ta bort den inklädnad av tegel som fanns runt väggpelarna i långhuset, troligen tillkommen redan i mitten av 1600-talet. Förslaget godkändes av riksantikvarien Hans Hildebrand den 24 juni 1901 (ATA).

Gustaf Pettersson fick även i uppdrag att göra "förslag till enkel och med kyrkans stil enlig dekoration" (ATA). Ritningar till valvdekorationer låg färdiga endast en kort tid senare, i juli 1901 (fig 90–91). Efter

omputsning dekorerades kyrkans bågar, valvstrålar och fönstersmygar efter dessa ritningar. Arbetet utfördes av dekorationsmålaren T Pettersson från Stockholm (se Kalkmålningar).

Den slutna bänkinredningen från 1780-talet ersattes av nya öppna bänkar efter ritning av Gustaf Pettersson i juni 1900 (se Inredning och inventarier. Tidigare bänkinredning). Kyrkans övriga inredning målades om och predikstolen återställdes i sitt ursprungliga, omålade skick av artisen Lund från Örebro¹⁵⁰ (fig 86).

Kyrkan fick ny uppvärmningsanordning genom varmluft från två "värmekaloriferer", som placerades i en nyuppförd värmekammare vid kyrkans norra sida (se Uppvärmning).

Fig 86. Interiör, mot öster. Foto från 1900-talets början. ATA.

Interior of the church looking east. Photograph from the beginning of this century.

Restaurering på 1930-talet

De uppenbara fuktproblem som rådde vid kyrkan ledde till att en kommitté tillsammans med arkitekten K Westerberg besiktigade kyrkan den 8 oktober 1923. Det visade sig då att runt hela kyrkan var samtliga murpartier av tegel ovan granitgrund fullständigt mättade med fuktighet, som resulterat i en sönderfrätning av teglet. Som skäl till detta fann man att det saknades isolering mellan grundmur och överliggande partier. Mot vapenhusets västvägg samt långhusets sydsida mellan vapenhuset och Braheska gravkoret fanns en sockel bestående av en ca 5 cm tjock "cementkaka", troligen tillkommen vid restaureringen 1901. Ovanför denna sockel var skadorna påtagliga. Vidare saknade kyrkan fot- och stuprännor samt avloppsanordningar på marken, så att denna var vattenmättad även vid torr väderlek. Även i interiören var fuktskadorna stora. Samtliga väggars nedre

partier var angripna. Längs långhusets yttersidor löpte en panel med övre list i bröstvärnshöjd. I östligaste travén var denna av trä och i de två västligaste travéerna av stålslipad cement. Ovanför den sistnämnda var putsen förstörd. Bänkkvarterens träbjälkar och trägolvet, som saknade luftcirkulation och hade en fuktig jordmassa som fyllning mellan bjälkarna, var angripna av svamp och röta. Ett förslag om åtgärder gjordes och granskades av prof H Kreüger våren 1924 (K-byrån). Några omedelbara åtgärder kom dock inte till stånd då en restaurering av hela kyrkan planerades.

Program för restaurering av kyrkan gjordes 1926 av arkitekten Ove Leijonhufvud¹⁵¹ och riksantikvarieämbetet anslöt sig till detta förslag (ATA). Ett mera detaljerat förslag för restaureringen upprättades av samme arkitekt 1931. Under mellantiden hade ett nytt värmesystem med vattenburen värme och radiatorer installe-

rats 1930. Restaureringen kostnadsberäknades 1931 till 88 040 kronor. En ny beräkning gjordes 1932 ”med god marginal” och oförutsedda utgifter. Den slutade på 138 148 kronor. De största posterna utgjordes av sandstensrestaurering för 25 000 kronor och koppararbeten för 19 816 kronor. Med denna beräkning som grund slöts entreprenadkontrakt med byggmästaren Hjalmar Andersson den 10 maj 1934.¹⁵² I några fall anlätades underentreprenörer, vilka nämns nedan.

De relativt omfattande åtgärderna kom ej att i någon större utsträckning förändra karaktären av kyrkans exteriör.¹⁵³ Främst gällde det att komma till rätta med fuktproblemen i kyrkan, göra vissa förbättringar samt byta skadade delar. En stor del av skadorna hade vållats genom tidigare vidtagna felaktiga åtgärder samt användande av felaktiga material.

Dränering gjordes genom att rör lades ner runt kyrkan. Takets skifferbeklädning togs ner och panel av spontade bräder lades på då sådan inte fanns sedan tidi-

gare. Användbara skifferplattor återanvändes och resten förnyades. Kopparplåten på tornspiran togs ner och en ny täckning gjordes med 14 skålpunds mjuk svensk kopparplåt. Arbetet utfördes av Eskilstuna Bleck- och Plåtslageri AB. Förgyllda detaljer på tornspiran omförgylldes med bladguld av Bröderna Ekholm, Malmslätt. Takfotsbeklädning, stuprör, avtäckning på portaler och gavelkrön samt fönsterbänkar gjordes med 16 skålpunds hårdvalsad kopparplåt. Cementsocklarna revs. Vittrat tegel ersattes med nytt av samma format. De dekorativa partierna och hörnkedjorna av cementsten från 1880 på långhusets västfasad togs bort.

Nya fönster sattes in utom i vapenhuset. I långhuset, tornet och sakristian återfick fönstren sin tidigare spetsbågiga form (fig 87). De tidigare bågarna av järnsmide från 1800-talets första del fanns bevarade och återinsattes. Karmar och bågar gjordes av ek med öppningsbara innerbågar, spröjsarna av bly. I ytterbågarna sattes B-glas nr 3, innerbågarna antikglas utom i östgaveln och

Fig 87. Kyrkan från norr under pågående grävning och restaurering 1934. De äldre bågarna från 1820-talet återinsatta. På marken ligger bågarna från 1880. Foto P O Westlund 1934. ATA.

Photograph of the church taken from the north during the excavation and restoration work in 1934. The window frames from the 1820's are in the process of being put back in place. The window frames from the 1880's are lying on the ground in front of the church.

Fig 88. Interiör, mot öster Foto I Schnell efter rest 1934. ATA.

Interior of the church looking east. Photograph taken after the restoration work in 1934.

Braheska gravkoret som fick patinerat glas. Underentreprenör för fönstren var Stockholms Glasmästeri, Neumann och Vogel.

Kyrkans interiör fick ändrad karaktär Genom insättning av nya fönster med färgat glas ändrades ljusföringen. Väggar och valv vattrevs och skrapades. Därmed försvann också kalkmålningarna. Endast två invigningskors på södra väggen bevarades. Den tidigare igensatta nischen i södra muren togs fram. Väggar och valv vitkalkades (fig 88).

Golvet och träbjälklaget togs upp och fyllningen schaktades bort till ett djup av ca 50 cm. Vid dessa arbeten påträffades murrester från en tidigare period i kyrkans historia. Nya, impregnerade golvbjälkar lades in och isolerades mot muren. Nytt trägolv lades i bänkkvarteren. Det befintliga kalkstensgolvet kompletterades

med ny kalksten närmast koret och i sidogångarna där det tidigare stått bänkkvarter med underliggande trägolv Östkorets golv förnyades helt och höjdes 18 cm så att det tidigare steget av trä till altarringen kunde tagas bort. Altaret murades om. Nya trappsteg gjordes till koret efter hela bredden. Den Oxenstiernska gravstenen flyttades från korets sydöstra hörn till nedgången ovan gravvalvet.

En del av bänkinredningen togs bort och övriga bänkar byggdes om från öppna bänkar till slutna kvarter av det utseende de tidigare haft. Bänkarna kortades så att man fick sidogångar Två korbänkar av samma typ utfördes. Ny panel av samma typ som bänkkvarterens sidor gjordes till travéen närmast koret. Dopfunten flyttades från koret till långhusets nordvästra hörn och placerades på en upphöjning av kalksten. Ett smalt s k

dopaltare sattes upp vid norra väggen. Ett nytt dörrparti av furu sattes in mellan kyrkorummet och vapenhuset och den ursprungliga spetsbågiga omfattningen återställdes. Mellan kyrkorummet och tornrummet gjordes nytt dörrparti av furu och glas. Sakristian fick ny skåpinredning och dörr till källartrappan. Alla snickerier utom predikstolen målades. Restaurering gjordes även av en del inventarier, främst epitafier, porträtt och begravningsvapen.

De här nämnda arbetena utfördes 1934 och kyrkan återinvigdes trettondagen 1935. Redan dagen därpå företogs öppning av det Oxenstiernska gravvalet under högtidliga former. Även de övriga gravvalven öppnades senare. En undersökning och restaurering av kistorna gjordes åren 1936–1938 och sex kistor flyttades upp i Braheska gravkoret (se Kistor).

1937 installerades elektrisk klockringningsanläggning och orgeln elektrifierades (ATA).

Kostnaderna för kyrkans och inventariernas restaurering åren 1932–1939 uppgick till 95 640:26 kronor, således ca 45 000 kronor mindre än den beräkning som gjordes 1932 (ATA). För finansieringen fick församlingen 75 000 kronor i bidrag från allmänna lotterimedel och ett lån på 6 000 kronor togs. Resten betalades ur kyrkokassan.

En jämförelse mellan beräkningarna och de faktiska kostnaderna visar att den största besparingen gjordes vid åtgärderna av sandstensdekorationerna. Utgiften var här 2 874:65 kronor mot beräknade 25 000 kronor. Enligt förslaget krävdes omfattande restaureringsarbeten med utbyte av vittrat sten. Även de partier som vid tidigare restaurering ersatts med cement och puts skulle bytas ut mot nyhuggen gotländsk sandsten och konserveras genom målning med oljefärg. Endast lagningar och ett begränsat utbyte av delar gjordes. Väggar och valv drog ca 75 % eller ca 5 500 kronor lägre kostnad än beräknat. Nytt skiffertak, golv och trappor blev däremot ca 7 000 kr eller dubbelt så dyrt som beräknat. En större del av det befintliga materialet än vad som avsågs i förslaget byttes också ut, bl a lades ny kalksten i hela koret. Inventariernas restaurering begränsades rätt avsevärt och därmed kostnaderna. En del av de utförda åtgärderna finns ej upptagna i det ursprungliga programmet eller förslaget, utan beslut fattades efterhand, med eller utan tillstånd från vederbörande myndighet. Dit hör nytt korgolv, ommurning av altaret, förändring av altarskranket och uppsättandet av ett dopaltare. Det sistnämnda togs bort 1955 efter föreläggande från Byggnadsstyrelsen, då det konstaterades att altaret satts upp utan att ingå i restaureringsprogrammet och utan tillstånd (K-byrå).

Restaurering 1969–1970

Trots restaureringen 1934 kvarstod till stor del fuktproblemen i murverket. I början av 1960-talet påpekades också skador på både tegelmurverket och gavlarnas sandstensdekor. Efter besiktning av kyrkan 1963 upprättade byggnadsfirman Edvin Rundlöf AB ett förslag till yttre restaurering, som kyrkofullmäktige i Jäder antog. Kostnaderna för denna beräknades till 690 000 kr. Vid besiktningen ansågs det inte vara något fel på interiören ”om man är nöjd med valvens patina i älghudskyllergrått.” (ATA).

1966 föreslog Byggnadsstyrelsen domkyrkoarkitekten Åke Porne som arkitekt för kyrkans restaurering. Denne framlade den 3 november 1967 ett förslag till både utvändig och invändig restaurering. Riksantikvarieämbetet godkände förslaget med vissa ändringar den 11 februari 1969. Till kulturhistorisk kontrollant utsågs antikvarie Iwar Anderson (ATA). Restaureringen pågick tiden september 1969–september 1970.

Marken runt koret dränerades sedan grundmurarna motgjutits med armerad betong och strukits med asfalt. Tegelmurarna lagades och vittrat tegel byttes ut mot specialbeställt tegel liknande det befintliga. Erforderliga lagningar och kompletteringar gjordes av tak, rännor och plåttäckningar.

Sandstensornamenten på vapenhuset och Braheska gravkoret restaurerades 1970 av stuckatörerna Lindskog och Särström, anställda hos bildhuggaren B Widelius. De svårast skadade detaljerna ersattes med avgjutningar av originalen och övriga delar lagades.¹⁵⁴ Två man arbetade i sammanlagt 790,5 timmar och kostnaderna uppgick till 32 332:30 kr. För dessa svarade riksantikvarieämbetet enligt tidigare utfästelser (ATA).

Invändigt lagades fuktskadade partier i koret och under västläktaren sedan en uttorkning gjorts. Även altaret togs ner och murades upp igen efter uttorkning av murverket. Kyrkans väggar och valv rengjordes och vitfärgades. Södra korfönstret försågs med klart glas för att ge altartavlan en bättre dagsljusbelysning. Elektrisk belysning med armaturer över bänkkvarteren installerades. Tornrummets västra del avgränsades genom en vägg under västläktaren. Här inrättades omklädningsrum vid dop och bröllop, kapprum, WC och städskrub. Sprinkleranläggning installerades.

En ny nedgång till gravvalvet under sakristian togs upp genom golvet i sakristian och försågs med lucka av trä. Nedgången från kyrkan murades igen och panelen på norra väggen kompletterades. Överbyggnaden med altarbord i sakristian togs bort och en ny altarplats anordnades vid norra väggen. Ett toaletterum inreddes i sakristiekällaren.

Kostnaderna för restaureringen uppgick till 536 310 kr. Då dessa till stor del måste finansieras genom upplåning har underhållet av kyrkan framhållits som betungande för församlingens 622 invånare (ATA).

1972 isolerades valven med mineralullsmattor och landgångar gjordes på vinden (ATA).

1972 anslog riksantikvarieämbetet 40 000 kr för restaurering av stenornamenten på östra gaveln. Arbetet

kostade 27 611:55 kr. Resterande medel användes året därpå för restaurering av sydportalen. Arbetena utfördes av bildhuggaren B Widelius (ATA). Samma metod tillämpades som vid den tidigare restaureringen av gav-larna på sydsidan. Då några medel för restaurering av gaveln på sakristian inte kunnat erhållas har denna ännu (1986) inte åtgärdats (ATA).

Kyrkans konsthistoriska ställning

De gjorda murverksundersökningarna och fördjupade arkivstudier, delvis med tidigare inte närmare studerat material i Tidöarkivet, har lett till att kyrkans äldre medeltida historia reviderats och den senare historien mera bestämt kunnat fastställas och nya mästarnamn trätt fram.

Redan den äldsta stenkyrkan från 1100-talets första hälft intog genom sin storlek en plats bland de största landsortskyrkorna i Södermanland, grundad på de ekonomiska förutsättningarna inom socknen. Kyrkans utformning under äldre medeltid är ej känd, men torde ha anknytning till den rådande byggnadstraditionen i dessa trakter med långhus och smalare, rakt avslutat kor. Vid om- och tillbyggnader, troligen under senare delen av 1200-talet, blev kyrkan väsentligt större samt försågs med sakristia och vapenhus i både norr och söder. Det norra vapenhuset kan hänga samman med kyrkans status som kanikkyrka då motsvarigheter finns bland Upplandskyrkorna, som tidigare omtalats.

Liksom många andra kyrkor genomgick Jäders kyrka under senmedeltiden en större förändring då västtorn och ett nytt stort vapenhus tillkom och kyrkan försågs med konstrikt utformade stjärnvalv, som präglar långhusets interiör. Utformningen av valv, blinderingar och andra detaljer talar för ett nära samband med den då rådande kyrkobyggnadsverksamheten i Mälardalen. Personliga kontakter mellan beställarna samt inflytande genom vandrande mästare och gesäller var här av avgörande betydelse. Hela medeltiden igenom behöll Jäders kyrka sin ställning som en av de största kyrkorna i Södermanland.

De förändringar som givit kyrkan dess definitiva prägel och en plats i konsthistorien som ett av våra främsta byggnadsverk från renässansen inträffade under 1600-talet. Axel Oxenstierna, landets rikskansler under 42 år, vars sätesgård Fiholm ligger inom socknen, omhulade kyrkan som fäderne- och gravkyrka. Hans insatser och åtgärder kom att bli betydande och bestående. Som tidigare nämnts fick kyrkan under hans tid ny tornspira, östkor, nytt vapenhus och ny sakristia. I det inre tillkom ny inredning och rika inventarier som gåvor. En detaljerad skildring av byggnadsverksamheten har tidigare getts i redogörelsen för kyrkans byggnadshistoria. Här ska vi dröja något vid kärnpunkten för verksamheten, nämligen uppförandet av gravkoret och traditionen bakom detta samt drivkraften för genomförandet. Det

ta är möjligt tack vare bevarad brevväxling mellan Axel Oxenstierna och hans fogde samt socknens kyrkoherde och ett par hantverkare.

Vem stod då för initiativet till uppförandet av gravkoret och organisationen av arbetet? Av korrespondensen framgår att initiativet får tillskrivas Axel Oxenstierna. Byggnadsplanerna började ta konkret form 1641 men tankarna kan ha funnits outtalade långt tidigare. Oxenstierna gjorde i februari 1642 en förfrågan hos socknemännen om lämpligheten av att uppföra koret, en fråga som närmast får betraktas som retorisk då kontrakt redan slutits och material anskaffats. Detta visar Axel Oxenstiernas enväldiga ställning i sammanhanget.

Liksom vid förändringarna i kyrkan på 1620-talet och arbetet med tornspiran åren 1636–1640 var prosten Mattias Ilsbodinus kontaktman mellan Axel Oxenstierna och socknemännen i början av östkorets uppförande. Brevet från 1637 och framåt har han dock endast undertecknat med darrig hand sedan de skrivits ut av någon annan. Det sista bevarade brevet skrevs så sent som tre dagar före hans död i mars 1642.

I mars 1640 började breven från fogden Johan Gilbertsson Hogg, som hade det övergripande ansvaret för Axel Oxenstiernas byggnadsverksamhet i Fiholm och Tidö, varifrån de flesta breven är daterade. Hogg övertog alltmer prostens Ilsbodinus kontaktverksamhet och var den som efter inhämtande av besked från Axel Oxenstierna gav order till hantverkarna och socknemännen. Det sista bevarade brevet från Hogg är från 1643. Koret och tornspiran närmade sig då sin fullbordan.

Axel Oxenstierna anlidade för sin byggnadsverksamhet de främsta hantverksmästarna vid denna tid. Nicodemus Tessin d ä var arbetsledare för Oxenstiernas slottsbygge i Fiholm under början av 1640-talet. Hans insats i Jäder var dock begränsad och bestod huvudsakligen av att staka grunden samt ha en viss översyn av arbetet i dess första skede. De olika hantverksmästarna hade sina ansvarsområden enligt de regler som gällde inom skräväsendet. Murmästaren Herman Florentz svarade för uppförandet av koret, stenhuggaren Jost Henne för gavelutsmyckningen och timmermannen Adrian Kamp för timmermansarbetet.

Sockenborna svarade för dagsverken, en del material samt framkörandet av material. Tegel levererades från Hjulsta, där Axel Oxenstierna hade en gård, och kalk

från bl a Fiholm och Salbjörke. De konflikter och svårigheter som förekom vid korbygget, och som tidigare omtalats, visar att Axel Oxenstiernas omfattande byggnadsverksamhet var ekonomiskt betungande och arbetsmässigt krävande för sockenborna. De underkastade sig dock motvilligt överhögheten.

Vem svarade då för utformningen av koret? Svaret måste bli att Axel Oxenstierna genom sina direktiv svarade för utformningen i stort samt efter hand tog ställning till detaljförslag. Genom att förlänga kyrkan med en utbyggnad, som fick bli nytt högkor och förlägga gravvalvet under detta, anslöt han sig till den tradition som redan uppstått inom släkten Oxenstierna.

Kyrkan i Esterna hade 1635 förlängts med ett kor med underliggande gravvalv, bekostat av Gabriel Bengtsson Oxenstierna, kusin till Axel Oxenstierna. Tyresö kyrka uppfördes åren 1638–1640 av riksdrotsen Gabriel Gustafsson Oxenstierna, bror till Axel Oxenstierna, med dennes gravvalv under koret. Österåkers kyrka tillbyggdes med ett nytt kor 1647–1649 av Brita Kurk, änka efter Gabriel Gabrielson Oxenstierna. System Ingeborg Kurk lät 1652 förlänga Sollentuna kyrka med ett nytt kor. Samtliga dessa kor blev nya högkor, direkt anslutande till kyrkobyggnaden och av samma höjd och bredd som denna. Samtliga har tresidig avslutning med valmat tak och takryttare. Nedgången till gravvalven är genom en lucka i koret.¹⁵⁵

Det utbyggda koret i Jäder från 1642–1643 ansluter väl till denna tradition. Skillnaden mellan de nämnda koren och koret i Jäder är att det sistnämnda är rakt avslutat och försett med volutgavel av profan karaktär.

Seden att låta bygga ut kyrkan med ett kor och samtidigt skaffa sig en gravplats här är känd från senmedeltiden. I det närbelägna Aspö lät Erik Axelsson Tott utvidga kyrkan 1462 samt mura in sitt och sin hustrus vapen på östsidan.¹⁵⁶ Svågern Greger Mattsson Lillie lät förlänga kyrkan i Kärrbo på motsatta sidan Mälaren, troligen på 1480-talet.¹⁵⁷ Han kom dock senare att välja sin gravplats i Riddarholmskyrkan.¹⁵⁸ Valvformerna i Aspö, Kärrbo och dåvarande koret i Jäder är av närbesläktad karaktär.

Vem eller vilka har svarat för detaljförslagen till korets utformning? Tidigare har nämnts att stenhuggaren Jost Henne fick sig en ritning förelagd. Axel Oxenstierna tillsändes, enl uppgift i ett brev, en ritning till korgaveln av Tessin. Det behöver dock ej vara denne som utfört ritningen. Flera skäl talar för att det kan vara murmästaren Herman Florentz som svarat för förslag till utformningen av gaveln. Samtidigt med att Tessin sände nämnda ritning omtalar denne att Florentz gjort en ritning till ändringar i Fiholm.¹⁵⁹ Likheter mellan

Florentz mästestycke från 1644 och korgaveln i Jäder är också så stora att ett samband måste finnas.¹⁶⁰ Vid det slutgiltiga detaljutförandet kan stenhuggaren Jost Henne ha haft en viss frihet. Likheter finns också mellan detaljer här och andra kända verk av honom. I kravet på en stenhuggarmästares kunnande ingick att svara för både ritning och utförande av dekorativa kompositioner och detaljer, t ex portaler.¹⁶¹

Som sammanfattande slutsats kan framföras att allt talar för att Axel Oxenstierna genom korbyggnaden ville skaffa sig och sin familj en gravplats som anknöt till traditionen och samtidigt ge församlingen en större och bekvämare kyrka. Axel Oxenstierna var på ett patriarkaliskt sätt den drivande och beslutande kraften. Hans direktiv var avgörande för utformningen, men hantverksmästarna kunde genom förslag till detaljutformningen göra sin personlighet gällande.

Axel Oxenstiernas fortsatta byggnadsverksamhet med nytt vapenhus och ny sakristia gav kyrkan en både monumental och enhetligt dekorativ prägel genom utformningen av gavlarna, utförda av den ledande stensbildhuggaren Heinrich Wilhelm, som även fungerade som arbetsledare för byggnadsverksamheten. Detta blev Wilhelms sista verk och gavlarna i Jäder står som en syntes av hans verksamhet som tidigare arbetsledare vid uppförandet av Riddarhuset och bildhuggartraditionen hos de många epitafierna (se not 63). Såväl Heinrich Wilhelm som Jost Henne och Herman Florentz dog ungefär samtidigt som deras verk i Jäder fullbordades. Deras arbeten här får därför betraktas som verk av mogna mästare.

Genom tillkomsten av Braheska gravkoret 1659 fick kyrkan sin slutliga form. De mest utmärkande dragen är den korsformiga planen, utsmyckningen av gavlarna samt färgspelet mellan rött och grått i fasaden och dekorationerna. Till det yttre förefaller kyrkan genom korsarmarna vara en centralkyrka i sitt östparti. Det inre däremot har ej samma prägel utan här råder en sengotisk rumsgestaltning med betoning av längdriktningen fram till det ljusa koret dit de liturgiska funktionerna förlagts.

Mårten Liljegren har velat se Jean de la Vallées uppmättningsritningar till Jäders kyrka (fig 72–75) som förberedelser inför en kommande omgestaltning av kyrkan till en korskyrka, för vilken denne skulle vara arkitekt.¹⁶² När ritningen utfördes 1644 var Jean de la Vallée ännu ung och oerfaren. Han kan ha fått i uppdrag av Axel Oxenstierna att göra ritningarna, både i utbildningssyfte och för att dokumentera sin förmåga. Denne hade tagit Jean de la Vallée under sitt beskydd och kontakterna ledde fram till en utlandsresa för den bli-

vande arkitekten åren 1646–1650.¹⁶³ Några tidiga planer på en utbyggnad till en korskyrka fanns troligen inte utan de olika byggnadsdelarna har tillkommit efter hand. Placeringen och utformningen av Braheska gravkoret har dock sannolikt skett medvetet för att åstadkomma symmetri.

När Braheska gravkoret uppfördes 1659 fanns korsformig utformning av östpartiet eller förslag till en sådan hos några andra kyrkor och centralkyrkotanken låg i tiden. Trefaldighetskyrkan i Kristianstad från 1618–1628 visar stora principiella likheter med Jäders kyrka både i planen av östpartiet och utformningen av gavlarna. Förebilderna står främst att finna i den nederländska kyrkobyggnadskonsten.¹⁶⁴ Tanken på en centralkyrka med raka korsarmar finns i ett utkast till ombyggnad av Veckholms kyrka av Magnus Gabriel de la Gardie från omkr 1653.¹⁶⁵ Detta liknar mycket den plan till Katarina kyrka, Stockholm, som Jean de la Vallée utförde 1656.¹⁶⁶ Denne gjorde 1658 fem förslag till ombyggnad av Ridrarholmskyrkan och ett av förslagen inbegär tillägg av ett korsformigt östparti med likartad plan som i Jäder.¹⁶⁷ Hos Askersunds landsförsamlings kyrka från 1665–1670 är östpartiet korsformigt utformat med östkoret och sakristian åskilda från kyrkan. Det är troligt att Jäders kyrka fick stå som förebild här då byggherren i Askersund, Johan Oxenstierna af Cronborg, var brorson till Axel Oxenstierna och Jean de la Vallée fått i uppdrag att utföra en ritning.¹⁶⁸

Sueciabilden av koret i Jäder, enl texten gravplats för den store rikskanslern Axel Oxenstierna, tillhör de fåtaliga interiörbilderna i detta verk över svenska monument (fig 76–81). Övriga avbildade gravkor eller gravmonument tillhör kungliga personer. Detta visar vilken roll Axel Oxenstierna spelade för sin samtid och vilken betydelse man tillskrev koret i Jäder och därmed kyrkan. Inredningen i koret med grevens och grevinnans bänkar längs östväggen med ansiktet mot församlingen visar också Axel Oxenstiernas upphöjda ställning i sammanhanget.

Det höga tornet och tornspiran från 1640-talet om

sammanlagt minst 66 meter var också anmärkningsvärda. Som jämförelse kan nämnas motsvarande mått hos några andra kyrkor. Ritningen till Kristine kyrka i Falun från omkr 1640 visar en hög spira som tillsammans med tornet skulle ha varit omkr 70 meter.¹⁶⁹ Tyresö kyrka från 1638–1640 skulle, om proportionerna på Sueciateckningen stämmer, ha haft torn och spira om ca 54 meter.¹⁷⁰ Ridrarholmskyrkans torn och spira är ca 87 meter¹⁷¹ och Gotlands högsta landskyrkotorn i Rone har en höjd med spiran av ca 65 meter.¹⁷²

Den utformning kyrkan fick anknyter inte bara till de rådande tendenserna inom kyrkoarkitekturen utan även till den profana byggnadsverksamheten vid denna tid. De utsmyckade volutgavlarna återfinns, eller återfanns, i mer eller mindre förenklad form hos många adelspalats och borgarhus vid 1600-talets mitt, som de avbildas i bl a Sueciaverket. Materialen tegel och sandsten med sin röda resp grå färg var också det dominerande bland dessa byggnader. Samma mästare var också verksamma både på det kyrkliga och det profana området.

Jäders kyrka omdanades under den mest expansiva byggnadsperioden av den svenska stormaktstiden. Den blev ett monument som uttrycker den tidens samlade stilideal, men som även manifesterar makten, viljan och möjligheterna hos en av landets ledande män och hans familjekrets.

De förändringar kyrkan senare genomgått har varit betingade mera av de skador som uppstått genom åsknedslag och eldsvådor än en vilja att omgestalta kyrkan. Främst gäller detta tornspiran som efter att ha förstörts 1702 fick en ganska oansenlig tornöverbyggnad 1762. Den tornspira som uppfördes 1880 efter ritningar av Helgo Zetterwall är en fri, tidstypisk skapelse men med en viss anknytning till spiran från 1640 med sin bukiga nederdel och sin uppåt avsmalnande spira. Genom denna återfick kyrkan något av sin forna prägel, som tillsammans med dess storlek och det dominerande läget på en kulle över slätten har gett upphov till benämningen ”Rekarne domkyrka”.

Kalkmålningar

Konsekrationsskors

På södra muren finns två ringformiga konsekrationsskors, som är sekundärt påmålade (fig 89). Korsen togs fram vid restaurering 1934 (ATA). Placeringen av korsen daterar dessa till efter utbyggnaden av kyrkan under senare delen av 1200-talet.

Försvunna målningar

Vid restaurering 1901 kunde iakttagas rester av en ”draperiartad färgdekoration” under det västra fönstret på långhusets norra sida samt en ”blågrå färgstrykning” på bl a murpelarna i mittvalvet (ATA). Iakttagelserna visar att kyrkan försågs med målningar troligen under senmedeltiden. Karaktären och omfattningen av dessa är dock okänd.

På Sueciabilderna av kyrkans kor finns ett draperiliknande arrangemang under östfönstren, troligen målat (fig 77–81). Det torde ha tillkommit vid korets uppförande på 1640-talet. Kanske anslöt det i utformning till befintliga målningar i kyrkan.

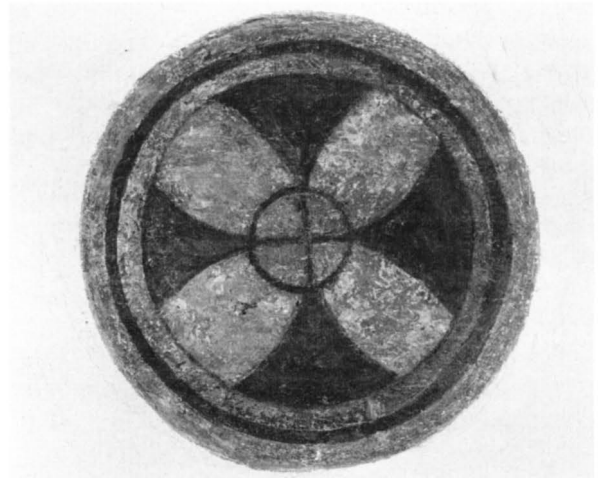

Fig 89. Konsekrationsskors, södra muren. Foto GH 1987.

The consecration cross on the south wall of the church.

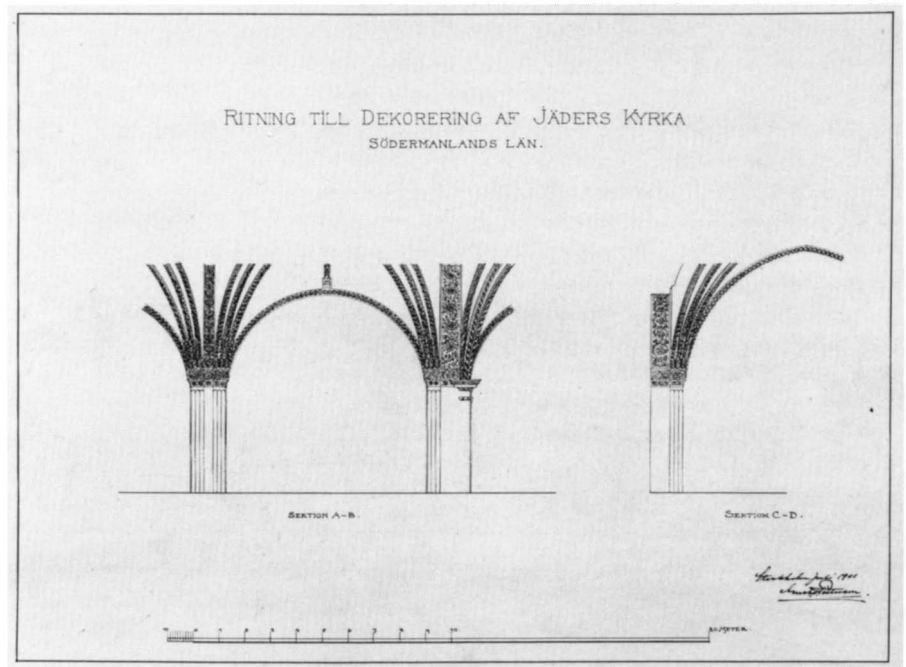

Fig 90. Ritning till kalkmålningar på valvstrålar, gördel och sköldbågar, av Gustaf Pettersson 1901. Jäders kyrkoarkiv. Foto GH 1987.

Drawing for the decorative painting of the vault ribs and arch ribs etc. by architect G Pettersson, 1901. The decorations were removed in 1934.

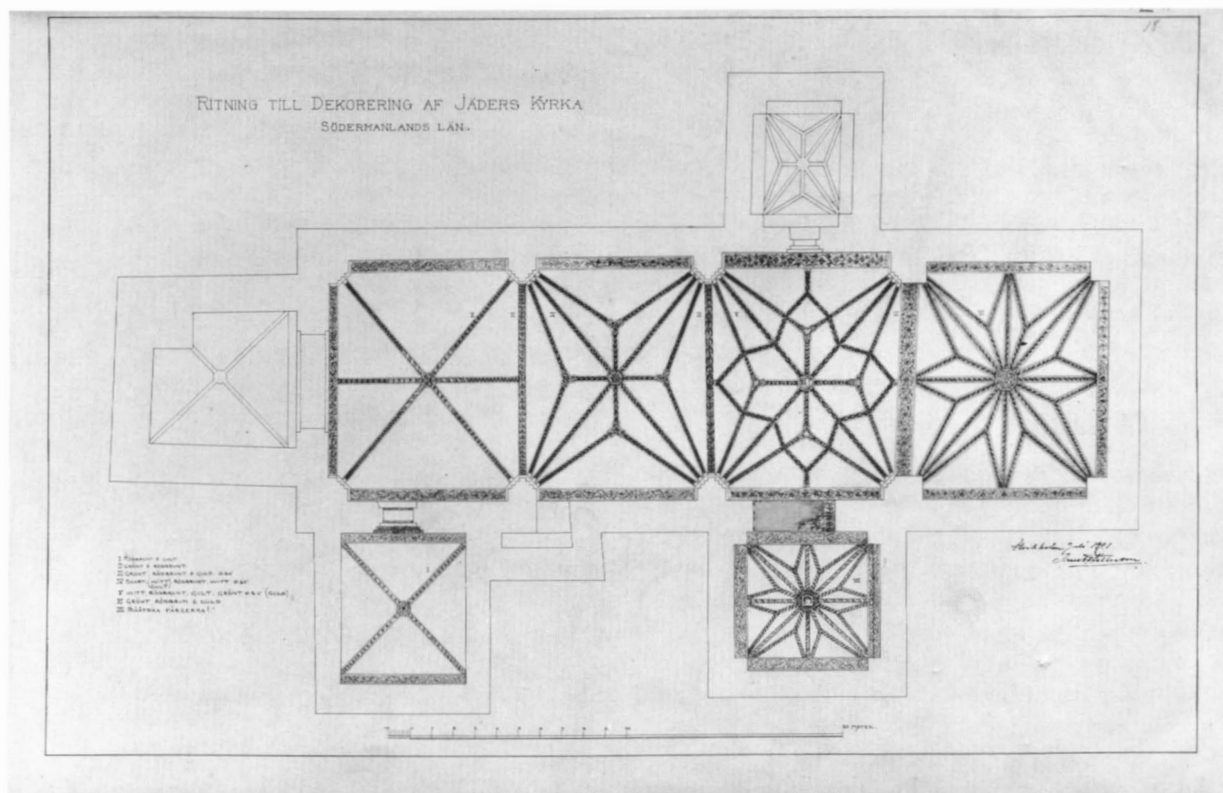

Fig 91. Ritning till kalkmålningar på valvstrålar, gördel- och sköldbågar, av Gustaf Pettersson 1901. Jäders kyrkoarkiv. Foto GH 1987.

Drawing for the decorative painting of the vault ribs and arch ribs etc. by architect G Pettersson, 1901. The decorations were removed in 1934.

Vid restaurering 1901 dekorerades vapenhuset och kyrkorummet med målningar efter ritningar av arkitekten Gustaf Pettersson¹⁷³ (fig 90–91). Arbetet utfördes av dekorationsmålaren T Pettersson från Stockholm.¹⁷⁴ Gördel- och sköldbågar samt fönstersmygar försågs med blomsterrankor och valvstrålarna med ett schablonartat, geometriskt mönster, allt av senmedeltida karaktär. De dominerande färgerna var grönt, rödbrunt och gult. Målningarna förstördes 1934 då väggar och valv vattrevs, skrapades och kalkfärgades (ATA).

INREDNING OCH INVENTARIER

Altare

Altarbord av murad sten, slätputsat, vitkalkat. Skiva av grå, slipad marmor, 1 218 cm, b 137 cm. Tre trappsteg leder upp till altaret.

Hösten 1648 arbetade bildhuggaren Heinrich Wilhelm med "altarstenarna". För sitt arbete med att "kanta och skera" dessa fick han 23:6:9 3/5 rdr in specie av Axel Oxenstierna.¹⁷⁵ Troligen tillkom den befintliga al-

tarskivan vid detta tillfälle. Altaret murades om vid restaurering 1934 och 1970.

På Jean de la Vallées uppmättningsritning från 1644 finns återgivet en altarskiva med fem invigningskors (fig 74). Sannolikt rör det sig om ett medeltida altare, som vid östkorets uppförande flyttat från sin ursprungliga plats men senare bytts ut.

Fig 92. Dopplats i kyrkans n v hörn med dopaltare (borttaget 1955), antependium (nr 8), dopfont, på väggen flamskvävnad (stulen 1980). Foto efter 1934, före 1955. ATA.

The north-west corner of the church. The baptismal font, the baptismal altar (removed 1955), the antependium, and a Flemish tapestry (stolen 1980) on the wall behind. Photograph taken after 1934 but before 1955.

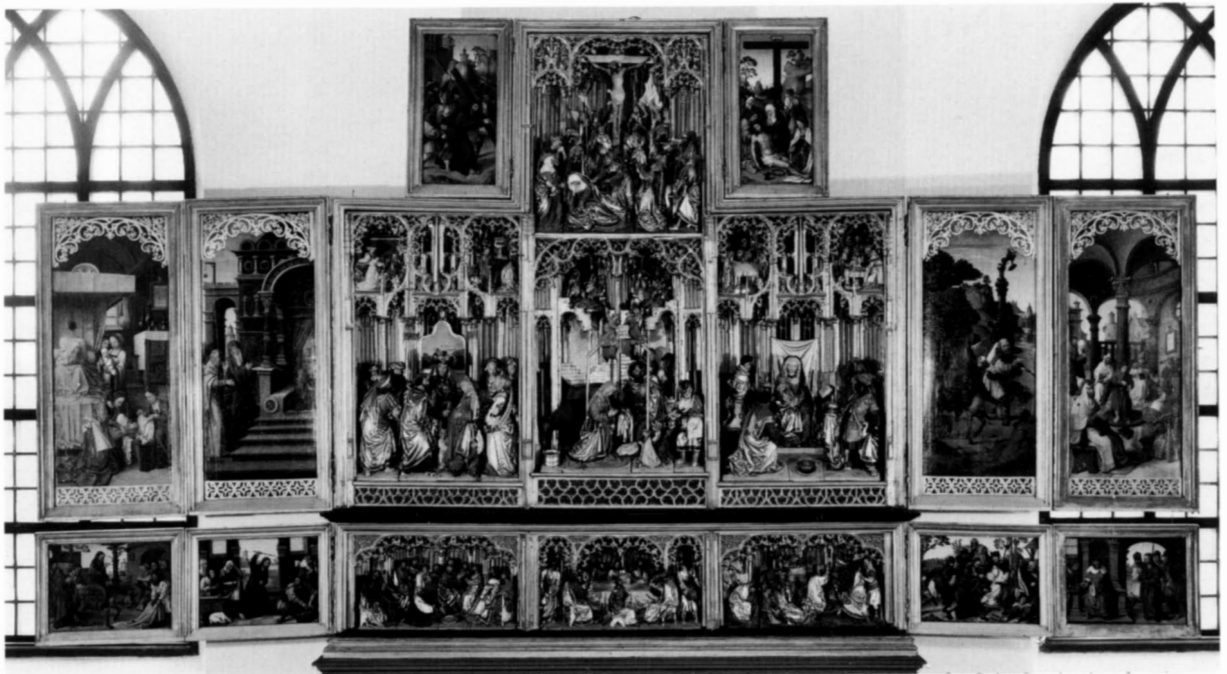

Fig 93–109. Altarskåp. Flandriskt arbete omkr 1514, skulpturer från Jan Bormans verkstad i Brüssel, målningar av Jan van Coninxloo, Brüssel, 1514. Foto GH 1988.

The reredos. The central sculptured oak panel was carved in Jan Borman's workshop in Brussels around the year 1514, and the paintings on both sides of the reredos doors are by Jan van Coninxloo, Brussels, 1514.

Sida I:

Skulpturer:

- 1 a. Marie trolovning
- b. Bebdåelsen
- c. Marias och Elisabeths möte
- 2 a. Jesu födelse
- b. Bebdåelsen för herdarna
- c. Bebdåelsen för herdarna
- 3 a. Konungarnas tillbedjan
- b. Frambärandet i templet
- c. Omskärelsen
4. Korsfästelsen
5. Fottvagningen
6. Nattvarden
7. Getsemane

Målningar:

8. Marie födelse
9. Marie tempelgång
10. Flykten till Egypten
11. Jesus vid tolv års ålder i templet
12. Intåget i Jerusalem
13. Utdrivandet ur templet
14. Kristi fångslande
15. Pilatus två sina händer
16. Korsbärandet
17. Begråtandet

			16	4	17		
		b	c	b	c		
8	9	1a	2a	3a	10	11	
12	13	5	6	7	14	15	

Fig 94. Altarskåpet, med stängda dörrar. Målningar av Jan van Coninxloo 1514.

The reredos, with closed doors. Oil paintings on oak by Jan van Coninxloo 1514.

Sida II:

Målningar:

1. Jesu dop
2. Johannes Döparens martyrium
3. Kristus och synderskan i Simons hus
4. ”
5. Manlig stiftargrupp
6. Den dubbla förbönen
7. ”
8. Kvinnlig stiftargrupp
9. Den apokalyptiska madonnan
10. Gregorii mässa

	9	10		
1	2	3	4	
5	6	7	8	

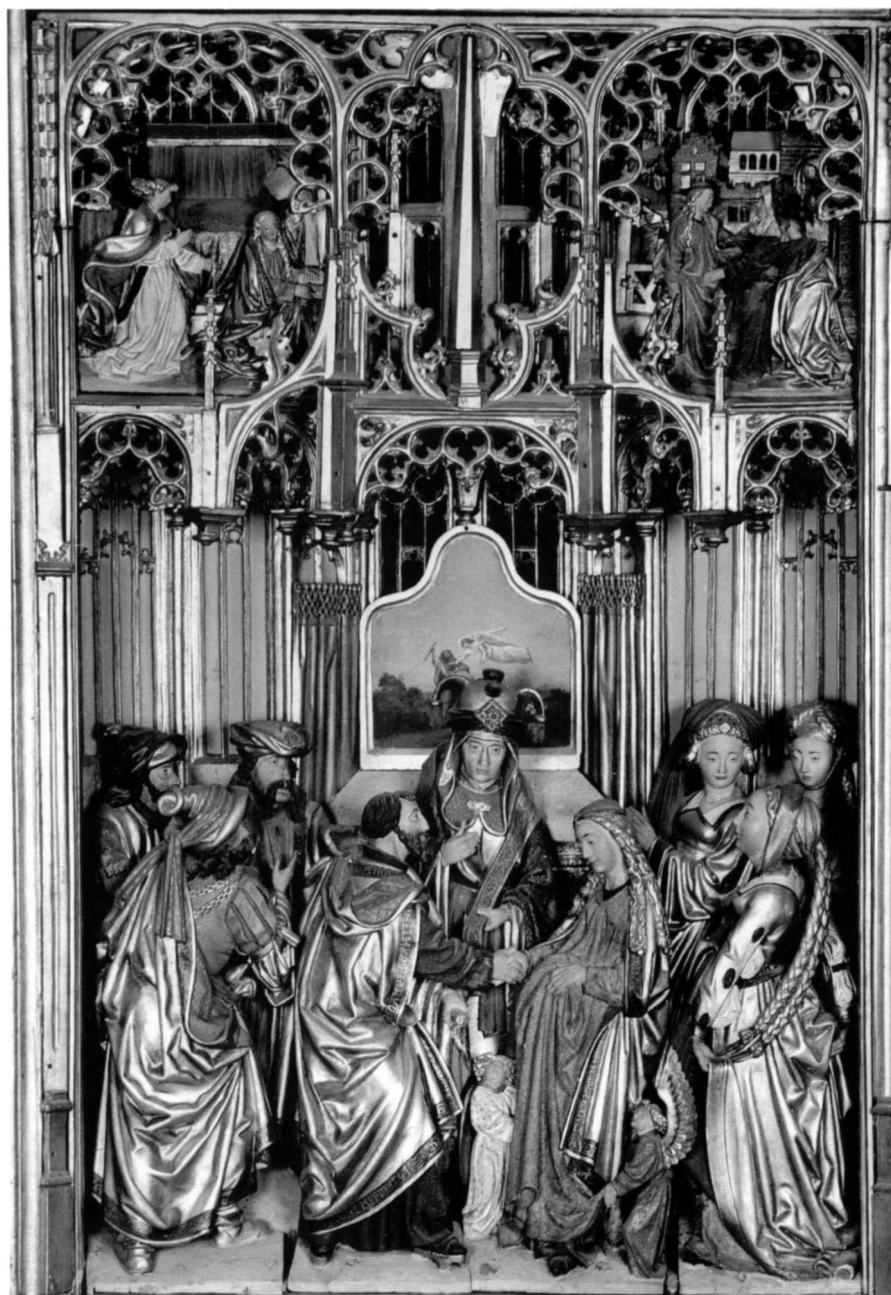

Fig 95. Altarskåpet. Marie trolovning.

The reredos. The Betrothal of the Virgin.

Försvunnet kakaltare

Av 1657 års inventarium framgår att det fanns ett kakaltare i kyrkan, avsett som offeraltare för gåvor in natura i samband med kyrkotagning och barndop.¹⁷⁶ Det hade sannolikt sin plats i norra delen av koret i anknypning till dopplatsen¹⁷⁷ (fig 78). Kakaltaret täcktes 1657 av ett gammalt altarkläde av blå dräll (inv). En stor flamskvävnad, skänkt 1657–1674, fick sin plats på altaret (se

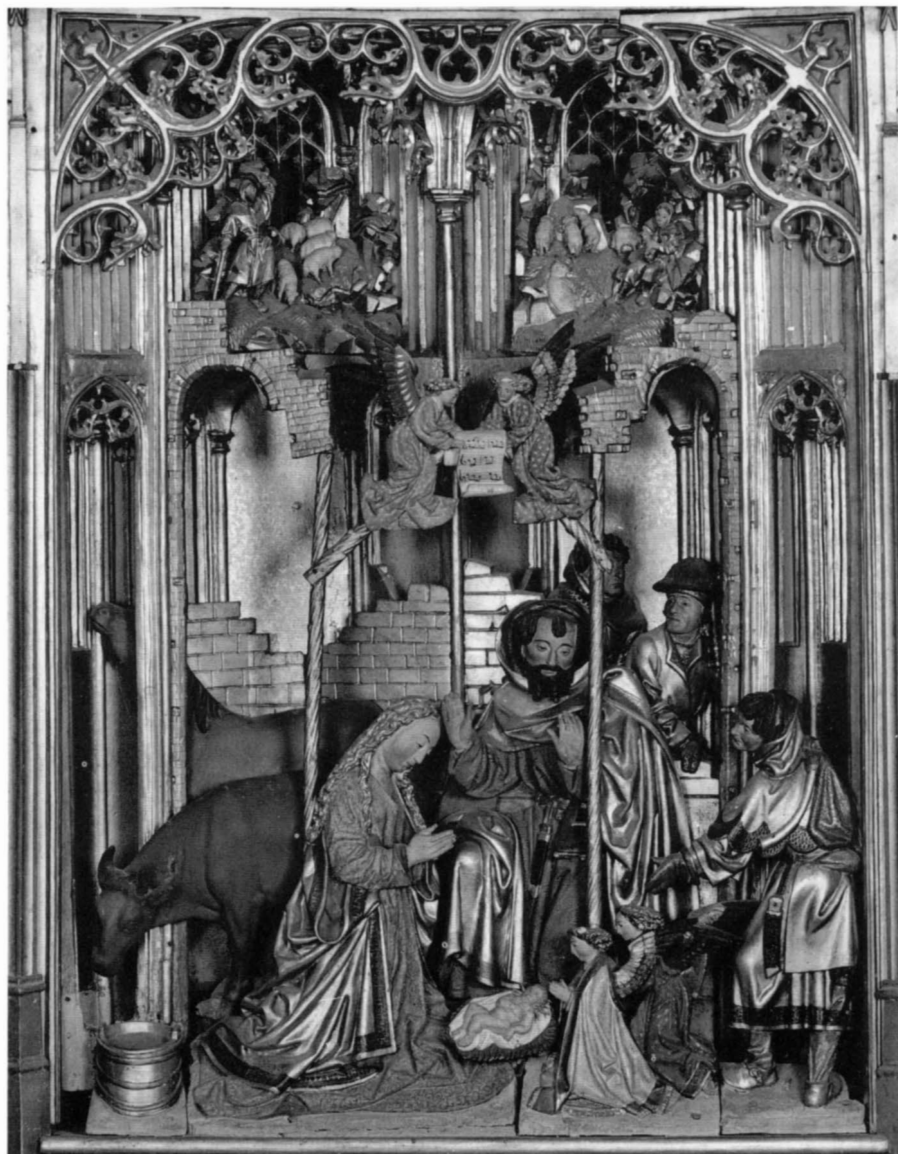
Försvunna textilier). 1695 fanns ett äldre altarkläde av violbrun sammet på altaret (inv se Textilier. Antependier, nr 1). Kakaltaret togs bort senast 1788.

Försvunnet s k dopaltare

Vid restaureringen 1934 placerades ett s k dopaltare av trä mot norra väggen i kyrkans nordvästra hörn (fig 92).

Fig 96. Altarskåpet. Jesu födelse.

The reredos. The Birth of Christ.

Till altaret hörde ett antependium av röd sammet (se Textilier. Antependier, nr 8). Altaret togs bort 1955 (ATA).

Altarring

Altarskrank på tre sidor av panel med speglar, halvfranskt ramverk och profilerad överliggare, h 68 cm. Målat i gråbrungrönt med marmorering i blågrönt. Knäfallsbänk med lös dyna klädd med grått ylletyg. Mittpartiet mot kyrkan är öppet, men vid vigsel och nattvardsgång sätts ett löst parti bestående av platta balusterdoc-

kor och knäfallsbänk in.

Det befintliga altarskranket tillkom troligen 1788 i samband med ny bänkinredning. 1830 var det målat med ljusblå oljefärg (inv). 1866 målades det troligen i ljus ekfärg med ådring (räk). Den nuvarande målningen härrör från 1934. Samtidigt gjordes altarskranket om så att mittpartiet togs bort, sidopartierna förlängdes och ett löst insatsparti tillverkades, allt efter ritning av arkitekten Ove Leijonhufvud 1934.

Ett trappsteg av trä löpte ursprungligen runt altarringen. Det målades 1866 ”i marmor med vita kvadratlinjer” (räk, ver). Förhöjningen togs bort 1934 i sam-

Fig 97. Altarskåpet. Konungarnas tillbedjan.

The reredos. The Adoration of the Magi.

band med att golvet höjdes.

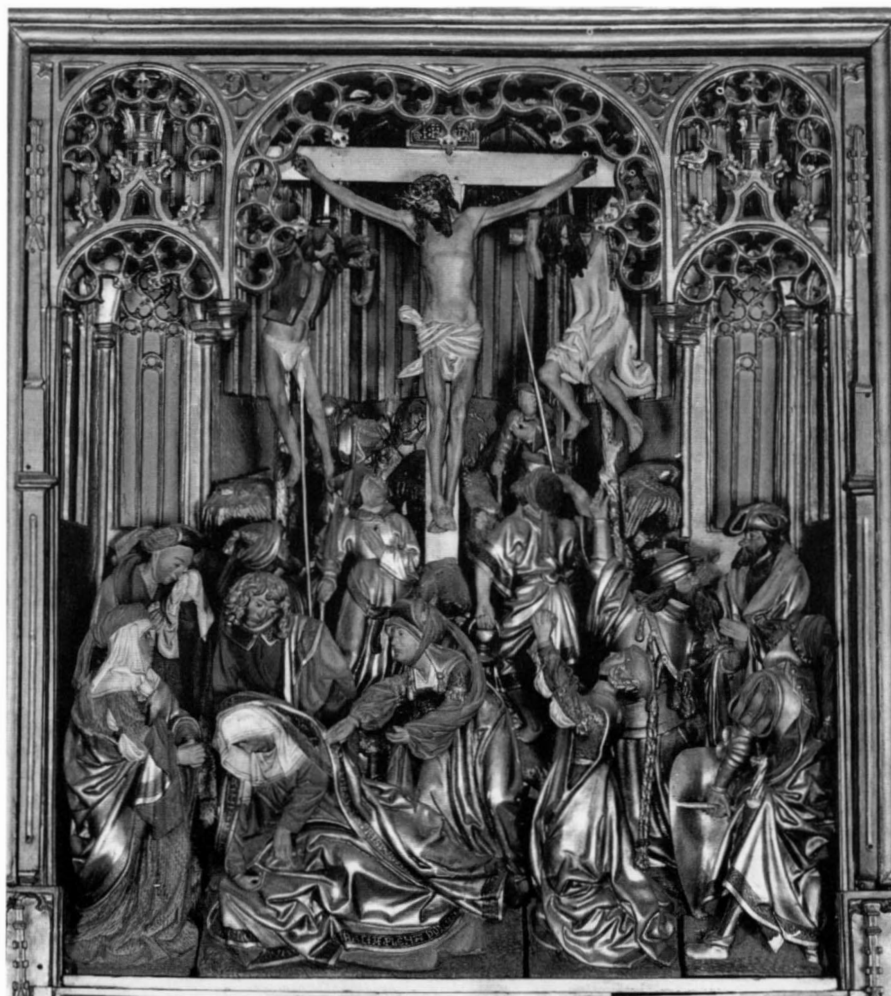
Sueciabilderna av koret (fig 80–81) visar ett altarskrank av samma karaktär som det befintliga, beläget på en podieliknande upphöjning. Detta tillkom troligen 1647 då Mr Johan Snickare gjorde en altarpall, en aln hög och 18 alnar lång, med två dörrar och Mr Frantz From Klensmedh beslog två dörrar till "Altarens ingång".¹⁷⁸ Som nämnts byttes detta skrank troligen ut 1788.

Altarskåp

Flandriskt altarskåp med predella och målade dörrar (fig 93–109). I centrum av corpus Kristi födelse, omgivande scener ur Marie och Kristi liv. På predellan skildringar ur passionshistorien. Dörrarnas utsidor har målningar med scener ur Johannes Döparens och Kristi liv, på överstycket den Apokalyptiska madonnan och Gregorii mässa, på predellans dörrar manliga och kvinnliga stiftargrupper, flankerande Den dubbla förbönen. Cor-

Fig 98. Altarskåpet. Korsfästelsen.

The reredos. The Crucifixion.

pus höjd i mittpartiet 280 cm, corpus bredd 250 cm. Sekundärt sockelparti.

Skulpturgrupper:

Scenerna försiggår på sluttande golv i rum med kyrkoarkitektur. Bakgrunden består i huvudsak av fönster med masverk av sengotisk karaktär med mellanliggande kolonetter, i fonden blå färg (himmel). Taken utgörs av valv med tunna ribbor och ringformiga slutstenar, samtliga förgyllda utom i mittscenen ovanför Bebdelsen för herdarna där valvkapporna är blåmålade med guldstjärnor. Scenerna avslutas upptill med tryckta bågar och masverk av sengotisk karaktär. Längs mittscenernas underkant flamboyantornamentik. De tre stora mittscenerna har i sina övre partier vardera två smärre scener infattade i nischer. Skulpturerna är utförda i det närmaste som friskulpturer i grupp, insatta i nischer. Rik

förgyllning på mantlar, arkitekturdetaljer och ornament. I de målade partierna dominerar den blå färgen som bakgrund och i en del kläder. Maria är klädd i röd brokadklänning.

1 a. Marie trolovning (fig 95 o 109). Scenen utspelas i templet framför altare inför översteprästen, som lyfter höger hand och i den vänstra håller ett band som löper runt axlarna. Josef och Maria räcker varandra handen. Josef håller staven i vänstra handen och Maria låter vänstra handen vila på de lyfta klänningsveckan framför magen, två änglar hjälper till att lyfta hennes klädnad. Längs Marias mantel bård med text.¹⁷⁹ Även Josefs mantel har längs kanten en bård med text. Översteprästen bär huvudbonad med sidotofsar och stort pannsmykke. T v står tre män och t h tre kvinnor som vittnen. På altaret ett retabel med krön av förenklad passform och

en målad framställning av Isaks offerande. Altarskivan täcks av en vit duk. På ömse sidor om altaret förgyllda förhängen.

1 b. Bebdåelsen. T h den knäböjande Maria och t v ängeln Gabriel med fladdrande mantel, i bakgrunden säng med förhängen.

1 c. Marias och Elisabeths möte. Kvinnorna möts framför en port. Elisabeth lägger ena handen mot Marias mage. I bakgrunden stadsparti med husfasader och väktare.

2 a. Jesu födelse (fig 96). I förgrunden t v den knäböjande Maria framför Jesusbarnet liggande på ett vitt kläde på marken, på motsatta sidan två knäböjande änglar. Längs Marias mantel bård med texten: GHEMACHTTE MECHELN BI IANNEN VAN WAVERIN TIAER ONS HER DUISENT VIF HONDERTEN M VIERTIEN. I mitten knäfaller Josef med händerna lyfta ovan Jesusbarnet. T h en herde, som vänder sig mot Maria, med en dolk vid ena sidan och skinnpåse på ryggen, längs klädnadens nederkant bård med text. I bakgrunden två herdor, den ena med text längs mantelkanten. Bakom Maria sträcker en oxe fram huvudet för att dricka ur en laggad spann och en åsna sträcker huvudet uppåt. Scenen utspelar sig framför och under ett murverk av kvaderstenar med tryckta rundbågar och välvt, blåmålat tak med guldstjärnor. Ovan mittgruppen svävar två änglar bärande ett ark med nottext.

2 b–c. Bebdåelsen för herdarna. Berglandskap med betande får och vaktande herdor, t v blickar en herde upp mot skyn.

3 a. Konungarnas tillbedjan (fig 97). Maria sitter frontalt på en tronstolsliknande upphöjning framför ett uppspänt, förgyllt tygstycke och håller det nakna Jesusbarnet i ett täcke. T v i förgrunden knäböjande konung i mantel med pellerin och tofsar, på golvet framför ligger hans rundkulliga hatt. Kungen bakom, klädd i kort rock med kapuschong och bjällror, räcker fram en pokal. Den svarta kungen t h är klädd i rustning och turban, manteln är kastad över högra axeln och i högra handen håller han en pokal. Längs mantelns kant bård med text. Bakom kungen står Josef med ena handen lyft mot huvudet.

3 b. Frambärandet i templet. I centrum altare med vit duk och broderat altarbrun. Bakom detta står en präst i toppig mössa med Jesusbarnet i famnen. T v knäböjer Maria och Josef står bredvid. T h knäböjer Simon bredvid stående följeslagerska.

3 c. Omskärelsen. På ett altare med vit duk och broderad kant ligger Jesusbarnet på ett hyende, stödd av Maria. T h översteprästen med kniven, bakom altaret en tempeltjänare med en kalk, Josef samt en följeslagare.

4. Korsfästelsen (fig 98). Kalvariegruppen är uppbyggd i två skikt. T v i förgrunden de närmast sörjande med den avsvimmade Maria. Runt hennes mantel bård med text. T h ett par disputerande soldater. Ovan i centrum de tre dömda, omgivna av soldater, varav två med vardera lans och ättiksstång. Kristus spikad på ett T-format kors med korslagda fötter, vitt ländkläde knutet i ena sidan och nedhängande huvud med törnekrona. De båda rövarna är fästade med rep på kors av trädstammar med avkapade grenar.

5. Fottvagningen (fig 99). Rummet format som en koromgång. Längs väggen sitter lärjungarna, några ivrigt diskuterande. Längst t v Judas med penningpåsen bakom ryggen, på manteln bård med text. I förgrundens mitt böjer sig Kristus i mörkgrön klädnad ner mot ett handfat på golvet. Lärjungen längst t h har mantelbård med text.

6. Nattvarden (fig 100). I en välvd sal sitter Kristus i mitten bakom ett stort, fyrkantigt bord med spetsmönstrad duk. Elva lärjungar sitter runt bordet på pallar av sengotisk typ, Johannes sovande vid Kristi bröst. I förgrunden Judas, klädd i brokaddräkt, med ryggen mot Kristus och penningpåsen i högra handen. Måltidsscenen inramas av två tjänare, t v en munsänk med vinkanna, t h en yngling med brödkorg. På två av lärjungarnas mantlar finns bårder med text.

7. Getsemane (fig 101). I ett rum av samma karaktär som de två föregående scenerna är en förgylld pallisad inställd i fonden på en kuliss av klippor. T h knäböjer Kristus framför en klippa. På hans mantel text längs kanten. I förgrunden och t v tre sovande lärjungar, Petrus utsträckt med huvudet i ena handen och den andra fattande runt svärdsfästet, Johannes och Jacob i framåtböjd sittande ställning. På Petrus mantel bård med text. Från höger kommer Judas, i ryggfigur, med penningpåsen i ena handen och den andra visande på Kristus, bakom Judas tre knektar i rustning. Bakom pallisaden syns ytterligare sju knektar, varav en är i färd med att klättra över pallisaden.

Målningar:

Målningarna är utförda i klara, rena färger med perspektivisk framställning i interiörer och landskap och förtoning i landskapsutblickarna.

I:8. Marie födelse (fig 103). I en ombonad heminteriör ses den heliga Anna i vita kläder halvsittande i en stor baldakinsäng t v i rummet. Hon betraktar barnet, som är lindat och framvisas liggande i famnen på en av ammorna vid sidan av sängen. Bakom skymtar ett kvinnoansikte, vars blick möter betraktarens. I förgrunden två av ammorna på knä, fullt sysselsatta med att bädda

Fig 99. Altarskåpet. Fottvagningen.

The reredos. Christ washing the feet of the Disciples.

Fig 100. Altarskåpet. Nattvarden.

The reredos. The Last Supper.

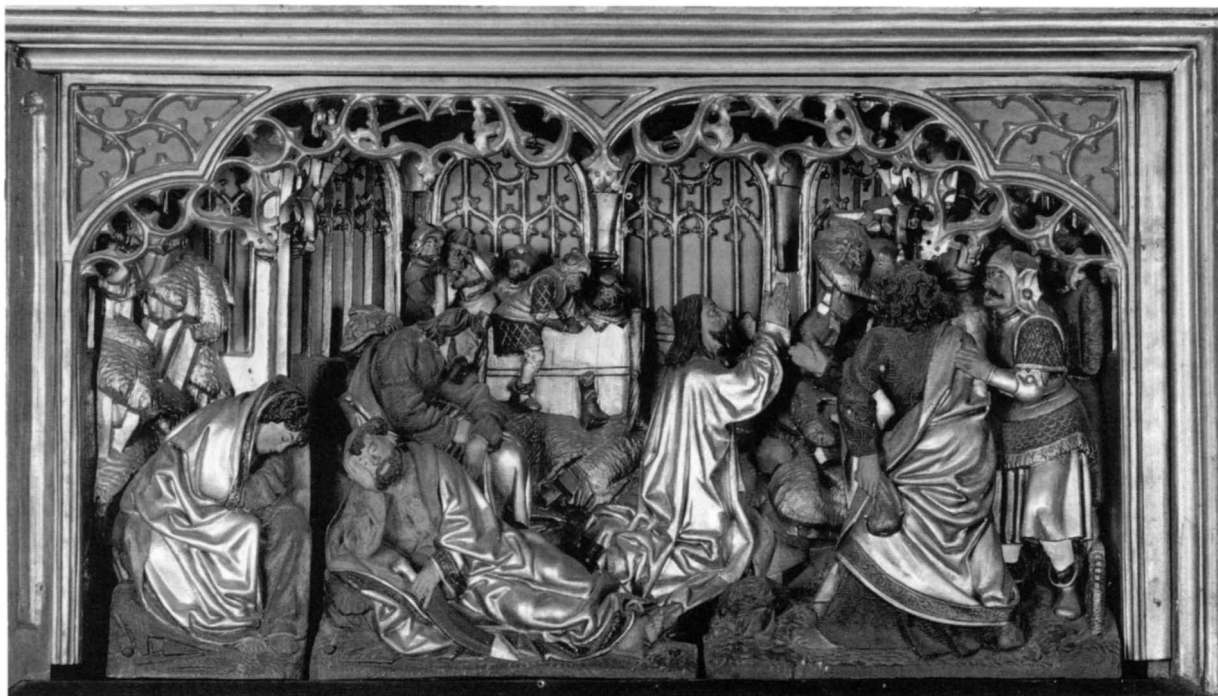
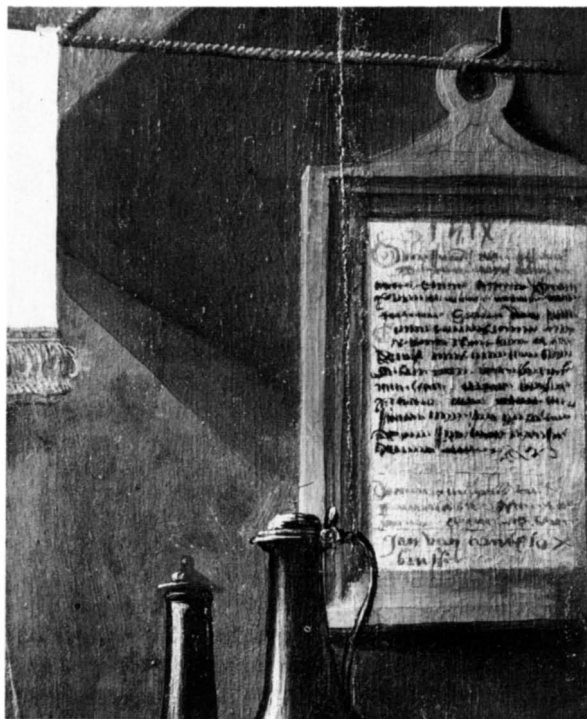

Fig 101. Altarskåpet. Getsemane.

The reredos. Gethsemane.

Fig 102. Altarskåpet. Marie födelse, detalj. Texttavla med Jan van Coninxloos signatur.

The reredos. Detail of the Birth of Mary (Fig. 103) with Jan van Coninxloo's signature on a wall-tablet in the background.

barnets säng. I fonden t h ett skåp, täckt av en vit duk och belamrat med diverse kärl och karaffer. På väggen ovanför en texttavla med inskriften "Jan van Coninxloo 1514 Brüssel" (fig 102).

I:9. Marie tempelgång (fig 103). Joakim i röd och den heliga Anna i blå mantel står t v om en bred trappa, som med några få steg leder upp till en baldakinöverbbyggd avsats. I fondöppningen skymtar en tempelinteriör med ett altarbord. På trappavsatsen ses Maria på väg in i templet, vars genombrutna fasad upptar fonden.

I:10. Flykten till Egypten (fig 104). I grönskande bergspartier passerar den heliga familjen, på väg genom täta skogspartier och öppna gläntor. Maria i blå mantel sitter i profil på den framåtsträvande åsnan. Hon håller barnet i famnen, insvept i sin vida mantel. Vid deras sida vandrar Josef iförd röd mantel med knytpåse och

Fig 103. Altarskåpet. Marie födelse, Marie tempelgång, Intåget i Jerusalem, Utdrivandet ur templet.

The reredos. The Birth of Mary, The Presentation of the Virgin, Christ's Entry into Jerusalem, The Expulsion from the Temple.

vandringsstav på axeln, visande vägen med höger hand. Bakom Josef faller från en hög pedestal en förgylld gudabild med sköld och bruten lans. I fonden en grindöppning med gångstig till en slottsbyggnad av gotisk karaktär.

I:11. Jesus vid tolv års ålder i templet (fig 104). I ett

runt rum med väggarkader och välvt tak, uppburet av en kraftig centralpelare, sitter de lärde runt Jesus, klädd i blå mantel. Denne står framför pelaren på en upphöjning med blicken vänd och händerna gestikulerande mot en lärd i förgrunden. I fondens arkadöppning avvaktar Maria och Josef, i bakgrunden stadsbebyggelse.

I:12. Intåget i Jerusalem (fig 103). Ridande på åsnefälens rygg närmar sig Kristus i blå mantel Jerusalems stadsport, tätt åtföljd av Petrus och Johannes samt några andra lärjungar. Med höger hand välsignar han en klunga väntande åskådare, varav en breder ut sin mantel på marken.

I:13. Utdrivandet ur templet (fig 103). Kristus, i mitten av förhallen till templet, ses med en piska i handen driva ut två köpmän som skyndsamt lämnar templet, den ene med ett lamm på axlarna, den andre på knä med en äggkorg i handen. T v sitter ännu en köpman vid sin disk med ett stadigt grepp om penningpungen.

Fig 104. Altarskåpet. Flykten till Egypten, Jesus vid tolv års ålder i templet, Kristi fängslande, Pilatus tvår sina händer.

The reredos. The Flight into Egypt, Jesus in the Temple at the age of Twelve, The Seizure of Christ, Pontius Pilate washing his hands.

Bakom står en hjälpreda och t h en kvinna lastad med varor.

I:14. Kristi fängslande (fig 104). Omgiven av fyra vakter, utrustade med påkar och andra vapen, ses Kristus föras iväg från olivträdgården med händerna sammanbundna. Aposteln Petrus åser händelsen i det att han stoppar tillbaka sitt svärd i slidan efter att ha huggit av örat på Malkus, som ligger på marken med lyktan i handen. I bakgrunden berglandskap.

I:15. Pilatus tvår sina händer (fig 104). Kristus i blågrå mantel står med bundna händer, omgivet av tre vakter, som för honom fram inför Pontius Pilatus. Denne sitter frontalt på en tron och tvår sina händer i ett fat på ena karmstödet. T v fyller en tjänare på vatten från en kanna.

I:16. Korsbärandet (fig 105). På väg mot Golgata passerar följt Jerusalem stadspört i bakgrunden. Den

törnbekrönt Kristus går främst, nedtyngd av korset, som han släpar på ryggen. Simon från Cyrene följer tätt bakom bärande korset med bågge armarna. Bakom följer en grupp väktare med groteska ansiktsuttryck, två av dem driver korsbärandet framåt med höjda knölpåkar. I fonden bergsklippor och ett par tornbyggnader.

I:17. Begråtandet (fig 106). På marken framför det resta korset halvsitter den döde Kristus, vilande överkroppen mot aposteln Johannes' knän. Vid hans sida ligger Jungfru Maria i blå mantel på knä med händerna i bön, vid hans fötter Maria Magdalena i klänning av guldbrokad, likaledes på knä. Bakom står två kvinnor på knä, uttryckande sorgen genom olika kroppsrörelser. I fonden ses ett öppet klipprum och t v en borg med havsutsikt.

II:1. Jesu dop (fig 94). I en vassbevuxen strandkant av floden Jordan står Jesus, lätt böjd och med händerna

Fig 105. Altarskåpet. Korsbärandet.

The reredos. Christ Bearing the Cross.

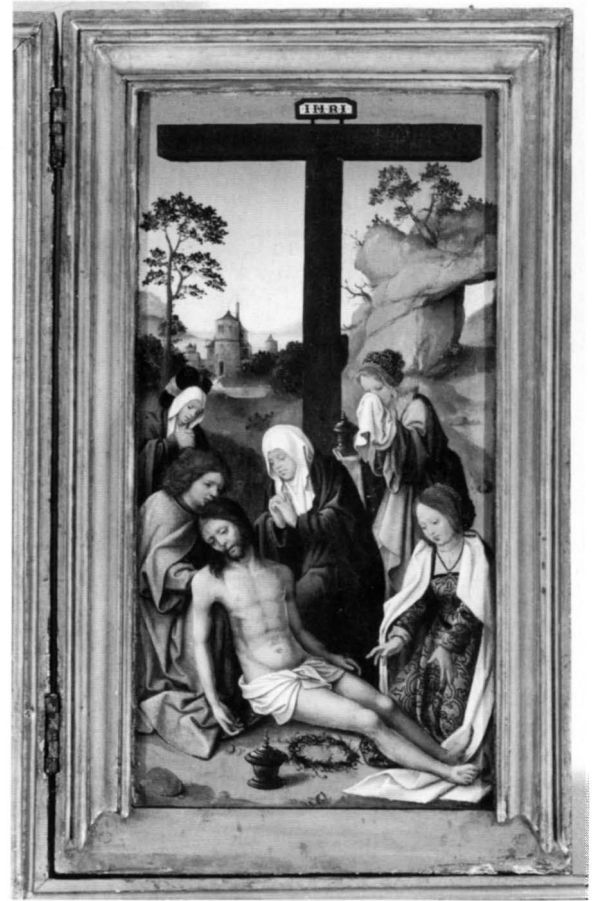

Fig 106. Altarskåpet. Begråtandet.

The reredos. The Lamentation.

Fig 107. Altarskåpet. Manlig stiftargrupp.

The reredos. A group of male donors.

i bön. T v på en låg klippavsats ligger Johannes Döparen på knä, insvept i en omfångsrik röd mantel. Han utför dopakten hållande höger hand ovanför Jesu hjässa. T h står en ängel med Jesu blå mantel hängande över sina armar. I skyn svävar den heliga Andes duva och ovanför ses Gud Fader i halvfigur i en rund öppning i himlen. I fonden t v ett slott på en klippa, t h slingrar sig den breda floden mot horisonten.

II:2. Johannes Döparens martyrium (fig 94). Utanför fängelseporten t v ses den halshuggne Johannes Döparen liggande framstupa på marken med sin röda mantel över sig. T h står bödeln i pagedräkt med svärdet i ena handen, och lägger med den andra huvudet på ett runt fat framburet av Salome, som står t v åtföljd av en hjälpredda. I bakgrunden ses Salome dansa inför Herodes och

Herodia, sittande till bords under en skärmliknande baldakinbyggnad. I fonden stadsbebyggelse med port och torn.

II:3. Kristus och synderskan i Simons hus (fig 94). Måltiden tilldrar sig i ett välvt rum vid ett avlångt bord stående längs vänstra väggen, varifrån en baldakin hänger ut. Kristus sitter vid ena långsidan av det dukade bordet och sträcker fram sin högra hand mot Maria Magdalena i klänning av guldbrokad och vit mantel på knä på golvet framför bordet. Hon lyfter duken med ena handen och gör Kristi fötter synliga, och lyfter med den andra handen en tjock slinga av sitt hår. På golvet står ett smörjelsekärl. På ömse sidor om Kristus sitter apostlarna Petrus och Simon t h och apostlarna Judas och Johannes t v. I bakgrunden en öppen plats med

Fig 108. Altarskåpet. Kvinnlig stiftargrupp.

The reredos. A group of female donors.

stadsbebyggelse, synlig genom fondväggens dubbelarkad.

II:4. Kristus och synderskan i Simons hus (fig 94). I ett öppet rum under en baldakin framskjutande från fondväggen sitter Kristus till bords med aposteln Petrus vid sin vänstra sida. Han lyfter höger hand i en välsignande gest. Vid hans högra sida står Maria Magdalena i färd med att gjuta olja över hans hjässa ur ett kärl, som hon håller med bägge händerna. Bakom henne står Judas med penningpungen i höger hand och åser den pågående händelsen. På ömse sidor om bordet, närmare förgrunden, sitter apostlarna Johannes t v och Simon t h och samtalar livligt. På golvet vid Johannes står ett träkärl och ett vattenkrus. T v ses genom den öppna sidoväggen del av en praktfull husfasad.

II:5. Manlig stiftargrupp (fig 107). Tolv eller tretton personer knäfaller vid ett träd med klipplandskap i bakgrunden. Gestalterna är iförda svarta klädnader med vita kantband, utom två som har röda klädnader med svarta kanter, samt hellånga, bruna, pälsfodrade kappor med vida ärmar och stor krage. Det halvlånga håret är i pagefrisyr.

II:6. Den dubbla förbönen (fig 94). Gud Fader i röd mantel sitter på en tron med fötterna vilande på ett klot, inom en mandorla i gult, rosa och rött. T v knäfaller Kristus, iförd törnekrona, ländkläde och röd mantel, på det T-formade korset.

II:7. Den dubbla förbönen (fig 94). Jungfru Maria i mörkblå klänning och klarblå mantel står på knä och blottar sitt ena bröst. Bakom henne knäfaller Maria

Fig 109. Altarskåpet. Marie trolovning.

The reredos. The Betrothal of the Virgin.

Magdalena med sitt oljekrus och Johannes Döparen med lammet. Maria Magdalena är iförd klänning av guldbrokad och vit mantel. Johannes Döparen har röd mantel. I bakgrunden molnformationer.

II:8. Kvinnlig stiftargrupp (fig 108). Åtta kvinnogestalter knäfaller på äng vid träd med böljande landskap i bakgrunden. Enhetlig klädsel, mörkgrå klänningar med

runt ok av svart sammet och bälten med metallbeslag. På huvudet vitt dok som stelt omramar ansiktet och faller löst bak.

II:9. Den apokalyptiska madonnan (fig 94). I en oval himmelsöppning står Jungfru Maria på den halvcirkelformade mänskäran. Hon betraktar det nakna Jesusbarnet, som sitter i hennes famn med handen utsträckt och

blicken vänd från henne.

II:10. Gregorii mässa (fig 94). I ett kapellliknande rum ses den helige Gregorius i mässhake av guldbrokad ligga på knä vid altarbordet, som står längs vänstra väggen. Han betraktar med framsträckta händer den törnbekrönte Kristus, som står med synlig överkropp i kistan, placerad vid bordets väggside. Vid Kristi vänstra sida ses några passionssymboler. På altarbordet ses den heliga skrift och kalk med patén. Bakom den helige Gregorius två assistenter likaledes på knä, den ene hållande hans tiara och kräkla. Genom fondväggens öppna dubbelarkad ses en öppen stadsvy på andra sidan en låg stenmur.

Som framgår av texten på en av dörrarnas (nr I:8) målningar är dessa gjorda av Jan van Coninxloo i Brüssel 1514.¹⁸⁰ Skulpturerna är utförda i bildhuggaren Jan Bormans verkstad i Brüssel. Som framgår av inskriften på Marias mantel i mittscenen är skåpet gjort i Mecheln av Jan van Wavere 1514. Denne anses vara leverantör av arbetet.¹⁸¹

Johan Hadorph säger i sina anteckningar rörande Storkyrkan i Stockholm att ”Den gamla taflan som förr stodh framom för altaret, är aff Kantzl gref Axel Oxenstierna gifven till Jäders kyrkia ther han sin lägerstad hafwer.”¹⁸² 1655 betalades 48 dkmt ur Jäders kyrkokassa till ”Dhe som woro till Stockholm effter altartaflan.” En snickargesäll fick 8 dkmt och Lars i Mälby 9 dkmt för att han förde snickaren till Stockholm. Samma år, den 9 juli, gravsattes rikskanslern Axel Oxenstierna i sitt gravkor i Jäders kyrka. I samband med detta skänkte arvingarna 100 tunnor råg, som löstes in för 500 dkmt (räk). Altarskåpet kom till Jäder ungefär vid samma tidpunkt och sattes upp strax efter ankomsten dit. Här fanns tidigare en äldre altartavla, i 1657 års inventarium omtalad som ”I Altartafla sönderfallen i hwallwet.” Altarskåpet finns avbildat på Sueciabilderna av Jäders kor från 1690-talet (fig 76–81). Det upptas i 1830 års inventarium och sägs då vara ”från Påfwiska tiden, ett wärkeligit Konstwärk, föreställande åtskilliga delar af vår heliga Frälsares Lefnad, altsammans starkt förgylt.”

Hösten 1862 togs altarskåpet ner för att fraktas till Stockholm och genomgå en omfattande renovering. Den 21 juni 1863 fick C Schönow 1 000 rdr rmt för att ha ”Renoverat och förgylt alla till en Altare-Dekoration hörande fristående Figurer, ommålat Skåpen, samt förgylt dess Listwerk o Ornamenten med äkta guld, allt för en enligt Contrakt öfverenskommen summa”. 200 rdr rmt betalades till C G Sjöblom och C Schönow för renovering av ”Taflorna å 10 st dörrar till en Altare-Dekoration”. Det nedplockade altarskåpet fraktades i

fem lådor tillbaka till Jäder med ångfartyget ”Thorshälla” i juni 1863. Frakten kostade 30 rdr rmt. Skåpet sattes upp av målaren L A Thimgren, som arbetade i fem dagar med ny ryggvant, klossar, fastsättning av facken m m. För sitt arbete fick han 11:50 rdr rmt (räk).

Vid uppsättningen gjordes ett sockelparti av trä av samma bredd som corpus och således bredare än altarskivan. För att stötta de fria ändpartierna gjordes en fristående pelare på vardera sidan, med slät sockel, kanelerade sidor och korintiska kapitäl, efter förslag av klockaren C G Österberg.¹⁸³ 1866 målades pelarna ”i marmor” och kapitälerna och kannelyrerna blankförgylldes (räk,ver). Pelarna togs bort vid restaureringen 1934 då sockelpartiet gjordes om och fick svängda sidopartier. De står nu nedanför koret och tjänstgör som piedestaler till kandelabrar.

1959 och 1962 restaurerades altarskåpsdörrarna av konservator Sven Dalén. Gulnad fernissa och alltför störande påmålningar togs bort. Lös polykromering fästes och skador retuscherades. På ramen på dörrarnas utsida fanns intill målningen en förgylld kant på svart lackfärg från en tidigare restaurering. Både guldkanten och lackfärgen togs bort och ramstycket målades om (ATA).

Altarskåpet i Jäder är ett av de sju bevarade altarskåpen i Sverige från den Bormanska verkstaden från 1500-talets första årtionden. Det anses som ett av de förnämsta Brüsselskåpen i vårt land.¹⁸⁴ Det företeer stora likheter med ett par av de övriga nederländska altarskåpen. Scenerna i corpus, utom Korsfästelsen, samt på dörrarnas insidor återfinns hos dopkappellets skåp i Strängnäs domkyrka.¹⁸⁵ I Vadstena klosterkyrka finns ett altarskåp med Jungfru Marie förhårligande, vars predella samt sidodörrar har scener med samma innehåll och av likartat utförande som i Jäder.¹⁸⁶ Altarskåpet i Skepptuna framstår som en replik av skåpet i Jäder.¹⁸⁷ Gemensamt för samtliga dessa skåp är målningar med Gregorii mässa och Den apokalyptiska madonnan på de översta dörrarnas utsidor. Strängnässkåpet beställdes troligen för Jungfru Marie psaltares brödraskaps kor, tillkommet 1507–1508.¹⁸⁸ Samma förhållande gäller Vadstena. Ett brödraskap bestående av både män och kvinnor bildades här nyårsafton 1521 av Mårten Nilsson (Skinna-re).¹⁸⁹ Ett rosenkransaltare hade invigts samma år, till vilket altarskåpet torde vara avsett. Stiftarbilderna i Jäder och Skepptuna talar för att donatorerna utgjorts av ett brödraskap av samma karaktär.

Vem är beställare av skåpet i Jäder och var har dess ursprungliga plats varit? I brist på belägg kan en hypotes framföras. 1493 stiftade biskop Kort Rogge i Strängnäs ett prebende, ”Marie tidegård”, som fick sitt altare i

St Petrus och Paulus kor, som från 1485 var gemensamt med St Andreas kor i Stockholms Storkyrka.¹⁹⁰ Ett brödraskap kan senare ha bildats och beställt ett altarskåp för denna plats.¹⁹¹ St Andreas kor kom sedan att bli gravplats för tre av Axel Oxenstiernas barn, döda 1617–1620.¹⁹² Ett epitafium över dessa gjordes av Heinrich Wilhelm 1643 och sattes upp på östra väggen. Om det då stod ett altarskåp här torde det ha flyttats till en annan plats. Österåkersskåpet, som anses ha haft sin plats på högaltaret i Storkyrkan, sattes upp i Österåker 1649.¹⁹³ Kanske ersattes det av det överblivna skåpet från St Andreas kor? Detta altarskåp ersattes i sin tur 1654–1655 av det befintliga silveraltaret och ”Den gamla taflan” fördes till Jäder.

De här anförda skälen talar för att altarskåpet i Jäder är en beställning av ett Jungfru Marie psaltares brödraskap i Stockholm för Marie tidegårds altare i Storkyrkan. Detta altare hade sin plats i St Andreas kor, som senare kom att bli gravplats för bl a barn till Axel Oxenstierna. I samband med detta kan altarskåpet ha övertagits av denne och överförs till Jäder vid en lämplig tidpunkt. Hypotesen att altarskåpet skulle vara ett

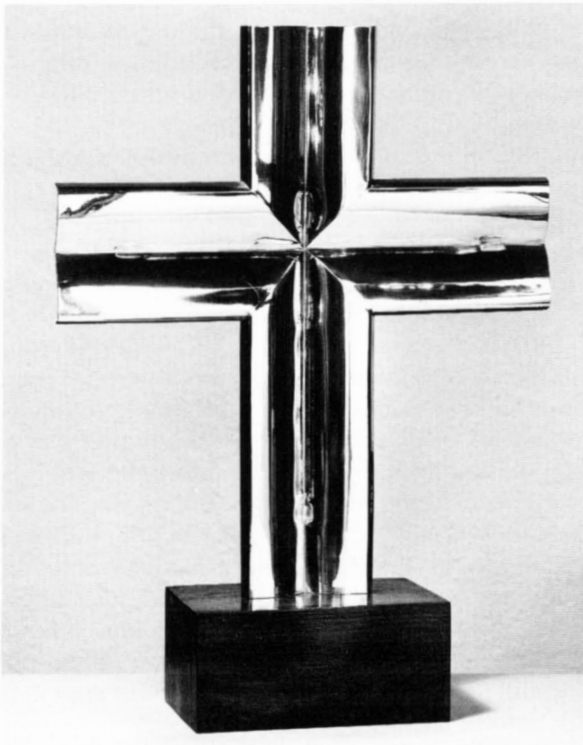

Fig 110. Altarkors av silver, av Anders Eriksson 1970. Foto GH 1987.

Silver altar cross by Anders Eriksson, 1970.

krigsbyte från 30-åriga kriget förefaller vara mindre trolig.¹⁹⁴

Altarkors

1. Av silver, slätt med stiliserad Kristusgestalt i ned-sänkt relief (fig 110). Fot av trä. Stämplor: SAE, Kristianstads stadsstämpel, kontrollstämpel, S, U 9 (= 1970). Ristat: 1000 Anders Ericson. Gjort av silversmeden Anders Ericson i Kristianstad 1970. På fotens baksida plåt med inskriften: JÄDERS KYRKA DEN 6/9 1970 / I TACKSAM HÅGKOMST AV KANTOR / KARL SANDSTRÖMS GÄRNING / ÄREN 1915–1957 / FÖRSAMLINGSBOR, VÄNNER, FAMILJ. H 33 cm, med fot 40 cm. – 2. Av ek, replik av ovanstående. Förfärdigat av kyrkvaktmästaren Bengt Nilsson 1970.

Krucifix

1. Av skulpterat trä, kors av trä. H 53 cm. Utfört 1935 av bildhuggaren Albin Helldén, Hällbybrunn. Gåva 1947 av kyrkoherde Magnus Collmar och hans hustru till minne av sonen Carl-Magnus dop i Jäders kyrka (inv). Uppsatt på konsol av kalksten i långhusets västmur vid dopplatsen. – 2. Av bronserad gips, kors av trä. H 51 cm. Kristusgestalten från Oberammergau, montering av Libraria. Silverplåt på fotens baksida med texten: ”Inköpt Maria och Gustaf Karlsson, Smedstorp, in memoriam 1944.” Uppsatt på väggen i sakristian, tidigare på altaret.

Försvunna krucifix

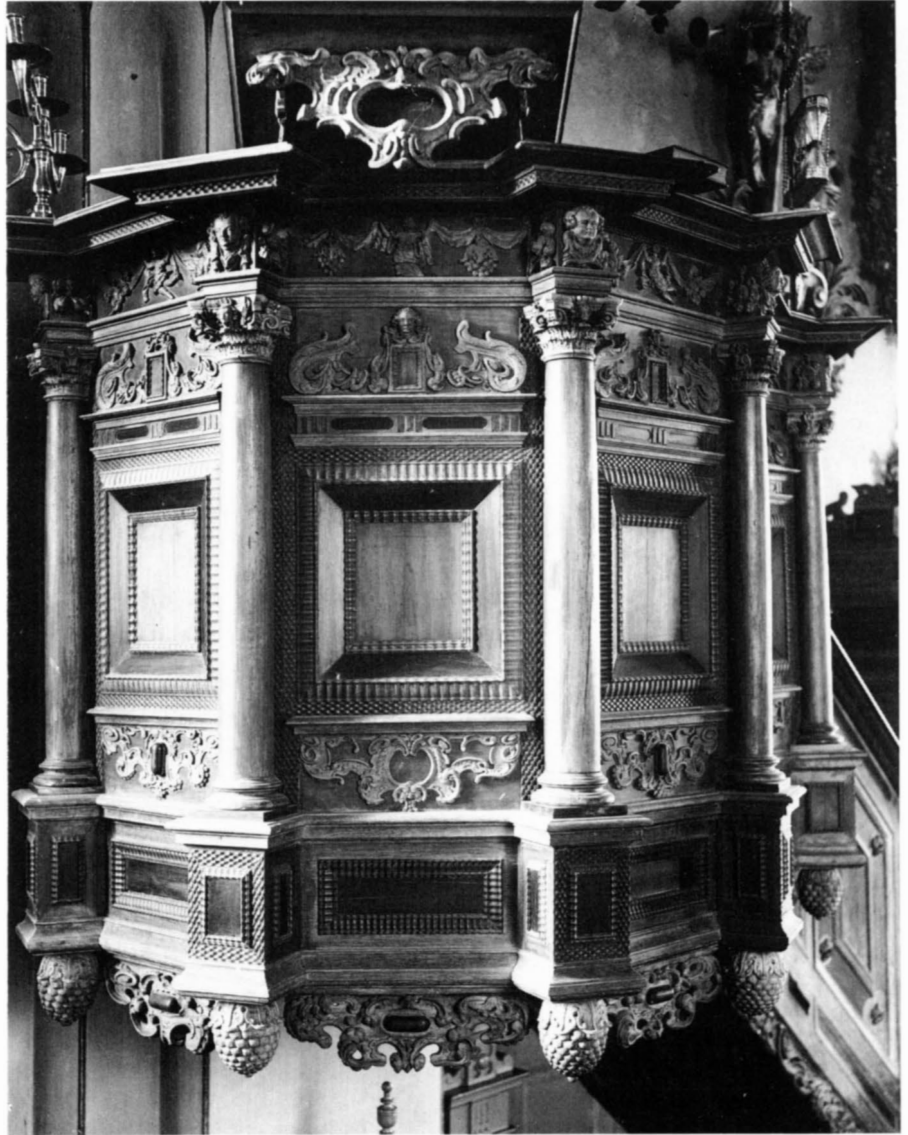
1. 1657 fanns ett ”Christi Crucifix lööst på Altaret uthi een swart steenfoot” (inv). Krucifixet omtalas även 1695 och uppges då vara ”af träd med en steenfoot att stå uthi” (inv). Krucifixet står upptaget bland de sista föremålen i inventarieförteckningen bland diverse föremål, en del odugliga eller förnötta, något som talar för att krucifixet ej längre var i bruk. – 2. Grevinnan Margareta Brahe lät 1673 ta bort krucifixet med kors och emblem från sin mans kista och skänka till kyrkan. Allsammans var av silver och vägde 547 lod.¹⁹⁵ Krucifixet fick först sin plats på altaret. 1695 överlämnades det till grevinnan Christina Oxenstierna för att säljas och bekosta inköpet av ett ”Orgwärk”, dvs en orgel (inv).

Predikstol

Predikstolen är fäst vid en murpelare vid norra väggen och består av en sjuSIDIG korg med trappa och bröst-

Fig 111. Predikstol, av Hans Öhlmann 1654. Foto H Rabén 1931. ATA.

The pulpit, carved by Hans Öhlmann, 1654.

värn, dörr med omfattning och överstycke samt ljudtak, allt av skulpterat trä i omväxlande ljusa och mörka träslag, främst ek, päron och jakaranda, omålad (fig 111–114). Korgens sidor åtskils av kolonetter med korintiska kapitäl, vilande på postament utskjutande från sargen, nedtill avslutade med en hängande kotte. Sargens och postamentets sidor är fyllda med släta speglar omgivna av hopplister. Nedtill avslutas sargen med hängande broskverk. Korgens sidor har fyllningar av kvadratiske ramverk med vågformig dekor i relief i olika utföranden, upptill och nedtill avslutade med broskverk. Kolonetternas kapitäl kröns av änglahuvuden

ovan listverk, mellan dessa en fris med girlander, änglar och svävande kvinnofigurer. Profilerat, reliefdekorerat krön med utskjutande partier ovan hörnkolonetterna. Bokstöd med kartusch i kraftig broskverksstil.

Rak trappa med tio trappsteg. Bröstvärn med tre släta, romboidiska fält inom profilerade lister, i hörnen gjutna rosetter, i underkanten hängande broskverk.

Dörren består av en tvåfyllnadsdörr med släta fyllningar inom profilerade lister och ramverk med plattskärning, i hörnen gjutna rosetter. Dekorativa gångjärn och handtag av järnsmide. Dörren flankeras av nedåt avsmalnande pilastrar på postament. Kapitäl med alle-

Fig 112. Predikstolen, detalj,
Foto GH 1987.

*The pulpit, detail of the top
part including the book-rest.*

Fig 113. Predikstolen, detalj
av ljudtaket med Oxen-
stiernas och Bååts vapen. Fo-
to GH 1987.

*The pulpit, detail of the
sounding-board with the
Oxenstierna and Bååt family
coats-of-arms.*

goriska kvinnofigurer, t v Fides (Troheten) med ankare och duva, t h Justitia (Rättvisan) med lans i höger hand och i andra handen troligen en numera försvunnen våg. Dörrkrön med konsoler prydda med änglahuvuden. Dörröverstycke bestående av en spegel av samma typ som dörrfyllningarna, i hörnen gjutna rosetter, flankerat av broskverk, upptill avslutat med maskaroner.

Femkantigt ljudtak av samma karaktär som predikstolen. I hörnen konsoler med änglahuvuden, mellan dessa profilerade ramverk, i underkanten hängande broskverk. På krönets hörnpartier sex stående gestalter bärande pinoredskapen, mellan dessa broskverkskartuscher avslutade med en obelisk. I mittpartiet Bååts och Oxenstiernas grevevapen, som är målade och förgyllda. I ljudtakets undersida hängande duva i centrum, omgiven av sex fält med fyllningar i broskverksornamentik.

Predikstolen är ett arbete av hög kvalitet, utfört i holländsk möbelstil.¹⁹⁶ Den är gjord av den tyske träsnidaren Hans Öhlmann och uppsatt 1654.¹⁹⁷ Som vapensköldarna anger är den en gåva av Axel Oxenstierna och hans hustru Anna Båått.

Våren 1791 målades och förgylldes predikstolen. Två man arbetade med detta, varav den ene hette Hallongren och kom från Arboga. För sitt arbete fick de 47 rdr (räk). 1830 uppges predikstolen vara ”perlefärgad” (inv).

1865 fick A Lindström 2 rdr rmt för svarvning och utskärning av 20 st rosetter till predikstolstrappan (räk). 1866 togs ett stöd under predikstolen bort och den fästes med ”grofva jernbommar”. Efter reparationen målades den och omförgylldes.¹⁹⁸ För detta arbete fick målaren J Fernqvist 380 rdr rmt (räk, ver). De

Fig 114. Predikstolen, detalj. Foto GH 1987.

The pulpit, detail of the lower part.

ornamentala delarna förgylldes och övriga partier målades med vit oljefärg. 1901 återställdes predikstolen i sitt gamla skick genom att färgen och förgyllningen togs bort av artisten Lund från Örebro.¹⁹⁹

Äldre predikstol

Äldre predikstol, numera i Barva kyrka. Sexkantig korg med karnisformat, nedåt avsmalnande underrede med knopp (fig 115). I hörnen kannelerade pilastrar med joniska kapitäl, fundament med förgyllda ornament i plattskärning på blågrön botten. Sidofält med inskrivna pilastrar och rundbågig omfattning med förgyllda ornament i plattskärning. Fyllningar med målningar av de fyra evangelisterna i de fyra största fälten, vid sidorna smala utfyllnadsfält. Krönets indelat i fält med ornament i plattskärning, i hörnen konsoler med ornament, tandsnitt under profilerad avslutning. Predikstolen är helt målrad, underrede och ramverk i blågrå marmorering, listverk och ornament förgyllda. Bokstöd med förgyllt, bevingat änglahuvud.

Predikstolen flyttades till Barva, annexkyrka till Jäders, på 1650-talet efter att ha haft sin plats i Jäders kyrka. Den omtalas i brev 1625 då prostens Matthias IIsbodinus frågar Axel Oxenstierna om predikstolen ska vara kvar på sin plats eller flyttas senare.²⁰⁰ Den var då troligen nytillverkad och ingick i de gåvor Axel Oxenstierna och hans syskon förärade kyrkan i samband med moderns bortgång 1624. På Jean de la Vallées ritning från 1644 (fig 74) har predikstolen sin plats vid en murpelare på norra väggen. Korgen har här fem sidor. Vid överflyttningen till Barva fick den en annorlunda placering i ett urholkat murhorn och korgens ytterpartier har då omarbetats.

Predikstolen anknyter till den rådande renässansstilen inom snickarkonsten, men är sannolikt ett lokalt arbete av en snickare på platsen.

Timglas

Timglas med fyra glas i förgyllt bleckställ. Sekundärt stativ av ek, format som en obelisk, h 31,5 cm, tillverkat av kyrkvaktmästaren Bengt Nilsson 1970. Det ursprungliga stativet betod av en stång prydd med silverbleck i form av sol, palmkvistar, bevingat klot och döds-skalle, h 77 cm. Delarna förvaras nu i sakristian. Stången med försilvrade lövverk och zirater inköptes år 1700 för 20 dkmt tillsammans med ett timglas för 11:8 dkmt (räk). – Ett nytt timglas köptes 1730 och det fanns då även två gamla timglas (inv 1695). Dessa såldes 1752 för 24 sh kmt (räk).

Fig 115. Predikstol, 1620-talet, tidigare i Jäder, numera i Barva kyrka. Foto GH 1988.

An older pulpit from the 1620's. Originally in Jäder church, now in Barva church.

Bänkinredning

Den nuvarande bänkinredningen består av två slutna kvarter med 17 bänkar i vardera med ingångar från båda hållen. Dörrarna har släta speglar inom halvfranskt ramverk. Spegelarna marmorerade i rödbrunt, grått och vitt, listerna målade i grått och bronsering. Säten och ryggstöd målade i grågrönt. Lösa sitsar klädda med

grått ylletyg. Längs korets norra och södra sida står en korbänk av samma utförande som bänkkvarteren.

Bänkinredningen tillkom vid restaurering 1934. I restaureringsprogrammet från 1926 sägs: "Bänkinredningen med ganska mycket ornamentik å gavlarna ger tyvärr ej kyrkorummet det lugna och värdiga utseende, som vore önskvärt." Enl förslag från 1931 skulle de

befintliga ”Bänkarna ombyggs med bibehållen sits och rygg till slutna bänkar till full överensstämmelse med de förut befintliga 1700-talsbänkarna. Bänkarna avkortas så att sidogång erhålles.” (ATA). Ritningar till ny bänkinredning gjordes av arkitekt Ove Leijonhufvud 1931 (RA, ÖIÅ). 1979 målades säten och ryggstöd om i en kulör anpassad till orgelläktaren.

Äldre bänkinredning

1. Planerandet och utförandet av bänkinredning till kyrkan tog fast form sommaren 1625. Prosten Mattias Ilsbodinus skrev den 24 april samma vår till Axel Oxenstierna och bad honom sända ett par snickare samt önskade besked om anordningarna i koret och rikskanslerns bänk där samt om alla manfolksbänkar skulle göras med ryggstöd och golv under. Det senare ansåg församlingen vara ”lijcht och nodigt”, men om alla bänkar skulle göras med ryggstöd skulle de ta stor plats och medföra stora kostnader. Den 14 maj 1625 meddelade prosten att snickarna Andreas och Caspar hade mätt upp kyrkan och kommit med förslag till bänkar.²⁰¹ Den 6 juni 1626 hade arbetet kommit så långt att snickarna höll på att sätta upp bänkarna nedanför ingången och i tornet, koret återstod dock. Snickarna hade dock blivit osams och måste åtskiljas.²⁰² Den 11 juli var alla bänkar utom i koret färdiga. Snickaren Caspar hade gjort en ritning till dessa och fick för arbetet 85 dkmt. Han var dock mycket ångerköpt över osämjan och förmodade att ”om Gudh tackar för hielpen” och arbetet behagade rikskanslern skulle ”hans löön bliffuer något förähtrat.” Inredningen bekostades till största delen av gåvor efter Barbro Bielke, Axel Oxenstiernas mor. Församlingen bidrog med dagsverken och bräder. Då det var ont om kontanter och rågskörden dessutom slagit fel, var uppoffringen från sockenbornas sida betydande.²⁰³

Sedan kyrkan förlängts med ett nytt kor i början av 1640-talet krävdes ytterligare bänkinredning. Denna utfördes av Mr Johan Snickare från Tidö, som 1645 fick 346 dkmt för sitt arbete. Han gjorde 14 bänkar till manfolks- och kvinnfolkssidan för 9 dkmt styck, en ”Bookstol” till vardera långväggen och tvärväggen för 40 resp 10 dkmt samt varsin bänk till greven och grevinnan för 85 dkmt styck.²⁰⁴

Av Jean de la Vallées ritning från 1644 (fig 74) framgår bänkinredningen från 1625–1627 med en del tillägg och förändringar under 1640-talet. Längst fram i koret står på östra och södra sidan troligen bokstolarna; behandlas närmare nedan. Bänkarna längs korets västra sida är troligen avsedda för Fiholm. Långhuset och tornrummet fylls av slutna bänkkvarter. Manfolksbän-

karna på södra sidan består av åtta bänkar med fotstöd samt 18 enkla bänkar, samtliga med ryggstöd. På kvinnosidan, den norra, finns åtta bänkar med fotstöd och ryggstöd samt 17 enkla bänkar utan ryggstöd. I tornrummet står tio bänkar på södra sidan och sju på den norra, samtliga med ryggstöd.

1657 gjordes pallar till båda sidor gången ”där Ungdomen skall sitta uppå” då det var ont om utrymme i kyrkan (st prot).

Av en bänklängd från 1699 framgår hur bänkarna utanför koret disponerades.²⁰⁵ På manfolkssidan tillhörde nr 1 Kungl M:tz Tjänare, nr 2 Fiholms sätesgårds tjänare, nr 3–15 olika gårdar, nr 16–23 drängar på olika gårdar. Under läktaren var nr 1–2 soldatbänkar, nr 2–14 tillhörde olika gårdar. På kvinnfolkssidan tillhörde nr 7–17 olika gårdar, nr 18 var fribänk, nr 19–25 pigor och nr 26–27 soldathustrur.

2. I maj 1788 anmälde kyrkans patronus, riksrådet Joakim Beck-Friis att han kommande sommar avsåg att låta reparera kyrkan och göra nya bänkar överallt. Snickaren, Mr Hellström, skulle mot accorderat pris av 14 daler för varje bänkrum göra allt snickararbete. För målningen slöts accord med målaren Hallongren från Arboga och smeden Hallman visade upp ett lås, som skulle förfärdigas för varje dörr (st prot).

Arbetet utfördes åren 1788–1789. Bänkinredningen bestod enl äldre fotografier av slutna kvarter som helt fyllde kyrkan (fig 84). Dörrarna hade släta speglar inom ramverk, sidostyckena kannelerade pilastrar. De inköpta målarmaterialen bestod av linolja, terpentin, engelskt blyvitt, kopparrök, kimrök, berlinerblått, lim och silverglitt. De klart dominerande ingredienserna bestod av linolja och blyvitt. Målarräkningen för 1788 belöpte sig till 695:16 dkmt. Av dessa utgjorde 297 dkmt kostnader för blyvitt (räk, ver). Materialen talar för att inredningen fått en ljus blågrå kulör med dragning åt grönt. 1830 sägs inredningen vara målad med en ljusblå oljefärg (inv).

En bänklängd från 1789 redovisar fördelningen av bänkarna.²⁰⁶ I korbågen och direkt nedanför koret stod ett kvarter om fem bänkar på vardera sidan gången tillhörande kyrkans patronus, Fiholms ägare, och hans folk. På manssidan tillhörde nr 1–21 olika gårdar, nr 22–24 soldater, nr 25–26 prostgårdens dräng och torpare samt kyrkvaktaren och nr 27–35 olika gårdars drängar. På kvinnosidan var nr 4 kyrkogångsstol samt tjängstgörande och avlidna klockares hustrurs bänkrum, nr 5–34 tillhörde olika gårdar och nr 35–36 soldathustrur.

I augusti 1866 målades inredningen om i ljus ekfärg ådrad i olja. Enl kontraktet skulle ”användas endast

varaktiga färger i god linoljefernissa med nödig tillsats av terpentin”, alltsammans skulle sedan dragas över med kopalfernissa, som lämnade en hård och torr yta. Arbetet utfördes av målaren C L Ericsson i Eskilstuna.²⁰⁷ Omkr 1880 flyttades Fiholmsbänkarna ned från koret och de båda främsta kvarteren ställdes i riktning mot gången (foto i ATA).

3. År 1900 gjordes ritningar till ny bänkinredning av arkitekten Gustaf Pettersson (RA, ÖIA). De tillverkades vid Eskilstuna snickerifabrik 1901.²⁰⁸ Bänkarna var öppna med skulpterade sidostycken, gavlar med voluter och tympanon avslutat med dekorativ knopp samt hade vulturförmade armstöd (fig 86). Placeringen var densamma som tidigare med de två främsta kvarteren vända mot gången. Bänkarna gjordes om 1934 (se ovan). En bänk från 1901 finns bevarad som kyrkvårdsbänk närmast sakristian. Den målades på 1970-talet i brunt med blågrön marmorering för att likna panel och övrig bänkinredning. Ett sidostycke och delar av ett säte med ursprunglig grågrön oljemålning förvaras på vapenhusvinden.

Panel

På norra och södra väggen i korsarmen, kyrkans tredje travé, finns bröstpanel av samma utförande som bänkkvarterens yttersidor. Den är tillkommen 1934, med förebild från 1788, utom det parti på norra väggen som kompletterades 1970 i samband med att öppningen till gravvalvet murades igen. Det har troligen funnits panel i hela långhuset, men den togs bort i första och andra travén 1901 i samband med uppsättandet av en cementsockel för att hindra fuktskador.

Försvunnet gravskrank

På 1644 års ritning finns markerat en öppen plats inom skrank i långhusets (f d koret) nordöstra hörn (fig 74). Det är den Oxenstiernska graven som ursprungligen hade sin plats här. Gravstenen från 1597 (se Gravstenar) finns markerad liksom nedgången till gravvalvet, belägen framför trappan till sakristian. Skranket tillkom troligen 1625–26 samtidigt med bänkinredningen, då det i ett brev från 1625 talas om anordningar i koret.²⁰⁹ Gravstenen och kistorna i valvet flyttades 1647 över till det nya gravkoret i öster. Det är troligt att gravskranket togs bort i samband med detta. På vinden förvaras delar av ett gråmålat träskrank med figursågade balusterdockor samt stycken av ett genombrutet krön från 1600-talets första hälft, skrankets höjd 110 cm. 1935 (inv) fanns även en vidhängande dörr med vackra järnbeslag,

numera (1986) försvunnen. Dessa delar har troligen tillhört gravskranket.

Försvunnet korskrank

I långhusets östligaste del, nedanför upphöjningen av koret, finns på 1644 års ritning markerat ett skrank, bestående av ett stort antal stolpar (fig 74). Ett stort antal balusterdockor av svarvat trä, h 147 cm, från 1600-talets första hälft, fanns 1935 bevarade på tornvinden (inv), numera (1986) försvunna. De härrörde troligen från detta skrank. På Sueciasticket har skranket placerats i koret på östra sidan om de åtskiljande murpelarna (fig 81). Det består av ett räcke med balusterdockor mellan pelare med knoppformig avslutning. Av proportionerna att döma rör det sig om ett lägre skrank än det nyss nämnda. Riktigheten av återgivningen på Sueciasticket måste dock ifrågasättas.²¹⁰ De försvunna balusterdockorna kan också ha hört till det nyss nämnda gravskranket och de där nämnda delarna av ett skrank kan ha tillhört det försvunna korskranket.

Försvunna bokstolar

1. År 1642 talas om ”bokstolarna” som hade sin plats ”framöfr” det södra fönstret i dåvarande, det medeltida koret.²¹¹ Bokstolar tjänade flera funktioner, dels till förvaring av böcker och som pulpet och dels som korbänk för sångare och koralister.²¹² – 2. 1645 fick Johan Snickare 40 dkmt för en ”Bookstol” på långväggen och 10 dkmt för en ”Dito på Twärväggien”.²¹³ Det är sannolikt dessa som anges på Jean de la Vallées ritning från 1644 längs korets östra och södra sida (fig 74). De utgörs av slutna bänkar med gavlar och front med dörr. Den östra bänken har troligen även plats för bokuppläggning. Denna bänk togs bort redan 1645 då Axel Oxenstiernas bänk fick sin plats här. Den södra bokstolen, som torde ha tjänat som korbänk, förlängdes fram till murpelaren. Som framgår av Sueciabilderna var dess front utformad med speglar på samma sätt som altarskranket.

”Biskopsstol”

I en nisch i kyrkans sydmur står en stol med högt ryggstöd och triangulärt överstycke, ornerat med tandsnittslistor och med tre svarvade knoppar (fig 116). Stolen är laserad i gråbrunt, med guldfärgade lister, tandsnitt i svart och guldfärg, svarta knoppar. H 225 cm, b 73 cm, dj 32 cm. De dekorativa detaljerna daterar sig till 1500-talet eller 1600-talets första hälft. Stolen kan möjligen

Fig 116. "Biskopsstol". Foto GH 1987.

'The Bishop's Chair'.

vara hopsatt av äldre delar, ev från en bokstol. Den är löst insatt i det sekundära nederpartiet. Stolen fick sin plats i nischen 1934 efter att ha stått i vapenhusets övervåning från omkr 1880 och dessförinnan i sakristian.²¹⁴

Grevens och grevinnans försvunna bänkar

1645 gjorde Mr Johan Snickare varsin bänk till greven och grevinnan, dvs Axel Oxenstierna och Anna Bååt. De relativt höga kostnaderna, 85 dkmt styck, talar för att de varit påkostade.²¹⁵ Bänkarna målades 1647 av Mr Anders Andersson Målare, som fick 32 dkmt för sitt arbete.²¹⁶ Mr Johan Snickare gjorde 1651 grevliga vapen till bänkarna, troligen i intarsia, "mädh sine behörige färger".²¹⁷ Bänkarna finns avbildade på Sueciabilderna av koret, en på vardera sidan altaret (fig 76–81). De utgörs av slutna bänkar med fronten indelad i fält med speglar av samma karaktär som altarskranket. Längden av vardera bänken bör vara ca 150 cm. Det är troligt att grevinnans bänk gjordes om till kakaltare efter hennes

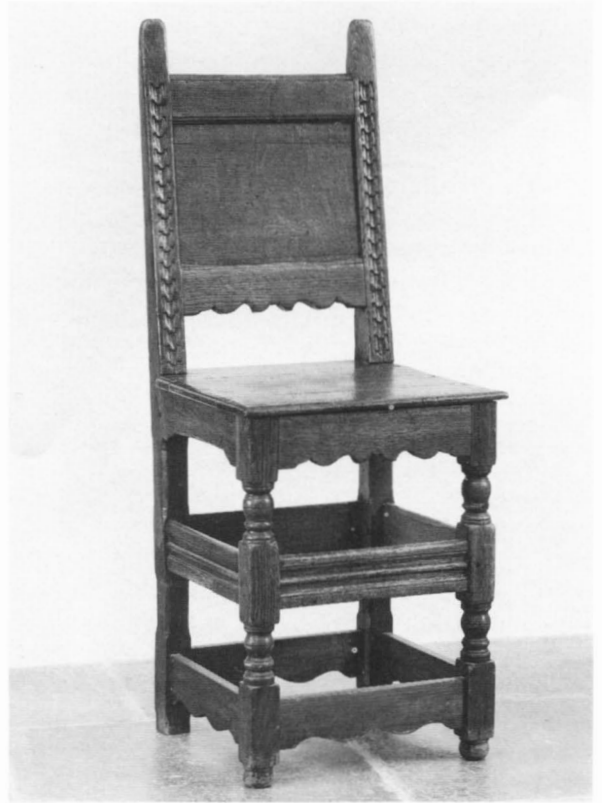

Fig 117. Axel Oxenstiernas stol. Foto GH 1987.

Chair which belonged to Axel Oxenstierna.

död 1649 (se Försvunnet kakaltare). Bänkarna togs bort troligen 1788.

Axel Oxenstiernas stol

Stol av ek, brunfärgad, med svarvade ben och slåar i två våningar (fig 117). Ryggstöd med skulpterade sidoposter. På baksidan av ryggstödet är inskuret bokstäverna AO AÅB (Axel Oxenstierna och Anna Åkesdotter Bååt). Nederdelen av stolen har troligen varit avkapad.²¹⁸ Nedersta slåpartiet rekonstruerat på 1970-talet av kyrkvaktmästaren Bengt Nilsson. Stolen upptas i kyrkans inventarium första gången 1878 och anges där ha varit en av rikskanslerns salsstolar. Troligen kommer den från Fiholm.²¹⁹ I koret.

Brudbänk

Av furu med volutformade gavlar och figursågad sarg samt genombruten rygg av platta balusterdockor (fig

Fig 118. Brudbänk, från 1688, samt vävnad, "Jäderslätten", av Birgitta Hagnell-Linder 1983. Foto GH 1987.

Bench for the bridal couple from 1688, and "Jäderslätten", a tapestry by Birgitta Hagnell-Linder, 1983.

118). L 143 cm, h 115 cm. Under läktaren. Skänkt 1668 efter avlidne Jon Persson, befallningsman vid Fiholm (inv, tillökn 1657–1674). 1849 beslöts att brudsätet skulle målas "till likhet med bänkarna i kyrkan" (st prot). Några färgspår har dock inte kunnat iakttagas. Vid sin tidigare användning täcktes bänken med textilier (se Försvunna textilier. Beklädnad till brudbänkarna). 1878 stod bänken på läktaren och kan då inte ha varit i bruk (inv), 1935 i sakristian (inv).

Försvunnen brudbänk

År 1652 gjordes eller reparerades en brudstol, för vilken betalades 1 dkmt (räk). 1657 betecknas den som gammal (inv). Troligen i bruk till 1695 då den uppges vara trasig (inv). Till bänken hörde ett kläde med kors, som 1657 var gammalt och gavs till klockaren (inv).

Knäfallspallar

1. Enkel pall av furu, med figursågad sarg. Omålåd. Ristat på ovansidan: "1765 MOD". L 99 cm, b 19 cm, h 19 cm. Troligen knäfallspall för kyrkotagningskvinnor. På vapenhusvinden. – 2. Knäfallspall, sluttande med figursågad sarg. Marmoreringsmålåd i gulbrunt, klädd med röd vaxduk. L 125 cm, b 30 cm, h 22–28 cm. 1700-talet. På vapenhusvinden. – 3. Knäfallspall, marmoreringsmålåd i gulbrunt, klädd med röd sammet. L 75 cm, b 22 cm, h 35 cm. 1800-talet. På vapenhusvinden.

Försvunna knäfallspallar och bänkar

1–2. I 1657 års inventarium upptas två pliktspallar, en liten vid altaret och en lång, som "brukas wijdh barnchristningen". Nämnas även 1695 (inv). – 2. I 1795 års inventarium upptas en pliktspall. 1853 noteras den inte längre finnas (inv). – 3. 1849 anskaffas ett grönmålat säte till vapenhuset (st prot). Det kan ha varit avsett för kyrkogångskvinnor. Ej senare nämnt.

Läktare och orgelfasad

Läktaren och orgelfasaden är tillkomna i ett sammanhang och utgör en arkitektonisk enhet (fig 56). Läktaren vilar på fyra korintiska pelare av trä. Läktarbröstningen är uppdelad på åtta fält, varav fyra är framskjutna. Mellan fälten korintiska kolonetter på postament med nedtill hängande kotte. I fälten släta speglar inom profilerade lister, omgivna av voluter och broskverk. I nederkanten hängande broskverk. I centrum av orgelfasaden stor spetsbågig öppning med ornamentalt omfattning, flankerad av tre pipfält på vardera sidan. Öververk med fem pipfält. Krön med voluter, broskverk och obelisker. Dessa är förgyllda medan trävirket i övrigt är målat med en grågrön oljefärg.

Klockaren C G Österberg gjorde 1865 ritningar, två förslag, till läktaren och orgelfasaden.²²⁰ Det ena av dessa utfördes 1866, uppenbarligen utan att ha granskats av Överintendentsämbetet (fig 119–120). På sin ritning har Österberg angivit: "Konst-stilen är fullkomligt lika med predikstolens och kyrkans öfriga prydnader invändigt." Det är i första hand predikstolen som fått stå modell vid utformningen av läktaren–orgelfasaden. Läktarskärmen, orgelfasaden och kapitälerna på pelarna med målning och förgyllning ingick i orgelbyggarens kontrakt och P L Åkerman var ansvarig för detta (se nedan under Äldre orglar). Målningen av själva pelarna samt uppgången till läktaren utfördes av målarmästaren C L Ericsson.²²¹ Läktarbröstningen och orgel-

Fig 119. Förslag till ny läktare och orgelfasad. Ritning av C G Österberg 1865.

Drawing for the new organ gallery and organ front by the parish school-teacher and verger, C G Österberg, 1865.

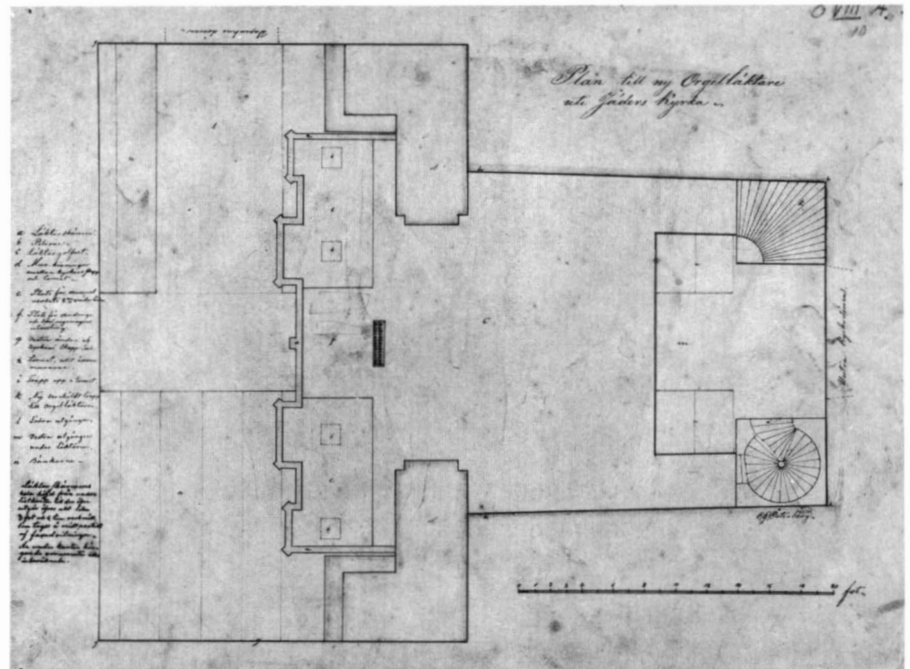
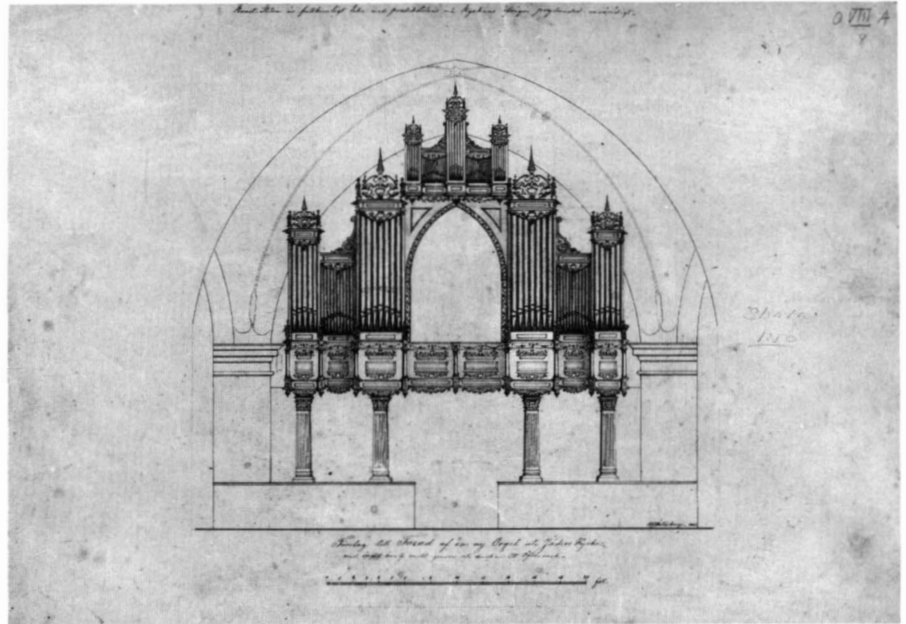

Fig 120. Plan till orgelläktare. Ritning av C G Österberg 1865.

Plan for the new organ gallery by C G Österberg, 1865.

fasaden målades med vit oljefärg, pelarna i "vit marmor", kapitäl, ornament och obelisker förgylldes. Det enda som av allt att döma inte utfördes efter Österbergs ritningar var de stående, förgyllda figurerna på hörnkolonetterna, då några sådana inte är kända. Vid uppförandet av läktaren sattes en tidigare ingång från spiral-

trappan i murverket igen då den befintliga uppgången är direkt från tornrummet.

1901 målades läktarbröstningen, orgelfasaden och pelarna om i en grågrön färg och de förgyllda partierna behölls (ATA). 1934 gjordes en ny ommålning i den nuvarande grågröna kulören.

Äldre läktare

1. På våren 1661 beslöt sockenstämman att en läktare skulle uppföras för det nya positivet. På hösten samma år bad dock församlingen om uppskov med läktaren tills dess kyrkomuren blivit reparerad. Våren 1662 stod läktaren under byggnad men kunde inte fullbordas då på grund av det dåliga föret (st prot). 1695–97 om- eller nybyggdes läktaren i samband med anskaffandet av en ny orgel (se nedan). Enl en bänklängd från 1699 fanns 14 bänkar under läktaren. Den torde därför då ha sträckt sig fram till södra ingången. Ingången var från trappan i tornets nordvästra mur. Läktaren skadades vid branden 1702.

2. Vid visitation 1752 framfördes önskemål om att en läktare skulle uppföras så att hela församlingen kunde få "bequemligit rum" (vis prot). 1756 inköptes virke för 310 dkmt till orgelläktaren och organisten som "lagade" den fick 31:12 dkmt (räk). 1769 och 1771 inköptes två lås till läktaren. 1788–1789 målades kyrkans inredning (se Äldre bänkinredning, nr 2). 1824 målades orgeln ljusblå (räk) och 1826 uppges läktaren vara ljusblå (ATA). 1843 reparerades läktaren i samband med att orgeln byggdes om (räk, st prot). Läktaren vilade på två smala stolpar och torde ha haft samma utsträckning som den befintliga läktaren.²²² Som tidigare beskrivits gjordes en total ombyggnad av läktaren 1866 till den befintliga.

Orgel

Det befintliga orgelverket är byggt 1937 av Nils Hammarberg.²²³ En enig kyrkostämma beslöt 1935 att en ny orgel skulle anskaffas i samband med den pågående restaureringen av kyrkan. Orgelfasaden från 1866 skulle dock behållas i oförändrat skick (K-byrån). Orgeln har 29 stämmor fördelade på tre manualer och pedal och har pneumatisk traktur och registratur. Spelbordet är placerat i orgelfasadens bågöppning så att organisten är vänd mot koret. Tio stämmor från 1866 ingår.²²⁴

Äldre orglar

1. Positiv på 1600-talet. Grevinnan Margareta Brahe skänkte vintern 1660–1661 ett positiv till kyrkan (st prot).²²⁵ 1693 betalades 24 dkmt för "Positivit förfärdigande" (räk). Det kan ha rört sig om någon reparation. 1695 fanns ett "Positiv medh foder dertil" (inv). Vid auktion 1763 såldes "1 st.gl.Postiv med foder" till Henrik i Messmyra för 2:2 dkmt. Två bälgar och 82 pipor såldes separat för sammanlagt 14:31 dkmt (inv, aukt prot). Dessa kan ha tillhört positivet.

2. Georg Woijtzigs orgel 1697. Den 15 februari 1695 slöts kontrakt mellan grevinnan Christina Oxenstierna och orgelmakaren M:r Georg Woijtzig om uppförandet av en orgel i Jäders kyrka. Den skulle ha tio stämmor och utföras efter orgelbyggarens förslag med "utskuret" snickeriarbete, vindlåda och tre "pustar". För sitt arbete utlovades orgelbyggaren 1300 Dkmt samt fritt underhåll och förtäring medan han övervakade byggandet av läktaren och uppsättningen av själva orgelverket. Orgeln probarades den 27 juni 1697 av organisten Gabriel Hälström från Strängnäs.²²⁶ För att bekosta inköpet av orgeln såldes 1696 ett silverkrucifix som grevinnan Margareta Brahe tidigare skänkt (se Försvunna krucifix, nr 2).

1718 fick orgelbyggaren Åhrman 120 dkmt för reparation av "orgarna" och organisten i Strängnäs 4 dkmt för sin medhjälp (räk).²²⁷ 1721 betalades 9 dkmt till "organisten som spelat åtskilliga wijsor att eij orgarna måtte fördärfas" (räk). Möjligen var då även det äldre positivet i bruk. 1744 förbättrades orgeln och utökades med två stämmor av Daniel Stråhle.²²⁸

På 1770-talet gjordes en genomgripande renovering och ombyggnad av orgeln av orgelbyggaren Directeur Söderström.²²⁹ 1773 lagades bälgarna. För sitt arbete 1774 fick Söderström 450 dkmt och 50 dkmt betalades för mat, dryck och sängkläder för honom och gesäller i åtta dagar. 1776 var arbetet mera omfattande. Söderström fick 66:16 rdr in specie eller 1194 dkmt för "Orgelväreckets förbättrande". En tunna kol och en tolt bräder inköptes för ändamålet. 1777 köptes en gardin med snöre till orgelverket. 1781, 1786 och 1789 betalades mindre summor för vitt skinn till bälgarna. 1794 köptes tio skinn för 5 rdr in specie till beklädnings (räk). Det framgår ej av arkivalierna vilka förändringar som skedde med orgeln.

På sockenstämma sommaren 1807 upplästes ett besiktningsinstrument över Jäders kyrkas orgelverks nuvarande tillstånd, författat av Directeur Wulf i Strängnäs, "på det att församlingen måtte utlåta sig om en sådan reparation nu borde ske" (st prot). Något beslut fattades dock inte utan detta uppskötts till nästa sommar, dock utan att leda till något.

1822 lämnade organisten Hagström in en skrivelse till församlingen om reparation av orgelverket. Då den var omfattande anmodades Hagström skriva till orgelbyggaren Strand i Stockholm och be honom besöka Jäder för att undersöka orgelverket och yttra sig om förbättringar samt lämna kostnadsförslag (st prot). Efter besök av Strand 1823 kom Hagström med ytterligare förslag till förbättring av orgelverket genom en tillbyggnad i basen och diskanten "på det att orgelverket måtte är-

hålla den fullkomlighet att på det samma alla i Nya Psalmboken förekommande Choraler måtte kunna exequeras eller spelas". Både församlingen och kyrkans patronus, greve Beck-Friis, förklarade sig nöjda med förslaget och antog i februari 1824 orgelbyggarens kostnadsförslag på 300 rdr banco. Virke skulle levereras från Fiholm och Strand fick själv välja ut tio vita fårskinn (st prot). Arbetet pågick tiden 31 maj–23 september 1824. Strand, hans assistent Josephsson och snickaren Eric Lindblad arbetade i sammanlagt 236 dagar (räk ver).²³⁰ Arbetet var av allt att döma mer omfattande än beräknat och betingade en kostnad av 1 421:39 rdr banco, av vilka mer än hälften betalades ur Dohna-Soopska kyrko- och gravkassan (räk). Målaren Lars Björkman fick 41:16 rdr banco för målningen av orgelverket med ljusblå färg. Direktör Törnqvist avsynade och godkände verket på hösten 1824 (räk).

1840 meddelades att de nyligen anbragta ornamenten på orgelverket bekostats av Anders Larsson i Svedlunda (st prot).

I december 1843 antogs orgelbyggaren Granlund²³¹ att renovera och sätta kyrkans något bristfälliga orgelverk i fullkomligt gott skick till en kostnad av 133:16 rdr banco (st prot). Granlund anmälde orgeln färdig för besiktning i februari 1844. Den prövades både i mars och april utan att godkännas. I maj önskade församlingen att han skulle fullfölja reparationen men krävde borgen, då de inte längre litade på honom. Av allt att döma skedde detta inte och Granlunds fordringsägare fick ersättning ur kyrkokassan för de skulder han ådragit sig (st prot).

1850 kom förslag om inköp av en ny orgel då enighet rådde om att orgelverket var för litet i förhållande till kyrkans storlek (st prot). Orgeln utannonserades till försäljning i ett flertal tidningar våren 1866 (räk). Den köptes av Stenkvista församling samma år för 500 rdr rmt.²³² Orgelverket byttes ut 1904.

Den bevarade orgelfasaden i Stenkvista visar en arkitektonisk uppdelning och gruppering av piporna i fem partier, tre högre tureller och två mellanliggande lägre pipfält. Upptill och nedtill, i svicklarna och på krönen finns voluter av förenklad karaktär.²³³ Det är troligen denna utsmyckning som skänktes 1840. När ett nytt orgelverk byggdes 1964 insattes nya fasadpipor och tillbyggdes ett ryggpositiv.

3. P L Åkermans orgel 1866. Klockaren C G Österberg gjorde 1865 ritningar till en ny orgel och läktare. Österberg hade 1847 tillträtt tjänsten som klockare och skollärare i Jäder och var en av initiativtagarna och den drivande kraften bakom tillkomsten av en ny orgel (se not 3).

Kontrakt slöts den 22 augusti 1865 mellan orgelbyggaren P L Åkerman och Jäders församling om uppförandet av orgeln och läktarskärmen enl den gemensamt godkända och antagna ritningen.²³⁴ Orgelverket skulle bestå av 12 stämmor med två manualer och pedal.²³⁵ Spelbordet med orgelverket togs bort 1937 då kyrkan fick en ny orgel men finns bevarat.²³⁶ En jämförelse med kontraktet visar överensstämmelserna med detta. Spelbordet är slätt på utsidan, med två små voluter i svicklarna, målat i en grågrön färg, troligen från restaureringen 1901. Insidan är klädd med mahognyfanér, ramarna omkring manualklaveren och registerandragen är i jakaranda, undertangenterna klädda med elfenben och övertangenterna av ebenholtz. Manualklaveren har 54 toners (C–f^{III}) omfång och 20 toner är utlagda på pedalen. Spelmekniken i det inre är helt bevarad, endast en del tangenter är något skadade. Förutom de nämnda tolv stämmorna finns andrag för en Euphonstämma, dock ovisst om den någonsin blev isatt. Enl Österberg gjordes också "ett stämmandrag och plats färdig för pipor till en Euphonstämma i denna herrliga orgel."²³⁷ Orgeln fick tre kubbälgar i bälghus.

Orgeln uppfördes hösten 1866. Orgelbyggaren fick mat och logi hos klockaren Österberg i närheten av kyrkan och hantlangaren, som församlingen svarade för, arbetade i 39 dagar (räk). Kostnaderna för orgeln samt smärre reparationer i kyrkans inre, 6 570:12 rdr rmt, betalades ur Dohna-Soopska kyrko- och gravkassan (räk). Orgeln approberades och invigdes vid gudstjänssten söndagen före jul 1866 av musikdirektören och domkyrkoorganisten Öberg i Strängnäs.²³⁸

Österbergs ritningar frångicks när det gällde placeringen av spelbordet. Detta skulle ha placerats mitt för valvöppningen i orgelfasaden "så att Orgelnisten sutit vänd med ansigtet fram åt kyrkan, men denna prydligare och bättre anordning bortfuskades av Orgelbyggaren."²³⁹ Spelbordet ställdes istället närmast läktarbarriären, vinkelrätt mot denna. I orgelbyggarens kontrakt ingick även läktarskärmen och orgelfasaden med bildhuggeri, listverk och kapitäl på pelarna enl Österbergs ritning. Läktarbarriären och orgelfasaden utgör en arkitektonisk enhet och har beskrivits tidigare (se Läktare och orgelfasad).

Nummertavlor

1–2. Av trä med snidad och förgylld akantusornamentik i hörnen och på överstycket. Ramen målad i grått och rött. H 80 cm, b 48 cm. Sekundära siffror av målad plåt. Ursprungliga träskivor med målade siffror nu på vapenhusvinden. 1700-talet. En av tavlorna bevarad,

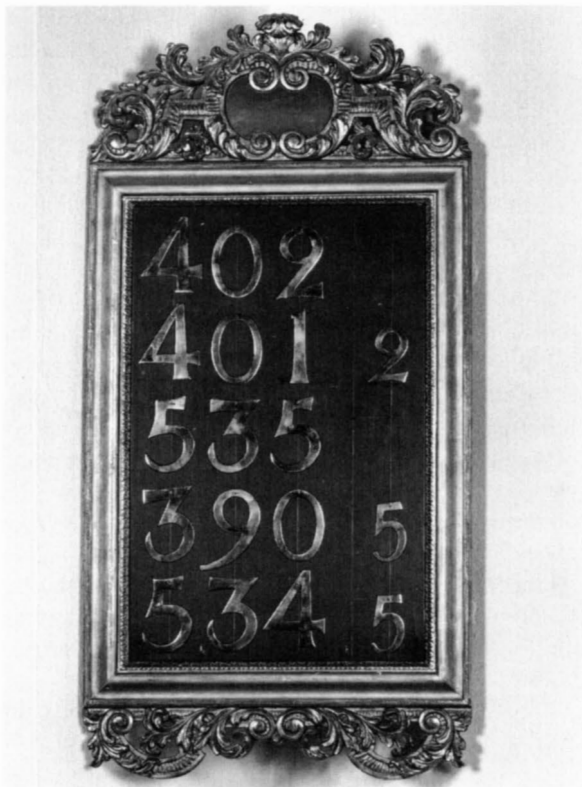

Fig 121. Nummertavla, från 1934, i 1700-talsstil. Foto GH 1987.

Hymn-board from 1934 in the style of the 18th century.

uppsatt i korets nordöstra hörn. 1785 fick klockaren Lundmark 1:8 rdr in specie för nummertavlornas och numrornas målning (räk). Den ena tavlan borta före 1830 (inv). – 3. Kopia av föregående, utförd 1940 av konstnären Ernst Söderberg, Sködinge. Gåva av godsägare Victor Wellander, Brännelund. I korets nordvästra hörn. – 4–5. År 1827 fick snickaren Ringdal 4 rdr in specie i arbetslön för två nummertavlor. 1828 betalades 42:8 rdr in specie till Malmin för smide och uppsättande av tavlorna. Åtta böcker guld köptes för 18:32 rdr in specie till förgyllning och målaren Lofheim fick 7:20 rdr. 124 större och 44 mindre siffror köptes för 19:31 rdr (räk). På vapenhusvinden förvaras en skadad nummertavla, som kan vara den ena av de här nämnda. Den är av trä med profilerad ram och volutformat överstycke. Ramen ursprungligen förgylld, senare påmålad med grågrön oljefärg. Siffror av vitmålad plåt. B 60 cm, h 96 cm. – 6–7. Av trä med förgyllda ramar, över- och understycken med beslagsverk och akantusornamentik

Fig 122. Dopkittel av brons, från 1533, på medeltida fot av kalksten. Foto GH 1987.

Bronze baptismal bowl from 1533 on a mediaeval base of grey limestone.

(fig 121). Siffror av mässing. H 144 cm, b 70 cm. 1700-talsstil. Gjorda 1934 efter ritning av arkitekten Ove Leijonhufvud. Förgyllda av konservator Alfred Nilsson (ATA). I långhuset närmast koret. – 8. Kopia av föregående, utförd 1939. Gåva av disponent Arvid Nilsson, Eskilstuna, till erinran av hans far, Lars Arvid Nilsson, född i Jäder 1848. I långhuset.

Dopredskap

1. Dopkittel av brons (fig 122). Rund, flatbottnad kittel med två, små handtag. H 24 cm, diam 69,5 cm. Runt kittelns utsida band med inskrift i gotiska minuskler: "Curatus.dns.Johannes.michaelis.p.a.(bomärke). Anno.dni.MDXXXIII.veni.sancte.spiritus." (=Då Johannes Michalis var kyrkoherde har Petrus André gjutit mig år 1533). Bomärket tillhör klockgjutaren Petrus André, Västerås.²⁴⁰ Strängnäsutställningen 1910, nr 171. Dopkitteln är placerad på en fot av grå kalksten

tillhörande en medeltida funt, se nedan. Foten har fyrkantig, profilerad bas med knoppformiga hörndekorationer, skaft övergående i rund form, avslutat med vulst. Avtappningshål saknas. Sekundärt renhuggen. H 60 cm. Placerad i långhusets nordvästra hörn där en dopplats med altare och funt anordnades vid restaureringen 1934 (fig 92). Dopaltaret togs dock bort 1955 (ATA).

2. Dopskål av förgylld, försilvrad och förnicklad mässing. Rund skål med åttkantigt brätte, längs kanten smal kullist. Inskrift på brättet: "Låten barnen komma till mig." H 6 cm, skålens diam 14 cm, brättets b 9 cm. Troligen identisk med det bäcken av mässing som upptages i inv 1657–1935. Omgjord, förnicklad, förgylld och försilvrad efter 1935. Ny förgyllning och försilvring 1986.

3. Dopskål av silver, ursprungligen förgylld (fig 123). Oval form, godronnerad. Drivna bucklor med punsad dekor. Handtag med kvinnofigurer och maskaroner. Ursprungligen profan konfektskål. Stämplor: IC, stadsstämpel, trol Torshälla. Troligen gjord av guldsmeden Johan Christophersson i Torshälla i mitten av 1600-talet.²⁴¹ Diam 16,3 och 19 cm (oval), h 6,5 cm. Skänkt 1658 av stallmästaren Paul Wudd på Strand (inv 1657).

4. Dopställ av ljus, betsad furu. Sexkantig, genombruten fot, raka stolpar, sexkantig skiva med runt hål för dopskål nr 2. H 90 cm, fot och skiva diam 48 cm. Gjord 1986 av Bengt Nilsson och Yngve Eriksson.

Äldre dopfunt

Förutom den nämnda foten återstår nedre delen av en cuppa i gråröd kristallinsk kalksten (fig 124–125). Utsidan indelad i åtta fält med stående, mantelklädda gestalter under arkadbågar ovan slanka kolonner. Bildframställningen utförd i låg, plan relief med skarpt markerade veck och avgränsningar. Av de åtta figurerna finns endast nederpartierna bevarade. Attributen har därför gått förlorade. En av gestalterna är dock aposteln Andreas med sitt kors. På insidan rester efter röd färg. Cuppan har av allt att döma ursprungligen avsetts ha avtappningshål. Borrningen för detta har skett från båda hållen men har avbrutits. Fördjupningen på cuppans insida har satts igen sekundärt medan det påbörjade borrhålet på utsidan endast åstadkommit en mindre fördjupning och lämnats orörd. Yttre diam 88 cm, inre diam 55 cm. Troligen gotländskt arbete. Stilen anknyter närmast till verk av Byzantios. Då man slutade förse dopfuntarna med avtappningshål vid mitten av 1200-talet kan denna cuppa med sitt ofullbordade hål betraktas som ett övergångsverk till nya sedvänjor. En datering till tiden strax efter 1200-talets mitt får därför anses som trolig.²⁴²

1901 meddelade prosten Cederblad att dopfunten, som då var i bitar, hittats ute men skulle lagas och ställas in i kyrkan (ATA). Delarna togs in, men sattes ej samman förrän 1938 (inv).

Dopfunten placerades ursprungligen i kyrkans nord-

Fig 123. Dopskål av silver, 1600-talets mitt. Foto GH 1987.

Silver baptismal bowl from the middle of the 17th century. Originally a secular vessel.

Fig 124. Cuppa till dopfunt, av gotländsk kalksten, trol efter 1200-talets mitt. Foto GH 1987.

Limestone baptismal bowl, probably from the second half of the 13th century (see also Fig. 125). The bowl, which is now in the porch, was originally attached to the grey limestone base shown in Fig. 122.

Fig 125. Äldre dopfunt, cuppan (se fig 124). Foto G Olson 1938.

Limestone baptismal bowl (see also Fig. 124).

västra hörn i samband med att kyrkan byggdes om på 1200-talet. Funten placerades på en runsten som fundament. Dopvattnet hälldes ut i en piscina i kyrkans västmur. Vid en golvhöjning i slutet av 1400-talet fick runstenen ligga kvar och piscinan flyttades upp. Runstenen togs upp vid golvgrävning 1866 (se Runstenar, nr 2). Cuppan ersattes på 1530-talet av en dopkittel av brons, behandlas ovan. Dopplatsen flyttades troligen på 1640-talet till det nyuppförda östkoret. Av Sueciabilderna framgår att funten då hade godronnerat lock (fig 76–81).

Konfiskerat silver

Genom Gustav Vasas konfiskation 1545 förlorades följande silverföremål:

Kalkar med patener, 3 st, vikt 14 lmk 5½ lod. – Monstranser: 1. Förgyllt, vikt 10 lmk 9 lod. – 2. Förgyllt, vikt 2 lmk 12½ lod. – Kors, vikt 1 lmk. – Relikvarium, förgyllt, vikt 4 lmk 4 lod. – Krona, förgyllt, vikt 12 lod. – Knapp till korkåpa, vikt 1 lmk. – Ax, förgyllt samt "några små stycken" (fragment av ax?), votivgåva. – Stop, vikt 1 lmk. – Viktsumman utgjorde 25 lmk 11 lod. Till detta kom ospecificerat silver, vikt 6½ lmk.²⁴³

Fig 126. Praktpokal, av förgyllt silver, tyskt arbete omkr 1600. Foto G Jansson 1987.

Chalice of gilt silver, German work from around the year 1600. Originally a secular vessel.

Nattvardskärl

Kalkar med patener: – 1. Praktpokal av förgyllt silver i drivet, ciselerat och graverat arbete (fig 126–127). Rund fot, längs ytterkanten bård av stiliserat lövverk och voluter. På den bukiga delen av foten krans av åtta granatäpplen och fyra sekundärt insatta medaljonger med graverade evangelistbilder. Skaftet rikt dekorerat med gumshuvuden, maskaroner, vinrankor samt en smal, emaljerad ranka. Runt den bukiga delen av skålen och dess underkant krans av 13 tätt ställda granatäpplen, vars hängen ombildats till öglor för skyltar. Runt skålens överdel åtta medaljonger mellan kandelabrar. Fyra av dessa har motiv av rent profan karaktär, nakna kvinnofigurer just uppstigna ur badet. De fyra övriga fälten har sekundärt insatta, graverade plattor med: 1. Krucifix. – 2. Grevevapen för Oxenstierna af Croneborg. – 3. Grevevapen för Oxenstierna af Södermöre. – 4. Inskriften: "Gifidt Till Jeders Körka 1701." Utsvängd mynning med graverad bladranka. Insidan av skålen förgyllt. H 29,7 cm, diam 14,3 cm. Stämpel: ISI

eller HS (hopkomponerat). Enligt inskriften skänkt 1701 av greve Gabriel Turesson Oxenstierna och hans hustru grevinnan Christina Oxenstierna.²⁴⁴ Pokalen, som är ett guldsmedsarbete av hög klass, har ursprungligen haft en profan användning. Mästaren är okänd, men pokalen är troligen gjord i Sydtykland omkr 1600. Silverutställningen 1910, nr 251. Utlånad till Delawareutställningen 1938 (ATA). – Tillhörande patén, tolvkantig med insvängda kanter, förgyllt på båda sidor. Dekorerad med ytfyllande, graverad blomsterdekor. På baksidan vapen för Oxenstierna af Croneborg och Oxenstierna af Södermöre under gemensam krona, ovanför bokstäverna GTOCO (= Gabriel Turesson Oxenstierna Christina Oxenstierna). Diam 20,5–23 cm. Stämplor: N H F. Åldermansranka. Nürnbergerarbete. Omkr 1700. – 2. Av förgyllt silver, slät. Rund fot, profilerad nod, slät cuppa. H 27 cm, fot diam 15,3 cm, cuppa diam 11,5 cm. Stämplor: AL, otydlig stadsstämpel, AL. Troligen gjord av guldsmeden Abraham La More i Strängnäs.²⁴⁵ Inköpt 1700 för 262:16 dkmt (räk).

Fig 127. Praktpokal, detalj av fig 126. Foto G Jansson 1987.

Chalice of gilt silver, detail of Fig. 126.

Fig 128. Stop, av förgyllt silver, trol av Lorentz Hartman, Stockholm, 1600-talets början. Foto GH 1987.

Wine jug of gilt silver from the beginning of the 17th century. Probably the work of Lorentz Hartman, Stockholm.

– Tillhörande patén, av förgyllt silver, slät. På brättet graverat ringkors. Diam 15,8 cm. – 3. Av silver, slät. Rund fot, på noden sex plattor med bokstäverna IESVS och kors. Konformig cuppa, förgyllt inuti. H 20,5 cm, fot diam 14,3 cm, cuppa diam 12 cm. Stämplor: SAE, Kristianstads stadsstämpel, kontroll, R 9 (= 1967). Gjord av silversmeden Anders Eriksson, Kristianstad. Inköpt 1967 för medel ur Jäders konfirmanders gåvofond (inv). – Tillhörande patén, slät, delvis förgyllt. Diam 18 cm. Stämplor: samma som kalken.

Vinkannor: – 1. Stop av förgyllt silver (fig 128). Dri-

vet arbete med bucklor, punsad dekor med framställning av fruktknippen, broskornamentik och musslor. Handtag slätt. Locket med drivna bucklor och karnis-profilerad knapp. H 26 cm, fot diam 16,5 cm. Stämplor på fotens ovasida: h och L inom ovaler. På undersidan JK i enkel ristning. Kannan sannolikt ett arbete av guldsmeden Lorentz Hartman i Stockholm, från 1600-talets början. Skänkt av fru Barbro på Rinkestad, dvs Barbro Bielke, i testamente efter avlidne Carl Gustafsson (inv 1657).²⁴⁶ Silverutställningen 1910, nr 39. – 2. Stop av silver, delvis förgyllt. Cylindrisk. Kulfötter med lejon-

Fig 129. Kanna, av silver, av Arvid Floberg, Stockholm, 1788. Foto GH 1987.

Silver wine flagon made in 1788 by Arvid Floberg, Stockholm.

tassar. På locket graverad ranka samt spegelmonogram med bokstäverna "AMWBP" (= Anna Margareta Bonnat och Paul Wudd) under adelskrona. H 18,5 cm. Stämplor: I M eller H M och otydlig stadsstämpel. Skänkt 1653 av stallmästaren Paul Wudd efter sina båda barn (inv 1657). Silverutställningen 1910, nr 81. – 3. Av silver med pip och handtag, inuti förgylld (fig 129). Gustaviansk typ. Runt foten och mynningen kullist. Pålörd bård med ranka. H 38 cm. Stämplor: Stockholms stadsstämpel, FLOBERG, kontroll, F 2 (= 1788). Inristat: "99½ l.". Gjord av guldsmeden Arvid Floberg i Stockholm.²⁴⁷ Anskaffad 1788.²⁴⁸ – 4. Av förgylld silver, kopia av kanna nr 1. H 26,5 cm, fot diam 16,5 cm. Stämplor: CGH, kontroll, S, Stockholms stadsstämpel, I 8 (= 1935). Gjord hos C G Hallbergs Guldsmedsaktiebolag. Runt foten inskriften: "SIMON LÜDERS KYRKOHERDE I JÄDER 1-5-1924-1-3-1935 FRÅN TACKSAMMA FÖRSAM-

Fig 130. Oblatask, av silver, trol av Veit Engelhart Schröder, Stockholm, 1681. Foto GH 1987.

Silver communion wafer box, 1681. Probably the work of Veit Engelhart Schröder, Stockholm.

LINGSBOR". Åter till församlingen 1969 genom testamente av kyrkoherde Lüders.

Oblatask av silver, oval form, förgylld inuti, delvis utanpå, på locket förgylld lamm med korsfana (fig 130). På asken ingraverade vapen för ätterna Oxenstierna af Croneborg och Oxenstierna af Södermöre samt "1681". I botten bokstäverna "CEDOS" (=Christina EriksDotter OxenStierna). L 13,6 cm, h (utan lamm) 8 cm. Stämplor: Stockholms stadsvapen, ES (hopkomponerat). Troligen gjord av guldsmeden Veit Engelhart Schröder i Stockholm.²⁴⁹ Skänkt av grevinnan Christina Oxenstierna 1681 (inv 1695).

Skumsked av förgylld silver, slätt skaft, perforerat blad. L 19,5 cm. Stämplor: EB, Eskilstuna stadsstämpel, L 3 (=1817), kontroll. Inskrift: "Tillhör Jäders kyrka". Gjord hos guldsmeden Eric Björkmans verkstad i Eskilstuna.²⁵⁰ Inköpt 1817 för 6:32 rdr rgd (räk).

Sockenbudstyg: – 1. Kalk av silver med patén (inv 1583). Omgjord 1653 av befallningsman Jon Persson vid Fiholm (inv 1657) till den befintliga kalken, förgylld inuti, med lös vinflaska i foten (fig 131). Inskrift på foten: "JONAS PÄRSON ANNO 1658". H 11,5 cm. – Tillhörande patén förgylld, med graverat lamm. Diam 8 cm. – Fodral av läder med metallbeslag. – 2. Kalk av silver, slät, förgylld inuti, med plats för oblater i foten. H 15 cm. Stämplor: Eskilstuna stadsstämpel, P 3 (=1821), EB. Inskrift på cuppan: "Tillhör Jeders kyrka". – Tillhörande patén av silver, förgylld på ovansidan. Diam 8 cm. Stämplor: samma som på kalken. In-

skrift på undersidan: "Jeders kyrka 12 ¼ lod". – Vinflaska av silver med skruvlock, inuti förgylld. H 7,5 cm. Stämplor: samma som på kalken. Inskrift: "FK 10 ½ lod". – Gjorda hos Eric Björkmans verkstad i Eskilstuna.²⁵¹ Inköpta av församlingen 1821 för 69 rdr rgd (räk, ver). – 3. Oblatask av silver, rund, slät. H 1,5 cm, diam 4,7 cm. Stämplor: MG AB, Uppsala stadsstempel, kontroll, S, 0 9 (=1964). Gjord 1964 hos K G Markströms Guldsmedsaktiebolag i Uppsala.

Försvunna nattvardskärl

Kalk av förgyllt silver med förgylld patén, vikt 52 ½ lod (inv 1583–1695). Troligen inbytt 1700 mot ny kalk (nr 2).

Vinkannor: – 1. Stop av tenn (inv 1583–1695). Sålt 1697 för 1:24 dkmt (räk). – 2. Stop av tenn. Inköpt 1697 för 6 dkmt (inv 1695). Sålt 1763 till com Agelin för 12:4 dkmt (inv, aukt prot). – 3. Av silver. Gåva efter prosten Jonas Petri 1604 (inv 1657).²⁵² Såld 1697 för 160 dkmt (räk). – 4. Av förgyllt silver, med knoppar, vikt över 100 lod. Gåva efter fru Christina Falkensten 1733 (inv 1695). Avyttrad 1788 för anskaffande av en ny kanna (st prot).

Vinflaskor: – 1–2. Av tenn, 2 st, om vardera två kannors storlek (inv 1583). 1657 fanns endast en flaska (inv). Den andra flaskan såldes 1763 till fänrik Kruskopf för 9 dkmt (inv, aukt prot). – 3. Liten tennflaska, "som plegar brukas i sockenbudh" (inv 1583). Den uppges 1657 ha varit borta länge (inv).

Fig 131. Sockenbudstyg, av silver, 1600-talet. Foto GH 1987.

Silver viaticum vessels, 17th century.

Oblatask av silver, med fötter, förgylld inuti, delvis även utanpå, med förgyllt kors på locket, vikt 19 ½ lod. Skänkt 1667 av fru Brita Ungia efter hennes man, befallningsman Jon Persson på Fiholm (inv 1657, tillökn).²⁵³ Såld 1697 eller bortbytt 1788 (st prot).

Brudkrona

Kyrkan har av allt att döma ej ägt någon brudkrona under äldre tid. 1850 kom förslag om att för kyrkans medel inköpa den brudkrona som tillhörde organisten H Hagström och som länge varit i bruk inom församlingen. Kronan var dock i behov av förgyllning. En kostnadsberäkning gjordes av guldsmeden Skogsberg i Eskilstuna. En fullkomligt god förgyllning skulle kosta 32 rdr rgd, en galvanisk 12 rdr rgd. För att kronan ej skulle bli dyrare än en ny, kunde den inte inlösas för mer än 1:32 rdr rgd (st prot). Någon affär kom ej till stånd.

Den befintliga brudkronan är av 18 karats guld i genombrutet arbete med 15 infattade rubiner (fig 132). Runt nederkanten fem graverade vapen för den grevliga ätten Oxenstierna af Korsholm och Wasa. Mellan dessa kors med infattade rubiner. Fem utåtsvängda spetsar, avslutade med rubiner, omslutande palmetter med rubiner. Mellan spetsarna hängande hjärtan. H 7 cm, diam 7 cm. Stämplor: CGH, 18 K, kontroll, otydlig stadsstempel, K 8 (=1936). Gjord hos C G Hallbergs Guldsmeds AB. Inskrift: "GÅVA TILL JÄDERS KYRKA AV JÄDERS FLICKKRETS ÅR 1936".

Fig 132. Brudkrona, av guld med rubiner, 1936. Foto GH 1987.

Gold bridal crown with inset rubies, 1936.

Fig 133. Ljuskrona, av järn,
1400-talet. Foto GH 1987

Iron chandelier, 15th century.

Ljusredskap

Ljuskronor: – 1. Av järn (fig 133–134). Uppbyggd av kransar i två våningar, förenade genom stag med rombiska kors. I nederkanten av kransarna hängande palmetter, runt överkanten stående liljor. Runt nedre kransen åtta ljushållare, fyra på utsidan, fyra på insidan. I nedre kransen inskrift i gotiska minuskler i genombrutet arbete: "ave: maria:gracia:plena:d(omi)n(u)s:tecum:benedicta:tu:in:mulieribus:et:benedictus:" (=var hälsad Maria, full av nåd, välsignad vare du bland kvinnor och välsignad (din livsfrukt)). I övre kransen palmettslinga i genombrutet arbete. Under nitarna kvarsittande röda skinnbitar. H 84 cm, diam 64 cm. 1400-talet. Kronan finns upptagen i kyrkans inventa-

rieförteckningar från 1583 och framåt. 1866 hängde den under orgelläktaren men flyttades till Braheska gravkoret sedan den reparerats.²⁵⁴ En tid var den placerad nedanför koret, nu åter i Braheska gravkoret. Strängnäsutställningen, nr 416. – 2. Av mässing, med 20 ljusarmar i två kransar (fig 135). Stammen kröns av en ängel och avslutas med ett klot, på vilket är fastnitat två sköldar med Oxenstiernas och Bååts grevevapen. Runda droppskålar. H 125 cm. 1600-talets första hälft. Skänkt av Axel Oxenstierna och Anna Bååt (inv 1657–). Nedanför koret. – 3. Av mässing, med åtta ljusarmar i en krans. Stammen kröns av en dubbelörn och avslutas med klot. Runda droppskålar. H 70 cm. 1600-talets andra hälft. Skänkt 1696 av Margareta Win-

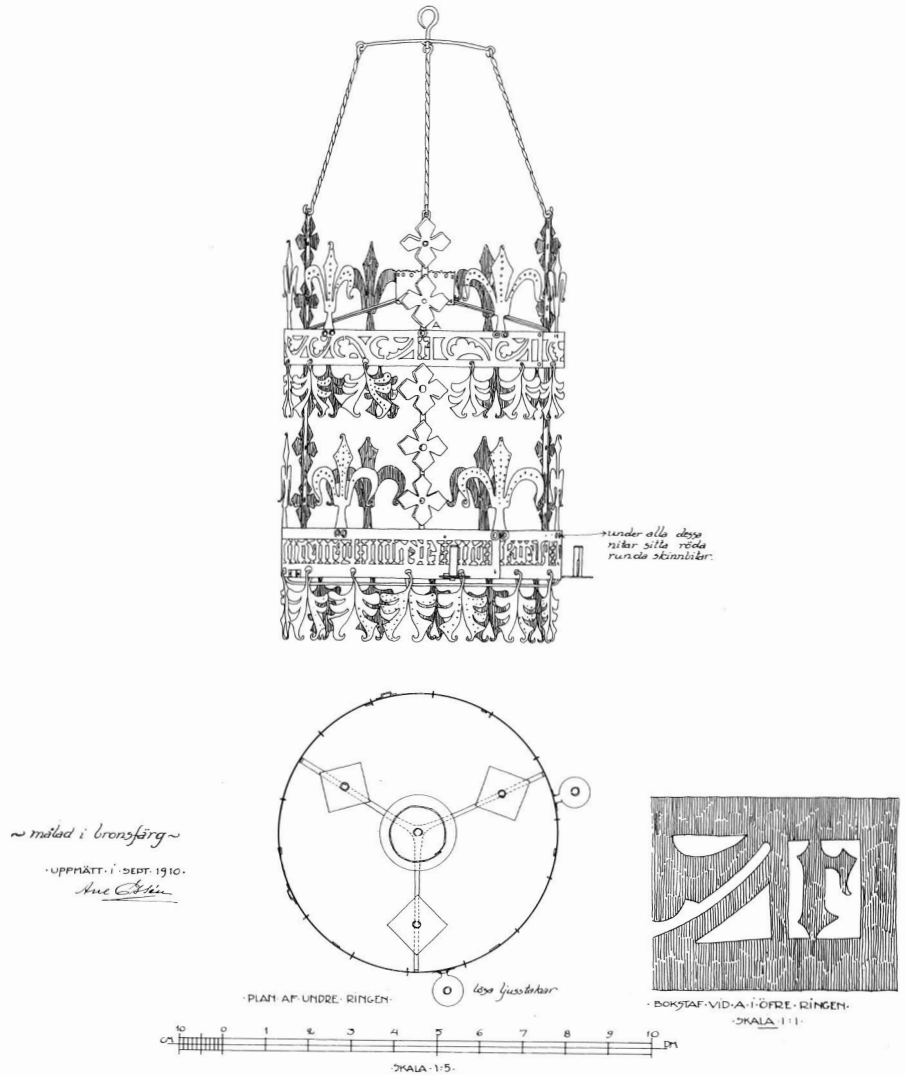

Fig 134. Ljuskrona, samma som fig 133, uppmätning av A Essén 1910.

Drawing of iron chandelier shown in Fig. 133.

Fig 135. Ljuskrona, av mässing, 1600-talets första hälft. Foto GH 1987.

Brass chandelier, first half of the 17th century.

Fig 136. Kandelaber, av mässing, 1600-talets mitt. Foto GH 1987.

Brass candelabrum, middle of the 17th century.

blad, gift med stallmästaren Paul Wudd på Strand (inv 1695–). Ovan dopplatsen i västra delen av långhuset. – 4. Av försilvrad metall, med 16 ljusarmar i två kransar. Driven, tulpanformad dekor. Musselformade droppskålar. Under kronan krönt kartusch med inskriften: "Gudi Till Ähra Hafver den Höghwälborna Grefwinna och Fru Elisabeth Oxenstierna, Boren Grefwedotter och Frijherrinna, Kongl.Maj:ts Fordomb Högtbetrodde Mans, Råds och Swea Hoff Rättz Praesidents samt Åbo Accademie Cantzellers Den Högwälborne Sahlige Grefwes och Herre, Herr Gustaf Adolph De la Gardies Efterlätne Enkiegrefwinna denne Liuse Crona till Jeders Kyrikio Förährat den 31 Martij A:o 1708." Som framgår av inskriften är kronan skänkt av grevinnan Elisabeth Oxenstierna 1708.²⁵⁵ Den överfördes samma år från Tidö. För transporten betalades 1 daler 28 öre (räk). H 125 cm. Nedanför koret. – 5. Av gjutjärn, delvis förgylld, för 24 ljus. Sex svängda armar, vardera med tre mindre armar och en central ljushållare. Spiralvriden stam, upptill avslutad med palmetter, nedtill med klase. Ornamentik i nyrenässans. H ca 100 cm. 1800-talets mitt. Skänkt 1901 av kyrkvårdarna Alfred Jonsson och Alfred Andersson, som ropat in den vid

auktion på Fiholm.²⁵⁶ Skadad. På vapenhusvinden. – 6. Av mässing, med åtta ljusarmar i en krans. Stammen kröns av en dubbelörn och avslutas med ett klot. Runt stammen åtta klockformiga blommor. Åttadelade droppskålar. Elektrifierad. H 77 cm. Gjuten hos W Fong, Gränna. Inköpt 1957 med bidrag ur Anna Anderssons fond (inv). I sakristian. – 7. Av trä och järnsmide, för sex ljus i två kransar. Svängda armar, runda droppskålar och ljushållare av svart järnsmide. Stam med tillplattat klot och halvklotformig avslutning av brunmålat trä. Under en av ljusmanschetterna enkel inristning: "1970". En upprustning av kronan gjordes 1970. Dessförinnan hade den sin plats på läktaren. I västra vapenhuset.

Ljusarmar: – 1–2. Av gjuten mässing, 2 st, för ett ljus. Svängd arm med blad- och blomdekor. Rund droppskål. Tapp för väggfäste. L 40 cm. 1600-talet. Skänkta 1723 av fru Kiöhler på Alvesta (inv 1695–). Ej i bruk. På vapenhusvinden. – 3–4. Av mässing, 2 st, för ett ljus. Gjuten arm i form av en orm. Slät, rund droppskål av driven plåt. Gångjärn. L 25 cm. 1800-talets mitt (inv 1863–). Ej i bruk. På vapenhusvinden. – 5–6. Av gjuten mässing, 2 st, för ett ljus. Yppig nyro-

kokostil. L 34 cm. 1800-talets mitt (inv 1863–). Ej i bruk. På vapenhusvinden. – 7–8. Av gjuten mässing, 2 st, med två U-formiga ljusarmar. Nyrokoko. H 25 cm, l 25 cm. 1800-talets mitt (inv 1863–). Ej i bruk. På vapenhusvinden. – 9–10. Av gjuten mässing, 2 st, för ett ljus. Nyrenässansstil. H 20 cm, l 16 cm. Skänkta 1972 av släkten Beck-Friis (inv). I brudkammaren.

Kandelabrar: – 1. Av mässing, för fem ljus (fig 136). Rund fot med blom- och fruktmotiv i driven och punsad dekor. Övre delen av skaftet spiralvridet, armarna spiralvridna. Droppskålar med drivna bucklor. H 80 cm. 1600-talets mitt. Skänkt 1694 av prosten Johannes Doreus till minne av hustrun Maria Arfwedsdotter (inv 1695–). Lös skylt med kartusch och inskrift om gåvan,

Fig 137. Altarstake, av trä, förgylld och försilvrad, omkr 1700. Foto GH 1987.

Wooden altar candlestick from around 1700. Gilt, and with silver coloured ornaments and details.

stulen vid inbrott i september 1980. – 2–3. Altarstakar av trä, 2 st, förgyllda och försilvrade med grönaktig försilvring (fig 137). Uppbyggd i avsatser: tre tryckta kulfötter, karnisformad fot med akantusornamentik, vulst med spiralvriden äggstav, insvängt skaft, nod med tre änglahuvuden, vasformig avslutning med akantus och äggstav, rund droppskål. H 120 cm. Omkr 1700. Skänkta 1707 av grevinnan Christina Oxenstierna (inv 1695). Stakarna har ursprungligen haft sin plats på altaret, senare på altarringen. 1970 placerades de på nygjorda fundament av kalksten i västra delen av koret. – 4–5. Av gjuten mässing, 2 st, för tre ljus (fig 138). Rund fot i två avsatser, fyrkantigt skaft, två S-formiga armar, runda ljusmanschetter. H 45 cm, fot diam 24 cm. Inskrift på foten: "GÅVA TILL JÄDERS KYRKA AV JÄDERS FLICKKRETS 1938". Kandelabrarna står på piedestaler av trä med slät sockel, profilerad bas, kannelerade pelare och korintiska kapital, svartmålade och förgyllda. H 121 cm. Dessa tjänstgjorde från 1860-talet till 1934 som sidostöd under altarskåpets sockelparti, utförda efter förslag av klockaren C G Österberg (se Altarskåp).

Ljusstakar: – 1–2. Av tenn, 2 st. Rund fot med vulst, vridet skaft. H 24 cm, fot diam 14 cm. Stämpel: Rosstämpel med AW i kronan. Inskrift: "Johannes Ungius Anno 1668 In Julio Defunctus." Gjorda av tenngjutaren Adam Weigang omkr 1660.²⁵⁷ Skänkta 1668 av Brita Ungius²⁵⁸ till minne av sin broder (inv 1657, tillökn). – 3–4. Av tenn, 2 st. Fyrkantig fot med kulfötter, profilerat skaft. H 15 cm, fot b 12 cm. Stämplor: Adam Weigans mästarstämpel (2 ggr), Stockholms stadsstämpel. Inskrift: "Johannes N. Ungius". Gjorda av tenngjutaren Adam Weigang på 1660-talet (se föregående). Skänkta 1668 av Brita Ungius till minne av sin broder, liksom föregående (inv 1657, tillökn). – 5. Av gjuten mässing, för tre ljus. Rund fot, profilerat skaft, två svängda armar, en tredje arm med voluter och klockformig avslutning. Runda ljusmanschetter. H 28 cm, fot diam 16 cm. 1600-talets andra fjärdedel. Inköpt 1689 (räk, inv 1695). På predikstolen. – 6–8. Av försilvrad metall, urspr 4 st, nu 3 st. Driven och punsad dekor. Rund fot med vågformig ytterkant, kraftig blad- och blomranka. Spiralvridet skaft. Rund ljusmanschett med bladdekor. H 30 cm, fot diam 23 cm. 1700-talet (inv 1792–). En stake uppges vara förlorad i mitten av 1800-talet (inv 1878). – 9. Av försilvrad metall, kopia av föregående. Stämplor: OLO, Stockholms stadsstämpel, S, N 9 (=1963). Gjord hos Oscar L Olaussons verkstad, Stockholm. Skänkt 1963 av hemmansägare Edvin Löfwing, Fässlinge (inv). – 10–11. Av gjuten mässing, 2 st, för ett ljus samt med lös insats med tre ljusarmar.

Rund fot på fyrkantig platta, uppåt avsmalnande skaft. Rund, lös ljusmanschett. H 42 cm, fot b 14 cm. 1900-talet. Skänkta 1955 av fröken Maria Olsson, Ekeby (inv). – 12–13. Av gjuten mässing, 2 st. Rund fot, vulst, uppåt avsmalnande skaft. Ljushållare med pigg. H 31,5 cm, fot diam 21,5 cm. På fotens undersida plåt med inskriften: "TILL MINNE AV KYRKVÄRDEN ANTON JONSSON LILLA ALMBY 1964" Gjorda av Viktor Fong, Gränna. – 14–15. Av gjuten mässing, 2 st. Rund fot,

Fig 138. Kandelaber, av mässing, 1930-talet, på piedestal av trä från 1860-talet, urspr stöd till altarskåpet. Foto GH 1987

Brass candelabrum from the 1930's on a wooden pedestal from the 1860's.

profilerat skaft. H 18,5 cm, fot diam 11,8 cm. På undersidan inskriften. "TILL MINNE AV KYRKVÄRDEN ANTON JONSSON I LILLA ALMBY 1964" Gjorda av Viktor Fong, Gränna. – 16. Golvstake av ek. Fyrkantig fot, skaft och ljushållare. H 158 cm. På foten skylt med inskriften: "Denna stake är förfärdigad av snickaremästare Axel Pettersson Brännevad av ek växt vid Brännelunds gård och skänkt av godsägare och fru Love Olsson år 1959 till Jäders kyrka" Vid dopplatsen. – 17 Påskljusstake av ek. Fyrkantig fot och skaft. H 96 cm. Skylt med inskriften: "Gjord 1971 av kyrkvaktmästaren Bengt Nilsson" – Under senare delen av 1800-talet anskaffades ett större antal ljusstakar av enklare karaktär, som användes vid enstaka tillfällen, t ex julotta. I 1878 års inventarium upptas 200 st ljuspipor och 16 ljusstakar av förtennt järnbleck, varav två var placerade på predikstolen. Till dessa torde höra de 23 ljusstakar som förvaras på tornvinden. De är gjorda av trä, släta, omålade, med vardera tre ljusarmar, försedda med ljuspipor av järnbleck. H 97 cm. Ej i bruk.

Försvunna ljusredskap

Ljusarmar – 1. Av järn med "tvenne flyglar" (inv 1657). Bägge skålarna och en pipa noterades vara borta samma år. – 2–21. Av grov järntråd, 20 st, med tre pipor. 1800-talet (inv 1878).

Ljusstakar – 1–8. "Blåstakar", fyra par (inv 1583). – 9–10. Altarstakar, ett par, av koppar (inv 1583). 1657 uppges de vara gjutna och en "ofärdig" (inv). Inbytta 1689 mot en ljusarm på predikstolen (inv, räk). – 11. Av järn, en arm med två pipor (inv 1657). – 12. Av försilvrad metall, samma som bevarade ljusstakar nr 6–8 (se ovan). Försvunnen i mitten av 1800-talet (inv 1878). – 13–18. Av mässing, 6 st. Inköpta på 1850-talet (inv 1863–1878).

Textilier

Antependier – 1. Av sammetsbrokad med mönster i skuren sammet mot silverbotten, violbrunt, nu starkt blekt och nött. Mönster i form av urnor inom akantus-medaljonger (fig 139). Vådbredd 55–56 cm. Foder av

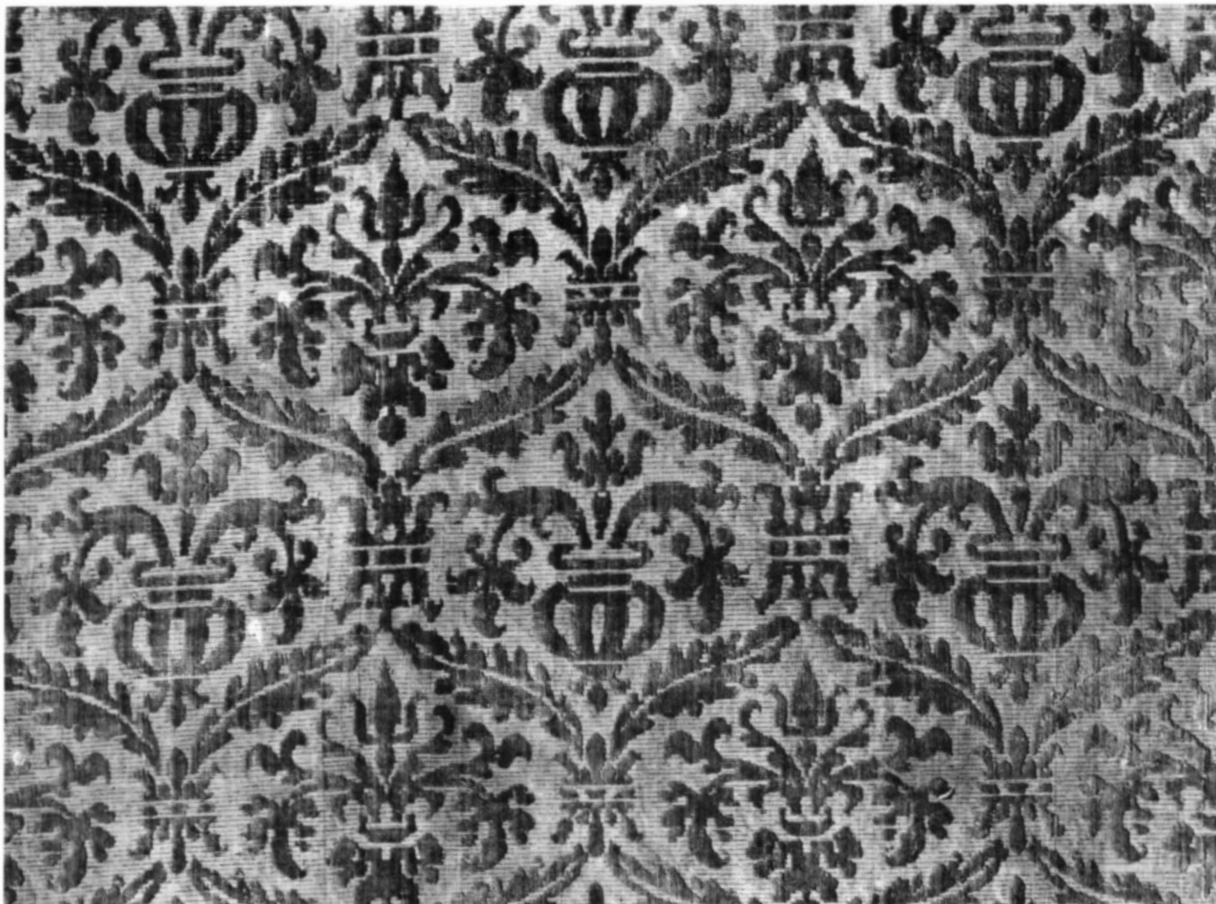

Fig 139. Antependium (nr 1), detalj, av violbrun sammet, 1500-talet. Foto GH 1987.

Detail of antependium of violet-brown velvet, 16th century.

urspr svart glättat linnelärf. L 222 cm, b 100 (85 + 15) cm. 1500-talet. Kan vara det "Altare Klede som brukas på högtidsdagar", upptaget i 1583 års inventarium. I 1657 års inventarium beskrivs det vara "af Violebrunt Sammetz tryckt på Sölfrduuk medh 2 förgylte wapner och 9 förgylta Bookstäfwer uppå som väger 37½ lodh med Wapnerne." Bokstäver: IHS, under dessa GGS och BAD (= Gustaf GabrielsSon och Barbro AxelsDotter),²⁵⁹ föräldrar till Axel Oxenstierna. Vapen och bokstäver borta, men synliga märken på antependiet. Några bokstäver var borta redan före 1604 (inv 1657). 1695 användes antependiet på kakaltaret, bokstäverna förvarades i kyrkans kista (inv). Något senare brukades det som päll, då kakaltarets funktion upphörde 1720. Det försågs med silverfransar men be-tecknades 1792 som "obrukbart" och i inventariet gjordes tillägget "bortsäljes". Troligen var det endast fran-

sarna som såldes. Antependiet har från ca 1880 förvarats på vapenhusvinden. – 2. Av röd ylleplysch, med 12 cm bred broderad kantbård i hög relief i guld och silver i synnerligen hög kvalitet (fig 140). Till vänster det Oxenstiernska grevevapnet af Södermöre, omgivet av bokstäverna G:C:G:O:E:S: (= Greve Carl Gustaf Oxenstierna EriksSon), till höger det De la Gardieska grevevapnet, omgivet av bokstäverna G:H:E:D:L:G: (= Grevinnan Hedvig Ebba De La Gardie) (fig 141–142). Nedtill "Ao 1689". L 214 cm, b 100 cm. Renoverat hos Libraria 1942 (ATA). Nytt linnefoder. Skänkt 1689 av grevinnan Hedvig Ebba De la Gardie²⁶⁰ (inv 1695). – 3. Av grön sammet med påsydd knypplad metallspets i guld och silver, nu fragmentarisk och starkt svartnad. Sammeten starkt nött, blekt och fläckad. Vådbredd 53 cm. L 208 cm, b 106 cm. Spetsen b 9 cm. Foder hopsytt av två stycken av kläde, av två

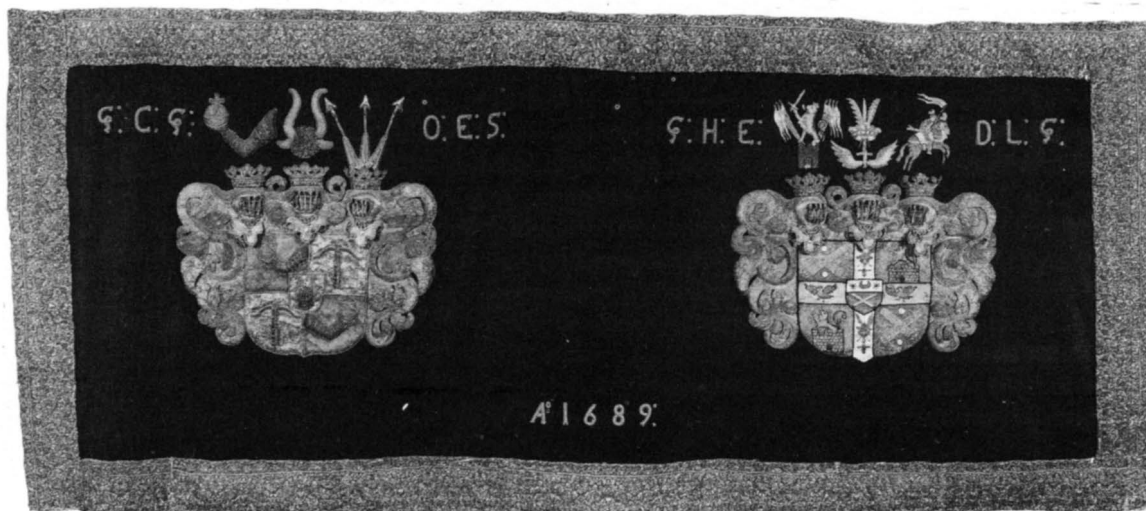

Fig 140. Antependium (nr 2), av röd ylleplysch med broderier, 1689. Foto GH 1987.

Antependium of red velvet with gold and silver embroidery, 1689.

nyanser mörkblått. Rester av upphängningsnoddar. 1600-talet. Skänkt av grevinnan Hedvig Ebba De la Gardie 1689 (inv 1695). 1883 låg det på bordet i sakristian (inv). På vapenhusvinden sedan omkr 1880. – 4. Av blått linne med två påsydda vita linneband med broderade stjärnor i grått, b 7 cm. Grått linnefoder. L 207 cm, b 90 cm. Inköpt 1962 för medel ur kyrkans prydnadsfond. – 5. Av grönt linne, med fyra band av guldgalon, b 3 cm. Foder av grått linne. L 207 cm, b 90 cm. Inköpt 1962 för medel ur kyrkans prydnadsfond. – 6. Av vitt linne med kors i mönstervävnad. Applikationer av guldband och grönt siden med broderier i guld, blått och grönt. Geometriska former i läggsöm i guld, bakgrund i schattersöm i olika blå och gröna färger. Foder av vitt linne. Komponerat av M L (Margareta Langert), Licium 1962. L 207 cm, b 90 cm. Inköpt 1962 för medel ur kyrkans prydnadsfond. – 7. Av rött linne, med broderi av påsydda guldsnoddar och guldtråd i läggsöm i form av rundlar med kors. Rött linnefoder. Komponerat av Anna-Lisa Odelqvist-Kruse 1970, vävt hos Libraria. L 207 cm, b 90 cm. Inköpt 1970 för medel ur kyrkans prydnadsfond. – 8. Av röd sammet med broderier i guld och silver. Uptill bred bärd, ca 27 cm, med duva i centrum, stiliserade bladrankor, vid ytterkanterna kors. Foder av grått linne. L 197 cm, b 77 + 30 cm (för trappsteg). Har suttit på dopaltaret 1934–1955.

Altarbrun i två delar, av svart sammet med broderier (fig 143). Senmedeltida broderier i form av blad- och blommotiv med inkomponerade vapensköldar, utförda i guld, silver och flerfärgat silke, i läggsöm och schattersöm, utklippta och applicerade på sammeten. Vapensköldar: – 1. Tre hängande blad (2 + 1), gröna mot silverbotten. – 2. Tredelad (fyra horisontella bjälkar), i omväxlande blått och guld (trol Bielke). Mellan applikationerna kandelabermotiv broderade direkt på sammeten i silke och guldtråd, huvudsakligen i läggsöm, utförda i samband med tillkomsten av altarbrunet. I nederkanten fragment av en gles linnespets med metalltråd. Mellanfoder av grovt linne. Foder av urspr röd taft. Mått: l 206 + 76,5 cm, b 15–16 cm. Altarbrunet tillkommet på 1500-talet. Upptages i 1583 års inventarium och betecknas redan då som gammalt (inv). Kanske redan då ur bruk, nämns åter först 1878 (inv).

Altardukar: – 1. Av vitt linne, med 6 cm bred knypplad spets längs framkanten. L 220 cm, b 89 cm. Sydd 1943 av fru Marianne Collmar. Spetsen överförd från en äldre duk. – 2. Av vitt linne, med 7,5 cm bred knypplad spets längs framkanten. L 218 cm, b 90 cm. Skänkt 1955 av kantor och fru Karl Sandström. Spetsen knypplad av fru Maja Sandström. – 3. Av vitt linne, med 2,5 cm, bred knypplad spets. L 130 cm, b 40 cm. Har troligen tillhört dopaltaret eller ett äldre altare i sakristian.

Fig 141. Detalj av fig 140, Oxenstierna af Södermöres grevevapen. Foto GH 1987.

Detail of Fig. 140, Oxenstierna af Södermöre's coats-of-arms.

Fig 142. Detalj av fig 140, De la Gardies grevevapen. Foto GH 1987.

Detail of Fig. 140, the De la Gardie's coats-of-arms.

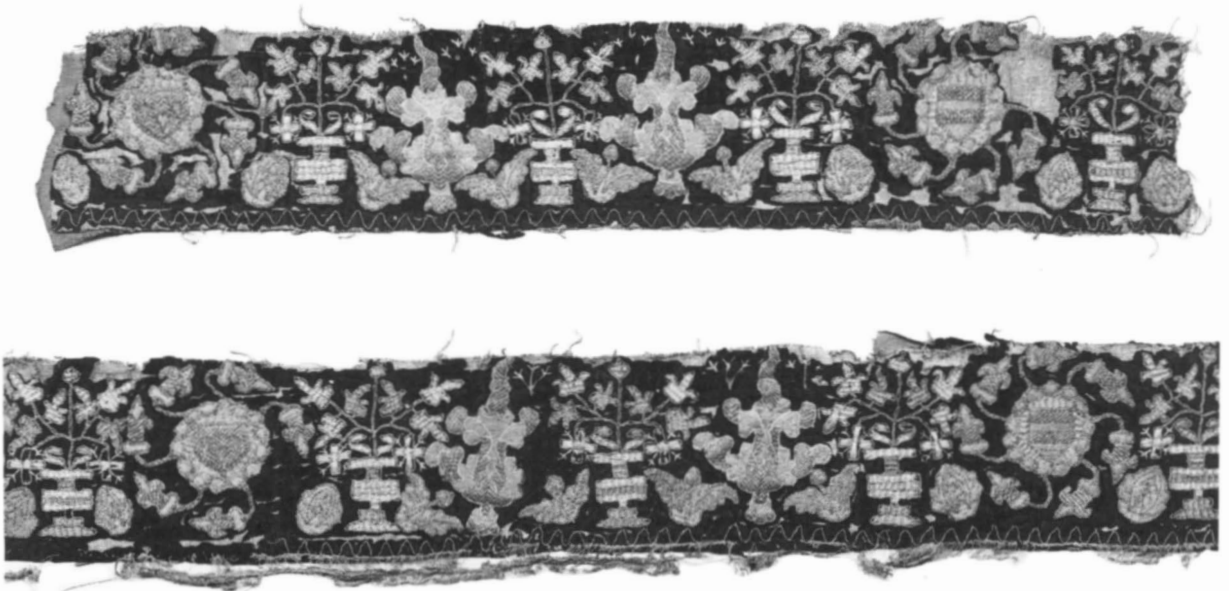

Fig 143. Altarbrun (två delar), av svart sammet med broderier, medeltid och 1500-tal. Foto GH 1987.

Altar frontlet (two parts), black velvet with embroidery, mediaeval and 16th century.

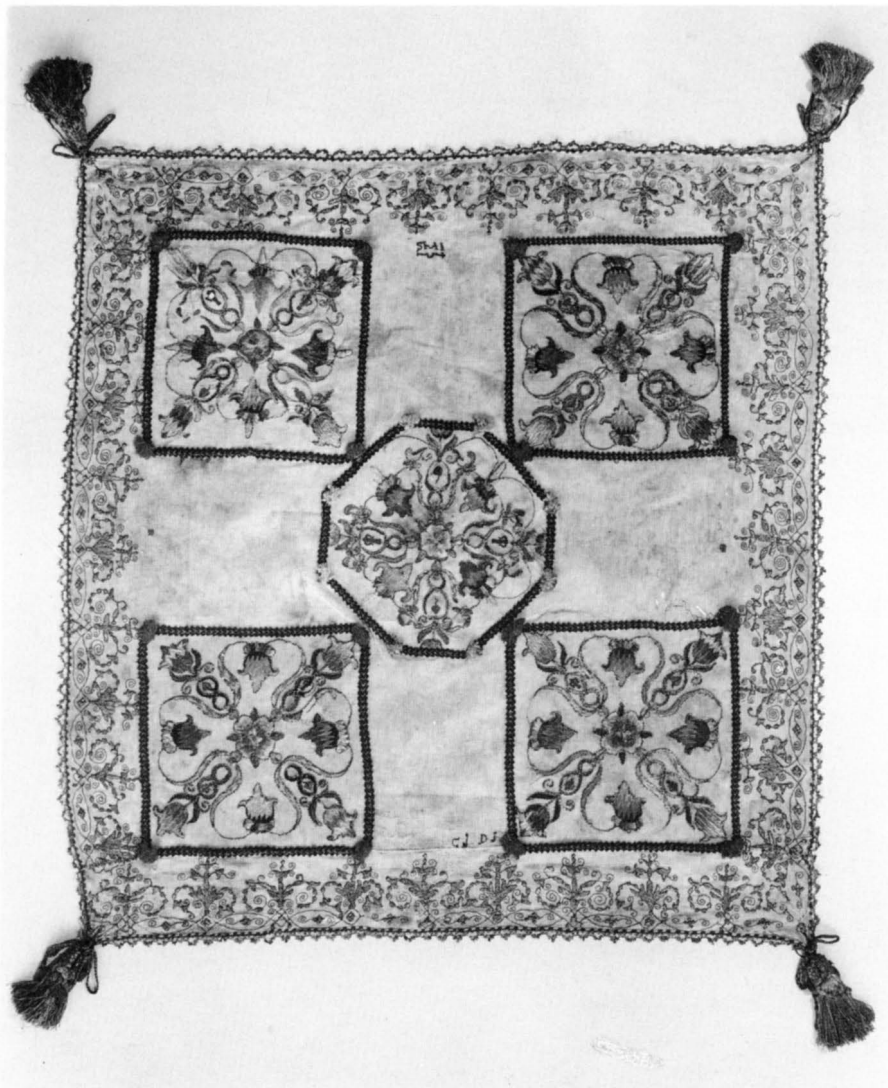

Fig 144. Kalkduk (nr 3), av vitt linne med broderier, 1600-talet. Foto ATA.

Chalice veil, white linen with embroidery, 17th century.

Bokdyna av svart sammet med silverbroderier. På baksidan texten: "Skänkt till Jäders kyrka af Augusta Charlotta v Schoting vid des första Nattvardsgång 1847." L 58 cm, b 38 cm. Ej i bruk.

Kalkkläden: – 1. Av tunt siden, starkt gulnat. Knypplad spets runt kanten i guld och silke, b 3 cm. Broderat kors, omgivet av INRI. Nedtill bokstäverna BW KW. Mått: 35 × 35 cm. 1600-talets första hälft (inv 1657–). Ej i bruk. – 2. Av nettelduk eller tunn linnekammarduk. Broderi i mångfärgat silke i schattersöm och plattsöm samt något guld och silvertråd. Bård bestående av S-formiga voluter sammankopplade med ett band och tvenne palmetter. Bården avgränsas av en guldrand och breddas med en kvadrat på insidan i varje

hörn. I kanten en halv cm:s fäll av annat, finare tyg, som från början troligen haft en avvikande färg. Mått: 77 × 79 cm. 1600-talet. Skänkt 1659 av grevinnan Margareta Brahe²⁶¹ (inv 1657). Konserverad 1945 (Pietas nr 2393/45). – 3. Sammansatt av två dukar: (fig 144–145). – a. En ursprungligen avlång duk av fint linne med kantbroderi i guld och rött med silverkonturer, palmetournament av renässanskaraktär. Korsstygsmärkning i rött silke: IHS och CJDJ. I kanten knypplad guldspets. Duken har gjorts kvadratisk genom avtagning av längden och tillskäring av ena kortsidan. – b. Fem applicerade rutor från ett annat broderi, utfört med guldtråd i läggsöm och olikfärgat silke i rätlinjig plattsöm på fint linne. Koncentriskt ordnade blomornament. Rutorna

Fig 145. Detalj av fig 144. Foto ATA.

Detail of Fig. 144.

fastsydda med röda silkeband, i hörnen små gula silketofsar. I hörnen på den befintliga duken stora silketofsar knutna med gula band. Den stora duken (a) skänktes 1659 av Margareta Brahe (inv 1657). Senare under 1600-talet skänktes ett vitt kalkkläde med broderier och silkestofsar i alla fyra hörnen av Catharina Svendsdotter på Alvesta (inv 1695). Under 1700-talet sattes de båda delarna samman till en duk (inv 1792). Mått: 75 × 78 cm. Konserverad 1945 (Pietas nr 2371/45). – 4. Av grön taft, infällt i en bård av reticellabroderi av utomordentligt hög kvalitet (fig 146). Geometriska ornament i spetsösöm och guldpattsösöm på fint linne. I kanten knypplad guldspets. Mått: ca 70 × 70 cm, därav sidenet 40 × 40 cm, bården 10 cm och spetsen 3–5 cm. Skänkt 1659 av Margareta Brahe (inv 1657). Ursprungligen hade duken rött tyg. Detta ersattes på 1790-talet av ett nytt grönt tyg (inv 1792). Den nuvarande gröna taften insatt på 1930-talet (inv). Konserverad 1945 (Pietas nr 2384/45). – 5. Av vitt siden med knuten sil-

kesfrans i guld och vitt. Broderi med guld och paljetter, längs kanten rankor, i mitten strålsol. Vitt linnefoder med broderad text: "Gifvit Till Jäders Kyrka År 1804 Af Corfitz L Beckfriis och Louise Thott". Mått: 65 × 60 cm. – 6. Av svart sammet med silverbroderier och silverfrans. I centrum törnekrona, i hörnen korslagda palm- och olivkvistar. Mått: 50 × 45 cm. Inköpt 1870 (inv 1878–). – 7. Av vitt linne med hålsöm. Mått: 53 × 51 cm. Gåva 1963 från okänd givare (inv). Brukas sedan 1977 som corporale. – 8. Av blått siden, med broderat kors i rött och guld. Vitt sidenfoder. Mått: 60 × 60 cm. Gjord 1968 av kyrkvärden fru Dagmar Ohlsson, Brännelund. – 9. Av grönt siden med granatäppelmönster, kors av guldgalon. Foder av grönt siden. Mått: 59 × 59 cm. Gjord 1969 av kyrkvärden fru Dagmar Ohlsson, Brännelund. – 10. Av vitt siden, med broderat ringkors i guld och grönt. Mått: 60 × 60 cm. Gjord hos Libraria. Skänkt 1970 av prosten Alf Johansson. – 11. Av rött siden, med geometriskt mönster,

längs kanten guldsnodd. Rött sidenfoder. Mått: 58 × 58 cm. Gjord 1974 av kyrkvärden fru Dagmar Ohlsson, Brännelund. – 12. Av vitt linne med hålsöm, broderat kors i guld och vitt. Mått: 58 × 58 cm. Gjord 1977 av kyrkvärden fru Dagmar Ohlsson, Brännelund, och skänkt av henne. – 13. Av fint, vitt linne med fem broderade kors i bred hålsöm. Mått: 40 × 40 cm. 1900-talet. – Till kalkkläden nr 8–11 hör bursor av samma material. Utom dessa finns en bursa i vitt, mönstervävt linne med broderat kors i vitt.

Korkåpa av gulvitt ylle, med invävda guldtrådar på bräm och clipeus. Kristusmonogram i rött broderi på clipeus. Runt bröstsmykke av tenn med röda emalj-läggningar i form av ringkors omgivet av inskriften: "ECCLESIAE JAEDERENSI ANNO DOMINI MCMLXXIV". Komponerad av Anna Lisa Odelqvist-Kruse 1974. Vävd hos Libraria. Inköpt för skänkta medel.

Mässhakar: – 1. Av röd sammet, med 10 cm breda bårder, broderade i guld och silver i hög relief av samma

typ som antependium nr 2 (fig 147). På ryggstycket kors av dubbla bårder, på framstycket vertikal besättning av dubbla bårder. Längs kanterna smalare bård av samma typ, b 4,5 cm. Skänkt 1689 av grevinnan Hedvig Ebba De la Gardie²⁶² (inv 1695). Renoverad av Libraria 1942 (ATA). – 2. Av svart silkesammet. Dekor av knypplade guldspetsar som kors bak och vertikalt band fram, b 5 cm. Längs kanterna guldband, b 3,2 cm. Spetsar och band från 1600-talet. Foder av svart linne. L bak 113 cm. Inköpt 1764 för 370 dkmt (räk). Renoverad hos Libraria 1942 (ATA). – 3. Av svart sammet, med silvergäloner längs kanterna, b 4 cm. På baksidan kors av dubbla gäloner, upptill bokstäverna "INRI", nedtill "1817". På framsidan triangel med "Jahve" inom strålkran. L bak 127 cm. Gjord 1817 av Magdal. Elion. Smedberg i Stockholm. Inköpt 1817 för medel ur kyrkokassan (räk). Renoverad hos Libraria 1967 (BT-nr 96/97). – 4. Av vitt siden, mönstervävt med änglafigurer inom medaljonger. På fram- och baksidan gaffelkors av

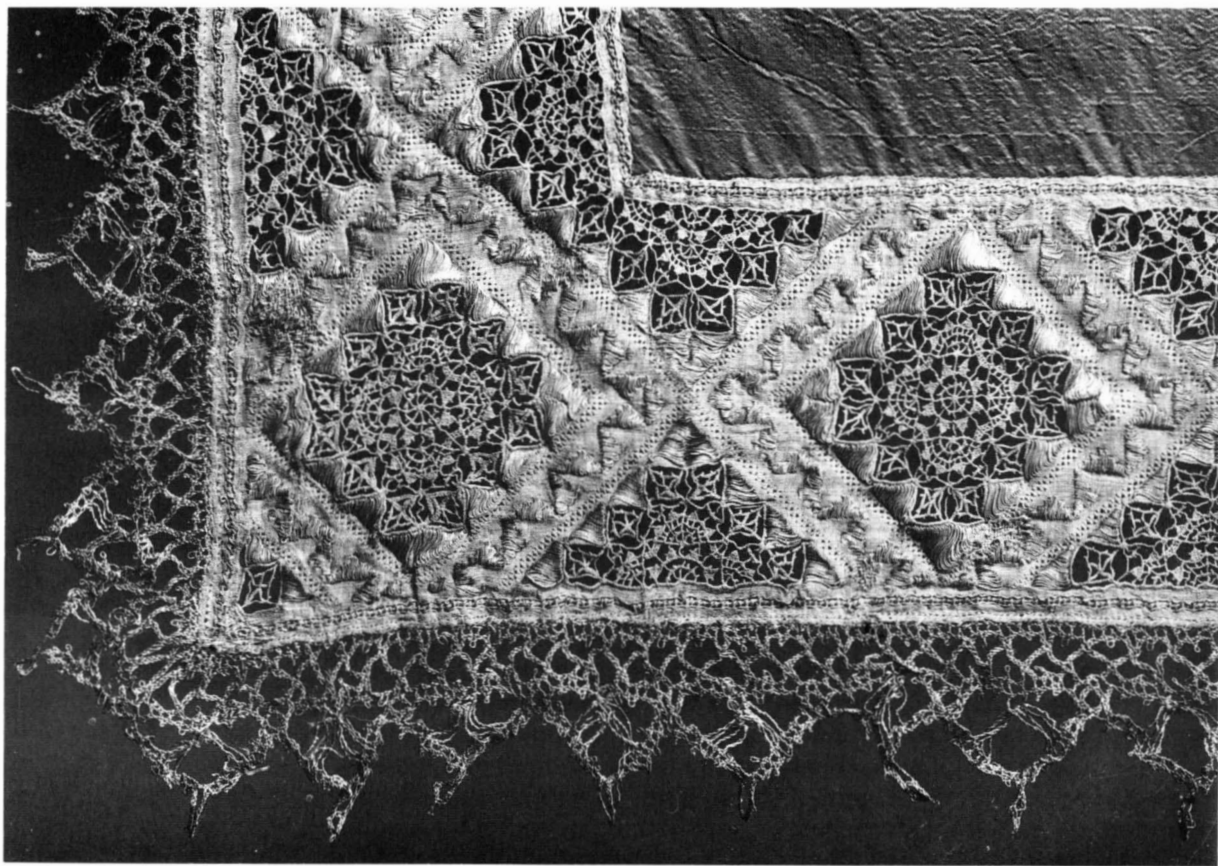
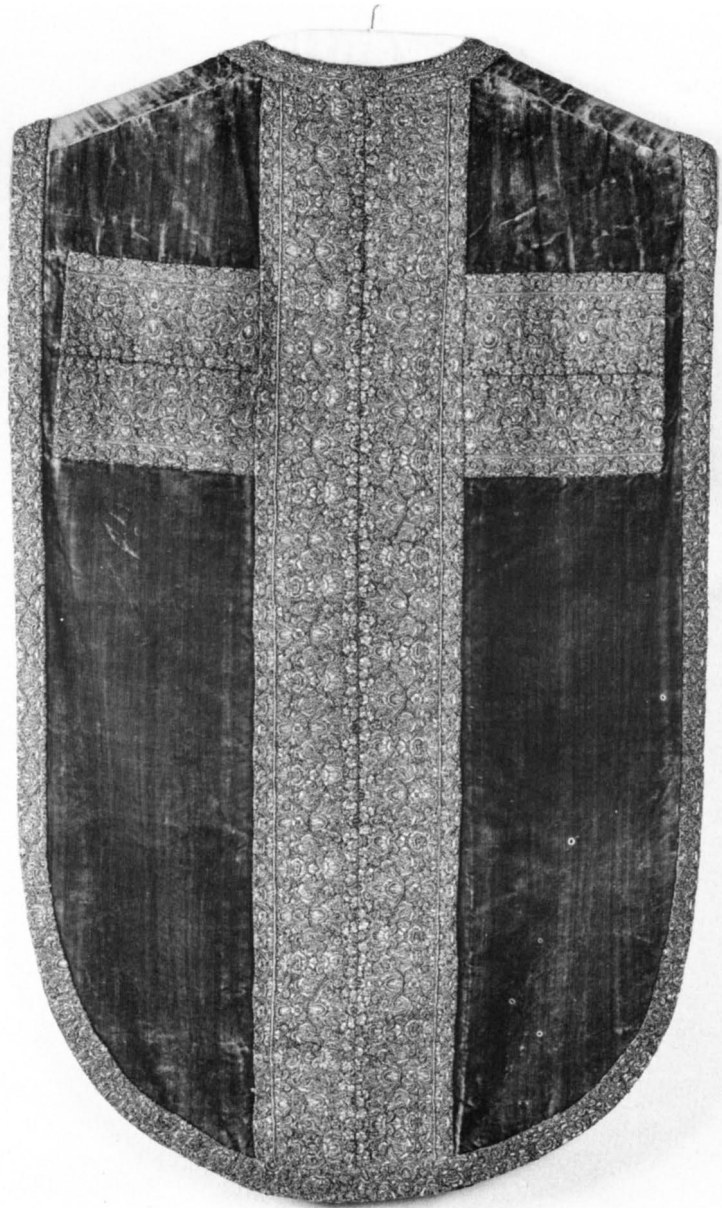

Fig 146. Kalkduk (nr 4), av taft med reticellabroderi, 1600-talet. Foto ATA.

Chalice veil, taffeta with reticella embroidery, 17th century.

Fig 147. Mässhake (nr 1), av röd sammet, 1600-talet. Foto GH 1987.

Chasuble, red velvet with gold and silver embroidery, 17th century.

påsydda band, broderade med petit point i guld, blått och grönt. Blått linnefoder med sign "S W Licium 1935". Komponerad av Sofia Widén. L bak 114 cm. Skänkt 1935 av kyrkoherden Simon Lüders. – 5. Av blått siden, mönstrat med stiliserade liljor. Applikationer och broderi i vitt, guld och rött. På baksidan kors med i centrum pelikan matande sina ungar, på framsidan törnekrona. Blått linnefoder med sign "S W Licium 1948." Komponerad av Sofia Widén. L bak 119 cm. Skänkt 1948 av Björsunds kyrkliga syförening och

SLKF:s syförening. – 6. Av grönt siden, mönstervävt med stiliserade spetsbågefönster och tornspiror. Kors av guldband och applikation av rött linne med broderi. Grönt linnefoder med sign "S W 1957". Komponerad av Sofia Widén. Inköpt 1957 för medel ur Gustaf och Maria Karlssons minnesfond. – 7. Av rött linne, med kors av guldband och broderier med guldsnoddar. Sign "G M 1968". Komponerad av Greta Mörk. Vävd hos Libraria. L bak 113 cm. Skänkt 1968 av hemmansägare Johan Erik Bergman. – 8. Av vitt ylle, med invävda

guldtrådar i axelpartiet. Kantband av bomull. L bak 110 cm. Vävd hos Libraria. Skänkt 1970 av hemmansägare Johannes Johansson, Lilla Malmö.

Stolor: – 1. Av blått linne. L 270 cm, b 8,5 cm. Vävd hos Libraria. Inköpt 1956. – 2. Av rött linne. L 260 cm, b 9 cm. Vävd hos Libraria. Inköpt 1959. – 3. Av grönt linne. L 270 cm, b 8,5 cm, vävd hos Libraria. Inköpt 1965. – 4. Av svart linne. L 250 cm, b 9 cm. Vävd hos Libraria. Inköpt 1965. – 5. Av vitt siden, med broderade ringkors i guld och grönt, av samma utförande som kalkduk nr 10 med tillhörande bursa. L 270 cm, b 8 cm. Gjord hos Libraria. Skänkt 1970 av prosten Alf Johansson. – 6. Av vitt ylle med guldtrådar tillhörande mässhake nr 8. L 270 cm, b 8,5 cm. Vävd hos Libraria. Skänkt 1973 av Karin och Sven Eriksson, Lilla Malmö.

Dopklänningar: – 1–2. Av rosa resp blått siden och tyll med band i samma färg samt rynkad vit spetskrage. L bak 125 cm. Skänkta 1947 av SLKF:s syförening.

Bonader: – Vävd av ylle i ljusare och mörkare grått. Applikationer och broderi i guld, rött, grönt, grått och vitt i form av stiliserade växtmotiv, geometriska mönster, nedtill fisk med kors, upptill duva. Foder av grått linne. H 147 cm, b 252 cm. Gjord av Märta Afzelius 1959. Skänkt 1959 av kyrkliga syföreningen. – 2. Bildvävnad i ylle, motiv "Jäderslätten". Slättlandskap i höstfärger, smalt bergsparti i mörkgrått, himmel med ovädersmoln i blågrått (fig 118). H 189 cm, b 203 cm. Vävd 1983 av Birgitta Hagnell-Lindén. Inköpt 1983.

Mattor: – 1. Av flossa. Geometriskt mönster i beige och bruna färger. L ca 380 cm, b 205 cm. Ritad 1935 av arkitekt Ove Leijonhufvud. Gjord hos "Konstflit" i Göteborg. Skänkt 1935 av Jäders kyrkliga syförening. Altarmatta 1935–1959. Ej i bruk. – 2. I nöthår, Smålands Taberg, randig i grått och gult. L 335 cm, b 200 cm. Skänkt 1959 av SLKF:s kyrkliga syförening. I koret 1959–1966, nu i sakristian. – 3. I nöthår med schatterring i grått, brunt, rosa, grönt, gult och blått. L 380 cm, b 210 cm. Komponerad av Anna-Lisa Odelqvist-Kruse. Vävd hos Libraria. Skänkt 1966 av Jäders kyrkliga syförening. I koret.

Duk av kläde, nu indigoblått, urspr grönt. Trasiga och lagade partier med insättning av en smal remsa. Mått: 1 203 cm, b 137 cm. På vapenhusvinden. 1657 inköptes ett bordkläde till sakristian för 14 dkmt (räk). I inventariet samma år uppges det vara "nytt af gröönt kläde", 3½ alnar långt (inv 1657). Duken hade sin plats på bordet i sakristian till omkr 1860. Den sades 1863 (inv) vara i två delar och obrukbar och hade ersatts av ett äldre antependium (nr 3).

Sorgbeklädnad till grevbänk av svart kläde, hopsydd av två delar. Formklippt kant med rundade uddar.

Mått: 1 720 cm, b 54 cm. Skänkt till Gabriel Turesson Oxenstiernas begravning 1707 tillsammans med ett altarkläde och predikstolsklädnad, allt av svart kläde (se Försvunna textilier). Kläderna till bänkarna, urspr 2 st, var avsedda för grevens och grevinnans bänkar, tillkomna under Axel Oxenstiernas tid och placerade vid östmuren på ömse sidor om altaret. När ny bänkinredning tillkom 1788 syddes bänklädena ihop för att passa en längre grevbänk.

Prästkappor: – 4 st äldre, av tunt svart tyg. På vapenhusvinden. Kapporna anskaffade åren 1754–1919 enligt de arkivaliska upplysningarna: – 1. Av kamlott. 1754 inköptes en kappa för 100 dkmt (räk). 1792 betecknas den som "gammal" (inv). 1805 är den "utsliten, söndrig och oduglig" (inv). 1850 och 1863 upptogs den som "gammal" (inv). På vapenhusvinden fr omkr 1880. – 2. Av kamlott. Betecknas i inv 1863, vid sidan av ovan nämnda, som "något yngre". På vapenhusvinden fr omkr 1880 då den uppges vara "gammal" (inv). – 3. Betecknas i inv 1863 som "ny". – 4. Inköpt 1919 från Kyrklig konst (inv 1878–1935).

Försvunna textilier

I 1583 års inventarium upptas följande textilier:

Messehakar – enn aff gylennstyck och 5 andre gamla förnötte

Korkappa – enn aff bruntz förblommeratz Damask, med enn förgyltz kors och 3 små brocher uthi

Messe Serkar – 3 halff sletne

Althare Klede som plegar brukas på högtidsdagar, ett – och ett som istelezh brukas

Althare lijst – gamla – 2

Manipulos – 3 gamla

Stolor – 2 halff sletne

Cingula – ett

Huffudh line – en

Röchlin affnött – ett

Brudepell aff sijlke – ett

Liikpell – eth Sametez

Hand klede – ett

Hyende – gamal – 3 st

Corporale – 2 st

. – ett

Örngott gamal – 4 st

Av dessa finns ett antependium och ett altarbrun (altarlister) bevarade, behandlas ovan. De textilier som återfinns i senare inventarieförteckningar behandlas närmare nedan under resp föremålsgrupp.

Antependier: – 1. Av gul "dammask", med

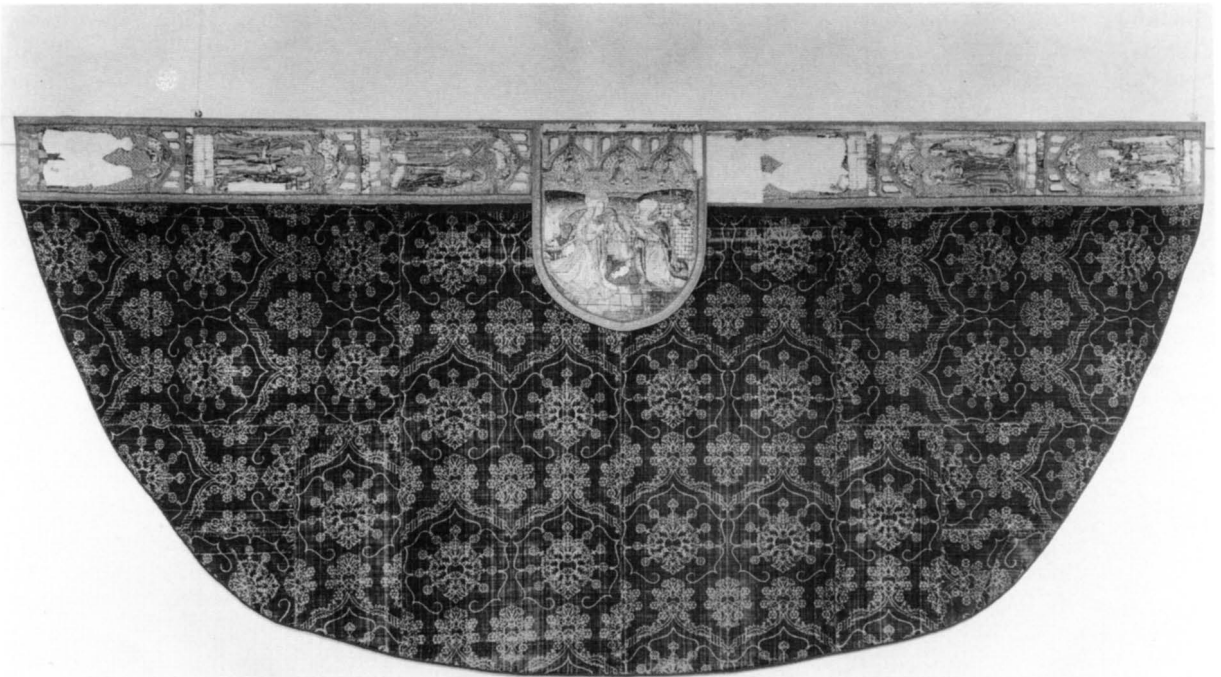

Fig 148. Korkåpa, av violett sammet, 1400-talet. Foto ATA.

Cope of violet velvet, 15th century.

”Kiörlengens vapen”. 1695 uppgavs det hänga omkring funten (inv). Troligen gåva från Erik Körning.²⁶³ 1500-talet? Kan vara det antependium som enl 1583 års inventarium användes på andra dagar än högtidsdagar. Sålt 1696 (inv 1695). – 2. Av vitt, randigt silke med röd kappa och fem silverbokstäver: EK och CAD (= Erik Körning och Cecilia AndersDotter), upptaget i 1657 års inventarium. 1500-talet. 1695 användes det som päll, bokstäverna låg i kyrkkistan (inv). Sålt 1696? – 3. Av blå dräll. 1657 användes det till kakaltaret och noterades vara utslitet (inv).

Bokdynor: – 1–3. I 1583 års inventarium upptas 3 st gamla hyende. De nämns sista gången 1695 (inv). – 4. Av röd, mönstrad sidendamast med kantband av silver, på översidan ”1677”. L 50 cm, b 28 cm. Betecknas 1863 som oduglig (inv 1695–). – 5. Av grön sammet, med kantspets av silver. L 45 cm, b 32 cm. Skänkt 1689 av grevinnan Hedvig Ebba De la Gardie. Sönder 1863 (inv 1695–).

Kalkkläden: – 1–2. I 1657 års inventarium finns en

röd och en grön kalkduk, båda med ”guld och silver” stickat. 1695 betecknas de som ”gamla”. Den ena brukades då omkring pungen och den andra till sockenbudstyget (inv 1695).

Korkåpor: – 1. Av brunviolett, ursprungligen violett granatäpplesammet (fig 148–149). Bräm och clipeus med senmedeltida figurbroderi. På clipeus framställning av Maria och Josef, den senare med brinnande ljus i handen, knäböjande inför Jesusbarnet, som är placerat inom strålkran. Bakom ses en ängel, en flöjtblåsande herde samt djur vid en krubba, allt mot en bakgrund av gröna kullar med blommor. Förgrund av rutigt golv. Över gruppen guldarkader med blått yttertak och blå, stjärnbeströdda valv. Brämet på var sida om clipeus uppdelat i tre bildfält, vart och ett med två helgon under arkader av samma utseende som på clipeus; Petrus med nyckel och troligen Jeremia med rulle, Maria Magdalena med smörjelsekar och möjligen Dorotea med palmkvist och blomsterstängel, tredje paret saknas. På andra sidan clipeus två biskopar: sannolikt Ambrosius samt

Augustinus med brinnande hjärta. Därefter Katarina av Alexandria med hjul och svärd samt Barbara med torn. Sista paret saknas. Färger: guld, olika blå och röda nyanser, gult, orange, grönt och nu brunrosa. Broderiet utfört i guld och silke i läggsöm, resp schattérsöm och atlassöm. På clipeus baksida som underlag för broderiet pappersfragment med tryckt text samt en bild, troligen från inkunabel med ev boktryckarmärke, texten på franska. I brämet nedkant litet fragment med handskrift. Broderiet nederländskt, senmedeltiden. Granatäpplesammeten italiensk, senmedeltiden. Vådbredd 56

cm (exkl stadkant). Rapporthöjd 36,5 cm, rapportbredd 28 cm. Mått: Kåpan, l 298 cm, mittlinjen h 139 cm. Brämet, b 21 cm, varje bildscen 43 cm hög. Clipeus, största b 44 cm, mittlinjen h 52 cm.²⁶⁴ – I 1583 års inventarium beskrivs korkåpan vara av "bruntz förblommeratz Damask, med enn förgyltz kors och 3 små brocher uthi". En silverknapp, troligen tillhörande kåpan, hade förlorats genom Gustaf Vasas konfiskation 1645, se Konfiskerat silver. 1657 sägs kåpan vara av "fyolbrunt Sammet med een förgylt dubbel Sölvkedia och thärut 3 tunna förgylta sölvspänger" (inv). 1752

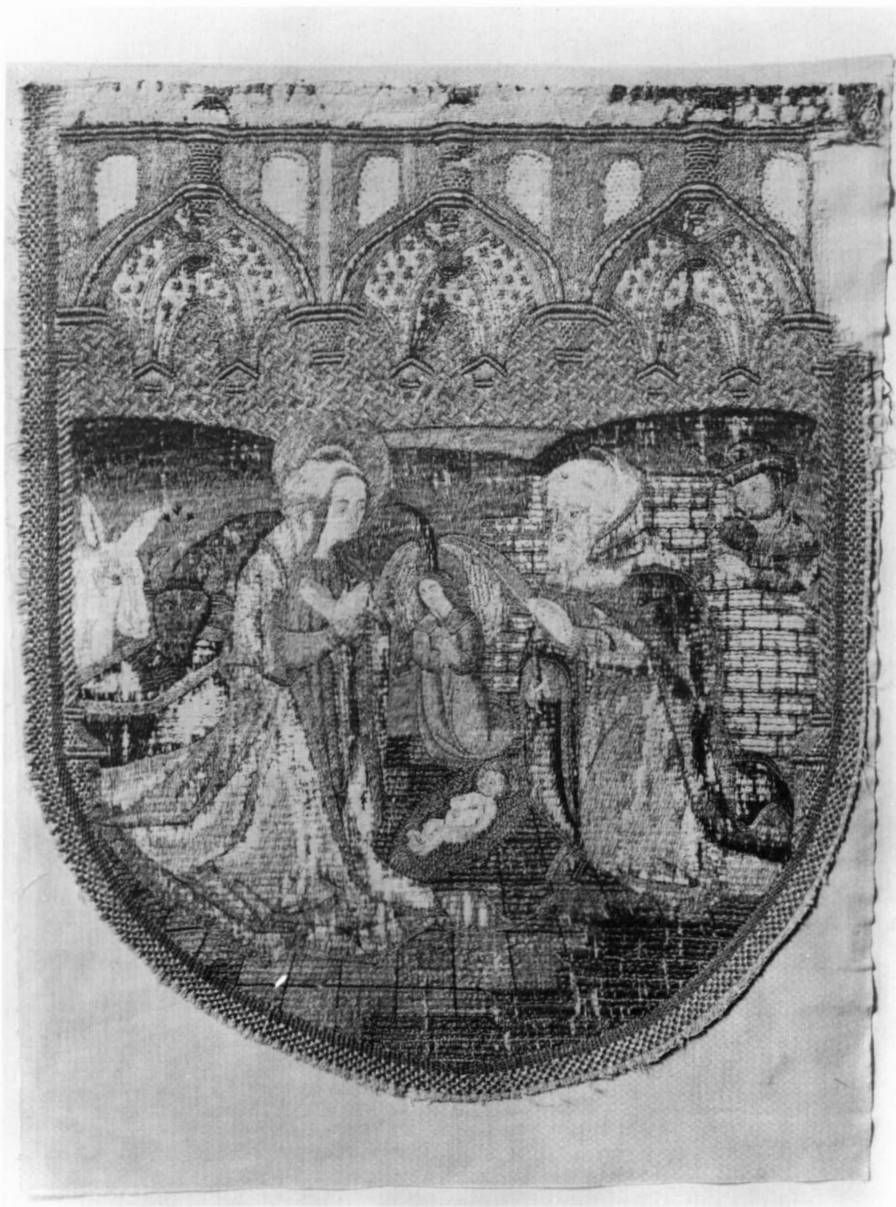

Fig 149. Clipeus, detalj av fig 148. Foto ATA.

The Clipeus, detail of Fig. 148.

betalades 15 dkmt för "Biskopz Corkåpan" (råk). Troligen rörde det sig om någon reparation. 1792 uppges fodret vara "förrött" (inv). 1805 nämns att kåpan ska användas till altartäcke (inv). Denna användning bekräftades 1850 och 1863 (inv). 1878 talas endast om lämningarna av guldbroderier till en korkåpa. Från omkr 1880 förvarades kåpan på vapenhusvinden. Kåpan var delvis illa skadad innan den konserverades 1968 (Pietas nr 4870/68). Sammeten uppsattes på stödtyg. Bräm och clipeus fästes åter vid kåpan och nytt foder gjordes av blå linnelärf. Stulen vid inbrott i september 1980.²⁶⁵ – 2. Av svart sammet med guldbesättning, på baksidan en stor, förgylld silverknapp, nedtill frans av guld och silke. Skänkt 1659 av grevinnan Margareta Brahe²⁶⁶ (inv 1695). Kåpan såldes på auktion 1763 till Löfqvist för 10:8 dkmt. Knappen, som vägde 2% lod, såldes till com. Agelin för 24:19½ dkmt (inv, aukt prot).

Mässhakar: – I 1583 års inventarium upptas sex mässhakar, en av "gylennstyck" och "5 andre gamla förrötte". En eller flera av dessa kan vara identiska med nedanstående. – 1. "Mässhake med tryckt Sammet på Silfwerduuk rödguul" (inv 1657, 1695). – 2. "mässhake af Fyolbrunt Sammet tryckt på Silfrduuk med 6 förgylte Bookstäfwer, IHS under CB CA" (inv 1657, 1695). Söld 1763 till Löfqvist för 3:9 dkmt (inv, aukt prot). – 3. "Gammall blåå Mässhake" (inv 1657, 1695).

Mässkjortor: – 1–3. I 1583 års inventarium upptas tre halvslitna mässärkar. 1657 fanns två stycken, båda med fyra sammetslappar. Den ena, som var försliten, gavs till klockarens hustru Märta (inv). 1695 upptas två lappade särkar, den ena med förslitna lappar (inv). 1792 såldes en gammal obrukbar (inv). Den tredje omnämns som obrukbar 1863 (inv). – 4. Av hollandslärf med "Knyttning" omkring halsen och vid handlederna (inv 1695). Senare införes tillägget: "Knyttningen om halsen och fram i bröstet bortstulen af klockarens otrogna och förrymda hustru." (inv 1695). Skänkt 1689 av Hedvig Ebba De la Gardie. Uppges vara obrukbar 1863 (inv). – 5. Inköpt omkr 1800 (inv 1805). Obrukbar 1863 (inv). – 6–7. Av kambrick, 2 st, nya 1850 (inv). Avskrivna 1924 (inv 1878–1935). – 8. Inköpt 1917 (inv 1878–1935).

Mässkärp av gult och vitt silke. Skänkt 1689 av Maria Dorea²⁶⁷ (inv 1695). Obrukbart 1863 (inv).

Handkläden: – 1. Upptaget i 1583 års inventarium. Utslitet 1657, borta före 1664 (inv 1657). – 2. Av lärf, med stickade ränder av guld och silke, tre alnar långt. Skänkt 1657–1674 av Rebecca Larsdotter i Norrby (inv 1657, tillök). Nämns sista gången 1878 (inv). – 3. Av dräll (inv 1792). Nämns sista gången 1878 (inv).

Fotbeklädnad: – I 1657 års inventarium upptas "1 Gammalt rött Footeklädhe" (inv).

Brudpäll: I 1583 års inventarium upptas en "Brudepell aff silke". 1657 benämns den "Gåålblekt dammask Bruupäll" (inv), 1763 såldes en "bruu päll med sammetsstoffering" till Normans änka Brita för 3:14 dkmt (inv, aukt prot). Det torde vara den tidigare omnämnda. Pällen var tydligen ur bruk under senare delen av 1600-talet. – 1695 användes som brudpäll ett antependium av vitt, randigt silke (se försvunna antependier, nr 2). Sedan det troligen sålts 1696 fick ett antependium av violbrun sammet tjäna som brudpäll och försågs med silverfransar (se Antependier, nr 1).

Likpäll: I 1583 års inventarium upptas en "Liikpell aff dammask". Den beskrivs 1657 och 1695 som "1 Gammalt Päll med Sammetz Litzer och 84 små trinna Sölfspänger". 1677 gjordes tillägget: "Sölfspänger äre tillstädes" (inv 1657). 1695 sägs att den "brukas ibland på lik" (inv). Troligen såld 1696.

Bårkläden: – 1. I 1657 års inventarium upptas ett bårkläde med silkesfransar runt om, fodrat med "sijden Türkznäll" (turkiskt siden), åtta alnar långt och sex alnar brett. Skänkt till kyrkan efter rikskanslern Axel Oxenstiernas död 1654. Troligen gjort till Anna Bååts begravning 1649.²⁶⁸ I slutet av 1600-talet kortades klädet en aln och det slitna fodret ersattes med svart lärf (inv 1695). 1792 var det gammalt och obrukbart (inv). – Bårklädet förvarades i en järnbeslagen låda (inv 1657–1695). Det såldes 1763 till com Agelin för 4 dkmt (inv, aukt prot). – 2. Ett "Bårkläde med hwitt Tafftzkors uppå" (inv 1657). Korset förslitet och senare borttaget. 1792 betecknas bårklädet som gammalt och obrukbart (inv). – 3. Ett "gement" gammalt bårkläde, fodrat med blå "dräll" (inv 1695). Nämns sista gången 1850 (inv). – 4. Ett "gement" bårkläde, fodrat med svart lärf (inv 1695). Nämns sista gången 1863 (inv). – 5. Ett bårkläde med svart lärf till foder. Inköpt 1725 (inv 1695, tillägg). Nämns sista gången 1863.

Sorgbeklädnader till kyrkan: – 1. Till Carl XI:s "sörjedrächt i kyrkan" gjordes en mässhake fodrad med fransk lärf och med fransar omkring, ett altarkläde samt beklädnad på predikstolen med fransar upptill och nedtill. Dessa gjordes av två sorgfanor av svart siden, med det grevliga herrskapets samtycke (inv 1695). 1792 var mässhaken och altarklädet obrukbara och såldes (inv). Predikstolsklädet nämns sista gången 1863 (inv). – 2. Till Gabriel Turesson Oxenstiernas begravning 1707 skänktes ett altarkläde, en predikstolsklädnad och två kläden till grevbänkarna, allt av svart kläde (inv, tillök 1703–1708). Altarklädet såldes 1763 till fänrik

Kruskopf för 2 dkmt (inv, aukt prot). Kläderna till predikstolen nämns sista gången 1863 (inv). Kläderna till grevbänkarna finns bevarade och har behandlats tidigare.

Beklädnad till brudbänkarna: – 1. Ett ”Gammalt Bruustolzklädhe med kors uppå (förärtes klockaren)” (inv 1657). – 2. Randigt bordkläde, om 3½ alnar. Skänkt 1657–1674 (inv, tillökn). Nämns även 1695 (inv). – 3. Sängförlåt av grön rask, om 2½ alnar lång och 3 alnar 1 kvarter bred, samt sängkappa av svart sammet med stickat arbete, 5 alnar lång. Skänkt 1657–1674 (inv, tillökn). 1695 uppges de ”brukas till brudstolar” (inv). – 4. Flamskvävnad, se närmare nedan. På brudbänken efter 1695 (inv, tillägg), troligen efter 1720, då den tidigare låg på kakaltaret och detta miste sin funktion då.

Altardukar: – 1. Av dräll, gammal. Borta före 1664 (inv 1657). – 2. En ”grann halfsliiten”, av hollandslärt om sju alnar (inv 1657). Försvunnen 1695 (inv). – 3. Av hollandslärt, två bredder om sju alnar. Skänkt 1652 av rikskanslern Axel Oxenstierna (inv 1657). Nämns sista gången 1863 (inv). – 4. Bordduk med ”stoor Knyttning”, om 14¾ alnar. Skänkt av rikskanslern Axel Oxenstierna. 1695 var en del av duken, 3½ kvarter, bortstulet (inv). Troligen såld på 1790-talet (inv 1792). – 5. Bordduk, gammal, om 14 alnar (inv 1657). Troligen såld på 1790-talet (inv 1792). – 6. Av hollandslärt, om 6 ¾ alnar, med knytning omkring. Skänkt 1689 av grevinnan Hedvig Ebba De la Gardie (inv 1695). Nämns sista gången 1863 (inv). – 7. Bordduk av hollandslärt, om 13½ alnar, med knytning omkring. Skänkt 1689 av grevinnan Hedvig Ebba De la Gardie (inv 1695). Nämns sista gången 1863 (inv). – 8. Av bomullslärt, ”i tre avdelningar”. Skänkt av jungfru Hedberg på Norrholm (inv 1850–1878). – 9. Av vit kambrik, med broderade spetsar. ”Obruklig” 1908 (inv 1878, tillägg).

Flamskvävnad, typ ”Billedteppe” (fig 92). I mitten bildframställning med två kvinnor och en man samt ordet ”LOT”, vilket talar för att scenen föreställer Lot och hans två döttrar på flykt från Sodom. Mansfiguren i fotsid rock och toppig huvudbonad, kvinnorna i klänningar av renässanskaraktär. Vegetativ dekoration på svart botten. Två hjärtan med initialerna ”IBS” (= Ils-BodinuS) och ”BPD” (= Brita PersDotter). Bred bård med stiliserad växtdekoration, avskuren upptill, h 202 cm, b 166 cm. Bonaden kan ha tillhört prosten Mattias Ilsbodinus och hans första hustru Brita Persdotter Duus.²⁶⁹ Den kan ha tillkommit i samband med deras bröllop under 1600-talets första fjärdedel. Skänkt till kyrkan 1657–1674 (inv, tillökn). Den placerades först

på kakaltaret, senare, efter 1695, fick den sin plats på brudbänken. 1792 låg den på bänken i sakristian (inv). Uppsatt vid dopplatsen 1934–1959, senare under läktaren ovan brudbänken. Renoverad hos Libraria 1970. Stulen vid inbrott i september 1980.²⁷⁰

Kollektredskap

Håvar: – 1. I 1657 års inventarium upptas ”1 Körkepung”. 1695 uppges den vara av svart sammet (inv). Såld 1696 (räk). – 2. Av vinröd silkesammet, med guld- och silverdekor. Håven består av fyra kilformiga delar, över sömmarna mönstrade silverband, knypplad kantspets av silvertråd och guldllan. Platta av drivet silver med två krönte adelsvapen samt initialerna ”PW” och ”MW” (= Paul Wudd och Margareta Winblad) samt årtalet ”1672”. Tofs av gul silketråd och silversnoddar. Pung av sämskskinn. Försilvråd holk och svarvat ekskaft. Diam 14 cm, djup 20 cm. Skänkt 1673 av Paul Wudd i Strand och hans hustru Margareta Winblad²⁷¹ (inv, tillökn 1657–1674). Pungen var då klädd med ”gyldenduk” och på skaftet satt en silverklocka. 1695 var pungen omklädd med röd sammet (inv). 1792 uppges den vara ”söndrig” (inv), men lagades. Klockan satt kvar senast 1830 (inv). En numera lös klocka, förvaras i sakristian, torde härröra från denna håv. Konserverad 1966 (Pietas nr 4770/66). – 3. Av metallspets på gult siden (fig 150). Macramé-liknande arbete i guld och silver. Motivet utgörs av ett rutmönster uppkommet genom flätverk. Sammansatt av fyra delar avslutade i flik, monterade på en pung av sämskskinn med sidenfodret synligt genom macramé-arbetet. Tofs av tvinnad guldtråd. Kort järnskaft med svartmålat furuskaft. Metallpåsen ursprungligen profan (penningpung?). Diam 12,5 cm, djup 20,5 cm. Skänkt 1696 av Hedvig Ebba De la Gardie²⁷² (inv). Reparerad på 1790-talet (inv 1792). Ursprungligen fanns en silverklocka med ingraverat vapen och årtalet ”1696” (inv 1695). Den fanns senast 1805 (inv). Håven konserverad 1966 (Pietas nr 4769/66). – 4. Av röd sammet, sydd i ett stycke (fig 151). Längs överkanten guldband från 1700-talets mitt. På framsidan två krönte vapen broderade med silke och guld. Foder med dragsko av sämskskinn. Försilvråd metallställning med platt ring och lång holk. På ringen grave-rad inskrift: ”Gifwen Åhr 1801 af Corfitz Ludwich Beck Friis Louise Thott”. Skänkt 1801 av grevparet Beck-Friis på Fiholm.²⁷³ Diam 14,5–18 cm, djup 22 cm. Konserverad 1937 (Pietas nr 1726/37). – 5. Av grön sammet, med broderier i guld och silke. Sydd av fyra kilformiga delar. På sidorna ringkors i rött och vitt inom guldrum. Guldtofs. Foder av brunt skinn. Holk av mässing

med inskriften: "TILL JÄDERS KYRKA AV JÄDERS FLICKKRETS 19 10/10 37". Svart träskافت. Diam 14 cm, djup 14 cm.

Bäcken: – 1–2. Av driven mässing, 2 st, släta. Rund, profilerad fot och nod, rund skål. H 19 cm, fot diam 14,5 cm, skål diam 22,5 cm. Gjorda 1865 av W Hedenströms söner och inköpta för 17 rdr (räk).

Epitafier

På södra och norra väggarna i koret finns fyra stora epitafier uppsatta. De företer en enhetlig prägel och stora inbördes likheter. De är också utförda i ett sammanhang och av samme mästare. Epitafierna är arkitektoniskt uppbyggda, utförda av svart marmor med kolonner och kolonnetter i olikfärgad marmor samt med dekorativa detaljer och figurskulpturer i vit alabaster. Samtliga har inskriftstavlor i mittpartiet.

Den 20 maj 1648 slöt rikskanslern Axel Oxenstierna

kontrakt med bildhuggaren Heinrich Wilhelm om uppförandet av fyra epitafier. Dessförinnan hade denne presenterat ritningar och modell. Epitafierna skulle vara sju alnar höga och fyra alnar breda, ca 420 × 240 cm, något som även stämmer med de befintliga måtten. Arbetet skulle vara utfört inom två år och Heinrich Wilhelm fick under den tiden inte åtaga sig något annat arbete. Kostnaderna för epitafierna beräknades till 3 600 rdr.²⁷⁴

En del material hade inköpts tidigare. Flera utbetalningar gjordes första året.²⁷⁵ Epitafierna blev dock inte färdiga inom den föreskrivna tiden. I sitt testamente från 1650 uttryckte Axel Oxenstierna önskemål om att arvingarna skulle fullborda arbetet.²⁷⁶ Efter Heinrich Wilhelms död 1652 fullföljdes arbetet av hans gesäller Jürgen Meintz och Esaisas Bodt, som 1653, året före Axel Oxenstiernas död, arbetade med uppsättningen av epitafierna.

1. Över Gustaf Oxenstierna och Barbro Bielke, Axel

Fig 150. Kollektåv (nr 3), av metallspets på gult siden, 1600-talet. Foto ATA.

Collection-bag, gold and silver macramé on yellow silk, 17th century. Originally a secular money-bag.

Fig 151. Kollektåv (nr 4), av röd sammet, 1801, med spets från 1700-talet. Foto ATA.

Collection-bag of red velvet, 1801. The gold lace at the top of the bag is from the 18th century.

Fig 152. Epitafium (nr 1) över Gustaf Oxenstierna och Barbro Bielke, av Heinrich Wilhelm 1648–52. Foto GH 1987

Wall memorial in memory of Gustaf Oxenstierna and Barbro Bielke. The work (1648–52) of Heinrich Wilhelm.

Oxenstiernas föräldrar²⁷⁷ (fig 152). Mittpartiet flankeras av doriska kolonner i svart marmor. Utanför dessa fästen för 16 anvapen på vardera sidan, av vilka sammanlagt 14 finns bevarade. Vid yttersidorna stående allego-

riska gestalter, t v kvinnofigur med lejon (fig 153), t h Caritas (Kärleken) (fig 154). Inskrift i mittpartiet: OPTIMIS DILECTISSIMISQUE PARENTIBUS SU IS / ILLUSTRIS AC MAGNIFICO D:NO GUSTAVO OXENSTIERNA LIBERO /

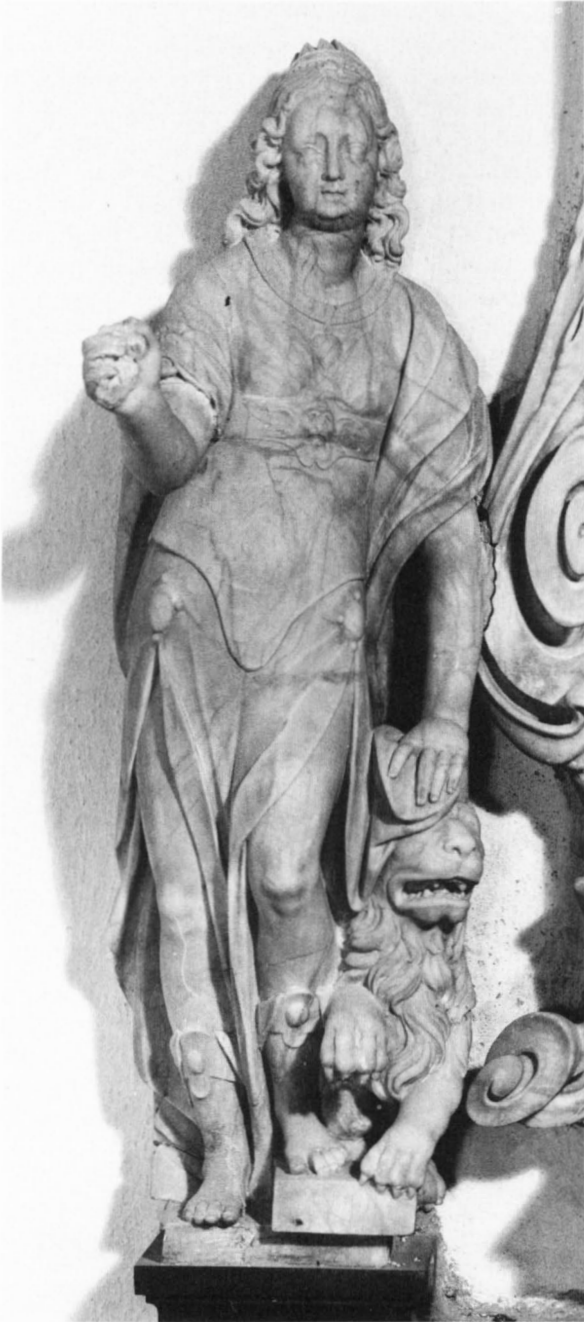

Fig 153. Allegorisk kvinnofigur med lejon, detalj av fig 152. Foto GH 1987.

Allegoric female figure with a lion, detail of Fig. 152.

Fig 154. Allegorisk kvinnofigur, Caritas (Kärleken), detalj av fig 152. Foto GH 1987.

Allegoric female figure, Caritas (Charity), detail of Fig. 152.

BARONI ET D:NO DE FIJHOLM ET RINKESTA, R. SUECIA SENATORI ET / CONSILIARIO CAMERAE, QUI PATRAE D:NO GABRIELE CHRISTERNI, F./ L. BARONE ET D:NO DE MOERBY ET STENINGE. R. SUECIAE SENATORE, / MATRE VERO D:NO, BEATA TROLLE ERICI F.R. SUECIAE SENATORIS / ANNO MDLI NATUS, AB IJSDEMQUE IN LITERIS ET BONIS MORIBUS PROBE EDU / CATUS, UBI ANNOS ATTIGERAT VIRILES PRIMO MILITIAM CONTRA MOSCHUM / IN LIVONIA, HISPANOS IN BELGIO, ET TURCAM IN HUNGARIA SECUTUS / EST. DEINDE REGIJS JOHANNIS III SERVITIJS ADOCTUS ESTHONIA GU / BERNACULA PER QUADRIENNIUM TENUIT : TANDEM IN SENATUM A / REGE ADSCITUS, CAMERAE RATIONUM ET AERARIO PRAEFECTUS EST. QUAE / DUM EX OFFICIO RITE PERAGIT, EXARDESCENTIS BELLI CIVILIS INITIO BO / NO QUIDEM SUO FATO, MAGNO AUTEM BONORUM OMNIUM CUM DOLORE / AC DESIDERIO ANNO MDXCVII DIE XVIII JANUARIJ E VIVIS PIE PLACIDEQUE EXCE / DIT / UT ET / ILLUSTRIS AC GENEROSAE D:NAE D:N BARBARA BIELKE AXELII ERICI DE / HEREDSETER EQ: ET R. SENATORIS FILIAE, ANNO MDLVI NATAE, AC PIE ELEGANTERQUE / EDUCATA, QUAE MARITO JUNCTA TRES EI FILIOS AXELIUM R:S. CANCELLARIUM CHRISTIERNUM ET GABRIELEM R.S. DROTZETUM, QUINQUE VERO FILIAS / ELSAM, MARGARETAM, BEATAM, MARTAM ET EBBAM, GENUIT AN / NOS XXVII INTEGROS IN VIDUITATE VIXIT, QUO TEMPORE DURO LICET AC DIFFICILI, / LIBERIS TAMEN DIVINA OPE RECTE PROSPECTUM VIDIT, DONEC VITAE SATUR ET / PERTAESA ANNO MDCXXIV, SPECTANTIBUS SUIS FERME OMNIBUS, ANIMAM DEO / PIE AC CONSTANTER REDDIDIT, ET HIC AD LATUS MARITI SEPULTA ADVENTUM DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI EXPECTAT. FAEMINAE" PIETATE, PRO - / BITATE, CASTIMONIA, CORPORIS MORUMQUE ELEGANTIA ET MISERICORDIA / IN EGENOS NULLI SUAE AETATE SECUNDAE. / MONUMENTUM HOECE POSUIT FILIUS / AXELIUS OXENSTIERNNA COMES MORAE / AUSTRALIS R.SVCAE CANCELLARIUS. (= Sonen Axel Oxenstierna, greve till Södermöre, Sveriges rikskansler, har uppsatt denna minnesvård över sina goda och högt älskade föräldrar: över den högvälborne och ädle herr Gustaf Oxenstierna, friherre och herre till Fiholm och Rinkesta, riks- och kammarråd vars fader var herr Gabriel Kristiernsson, friherre och herre till Mörby och Steninge, svenskt riksråd, och vars moder var fru Beata Trolle, dotter till Erik Trolle, svenskt riksråd. Gustaf Oxenstierna föddes år 1551 och blev av dem väl uppfostrad i lärda studier och goda seder. Då han uppnått manlig ålder, gjorde han först krigstjänst mot moskoviterna i Livland, spanjorerna i Nederländerna och turkarna i Ungern. Därefter, sedan han ytterligare förvärvat erfarenhet genom tjänst hos kung Johan III, styrde han Estland i 4 år. Av konungen slutligen inkallad i

rådet, sattes han att förestå räkne- och räntekammaren. Medan han plikttröget och riktigt fullgjorde detta värv, gick han, i början av det uppflammande inbördeskriget, fromt och stilla ur livet den 18 januari 1597, förvisso genom en för honom lycklig död men till alla välsinnades djupa sorg och saknad.

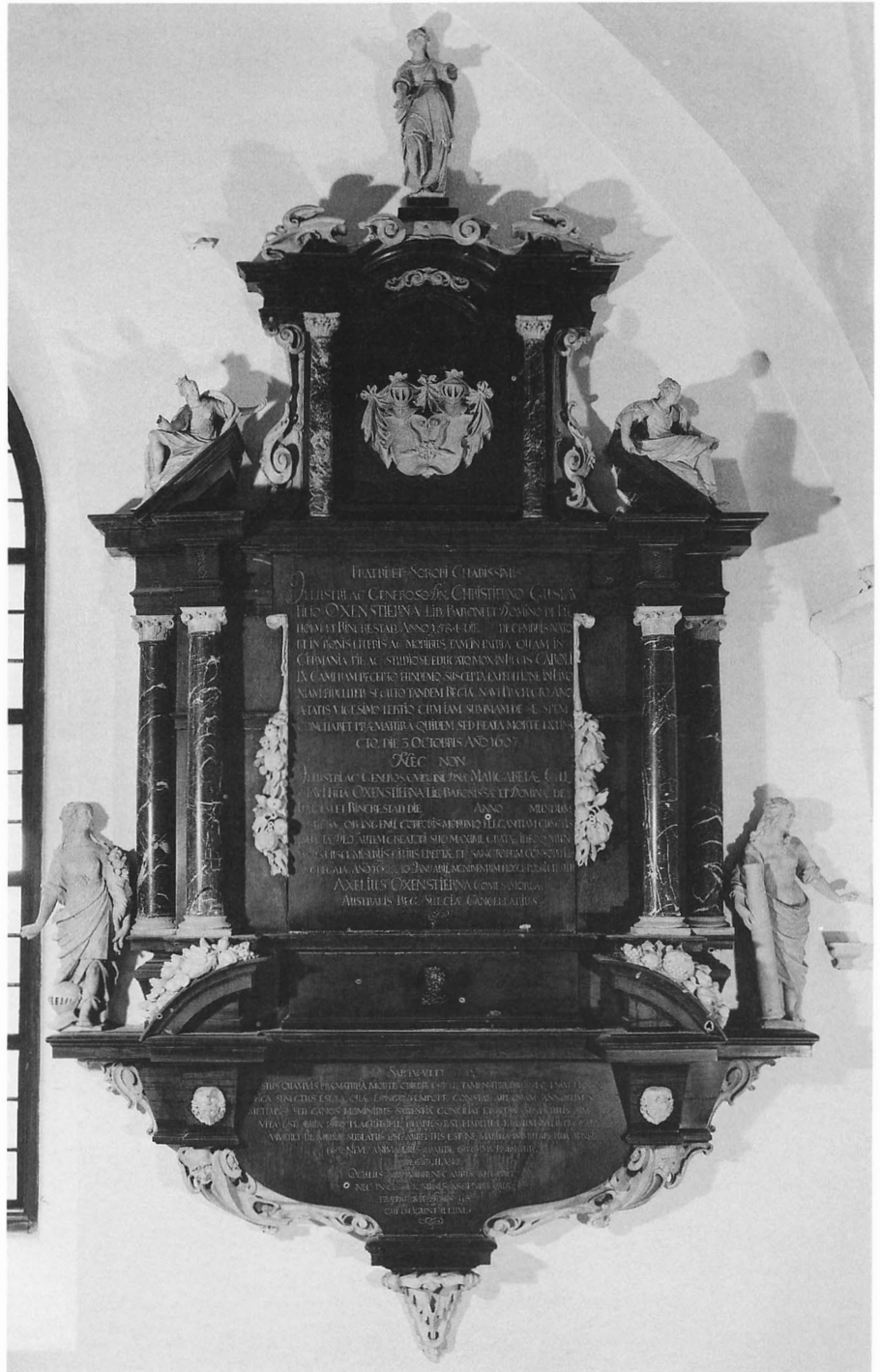
(Tavlan bevarar även minnet av) den högvälborna och ädla frun fru Barbro Bielke, dotter till Axel Eriks-son av Häredsäter, riddare och riksråd. Hon var född år 1556 och fick en kärleksfull och hövisk uppfostran. När hon förenats med sin make, födde hon honom tre söner, Axel, rikskanslern, Kristiern och Gabriel, riksdrots, samt fem döttrar, Elsa, Margareta, Beata, Marta och Ebba. Tjugosju hela år framlevde hon såsom änka. Om ock denna tid var hård och svår, upplevde hon dock därunder, att det med Guds hjälp väl sörjts för barnen, till dess hon mätt och trött på livet år 1624 i nästan alla de sinas närvaro fromt och förtröstansfullt överlämnade sin själ till Gud och nu, begravnen vid sidan av sin man, väntar Jesu Kristi vår Frälsares ankomst. Hon var en kvinna, som i fråga om fromhet, redlighet, ärbarmhet, sedernas förfining och barmhärtighet mot nödlidande icke stod tillbaka för någon i sin tid.)^{277b}

Överparti med Oxenstiernas och Bielkes adelsvapen, flankerat av korintiska kolonetter i svart marmor, vid sidorna liggande kvinnogestalter. Krön med bruten segmentgavel och stående kvinnofigur. Nederparti med inskriften: JOB C XIX.v.25. / SCIOCUOD REDEMPTOR MEUS VIVIT, ET IN NOVISSIMO DIE DE TERRA SURRECTURUS SUM / ET RURSUS CIREUM DABOR PELLE MEA ET IN CAERNE MEA VIDEBO DEUM, QUEM VISURUS SUM EGO IPSE ET XULI MEI CONSPECTURI SUNT, ET NON ALIUS. (=Job 19:25–27. Jag vet att min förlossare lever, och att han till slut skall stå fram över stoffet. Och sedan denna min sargade hud är borta, skall jag fri ifrån mitt kött få skåda Gud. Ja, honom skall jag få skåda, mig till hjälp, och för mina ögon skall jag se honom, ej såsom en främling.) samt SAP:III.v.1. / JUSTURUM ANIMAIN MANU DEI SUNT, NEC ATTINGET ILLOS CRUCIATUS INSIPI/ENTIUM JUDICO MORI VIDENTUR CALAMITOSUS EXISTIMATU-REXITUS CORUM / ET DISCESSUS A NOBIS EXITALIS CUM ILLIFRUANTUR FELICITATE. (= Salomos vishet 3:1–3. De rättfärdigas själar är i Guds hand, och ingen plåga skall nå dem. I dåraktiga människors ögon är de döda; deras bortgång kallas olycka och deras hädanfärd förintelse, men de är i frid.)

2. Över Christern och Margareta Oxenstierna,²⁷⁸ sykon till Axel Oxenstierna (fig 155). Mittparti flankerat av dubbla korintiska kolonner i vitådrig, svart marmor. Vid yttersidorna allegoriska kvinnogestalter, t v Justitia (Rättvisan), t h Spes (Mildheten). Inskrift i mittpartiet:

Fig 155. Epitafium (nr 2) över Christern och Margareta Oxenstierna, av Henrich Wilhelm 1648–52. Foto GH 1987

Wall memorial in memory of Christern and Margareta Oxenstierna. The work (1648–52) of Henrich Wilhelm.

FRATRI ET SORORI CHARISSIMIS / ILLUSTRIS AC GENEROSIS
D: NO CHRISTERNO GUSTAVI / FILIO OXENSTIERNÆ LIB:
BARONI ET DOMINO DE FIJHOLM ET / RINKESTAD ANNO
MDLXXXIV DIE DECEMBRIS NATO ET IN BONIS LITERIS /

AC MORIBUS TAM IN PATRIA QUAM IN GERMANIA PIE AC
STUDIOSE / EDUCATO, MOX IN REGIS CAROLI IX COME-
RAM RECEPTO EUNDEMOUE / SUSIEPTA EXPEDITIONE IN
LIVONIUM FIDELITER SECUTO TANDEM / REGIÆ NAVI

PREFECTO ANNO AETATIS VICESIMO TERTIO, CUM JAM / SUMMAN DESE SPEM CONCITARET, PRAEMATURA QUIDEM SED / BEATA MORTE EXTINCTO DIE III OCTOBRIS ANNO MDCVII. / NEC NON / ILLUSTRIS AC GENOROSAE VIRGINIS: NAE MARGARETA GUSTAVI FILIAE / OXENSTIERNAE LIB: BARONISSAE ET DOMINAE IN FIJHOLM ET RINKE-/ STAD DIE . . . ANNO . . . MUNDUM INGRESSAE, OB INGENIJ, CORPORIS, MO-/ RUMQUE, ELEGANTIAM CUNCTIS DILECTAE, DEO AUTEM CREATORI SUO MA-/ XIME GRATIAE, IDEOQUE MUNDANIS HISCE MISERIJS CITUS EREPTAE, ET SANTO-/RUM CONSORTIO AGGREGATAE ANNO 1605, 10 JANUARIJ. / MONUMENTUM HOCCE POSUIT FRATER / AXELIUS OXENSTIERNAE COMES MORAE / AUSTRALIS REG: SUECIA CANCELLARIS. (=Axel Oxenstierna, greve av Södermöre, Sveriges rikskansler, har uppsatt denna minnesvård över sin högt älskade broder och syster: över den högvälborne och ädle herr Kristiern Gustafsson Oxenstierna, friherre och herre till Fiholm och Rinkesta, född år 1584 den . . . december. Sedan han såväl i fäderneslandet som i Tyskland uppfostrats i fromhet och flit, i värdefulla studier och goda seder, blev han snart anställd vid kung Karl IX:s kammare (ränte- och räknekammaren) och medföljde denne troget på det av honom företagna krigståget till Livland. När han utnämns till befälhavare på det kungliga skeppet, blev han vid 23 års ålder, medan han nu gav om sig de största förhoppningar, hädanryckt genom en visserligen för tidig men lycklig död den 3 oktober år 1607. (Tavlan bevarar även minnet av) den högvälborna och ädla jungfrun fröken Margareta Gustafsdotter Oxenstierna, friherrinna och fröken till Fiholm och Rinkesta, född till världen den . . . år . . . och för sin ädla karaktär, sin skönhet och sedliga förfining älskad av alla. Mest behagade hon dock Gud, sin Skapare, och därför blev hon snart bortryckt från denna världens bedrövelser och förenad med de heligas samfund år 1605 den 10 januari.)

Överparti med Oxenstiernas hjärtvapen, flankerat av korintiska kolonetter och liggande kvinnogestalter. Krön med bruten gavel i broskverk och stående kvinnofigur. Nederparti omgivet av maskaroner och broskverk. Inskrift på nederpartiet: SAP: IV.v.1 ET SEQ: / JUSTUS QVAMVIS PRAEMATURA MORTE OBIERIT, OUICTE TAMEN FRUCTUS / NEQUE ENIM HONIRIFICA SENECTUS EST CA, QUE TONGO TEMPORE CON STAT / AUT QUAM ANNO-RUM NUMERO METIARIS, SED CANOSTTOMINIBUS / SAPIENTIA DONCILIAT, ET AETAS SENECTUTIS SINE LABE, VITA EST / QUIA DEO PLACUIT ILLE, CHORUS EST HABITUS, ET CUM INTER / PECCATORES VIVRET DE MEDIO SUBLATUS EST ABREPTUS EST, / NE MALITIA IMMUTARETUR SENSUS EJUS, NE VE OMNIA EJUS / FRAUDE CIRCUMVENIRETUR. (= Salomos vishet 4:1 o. följ. Den rättfärdige

skall få vila, om han också dör i förtid. Vördnadsvärd ålder beror inte av livets längd, det är inte årens antal som räknas. Det är klokheten som är en människas vita hår (här eg.: Det är de vithårigas klokhet som förenar dem med människorna.) Och ett oförvitligt liv som är hög ålder. Den rättfärdige behagade Gud, därför älskade Gud honom och hämtade honom, där han levde bland syndarna. Han rycktes bort för att inte ondskan skulle förvilla hans förstånd eller falskheten snärja hans själ, samt 1 COR. II.v.10. / OCULUS NON VIDIT, NEC AURIS AUDIVIT, NEC IN COR HOMINIS ASCEN / DIT (=HOMINIS ASCEN / DIT), QUAE PRAEPARAVIT DEUS IJS, QUI DILIGUNT ILLUM. (=1 Kor 2:9. Intet öga har sett, och intet öra har hört, och ingen människas hjärta har kunnat tänka, vad Gud har berett åt dem som älska honom.)

3. Över Axel Oxenstierna och hans hustru Anna Bååt (fig 156). Mittparti flankerat av dubbla korintiska kolonner i gråsvart marmor med kraftig ådring. Mellan dessa plats för 16 anvapen på vardera sidan, av vilka dock inga finns bevarade. Vid yttersidorna t v Vigilantia (Vaksamheten), t h Hercules (Styrkan). Inskrift i mittpartiet: D.O.M.S. / MAGNUS / SVECORUM CANCELLARIUS / COMES / AXELIUS OXENSTIERNAE / SUI TEMPORIS ORACULUM / HEIC SILET / ABJICE FAMA TUBAM, FRUSTRA TENTAVERIS ALAS / AXELII DECUS HAUD AXIS UTERQUE CAPIT. / MAGNAE GENTIS HONOS A QUINIS ORDINE SAECULIS / ARCOTAE PATRIAE QUAE DEDIT USQUE PATRES. / QUI QUATTUOR CONSUS REGUM MODERAMINE PRIMUS / SVEONIAE RERUM PRAESTITIT ARBITRIUM. // QUIQUE EVANGELICI DIRECTOR FOEDERIS ARAM / TUETONIAE PRAESSE PILEUM ET ADSERUIT. / SE MAJOR, SIPI PAR, SIBI NULLUS, ET OMNIBUS OMNIS / OXENSTIERNAIADES, NOMINE, DIVA, CLUET. / DIC SALTEM: SVASITQUEIS SI MAJORA GERANTUR / NON FUERINT HOMINIS SED PUTO GESTA DEI. / NATUS IN FÂNÖÖ A:O CHR. MDLXXXIII, XVI IUN. / OBIIT HOLMIAE MDCLIV, XXVIII AUG / DISCE HOSPES / PATRIAE CONSULERE. / MULTO, POST FUMUS HEROIS, TEMPORE / SCRIPTIT / TANTORUM, MERITORUM, ADMIRATOR: / C. VON STADE. Inskriften fortsätter på nederpartiet med följande text: MONUMENTO / PROAVI MATERNI / TITULUM / SINE QUO HACTENUS STETERAT / INSCULPI CURAVIT / AXELIS GABRIEL OXENSTIERNAE / COMITIS GABRIELIS THURONIS / FILIUS / MDCCL. (= Helgad åt Gud, den Allgode och Högste. Sveriges store kansler, greve Axel Oxenstierna, sin tids orakel, ligger här tyst.

Rykte, kasta ditt språkrör bort och fäll dina vingar!

Axels ära ej ryms mellan polernas par.

Namnet, ärvt av en ädel släkt, fem sekler igenom ära och heder beskärt landet vid nordpolens rand.

Själva fyra konungars råd, i rådslag alltid den förste.

Svea välde han gav säkert stöd och försvar.

Fig 156. Epitafium (nr 3) över Axel Oxenstierna och Anna Bååt, av Henrich Wilhelm 1648–52. Foto GH 1987

Wall memorial in memory of Axel Oxenstierna and Anna Bååt. The work (1648–52) of Heinrich Wilhelm.

Därtill som ledare han för det evangel'ska förbundet
frihetens höga symbol fäste på Tysklands altar
Stor i allt, i allt sig lik, i tävlan ock ingen
ens av oxenstiernsk stam, nådde den höge i namn.

Medgiv då, att de verk, som av honom utförda blivit,
ej av en människas makt utan med Guds hava skett.
Född på Fånö år 1583 d 16 juni död i Stockholm 1654
d 28 aug.

Fig 157 Epitafium (nr 4) över Gustav, Johan, Birgitta och Barbro Oxenstierna, av Henrich Wilhelm 1648–52. Foto GH 1987

Wall memorial in memory of Gustav, Johan, Birgitta and Barbro Oxenstierna. The work (1648–52) of Henrich Wilhelm.

Lär, främling, att se fäderneslandet till godo. En lång tid efter hjältens begravning författad av en beundrare av de utmärkta förtjänsterna, Carl von Staude. Till minne av stamfadern på mödernet har denna inskrift på minnesstenen, som hittills saknat en sådan, blivit inristad på föranstaltande av Axel Gabriel Oxenstierna, greve Gabriel Thuressons son, 1750.)

Överparti med Oxenstiernas och Bååts grevevapen flankerade av dubbla korintiska kolonnetter. Vid ytter-sidorna stående kvinnogestalter, t v med lamm i famnen, t h utan attribut. Brutet krön med stående kvinno-figur med lejon vid fötterna. Nederparti omgivet av broskverk samt i mitten ovan återgivna inskrift.

4. Över Gustaf, Johan, Birgitta och Barbro Oxenstierna, barn till Axel Oxenstierna²⁷⁹ (fig 157). Mittpartiet flankerat av dubbla korintiska kolonner i röd marmor med kraftig ljus ådring. Mellan dessa stående kvinnogestalter, t v kvinna med krus eller kalk, t h Tron med ankare. Inskrift i mittpartiet: DESIDERATISSIMIS LIBERIS MEIS / D:N GUSTAVO, JOHANNI, BRIGITTAE ET BARBARAE / OXENSTIERNAIJS, QUORUM PRIMOGENITUS GUSTAVUS NATUS EST / DIE XXIX MARTIJ ANNO MDCIX ET A PRIMA PUERITIA PIE AC PROBE INSTITU- / TUTUS POSTQUAM IN ACADEMIA UPSALAIENSI NOVEM ANNOS LAUDABILITER/COMMORATUS ESSET IBIDEMQUE EGREGIOS FECISSET IN STUDIJS PROFEC- / TUS, AVOCATUS IN BORUSSIAM, EXERCITIA ET EXPEDITIONES MILI- / TARES SECTARI CAEPIT : QUA OCCASIONE IN REGIS GUSTAVI CUBICULUM / RECEPTUS, PAUCO TEMPORE, QUO VIXIT, EUM CUNCTIS IN EXPEDITI- / ONIBUS OBSERVANDO INSERVIENDOQUE, ITA SECUTUS EST, UT MAGNO / REGI SEMPER GRATUS ET ACCEPTUS ESSET, DOMI ANNO MDCXXIX IN CA- / STRIS REGIS AD MARIENBURGUM PESTIFERA LUE CORREPTUS, DIE / XIX AUGUSTI MORTALEM HANC CONDITIONEM CUM IMMORTA- / LITATE COMMUTAVIT, JUVENIS EXCELLENTIS INGENIJ HONESTI, / FIRMIQUE ANIMI, CORPORIS VALIDI, ET MAGNAE EXPECTATIONIS, / NISI DIVINO NUMINI VISUM FUISSET FILIUM VITAE EJUS MATURE / ABRUMPERE, ET

SUBLUNARIBUS HISCE MISERIJS CLEMENTER SUB- / DUCE- RE. – ALTER FILIORUM JOHANNES NATUS DIE XVII JUNIJ ANNO MDCXI/ET VIX ACCEPTO SACRIS BAPTISMATIS LAVACRO ILLICO DENATUS EST./ FILIA BRIGITTA NATU EST DIE XXVIII NOVEMBRIS ANNO MDCXIII. DENATA/DIE XV JANUARIJ ANNO MDCXVII. BARBARA NATA EST DIE XII FEBRUARIJ / ANNO MDCXV. DENATA DIE XXI JUNIJ ANNO LDCXVII. HISCE INQUAM OMNIBUS / JAM S. S:TAM TRINITATEM LAUDANTIBUS, OSSIBUS HIC AD LATUS / MATRIS TUMULATIS MONUMENTUM HOCCE POSUIT. / AXELIUS OXENSTIERNA COMES MORAE / AUSTRALIS REGNI SUECIAE CANCELLARIUS. (= Till minne av mina djupt saknade barn: herr Gustaf, Johan, Brita och Barbro Oxenstierna, av vilka den äldste, Gustaf, var född den 29 mars 1609 och blev från sin första barndom kärleksfullt och sorgfälligt uppfostrad. Sedan han med stor berömmelse vistats vid Uppsala akademi i 9 år och där gjort utmärkta framsteg i studier, kallades han till Preussen och började ivrigt delta i krigiska övningar och fälttåg. Därför upptagen till kammarherre hos kung Gustaf följde han denne under sin korta levnad som uppvaktande tjänare i alla krigståg, så att han alltid hade den store konungens kärlek och uppskattning. Herrens år 1629 drabbades han i kungens läger vid Marienburg av pesten och utbytte den 19 augusti denna vår dödliga lott mot en odödlig. Han var en yngling med utmärkt begåvning, ädelt och ståndaktigt sinnelag och stark kropp och skulle ha uppfyllt stora förhoppningar, om det icke hade behagat Gud att i sin försyn i förtid avskära hans livstråd och att i sin mildhet borttaga honom från bedrövelsena här under månen. Johan, den andre av sönerna, född den 17 juni år 1611, avled strax efter mottagande av det heliga dopet. Dottern Brita var född den 28 november 1613 och gick bort den 15 januari 1617. Barbro föddes den 12 februari 1615 och dog den 21 juni 1617. Över alla dessa, som nu lovar den Heliga Treenigheten, har sålunda Axel Oxenstierna, greve till Södermöre, Sveriges rikets kansler, uppsatt denna minnesvård, se-

Fig 158. Understycke, detalj av fig 157. Foto GH 1987.

Alabaster detail at the bottom of the wall memorial shown in Fig. 157.

dan benen gravlagts vid moderns sida.)

Överparti med Oxenstiernas hjärtvapen, flankerat av korintiska kolonnetter och liggade kvinnogestalter samt bevingade änglahuvuden. Krön med broskverk och stående kvinnofigur med hund. Nederparti med inskriften: HEBR: XIII. V.14./NON HABEMUS HIC MANETEM CIVITATEM, SED FUTURUM INGVIVIMAS./ (= Hebr. 13:14. Vi hava här ingen varaktig stad, utan söka efter den tillkommande staden.) samt APOCAL: XIV. V. 13./BEATI MORTUI QUI IN DOMINO MORIUNTUR A MODO: ETIAM DICIT SPIRITUS, UT REQUIESCANT A LABORIBUS SUI, SED OPERA ILLORUM / SEQVUNTUR ILLOS./ (= Uppenb. 14:13. Och jag hörde en röst från himmelen säga: ”Skriv: Sali-

Fig 159. Epitafium (nr 5) över prosten Mattias Ilsbodinus, trol av Jost Henne 1642. Foto GH 1987.

Sandstone memorial wall tablet from 1642 in memory of Mattias Ilsbodinus, a vicar of the parish. Probably the work of Jost Henne.

ga äro de döda som dö i Herren härefter. Ja, säger Anden, de skola få vila sig från sitt arbete, ty deras gärningar följa dem.”) samt EULEST: XII. v.7./ REVERTETUR PULVIS IN TARRAM SUARN UNDE ERAT, ET SPIRITUS / REDIBIT AD DEUM QUI DEDIT ILLUM./ (= Jfr Predikaren 12:7. Stoftet skall vända åter till jorden, varifrån det har kommit, och anden skall vända åter till Gud, som har givit den.) Nedtill avslutning med bevingat änglahuvud omgivet av maskaroner och broskverk (fig 158).

5. Över prosten Mattias Ilsbodinus (1579–1642).²⁸⁰ Av sandsten, inmurat i södra långhusmuren, nära koret (fig 159). I mitten minnestala, flankerad av bevingade änglahuvuden, timglas och dödsskalle, inom kartusch av broskverk med droppformig avslutning. Rester av röd färg på änglahuvudena och timglaset. Inskrift på tavlan: MATTHIAS GEORGIILSBODINUS / PATRIA HELSINGUS VIRTUTE IN / GENIO DOKTRINAISINGIS OFFICIO CLA / RUS. FAMILIA FORTUNATUS / CATHEDRALI SCHOLAE STRENG- / NENSI REKTOR ANNOS IV ECCLESIIJS V. SE- / LÖENSIUM CITERIOR X IEDERENSI ET BAR / VAENSI XIX PASTORATO PER DECENSIN / PRAEPOSIT GENERALIS VIGILANTER FELICI / TERQUE PRAEFUIT IN SINGULIS UT VOCE FA- / FACUND ACTIONE GRAIS SIC VITA INCORRU- / PT UT- RAQUEUTROBIQUE BONIS SEMPER PER PRO- / BATSINGULAR CUM SUSSEDOCVIT / PROSPERE CUM CONIUGE BRIGIT- / TA PIE QAE DESESSIT II NON. FEB. A.D. / MDCXXXVIII AETATIS A. XLIV ANNOS / XXVIII IXIT EX EAQUE LIBEROS USCE / PIT QUORUM VI AD CAELESTIA PRAEMIS- / SIS V. INTERRIS RELIQUIT V. NON. MART. / A. AET LXIII CHRIV. MDCXLI PLACIDE OB / DORMIENS / MATTIAS PIETATE FIDEM PROBITATEQUE, VITAM / ILLUSTRM CHRISTO TERRIGENISQUE DEDIT: / ERGO ANIM, BADIAT PARADISI IN LUCE BEATUS / ATQUE VENIT TERRIS, NOMEN IN ORA VIRUM / PARENTIB OPT. LIBERI MAESTISS. POSUERE. (= Mattias Georgii Ilsbodinus, till börden hälsinge, utmärkt för dygd, begåvning och lärdom, känd för sin plikttrohet och lycklig i sin familj, var rektor vid katedralskolan i Strängnäs i 4 år, förestod som kyrkoherde Överselö församling i 10 år och Jäders och Barvas i 19 och tog som domprost del i stiftets angelägenheter, i alla dessa olika tjänster nitiskt och lyckosamt. Liksom han var värtalig och handlingskraftig, så var han i livet oförvitlig i både med- och motgång, var i bägge fallen högt värderad av de välsinnade och förkunnade ordet med utomordentlig framgång. Han levde lyckligt i 28 år med sin maka Brita, som fromt gick bort den 4 februari Herrens år 1638 i en ålder av 44 år, och fick med henne (elva) barn, av vilka han, sedan sex sänts i förväg till himlen, lämnade fem kvar på jorden, när han stilla avled den 3 mars Kristi år 1641 i en ålder av 63 år. Mattias ingav förtroende genom sin fromhet, och han skänkte

sitt liv, prisat för redlighet, till Kristus och människorna. Sjålen strålar salig i Paradisets ljus, och på jorden är hans namn på människors läppar. Åt högt älskade föräldrar har djupt sörjande barn uppsatt denna minnesvård.) H 160 cm, b 90 cm.

Uppsättandet av epitafiet bekostades av prostens mågar.²⁸¹ Mästare till det kan vara Jost Henne, som 1642 arbetade med sandstensutsmyckningen till östra gaveln.²⁸²

Gravstenar

1. Av vit marmor med dekor i hög relief (fig 160). I centrum bildframställning av stående par, flankerade av joniska pilastrar med små figurer, omgivna av anvapen och inskriftstavla inom rullverkskartusch. Mansfigur i rustning och pipkrage, med värja vid vänstra höften. Vid fötterna harnesk och handskar. Kvinnofigur i fotsid klänning med långt dok och lång, hängande kedja. Nedtill inskriftstavla med följande inskrift i vänstra delen av fältet: HÅR LIGGER BEGRAVEN THEN / AEDLE OCH WELBORNE HERRE HER GUSTAF GABRIELSSON TIL FİHOLM SWERIGES / RIKES CAMERÅD HVILKEN I HERRANO AFSO / MNADE THEN 18 JANUARI ANNO 1597. Högra delen av skriffältet är tomt. Ovanför figurerna adelsvapen för Oxenstierna och Trolle samt Bielke och Posse på ömse sidor om bevingat änglahuvud. På vänstra pilastern tre mansfigurer i kort slängkappa och pipkrage samt initialerna för parets söner: AGSO (=Axel GustafsSon Oxenstierna), CGSO (=Christern GustafsSon Oxenstierna), GGSO (=Gabriel GustafsSon Oxenstierna). Ovanför figurerna inskriften: CHRISTUS ÄR MIT LIJF OCH DÖDE / ÄR MIN WINNING. Vid ytterkanten åtta vapensköldar för följande ätter, uppifrån: Oxenstierna, Trolle, Sture, Gyllenstierna, Skål, Gedda, Ulf samt Liljesparre. På högra pilastern fem kvinnofigurer i fotsid dräkt och pipkrage samt initialerna för parets döttrar: EGDO (=Elsa GustafsDotter Oxenstierna), MGDO (=Margareta GustafsDotter Oxenstierna), BGDO (=Beata GustafsDotter Oxenstierna), MGDO (=Märta GustafsDotter Oxenstierna) och I(?)GDO (=Ebba eller Elisabeth GustafsDotter Oxenstierna). Vid kanten åtta sköldar, de två översta med vapen för Bielke och Posse, övriga sex tomma. Mått: 246 × 155 cm. Stenen är över Gustaf Gabrielsson Oxenstierna och hans hustru Barbro Bielke.²⁸³ Ursprungligen var stenen placerad inom skrank i det äldre korets nordöstra hörn, nuv långhuset, enl Jean de la Vallées uppmättningsritning från 1644 (fig 74). Nedgången till valvet var genom en trappa strax väster om stenen, täckt av en håll eller lucka. 1647 flyttades stenen till norra delen av koret, framför gre-

vinnans bänk, som framgår av Sueciabilderna (fig 76–81).²⁸⁴ 1863 placerades den i södra delen av koret, varifrån den 1934 flyttades till sin nuvarande plats ovan nedgången till Oxenstiernska gravvalvet. Vid gravöppning 1938 lagades den då spruckna stenen av konservator Gillis Olsson (ATA). – 2. Av grå kalksten med fyra lyftringar av järn. Ingen text. Starkt slit. Mått: 210 × 145 cm. 1647 fick Nils Madtzon Stenklyffwer 36 dsmt för en "Graffsten".²⁸⁵ Det måste ha varit denna sten. Fram till 1934 låg den som täckhåll ovan nedgången till Oxenstiernska gravvalvet i koret. Den flyttades då till sin nuvarande plats ovan nedgången till Braheska gravvalvet. – 3. Av röd kalksten med dekor i relief. Ram med de fyra evangelistsymbolerna i hörnen och inskriften: HÅR LIGGER BEGRAFVEN / THEN EDLE OCH WELBORNE ERICK KORNING / TIL NORBY HVILKEN I HE / RRANO AFSOMNADE THEN 30 AUGUSTI / 1599. I centrum två inskriftstavor inom rullverkskartusch. Text i den övre tavlan: SAMPT OCH THEN EDL / OCH WELBORNE F F CH / RISTINA KNUUTZDOTT / H / ILKE I HE / RRANO AFSOMNAD / THEN 14 FEBRUARI 1591. Den undre inskriftstavlan saknar text. Mellan tavlorna tre vapen, för ätterna Hand, Körning och Rålamb. Stenen tämligen välbehållen. Mått: 218 × 146 cm. I korsmitten. Stenen är över Erik Körning och hans första hustru Christina Knutsdotter Hand.²⁸⁶ – 4. Av röd kalksten med dekor i relief. I hörnen evangelistsymboler inom rundlar. I nederpartiet ytterligare två rundlar, den ena innehållande en kalk, den andra med otydlig figur. Två inskriftstavor utan text. Stenen starkt slit. Mått: 188 × 123 cm. Nedanför koret. Stenen kan vara prosten Mattias Ilsbodinus.²⁸⁷ – 5. Av röd kalksten, slät, med följande inskrift: DENNA STEN OCH UNDER / WARANDE GRAFF HÖRER / TILL DEN EDELE OCH WÄLB. / PAUL WUDD TILL STRAND OCH STORA SWINEBIJ SAMPT / HANS ARFFUINGAR ANNO / 1651 DEN 28 OKTOBER / PWAMP. Mått: 193 × 120 cm. Stenen välbevarad. Ursprungligen hade den fyra lyftringar av järn, vilka togs bort 1934. Framför sakristiedörren. Stenen täcker nedgången till familjen Wudds gravvalv.²⁸⁸ – 6. Av röd kalksten med dekor i relief. Runt kanten inskriften: SÅ VAR ÅTER TIL FRIDS MIN SJÄL TY HERREN / GIÖR TIGH GOT HAN HAFVER TAGIT MIN SIÄL UTHIR DÖDENOM / MIN ÖGON IFRÅN TÅRAR MIN FOT IFRÅN FAL / NU VIL IAGH VANDRA FÖR HERANOM I THE LEFVANDES LANDE. Vid överkanten änglahuvud, nedtill dödskaalle. I centrum medaljong med bortnött motiv, omgivet av krans. Två inskriftstavor, den övre med nästan oläslig text, den nedre utan text. Inskriften enl Fants och Österbergs uppteckningar från 1804 resp 1872.²⁸⁹ HER UNDER LIGGER BEGRAVEN S. HOS GUDH HANS JÖNSSON, FORDOM HANS GREFWELIGE EXCEL. HÄR

Fig 160. Gravsten (nr 1) över Gustaf Gabriëlsson Oxenstierna och Barbro Bielke, 1500-talets slut. Foto GH 1987.

Grave slab in memory of Gustaf Gabriëlsson Oxenstierna and Barbro Bielke, end of the 16th century. The slab covers the steps leading down to the Oxenstierna burial vault under the chancel.

AXEL OXENSTIERNAS BEFALLNINGSMAN HVILKEN I HER-
RANOM AFSOMNADE DEN 3 JANUARI 1659. GUDH FÖRLÄ-
NE HONOM MED ALLA GUDS UTVALDE EN FRÖGDEFULL
UPSTÅNDELSE, SAMPT MED TRE SINE BARN H I S B. L. D. 1659
H R. Stenen starkt sliten. Mått: 198 × 146 cm. Som
framgår av texten är stenen över Axel Oxenstiernas be-
fallningsman i Fiholm, Hans Jönsson, och dennes tre

barn. Hustrun har troligen avlidit senare och stenen ej
fullbordats med inskrift över henne. I långhuset, mitt-
gången. – 7. Av grå kalksten med dekor i relief. I hör-
nen rundlar med upptill två änglar, nedtill döds-skalle och
timglas. Runt kanten inskriften (delvis oläslig): JAGH
HA . . . / GODH KAMP LAGH . . . ER FULLBORD AF LOP-
PET . . . / SKAL PÅ THEN DAGEN THEN TREFER DIG I DOMA-

REN MIN / WER HÅLLET TROONA / ICKE MIGH ALLENAST
 VAKEN/ HÅR EFTER . . . MIGH FÖRWARAT RÄTTFÄRDIG
 AF T . . . / . . . THEM SOM ELSKA HANS UPPENBARELSE
 THIN. I centrum kalk inom lagerkrans. Runt kalken in-
 skriften: VITE FLUOR / CHRISTI CRUOR. Inskrift ovanför
 och nedanför mittrundeln: HÅRUNDER HVILA SIG / FOR-
 DOM ÅHREVÖRDIGE / HÖGLÄRDE OCH NU SALIGE HER-
 REN / M. PETRUS GRUBB KYRKOHERDE / OCH PROBST I
 JÄDER 21 ÅHR. FÖD 1612 / DÖD 1686 OCH DEN EHREBORN/
 OCH SALIGA MATRONA HANNA JÖRANS D./ WINTROSA
 FÖD 1631. DÖD 1667 SAMPT DES K. DOTTER BARN. Stenen
 starkt sliten. Mått: 196 × 124 cm. Stenen är över pros-
 ten Petrus Grubb och hans hustru Hanna Jöransdotter
 Wintrosa samt barnbarn.²⁹⁰ I mittgången, närmast kors-
 mitten. – 8. Av grå kalksten utan dekor eller inskrift.
 Stenen starkt sliten. Mått: 200 × 120 cm. Enl uppgift
 av Österberg 1872 är stenen lagd över prostarna Johan-
 nes och Mattias Jungs grav.²⁹¹ I korsgången.

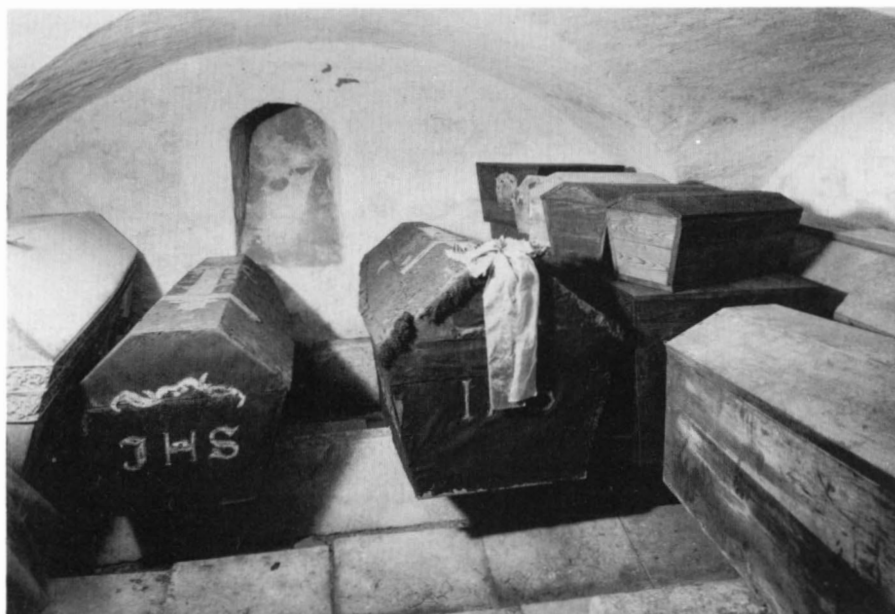
Kistor

Oxenstiernska gravvalvet ligger under koret och har sin
 nedgång därifrån. Rikskanslern Axel Oxenstierna före-
 skrev i sitt testamente 1650 hur gravvalvet skulle dispo-
 neras och kistorna placeras.²⁹² Den befintliga placering-
 en stämmer i huvudsak med dessa föreskrifter. Senare
 omplaceringar har gjorts vid en upprustning 1938 (fig
 161). Vid överflyttningen av kistorna från det äldre
 Oxenstiernska gravvalvet, i nordöstra hörnet av nuv

långhuset, gjorde Mäster Johan Snidker 1647 fem nya
 kistor.²⁹³ Ett flertal kistor har senare fått nya ytterkist-
 or, några troligen under senare delen av 1800-talet,
 ytterligare några vid översyn 1938. Endast fyra ytterkist-
 or är ursprungliga, tillhörande nr 11, 12, 13 och 15. I
 valvet finns kistor tillhörande följande personer.²⁹⁴ – 1.
 För Gustaf Gabrielsson Oxenstierna (1551–1597), far
 till Axel Oxenstierna. Sekundär ytterkista. – 2. Marga-
 reta Oxenstierna (1591–1605), syster till Axel Oxen-
 stierna. Sekundär ytterkista. – 3–4. Barnkistor, tillhö-
 rande två döttrar till Gustaf Oxenstierna och Barbro
 Bielke, den ena troligen Elisabeth, som dog ung. Se-
 kundära ytterkistor. – 5. Christern Oxenstierna (1584–
 1607), bror till Axel Oxenstierna. Sekundär ytterkista.
 Rester av den ursprungliga ytterkistan i ek samt bokstä-
 verna CGO (=Christern Gustafsson Oxenstierna) samt
 årtalet 1607 bevarade. – 6–8. Barnkistor, tillhörande
 Johan (född och död 1611), Brita (Birgitta)
 (1613–1617) samt Barbro (1615–1617), barn till Axel
 Oxenstierna och Anna Bååt. På den minsta av kistorna
 spår av rött kläde på locket. Nya ytterkistor 1938. – 9.
 Barbro Bielke (1556–1624), mor till Axel Oxenstierna.
 Ny ytterkista 1938. – 10. Gustaf Oxenstierna
 (1609–1629), son till Axel Oxenstierna. Av ek. På loc-
 ket kors av silver och rester av tyg, fäst med kopparspik.
 På huvudgaveln bokstäverna (I)HS, på fotgaveln årtalet
 1629. På ena långsidan bokstäverna HG (=Herr Gus-
 taf) och en silverplåt med Oxenstiernas vapen och HAO
 (=Herr Axel Oxenstierna), på andra långsidan HG

Fig 161. Oxenstiernska grav-
 valvet, t h Axel Oxenstiernas
 kista, t v Anna Bååts kista.
 Foto 1938, ATA.

*The Oxenstierna burial vault
 under the chancel. On the
 right Axel Oxenstierna's cof-
 fin, on the left Anna Bååts
 coffin.*

(=Herr Gustaf) och Bååts vapen samt bokstäverna FAÅD-O (=Fru Anna ÅkesDotter Båått Oxenstierna). Locket överfört till ny kista 1938, i vilken förvaras resterna av den ursprungliga kistan med innehåll. – 11. Anna Båått (1579–1649), hustru till Axel Oxenstierna. Ytterkista av ek, överdragen med svart kläde. På locket broderat krucifix på vitt siden samt bokstäverna INRI. På huvudgaveln IHS, på fotgaveln årtalet 1649. På långsidorna Bååts och Trolles vapen, omgivna av bokstäverna FAÅDBGTS/FTKFTFOT (=Fru Anna ÅkesDotter

Båått, Grevinna Till Södermöre, Friherrina Till Kimito, Fru Till Fiholm Och Tidö). – 12. Axel Oxenstierna (1583–1654), rikskansler. Ytterkista av ek, av samma typ och med likartad beklädnad och utsmyckning på locket som nr 11. På locket årtalet 1654, på huvudgaveln IHS, på fotgaveln döds-kalle. På långsidorna Oxenstiernas och Bielkes vapen i broderi, omgivna av bokstäverna AOGTSF/TKRSRC (=Axel Oxenstierna, Greve Till Södermöre, Friherre Till Kimito, Riksråd, Sveriges Rikes Cansler).²⁹⁵ Innerkista av furu. Ytterkis-

Fig 162. Braheska gravkoret. Kistorna tillhör, fr v: Bengt Bengtsson Oxenstierna, Johan Oxenstierna, Carl Gustaf Oxenstierna, Axel Oxenstierna d y och Klas Tott. Foto GH 1987.

The Brahe family memorial chapel. From left to right the coffins of: Bengt Bengtsson Oxenstierna, Johan Oxenstierna, Carl Gustaf Oxenstierna, Axel Oxenstierna the younger and Klas Tott.

tan restaurerad 1938. Denna fick ny botten, delvis ny fotgavel och ett snedstycke på ena sidan, allt av ek. Det svarta klädet, som endast återstod fragment av på locket, fästes. Tyget var sönderskuret vid ett tidigare öppnande av kistan. Det kunde konstateras att "Den döde hade lagts i sin kista, iklädd en sammetsdräkt, som var fotsid, uppskuren i ryggen och av en färg, som närmast bör betecknas som rödbrun. På benen kragstövlar av samma material, på huvudet dito kalott. De sammanknäppta, starkt förmultnade händerna hade en gång tydligt burit handskar. Inga spår av värja eller smycken kunde upptäckas. Däremot fanns en bok, antagligen en bönbok. Bladen kunde ej längre skiljas åt och trycket ej tydas. Benen var sammanbundna vid vrister-na med ett sidenband." (ATA, dnr 4835/1938). – 13. Erik Oxenstierna (1624–1656), son till Axel Oxenstierna. Av tenn, med sex kulformiga fötter. Längs övre och undre kanten gjutna bårder med blad- och blomrankor. På sidorna ingraverat Bååts och Oxenstiernas vapen samt texten: RIKETS FORDOM HÖGST BETRODDE MAN, RÅD, CANSLER, PRESIDENT I DET KONGL. COMMERCE-COLLEGIUM, SÅ OCH GENERALGOUVERNEUR I PRIJSEN, SAMT LAGMAN ÖFWER VESTRA NORRLAND OCH HÄRJEÅ-DALEN, DEN HÖGWÄLBORNE GREFVE TILL SÖDERMÖRE, FRIHERRE TILL KIMITO, HERRE TILL TIDÖÖN OCH JUULSTA OCH WIBY. FÖDD PÅ FIHOLM 1624. DÖD I FRAUENBURG 1656. – 14. Barnkista, tillhörande Sigrí Kristina Oxenstierna (1677–1678), sondotterdotter till Axel Oxenstierna.²⁹⁶ Ny ytterkista 1938. Plåt på ena gaveln, överflyttad till den nya kistan, med inskriften: FRÖKEN SIGRI KRISTINA OXENSTIERNAS GABRIELSDOTTER, VARS LIVSTID VART KORT OCH OBESMITTAD. ÄR HIT TILL VÄRLDEN FÖDD ANNO 1677 D. 13 AUG. OCH ANNO 1678 11 JAN. BEFRIADE GUD HENNE IGENOM EN SAKTA DÖD FÖR VIDARE VÄRLDENS VILLO OCH VILAR I RO. – 15. Barnkista, tillhörande Beata Katarina Oxenstierna (född och död 1680), sondotterdotter till Axel Oxenstierna.²⁹⁷ På ena gaveln plåt med inskriften: FRÖKEN BEATA KATARINA OXENSTIERNAS GABRIELSDOTTER ÄR HIT TILL VÄRLDEN FÖDD ANNO 1680 DEN 7 MAJ, VARS LIVSTID VART KORT OCH DÖDDE SAMMA ÅR DEN 27 JUNI. GUD FÖRLÄNE HENNE MED ALLA KRISTTROGNA SINA NÅDE PÅ HERANS TILLKOMMELSE DAG. – Kistan tillhörande Axel Oxenstierna (1652–1676), sonson till rikskanslern, var placerad i gravvalvet till 1938, då den flyttades upp i Braheska gravkoret (se detta, nr 5).

I Braheska gravkoret finns sex kistor (fig 162). Fem av dessa stod tidigare i det underliggande gravvalvet, den sjätte i Oxenstiernska gravvalvet. Kistorna togs upp och placerades här 1938 efter nödvändig restaurering. De tillhör följande personer: – 1. Bengt Bengtsson

Oxenstierna (1591–1643).²⁹⁸ Av tenn, med raka sidor. Längs kistans och lockets kanter löper gjutna lister med stiliserat bladverk. Lockets och kistans långsidor indelade i fem fält genom gjutna bandlister. I hörnen gjutna änglahuvuden. Åtta handtag i form av lejonmasker med ringar. I lockets hörn fyra ringar. Rester av förgyllning visar att ornamentik och handtag varit förgyllda. På långsidorna målade vapen tillhörande Oxenstierna med bokstäverna BB SO (=Bengt Bengtson Oxenstierna) och Posse med bokstäverna BP (=Brita Posse). På locket årtalet 1643. Lockets ovansida har målat kors, döds-skalle, korslagda ben och INRI i vit färg. Här har ursprungligen suttit ett krucifix samt emblem och bokstäver i silver, vägande tillsammans 547 lod. De skänktes till kyrkan av änkan Margareta Brahe 1673 och såldes 1696 för att bekosta inköpet av en ny orgel (se Försvunna krucifix, nr 2). En undersökning av kistan gjordes 1917.²⁹⁹ Det kunde då iakttas att "Den döde ligger klädd i sammetsdräkt, som är öppen fram och sammanknuten med rosetter, på fötterna strumpor och skor, på huvudet svart sammetskalott. Skelettet har hår och skägg i behåll. Benen är sammanbundna som på rikskanslern. Inga vapen eller prydnader." (ATA). Ytterkistan restaurerades 1938 av gelbgjutaren Viktor Fong. Kistan var då svårt angripen av tennpest. Botten fick bytas ut och åtskilliga lagningar göras, bl a ersattes åtta änglahuvuden av nya. Den ursprungliga innerkistan av ek, försedd med skjutlucka och glasfönster, ersattes av en ny (ATA). Skjutluckan förvaras på vapenhusvinden. Kistan flyttad från Riddarholmskyrkan 1659. – 2. Anna Margareta Sture (1615–1646).³⁰⁰ Av tenn, med raka sidor. Sex tillplattade kulfötter av förgylld brons. Långsidorna indelade i tre fält genom profilerade lister. Åtta bärringar med förgyllda lejonmasker. Ytfullande blomsterdekor i gravering och ciselering. På vardera långsidan vapen för Leijonhufvud och Sture samt ett antal svårtydda bokstäver, bl a AMS (=Anna Margareta Sture) och BGtS (=Boren Grevedotter till Stegeholm). På gaveln inskriften: Ano 1646 den 26 juli. Kistan flyttad från Uppsala domkyrka 1659. Restaurerad 1938 av gelbgjutaren Viktor Fong. Kistan var svårt skadad av tennpest. Ny botten och en ny fot sattes in och gavlarna lagades (ATA). – 3. Johan Oxenstierna (1611–1657).³⁰¹ Av tenn, delvis silverbelagd, med raka sidor. Sex kulformiga, något tillplattade fötter. Längs kistans övre och nedre kanter samt lockets nedre kant löper en 8 cm bred, gjuten list med stiliserade blad- och blomrankor. Långsidorna indelade i fält genom bandlister. Tre handtag på vardera sidan i form av lejonhuvuden med vingar. På vardera långsidan två graverade vapensköldar med Oxenstiernas grevevapen och inskrif-

ten: HANS KONGLIGE MAJESTÄTS SAMPT SVERIGES RIJKES FORDOMB TROMAN RÅDH RIKSMARSKALK PRAESIDENT UTI ÖFWERAPPELLATIONS RÄTTEN I WISMAR SAMPT EXTRAORDINARIE FULLMÄCHTIGE LEGAT I TIJSKLANDE OCH LAGHMANN ÖFWER UPLAND, DENN HÖGWÄLBORNE GREFWE OCH HERRE HERR JOHAN OXENSTIERNNA AXELSON GREFWE TILL SÖDERMÖRE FRIJHERRE TILL FIJHOLM HÖRNINGS HOLM, TULLGARN, ÖRBYHOLM, EKEBIJHÅFF, ALLHULT, SÖDERBOO OCH LIJDÖÖ etc. (svårläst). På huvudgaveln en kartusch, flankerad av änglar, med en längre inskrift på latin (svårläst). På locket krucifix av bly med Kristusfigur i rundskulptur och INRI i upphöjda bokstäver. Kistan har samma utformning som brodern Erik Oxenstiernas kista från 1656 (se Oxenstiernska gravvalvet, nr 13). Båda är troligen utförda vid Fite Fitessons verkstad i Stockholm.³⁰² Kistan flyttad från Stockholms Storkyrka 1659. Restaurerad 1938 av gelbgjutaren Viktor Fong. Kistan svårt angripen av tennpest. Bottnen och locket lagades, nya partier sattes in, i synnerhet omkring fästena för fötterna. Innerkistan lagades. – 4. Klas Tott (1630–1674).³⁰³ Av trä, helt klädd med förgylld kopparplåt, delvis även med nu gulblekt, ursprungligen röd sammet. Rikt ornerad. Sex tillplattade kulfötter. På långsidorna Totts monogram inom eklövskrans, omgiven av trofégrupp. På huvudgaveln tre förgyllda vapensköldar: Tottska huvudvapnet samt Totts och Bielkes ättevapen. På fotgaveln årtal 1675 och inskriften: KONGL. MAY:ts SAMPT SVERIGES RIJKES HÖGTBETRODDE MAN RÅDH OCH FELDTMARSCHALK GENERALGOURVENÖR ÖFWER HERTIGDÖMET LIFFLAND MEDH STADEN RIGA SÅ OCH EXTRA ORDINARIE AMBASADEUR TILL FRANKRIKE THEN HÖGWELBORNE GREFWE OCH HERRE HERR CLAUDIUS TOTT GREFWE TILL CARLEBORGH FRIJHERRE TILL SUNDBY HERRE TILL EKHOLMSUND OCH LEHALS LÄHN – FÖDDES PÅ EKHOLMSUND DEN 14 AUGUSTI ANNO 1630. DÖDDE I PARIS DEN 12 JULY ANNO 1674. På locket krucifix av metall. – 5. Axel Oxenstierna (1652–1676).³⁰⁴ Av koppar, klädd med nu brun, ursprungligen troligen röd sammet. Rika beslag av förgylld mässing. Längs lockets sidor inskriftskartuscher med bibelcitater, omgivna av putti och troféer. På huvudändan Oxenstiernas af Södermöres grevevapen och inskriften: KONGL. MAJ:ts TROMAN, RYTTMÄSTAREN ÖFWER ETT COMPANI AF KONGL. MAJ:ts LIFREGE MENTE TILL HÅST, DEN HÖGWÄLBORNE GREFVE AXEL OXENSTIERNNA GREFVE TILL SÖDERMÖRE, FRIJHERRE TILL KIMITO, FIHOLM OCH TIDÖ, FÖDD D: 9/8 1652, DÖD D: 1/12 1676. På vardera långsidan åtta anvapen. Sex fötter i form av klot med lejonassar. På locket förgyllt krucifix. – 6. Carl Gustaf Oxenstierna (1655–1686).³⁰⁵ Av kopparplåt, förgylld, delvis klädd med nu gulbrun, urspr trol

röd sammet. Enastående praktfull ornering i barockstil. På huvudändan grevevapnet för Oxenstierna af Södermöre. Längs lockets sidor 16 anvapen. På långsidorna fyra par rikt ornerade handtag samt kartuscher med krönta kerubhuvuden, omgivna av trofégrupper, med inskriften: FORDOM HANS KONGL. MAJ:ts TROOMAN OCH ÖFWERSTE ÖFWER DES TYSKA LIJFEREGEMENTE TILL FOTS SÅ OCH PLENIPOTENTARIUS WEDH DET KEYSERLIGA HÄFWET DENN HÖGWÄLBORNE HERRE OCH GREFWE CARL GUSTAF OXENSTIERNNA ERICHSON GREFWE TILL SÖDERMÖRE: FRIJHERRE TILL KIMITO OCH NIJNÄÅS HERRE TILL TIJDÖÖN FIJHOLM ERICHSUND OCH WÄRNWÄÅS. DENNA SAL. HERREN ÅHR FÖDD I STOCKHOLM DENN 27 JULII ANNO 1655 OCH SAL. AFSOMNADE I WIEN I ÖSTERRIKET DENN 13 MARTII ANNO 1686. Åtta volutformade fötter med akantusformade blad av förgylld koppar. På locket stor Kristusgestalt, halvliggande med uppåtsträckta händer, i träskulptur. Kistan troligen ritad av Nicodemus Tessin d y och utförd av Burchardt Precht. Smärre renovering 1938.

I Braheska gravvalvet, under södra koret, finns kistor för följande personer: – 1. Anna Margareta Oxenstierna (1650–1672).³⁰⁶ Av koppar, rikt dekorerad. Plåt med inskriften: ANNA MARGARETA OXENSTIERNNA, DOTTER AF SÖDERMÖRE, GREFINNA TILL CARLEBORG, FRIHERRINNA TILL SUNNEBY, FRU TILL EKOLSUND, FÖDD 1650, DÖD 1672. – 2. Barnkista, tillhörande Axel Magnus Oxenstierna (1686–1687).³⁰⁷ Av ek. På en plåt inskriften: AXEL MAGNUS OXENSTIERNNA, FÖDD I WIEN 1686, DÖD I TIDÖ 1687. – 3. Christina Soop (1681–1690).³⁰⁸ Mindre kista av koppar. På sidorna bibelspråk. Inskrift: FRÖKEN CHRISTINA SOOP, FÖDD I RIGA 1681, DÖD 1690. – 4. Erik Soop (1645–1700).³⁰⁹ Av koppar, klädd med svart sammet. På huvudgaveln Soops vapen samt inskriften: BARON ERIK SOOP, GENERALGOUVERNÖR ÖFWER RIGA, FÖDD I BROONE 1645, DÖD 1700. – 5. Hedvig Ebba De la Gardie (1659–1700).³¹⁰ Av koppar, med bukiga sidor, klädd med svart sammet. Handtag och ornament av förgylld mässing. På gavlarna plåtar, på den ena inskriften: GREFVINNAN HEDVIG EBBA DE LA GARDIE, FÖDD 1659, DÖD 1700. – 6. Carl Gustaf Oxenstierna (1686–1706).³¹¹ Av koppar. På ena gaveln Oxenstiernas vapen, på den andra plåt med inskriften: GREFVE CARL GUSTAF OXENSTIERNNA AF SÖDERMÖRE, FÖDD I STOCKHOLM 1686, DÖD UNDER BELÄGRINGEN AV FÄSTNINGEN LAOVITZ I LITHAUN 1706. – 7. Samuel Bark (1799–1832).³¹² Av trä, enkel, svart, stoftad kista. Inskrift: GREFVE SAMUEL BARK, FÖDD 1799, DÖD 1832. – 8. Cathrina Charlotta Bark, f Trafvenfelt (1756–1839).³¹³ Kista av samma utseende som nr 7. Inskrift: GREFVINNAN CATHRINA CHARLOTTA BARK, FÖDD TRAF-

VENFELT 1756, DÖD 1839. – Då båda dessa kistor, nr 7 och 8, tidigt började förfalla, sattes de 1850 i en sarkofag av furuplank. – 9. Okänd person, troligen den s k Lifknekten.³¹⁴ Av ek, enkel.

I Fiholmsgravnen, under sakristian, står kistor tillhörande följande personer: – 1. Ture Oxenstierna (1645–1676).³¹⁵ Av koppar, delvis klädd med röd sammet. Rika beslag, emblem och kartuscher av förgylld koppar. På ena gaveln grevevapen för Oxenstierna af Croneborg, på sidorna anvapen. Inskrift: GREVE THURE OXENSTIERNAN TILL CRONEBORG, KIMITO. STUREFORSSA, SEVALD OCH STENSTA. FÖDD 1648. DÖD 1676. På locket förgyllt krucifix. – 2. Anna Oxenstierna (1648–1676).³¹⁶ Av förgylld koppar. Rika beslag av emblem, ymnighetshorn och lister med akantusornamentik. På ena gaveln grevevapen för Oxenstierna af Croneborg, på långsidorna anvapen. Inskrift: FRÖKEN ANNA OXENSTIERNAN, DOTTER TILL CRONEBORG, FRIHERRINNA TILL KIMITO, FRÖKEN TILL STUREFORSSA, SEVALD OCH STENSTA. FÖDD 1641, DÖD 1678. – 4–5. Två små barnkistor, tillhörande okända barn ur familjen Oxenstierna. Mycket förfallna, inneslutna i ett träfödral. – 6. Gabriel Oxenstierna (1642–1707).³¹⁸ Sarkofag av vit och grön marmor, med svängda sidor. Karnisprofilerat lock med musseldecor. På gaveln grevevapen för Oxenstierna af Croneborg. Utan inskrift. – 7. Christina Oxenstierna (1645–1710).³¹⁹ Sarkofag av svart, blankslipad marmor, med raka sidor. Sex fötter. På ena gaveln Oxenstiernas vapen och inskriften: Christina Eriksdotter Oxenstierna. Grefinna till Croneborg, Söder Möre och Fiholm m m född MDCXLV, död MDCCX. – 8. Axel Gabriel Oxenstierna (1679–1755).³²⁰ Sarkofag av svart, blankslipad marmor, med bukiga sidor. Sex fötter. På ena gaveln Oxenstiernas vapen. På locket plåt med inskriften: Grefve Axel Gabriel Oxenstierna af Croneborg, herre till Fiholm, Tidö, Wikhus, Tärnö och Wernanäs, född MDCLXXIX, död MDCCLV. – 9. Wilhelmina Beck-Friis, f Staël von Holstein (1725–1786).³²¹ Av brunmålad furu, nederdelen av pressat och förtent järn. Den svårt skadade kistan inneslöts 1950 i en ny kista av impregnerad furu. På lockets huvud- och fotändan silverplåtar, som flyttats över från den urspr kistan.³²² Inskrift på huvudändan: ”Härunder hvilar den / i lifstiden / Högwälborna Fru Grefinnan och Ricksrådinna / BECKFRIIS / född Friherinna WILHELMINA

STAEL von HOLSTEIN / som dog den 22 Sept 1786. Sedan Hon lefvat uti 62 åhr / sitt Kiön till prydnad / och / uti 41 åhr under en lius sammanlefnad fägnat / sin af hiertat sörjande och efterlemnade / Herre / Den högste Guden fägnar HENNES sälla siäl.” Inskrift på fotändan: ”Och när Tu sidst besluta må / at jag skall hädanfara / så låt mig få bo och wara / och blandt tit folck i himmels högd / åtnita evig lust och frögd / för Jesu död och pina. / PS 264.v.4.” – 10. Joakim Beck-Friis (1722–1797).³²³ Av ek, bukig form, med sex fötter. Åtta järnhandtag med beslag. På locket silverplåtar med inskriptioner. Vid huvudändan står: ”Här Hwilar / Kongl: Majj^{ts} Högst Betrodde Man / Hans Excellence f d Riks Rådet / Riddaren och Commendeuren af Kongl Majj^{ts} Orden / Högwälborne Grefwe / Herr JOCHIM BECKFRIIS / född d 18 Julii 1722 i Stockholm / Död d 3 Aug 1797 på dess Sätessgård Böringe Closter i Skåne. / Han blef åhr 1743 Kammarherre hos Konung FREDRIK 1ste / 1754 Asector i Götha Hof-Rätt, 1761 Revi-

Fig 163. Värjfaste, tillhörande Johan Oxenstiernas värja (kista nr 3 i Braheska gravkoret). Foto 1938, ATA.

The sword-hilt of Johan Oxenstierna's sword (coffin number 3 in the Brahe family memorial chapel).

sions-Secre- / terare. 1763 Landshöfding öfwer Kronobergs Lähn / 1769 Kongl: Majjt^{ts} och Swea Rikets Råd, hwilket / Embete Han i hela 22 Åhr beklädt. Samma Åhr / wald Älderman för Sts Knuts Gille i Malmö. / 1770 Riddare af Seraphimer Orden. Ut i Ko- / nungens höga frånwaro, flera gonger warit Ledamot uti Regeringen. Som Ordförande ägt / inseendet öfwer Barnhusen och Hospitalerna uti / Riket i hela 28 Åhrs tid.” Inskrift på fotändan: ”John. 16: Cap: v:22. The förlagda åhr äro komne och jag går then / wägen bortt, then jag aldrig igen kommer. / 1:Sam:16:7. En Menniska Ser Thett för Ögo- / nen är, men Herren ser till hjertat.” Kistan undersöktes och renoverades 1950.³²⁴

Värja

Fäste av förgylld brons (fig 163). På kaveln genombrutet silverarbete i form av enkla voluter. Genombruten, päronformig knopp och böjda skänklar med knoppformig dekor. Damascerad klinga med ränna och graverad dekor samt inskriften: VIRTUS FUNER / SUPER STES, på

andra sidan: GLORIA VIRTUTE / SETUITR. Stämpel i form av oval med skorpion (?). L 114 cm. Tillhörande slida av trä, klädd med tyg. Doppsko av metall. L 93 cm. Renoverade hos Livrustkammaren 1938. Har tillhört greve Johan Oxenstierna (d 1657). Placerad på dennes kista i Braheska gravkoret (nr 3).

Smidesgaller

Galler av järnsmede mellan långhuset och Braheska gravkoret (fig 164–165). Uppdelat i fem vertikala och två horisontella partier, mittpartiet utgör grind. De avgränsade partierna är dekorativt, kalligrafiskt utformade i nätmönster, cirklar och voluter i rundjärn, en del av dessa med avslutning i form av huvuden, liljestjälkar, delfiner och fantasifigurer i plansmide. Målat i mörkgrönt, rött och guldfärg. I mittpartiet målad sköld (fig 167) med Oxenstiernas och Brahes vapen samt bokstäverna BBO (=Bengt Bengtsson Oxenstierna) och MB (=Margareta Brahe).³²⁵ På ömse sidor om skölden en fantasifigur, vars yttre arm ombildats till en ving och

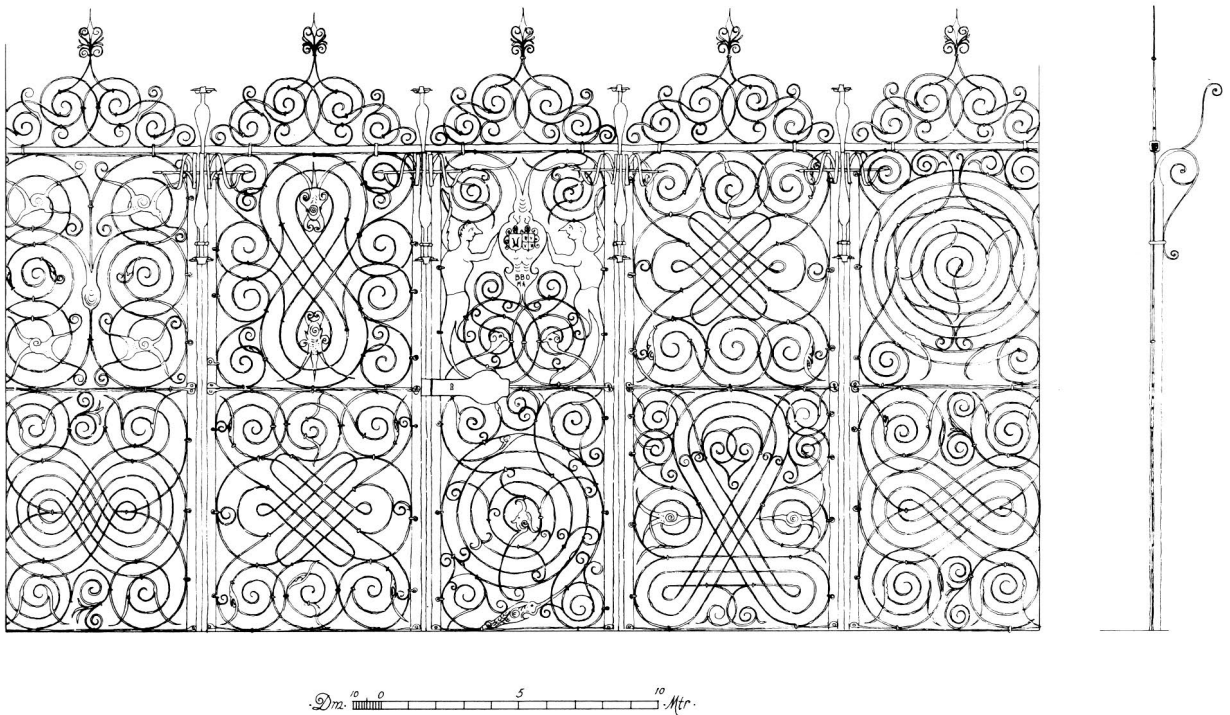

Fig 164. Smidesgaller, Braheska gravkoret, av Göran Möller, 1640-talet. Uppmättningsritning av S Anjou 1915.

Measured drawing of the wrought iron screen between the Brahe family memorial chapel and the main body of the church. The screen was made by Göran Möller during the 1640's.

Fig 165. Smidesgaller, se fig 164. Foto GH 1987.

Photograph of the screen between the Brahe family memorial chapel and the main body of the church (see also Fig. 164).

ben ersatts av en kluven stjärt. På baksidan av skölden står "Anno 1645" samt bokstäverna GMF (= Göran Möller Fecit). Krön av cirkelformade ornament och voluter (fig 166). På gallrets utsida fyra konsoler av hoprullat bandjärn. L 370 cm, h 177 cm, med krön 216 cm.

Som framgår av initialerna på sköldens baksida är gallret utfört 1645 av klensmeden Göran Möller.³²⁶ Vid uppförandet av Braheska gravkoret 1659 flyttades gallret från sin ursprungliga plats i Riddarholmskyrkan, där Bengt Bengtsson Oxenstierna hade sin gravplats i den Oxenstiernska graven vid korets sydmur.³²⁷ Gallret kan där ha inramat gravplatsen på tre sidor.³²⁸

Begravningsvapen

1. Huvudbanér av målat och förgyllt trä med adliga ätten Körnings, nr 67, vapen, inom lövverk av målad plåt. Hjälms av plåt. Tavla av plåt med inskriften: KARL KÖRNING³²⁹ TILL NORRBY 1641. H 45 cm + 200 cm för bärstången. På vapenhusvinden. – 2. Huvudbanér av målad plåt, fäst på sågad träskiva, med friherrliga ätten Oxenstierna af Eka och Lindös, nr 1, vapen. Tavla av plåt med oläslig text. Vapnet hängde 1832 i Braheska gravkoret och uppgavs 1830 (inv) ha följande inskrift: BENEDICTUS OXENSTIERNIA LIBER BARO DE MÖREBY ET EKEBYHOLM, DOMINUS IN SÖDERBOO ET RAPPIN. S.R.M. REGNIQUE SWEZIAE SENATOR SUPREMUS, STABULI MAGISTER EXERCITUSQUE LIWONICI ET PROVINCIARIUM LI-

Fig 166. Smidesgaller, detalj av fig 165. Foto GH 1987.

The top of the screen, detail of Fig. 165.

Fig 167. Smidesgaller, detalj av fig 165, mittpartiet, med Bengt Bengtsson Oxenstiernas och Margareta Brahes vapen. Foto GH 1987.

The gate in the centre of screen (detail of Fig. 165) with Bengt Bengtsson Oxenstierna's and Margareta Brahe's coats-of-arms.

WONIAE ET INGRIAE GENERALIS GUBERNATOR. PROGNA-
TUS A:O MDLXXXXI DENATUS RIGAE A:O MDCXXXXIII DIE
IX JUNII. Av inskriften framgår att vapnet avser Bengt
Bengtsson Oxenstierna (1591–1643).³³⁰ H 62 cm. I då-
ligt skick. På vapenhusvinden. – 3. Huvudbanér av
skulpterat och målat trä med fri herrliga ätten Oxen-
stierna af Eka och Lindös, nr 1, vapen, inom bladverk
och oval ram (fig 168). Flankerande, halvliggande putti,
hållande fruktknippen. Nedtill bevingat änglahuvud,
upptill putto med dödskalle. Utan inskrift. Stång sak-
nas. Vapnet har burits medelst ett par grepar på baksi-

dan. H 134 cm. 1600-talets första hälft. Sekundärt över-
målat, på baksidan texten: ”målat af C G Sjöblom / 4:e
mån 1863.” Strängnäsutställningen nr 344. – 4. Huvud-
banér av skulpterat och målat trä med grevliga ätten
Oxenstierna af Södermöres, nr 4, vapen, inom lövverk
av klippt plåt. Inskriftstavlan saknas. Avser troligen
Eric Oxenstierna (1624–1656)³³¹ och identiskt med ett
vapen, som 1802 hängde i Braheska gravkoret, försett
med inskriften (inv 1830): KONGL MAJ:¹⁵ OCH SWERIGES
RIKES HÖGTBETRODDE MAN, RÅDSKANZLER PRESIDENT
I DET KONGL COMMERCY COLLEGIO, SÅ OCK GENERAL

Fig 168. Begravningsvapen (nr 3), huvudbanér för ätten Oxenstierna af Eka och Lindö nr 1, 1600-talets första hälft. Foto ATA.

Funeral coat-of-arms of the Oxenstierna af Eka och Lindö family, first half of the 17th century.

GOUWERNEUR I PRYTZEN SAMT LAGMAN ÖFFR WESTRE NORRLANDH MED LA. PMARKEN, JÄMTLAND OCH HERREDALEN, DEN HÖGWÄLBORNE GREFWE OCH HERRE, H. ERIC OXENSTIERN ADELSSON, GREFWE TILL SÖDERMÖRE, FRIHERRE TIL KIIMITHO, HERRE TILL TIDHÖÖN, JULSTA OCH WIBY. FÖDDES PÅ FRIHOLM DEN 13 FEB 1624 OCH AVSOMNADE I FRAUENBURG DEN 23 OKTOBER 1656. H 95 cm + 195 cm för bärstång. Förfallet. På vapenhusvinden. – 5. Huvudbanér av skulpterat och målat trä med grevliga ätten Oxenstierna af Södermöres, nr 4, vapen, inom lövverk av klippt plåt. Kartusch och texttavla av plåt med inskriften: KONGL MAY:tz WÅR ALLERNÅ-DIGSTE KONUNGS OCH SWERIGES RYKES FOR/DOM HÖGTBETRODDE MAN RÅDH RYKSMARSCHALK / EXTRAORDINARI FULMÄCHTIGE LEGAT I TYSKLAND OCH / PRAESIDENT uthi ÖFWERAPPELLATIONS RÄTTEN I WISMAR / SAMPT LAGHMAN ÖFWER UPLAND DHEN HÖGHWÄLBÅR/NE GREFWE OCH HERRE. HERR JOHAN OXENSTIERN ADELSSON, ³³² GREFWE TIL SÖDERMÖRE, FRYHERRE TIL KIIMITHO / OCH NYNÅS. HERRE TIL FYHOLM, HÖRNINGS HOLM, TULLE/GARN, ÖRBYHOLM, EKEBYHOF, SÖDERBY OCH LYDÖ etc. /

FÖDDES I STOCKHOLM DEN 24 JUNI ÅHR 1611 OCH / AFSOMNADE UTHI WISMAR DHEN DECEMBRIS ÅHR 1657. H ca 170 cm + ca 100 cm för bärstång. I Braheska gravkoret. – 6. Huvudbanér av skulpterat och målat trä med adliga ätten Wudds, nr 356, vapen, flankerat av figurer och ornament, grovt utskurna. Inskrift: "Kongl Mayt:tz fordom trotjenare och . . . Fendric Wälborne Herr Axel Wudd³³³ till Strand och Stora Sundby, född i Stockholm den 14 juni 1645. Afsomnade i Herranom den 13 Oktober 1672 i Riga." H 130 cm. Långhuset, på norra vägen. – 7. Huvudbanér av skulpterat och målat trä med grevliga ätten Totts, nr 16, vapen, inom bredbladigt lövverk. Fältmarskalkstavar mellan sköld och kartusch. Inskrift: "Kongl Maytz Sampt Sweriges Rijkets Högtbetrodde Man Råd och Feldtmarschalk General/Gouverneur öfwer Hertigdömet Lifflandh Medh Staden Riga, så och / Extraordinarie Ambassadeur Til Frankrijke Then Höghwälborne Gref-/we och Herre Her: CLAUDIUS TOTT³³⁴ Grefwe till Carleborgh Frijerre till / Sundebij Herre till Ekholmsund och Lehals Lähn etc föddes på / Ekholmsund Den 14 Augusti A:o 1630 Dödde i PARIS den 15 /Julij Anno 1674." H ca 180 cm + ca 160 cm för bärstång. I Braheska gravkoret. – 8. Huvudbanér av skulpterat och målat trä med grevliga ätten Oxenstierna af Croneborgs, nr 10, vapen, inom lövverk med platta, hela flickar. Inskrift: "Kongl Mayts TrooMan och Öfwerste öfwer ett/Regemente till foot, Den Höghwählborne Herre, Grefwe / Thure Oxenstierna,³³⁵Grefwe till Croneborg, Friherre till / Kimito Herre Till Stureforsa och Sewaldh, är född till werlden / Åhr 1645 22 Martij och hafwer mot Rikzens fiende uthi Striden for / Wollgast i Pommern 16 Januarij 1676 sitt liff tappert och saligdt ändat." H ca 150 cm. I Braheska gravkoret. – 15 st anvapen till föregående. Av snidat och målat trä, med oval kartusch inom akantusblad. Av dessa finns tolv vapen uppsatta i kyrkan, ett på vapenhusvinden och ytterligare två finns där i fragmentariskt skick. Anvapnen tillhör ätterna: Leijonhufvud, Oxenstierna (2 st), Sparre, Ribbing, Brahe (2 st), Banér, Trolle (2 st), Bielke (3 st), Tott och Posse. De skadade inskrifterna gör det svårt urskilja vilka som tillhör fädernet resp modernet. – 9. Huvudbanér av skulpterat och målat trä med grevliga ätten Oxenstierna af Södermöres, nr 4, vapen, inom storbladigt akantusverk (fig 169). Sexton inkomponerade anvapen, vart och ett bestående av en krönt sköld, placerade i en krets kring huvudbanerets sköld, omslutna av lövverk. Fäderne: Oxenstierna, Trolle, Bielke, Posse, Bååt, Tott, Trolle, Gyllenstierna. Moderne: Brahe, Stenbock, Gyllenstierna, Bielke, Bielke, Sture, Leijonhufvud, Lilliehöök. Kartusch inramad av pilkoger och fanor, med inskriften:

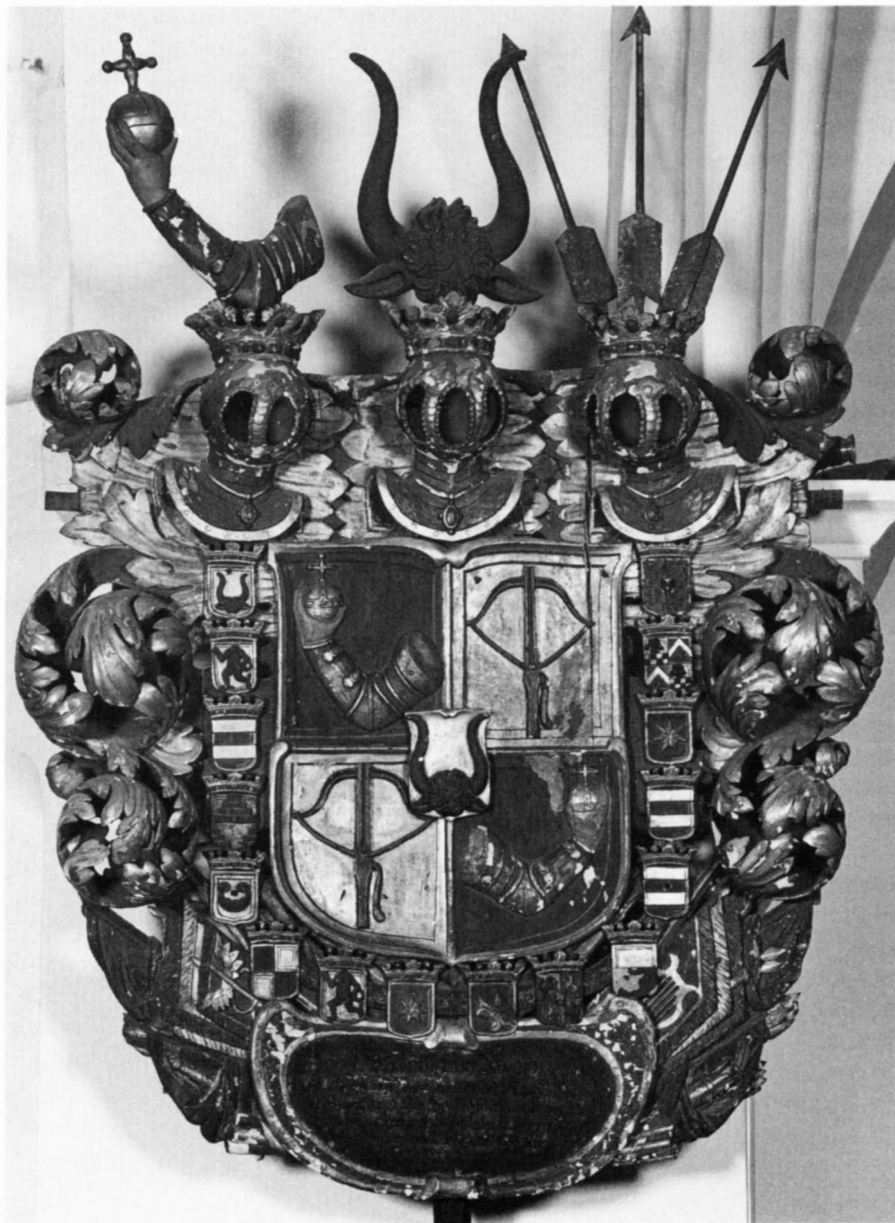

Fig 169. Begravningsvapen (nr 9), huvudbanér för Axel Oxenstierna d y af Södermöre (d 1676). Foto GH 1987.

Funeral coats-of-arms of Axel Oxenstierna af Södermöre the younger (died in 1676).

”Kongl Maj:ts Troman och Ryttmästare öfwer ett compaignie under Kongl Maj:ts LifRegemente till Häst den Högwälborne Grefwe Axel Oxenstierna,³³⁶ Grefwe till Södermöre, Friherre till Kimito, Herre till Fiholm och Tidön, är född år 1652 den 9 aug och ändade sitt Lefwerne Christeligen och Saligt uti Lund i Skåne den . . Dec 1676.” H ca 205 + 112 cm för bärstång. I triumfbågen, norra sidan. Strängnäsutställningen nr 352. – 10. Huvudbanér av skulpterat, förgyllt och målat trä med

grevliga ätten Oxenstierna af Södermöres, nr 4, vapen, inom yvigt lövverk. Två genier håller en tavla med följande inskrift: ”Fordom Hans Kongl Troman och Öfwerste öfwer thess Tyske LifRegemente til fot så ock Plenipotentarius wid det Keyserliga Hofwet, Then Höghwälborne Herre och Grefwe Carl Gustaf Oxenstierna Ericsson,³³⁷ Grefwe till Södermöre, Friherre till Kimito och Nynäas, Herre till Tidö, Fiholm, Erichsund och Wärnenäas, är född i Stockholm år 1655 d 27 Julij

och afsomnad Herranom år 1686 den 13 Martij uti Wien." H ca 212 cm + 103 cm för bärstång. I triumfbågen, södra sidan. – 16 st anvapen till föregående. Av snidat och målat trä, inom lövverk, med nästan cirkelrunda kartuscher. Fäderne: Oxenstierna, Trolle, Bielke, Posse, Bååt, Tott, Trolle, Gyllenstierna. Möderne: Brahe, Stenbock, Gyllenstierna, Bielke (2 st), Sture, Leijonhufvud, Lilliehöök. Tio vapen är uppsatta i kyrkan, fem på vapenhusvinden och ett finns där i fragment. – 11. Huvudbanér av skulpterat, målat och förgyllt trä med adliga ätten Wudds, nr 356, vapen, inom rikt lövverk (fig 170). Inskrift: "Den Edle och wälborne Herre Kongl Maj:ts Troman och Stallmästare nu mera hos Gud salig, Herr Paul Wudd³³⁸ är född år efter Christi börd 1611 den 6 Sept och i Herranom sahl. afsomnad den 14 Juni åhr 1691." H ca 200 cm. Långhuset, södra väggen. – 12. Huvudbanér av skulpterat, målat och förgyllt trä med adliga ätten Wudds, nr 356, vapen, inom rikt lövverk. Inskrift: "Kongl Maj:ts Trotjenare och Fändrich den wälborne Fredrik Wudd³³⁹ är född Anno 1675 den 24 April i Stockholm, och i Herranom afsomnade på sin Fädernesgård Strand den 16 Maj Anno 1693." H ca 200 cm. Långhuset, södra väggen. – 13. Huvudbanér av skulpterat, målat och förgyllt trä med grevliga ätten Oxenstierna af Croneborgs, nr 10, vapen, inom rikt akantusverk (fig 171–172). Tavla, omgiven av putti, med följande inskrift: "KONGL MAY:tz / Troman och GOUverneur öfwer Hertigdöme / Zweibrücken samt des underliggande provincier / den Högwälborne Grefwe och Herre / GABRIEL TUREson OXENSTERN³⁴⁰ / Frijerherre til Kimito Herre til Stenstad, Fiholm och Borna är född uti Stockholm d 10 Okt / Åhr 1641. Afsomnad i Herranom uti Zweibrücken d 28 Febr / 10 Marti 1707." H ca 272 cm + 15 cm för avsågad bärstång. Ovanför dörren till sakristian. – Anvapen till föregående: – a. Fäderne. Uppbyggt av urna på vilken åtta sköldar är fästade parvis under adelskrona, omgivna av lövverk. Däröver en pyramid, buren av Fama. Vapensköldar för ätterna Oxenstierna, Trolle, Bielke, Posse, Bielke, Sparre, Sture och Leijonhufvud. På pyramiden en gravdikt som inskription, signerad J.O. (=Johan Oxenstierna?): AUX CENDRES DU FEU MONSIEUR LE COMTE GABRIEL OXENSTIERNA, GOUVERNEUR DU DUCHE DEUX PONTS, POUR LA / MAJESTE LE ROIN DE SWEDE./ PASSANT ARRETEZ WOUS ET RESPECTEZ LES CÖNDRES./ OU AUTREFOIS DEMEUIROIT L'HONNEUR ET LA WERTU./ LISEZ CES QUATRES MOTS ET WOUS POURREZ APPENDRE / CEQUE LE CIEL ET LE MONDE A PERDU / LA PATRIE UNE COLOMNE, LES MUSES UN ORNAMENT, / LA WERTU UN ESCLAVE, LA JUSTICE UN AMANT./ L'AMOUR DE GENS DE BIEN, L'ECUEIL DES MERCHANTZ./ TRAN-

Fig 170. Begravningsvapen (nr 11), huvudbanér för Paul Wudd (d 1691). Foto GH 1987.

Funeral coat-of-arms of Paul Wudd (died in 1691).

QUILLE DANS LES DISGRACES, D'UN SORT BIZARRE CONTANT./ SON AMI N'ASPIROIT QU'A SE REJOINDRE A DIEU./ ET LE CORPS DE LONG TEMS A DESIRE CE LIEU. –/ PAS-SANT RETIREZ WOUS ET OERSEZ BIEN SOUWENT / QUE L'HOMME LA PLUS PARFAIT, N'EST QUON SOUFFLE DE WENTS. (= Till stoftet efter den salige herr greven Gabriel Oxenstierna, guvernör över hertigdömet Zweibrücken för Hans Majestät Konungen av Sverige. Vandrare, stanna och visa vördnad för stoftet, där förr äran och dygden hade sin boning! Läs dessa fyra ord, så skall Ni kunna lära Er, vad himlen och jorden förlorat; fosterlandet en stödjepelare, muserna en prydnad, dygden en slav, rättvisan en kär vän, kärleken en välsinnad man och stötestenen onda människor! Lugn i olyckorna, nöjd med ett nyckfullt öde strävade hans själ endast efter att förenas med Gud, och kroppen har länge längtat efter denna plats. Vandrare, gå och tänk mycket ofta på att den mest fullkomliga människa intet annat är än

en vindfläkt!) H 172 cm + 110 cm för bärstång. Vid huvudbanéret. – b. Möderne (fig 173). Av likartat utförande som fädernevapnet. Pyramiden buren av Tempus. Vapensköldar för ätterna Oxenstierna, Trolle, Johansson (tre rosor), Christoffersdotter (tre ekblad), Banér, Bielke, Sture, Leijonhufvud. På pyramiden följande inskrift: SACRAE REGIAE MAJESTATIS SWECIAE / MAGNAE FIDEI VIRO ILLUSTRISSIMO ET EXCELLENTISSIMO COMITI D:NO / GABRIELI OXENSTIERNA THURONIS FILIO, GUBERNATORI BIPONTI SACRUM, / UT AURA GYROS QUALIBET FORTUNA NOSTRA CONFICIT, CERTOS UT HORA PER / GRADUS HAEC WITA NOSTRA CARPITUR, CITIS UT UNDA CURCIBUS HUMANA / TRANSIT GLORIA. DURABILEM SED MAXIME WIRTUS, SCIENTIA ET GENUS / PULCREQUE GESTA RESONANT. QUAM SEPARATA IN PLURIBUS HAEC

PRAESTI-TERE SINGULA, OXENSTIERNA INCLYTO CONJUNCTA PRAESTANT. O, VIRUM, / CLARUM BONORUM CALCULO CINCTUM PERENNI PURPURA. QUAE WINCET ILLAM / QUAM FAVOR PERSAEPE COECUS EROGAT, ID GABRIELI SAT FUIT, MEMINISSE / SORTEMMAXIMAM, VIXISSE CARUM NUMENI, REGIQUE CARUM, GOTTICO. LUSI-TANE, BRITTO, BATTAWE ET TEUTO, QUOS HIC WIDERAT LEGATUS, ET WOS / INCOLAE BIPONTII, QUOS REXERAT MENS WETUS, ET WOS SANGUINIS ILLUSTRIS/ HAEREDES MODEM TENETE FLENDO IN MORTUO. LIWORIS ECCLIPIS TRUCIS FU-/GAWIT, ET POST NUBILA LETI REFULGET CLARIOR OXENSTIERNA FULGIDUS. / MAGNUS RÖNNOW. (= Till Hans Kungliga Majestäts av Sverige troman, den vittberömde och lysande greven herr Gabriel Turesson Oxenstierna, guvernör över Zweibrücken. Vårt öde

Fig 171. Begravningsvapen (nr 13), för Gabriel Turesson Oxenstierna (d 1707), ovan dörren till sakristian. Foto GH 1987.

Funeral coats-of-arms of Gabriel Turesson Oxenstierna (died in 1707).

Fig 172. Huvudbanér, detalj av fig 171. Foto GH 1987.

Funeral coats-of-arms shown in Fig. 171.

orsakar virvlar, såsom det sker vid varje vind, liksom timmen förtäres stegvis och orubbligt, så förrinner detta vårt liv, och människans ära förgår såsom vågen i strida strömmar. Men ett bestående genljud väcker framför allt den ära, som förlänas av dygd, vetande, börd och ädla gärningar. Denna ära har skänkts av var och en för sig av dessa företeelser, när de fördelats på flere, men hos den frejdade Oxenstierna framstår de som förenade. O, berömde man, som genom de välsinnades röst blivit klädd i beständig purpur, som skall överträffa den, som den mycket ofta blinda gunsten förlänar. För Gabriel var det nog, att han mindes sitt ödes största gåva, att ha levt älskad av Gud och kär för den götiske konungen. Portugis, britt, nederländare och tysk, vilka han besökt som sändebud, Ni Zweibrückens invånare, som han styrkt med mildhet, och Ni arvtagare av hans ädla blod, begråt med måtta den döde! Oxenstierna har fördrivit den förskräckliga avundens mörker, och fri från dödens töcken skall han glänsa i lysande klarhet.

Fig 173. Anvapen, moderne, tillhörande Gabriel Turesson Oxenstierna (se fig 171). Foto ATA.

Gabriel Thuresson Oxenstierna's mother's ancestral coats-of-arms (see also Fig. 171).

Magnus Rönnow.) H 193 cm + 90 cm för bärstång. Vid huvudbanéret. – Den ursprungliga placeringen av begravningsvapnen i koret och triumfbågen framgår av Sueciabilderna (fig 76–81). På både södra och norra väggen sitter i en båge fem anvapen för ätterna Oxenstierna, Trolle, Bielke, Posse och Bååt (fig 174), på ömse sidor i triumfbågen huvudbanér för grevliga ätten Oxenstierna af Södermöre samt anvapen för ätterna Gyllenstierna och Trolle. Vapnen hade denna placering fram till renoveringen 1969–1970.

Försvunna begravningsvapen

Ett stort antal begravningsvapen har tidigare gått förloerade. De har varit uppsatta främst i kyrkans västra del och tagits ner efter hand. Vid branden 1858 förvarades ”en hop gamla förfallna vapen” i en materialbod på kyrkogården och blev lågornas rov.³⁴¹ Smärre delar av söndriga vapen finns på vapenhusvinden. I tornet och

Fig 174. Epitafier och anvapen på södra korväggen. Vapnen hade denna placering från 1600-talet till 1969. Foto A Thunqvist 1900-talets början. Reprofoto ATA.

Wall memorials and ancestral coats-of-arms on the south wall of the chancel. The ancestral coats-of-arms hung in this position from the 17th century until 1969. Photograph from the beginning of this century.

på vapenhusvinden finns ett 30-tal stänger till begravningsvapen bevarade, varav en del är avsågade. Bland de vapen som saknas märks de tillhörande rikskanslern Axel Oxenstierna och hans föräldrar.

Begravningsfanor

Inga begravningsfanor finns bevarade, endast ett 30-tal stänger av olika längder står i tornet. På Sueciabilderna av koret finns fyra fanor uppsatta på dess östra vägg (fig 76–81). I Braheska gravkoret finns 19 st (urspr 20 st) hållare för begravningsfanor. Här fanns fram till 1860-talet 20 fanor uppsatta. De var dock så förstörda "af mal och ålder" att de inte kunde sättas upp efter renoveringen av koret.³⁴² 1697 gjordes sorgbeklädnad till kyrkan av två begravningsfanor med anledning av Carl

XI:s död (se Försvunna textilier. Sorgbeklädnader till kyrkan).

Taylor, relief

1. Helfigursporträtt av Gustav II Adolf (fig 175). Oljemålning på duk. Kungen i dräkt randad i grågrönt och gult, vit spetskrage och vita spetsmanschetter, gult läderkyller och höga, grå kragstövlar. Mörk bakgrund med grönt draperi och en plymförsedd hjälm på ett bord. På motsatta sidan syns en page, som håller en tavla med miniatyrer av de drygt 130 städer och fästningar som erövrats åren 1630–1632, som framgår av texten (fig 176). Svart, profilerad ram. Mått: 222 × 120 cm. Skänkt av prosten Johannes Jung 1716. Renoverad 1843 av artisten Fägerplan.³⁴³ Restaurerad

Fig 175. Porträtt av Gustaf II Adolf, 1600-talet. Foto GH 1987.

Portrait of King Gustaf II Adolf, 17th century.

1934 av konservator Alfred Nilsson.³⁴⁴ I sakristian, ursprungligen placerad väster om predikstolen. – 2. Porträtt av rikskanslern Axel Oxenstierna (1583–1654) (fig 177). Oljemålning på duk. Stående i halvfigur med ena handen mot höften. Klädd i svart dräkt med liggande, vit krage, vita manschetter, bälte med metallbeslag. Mörkt hår och skägg. I övre högra hörnet Oxenstiernas adelsvapen och texten: AETATIS SVAE 43. ANNO 1626. Svart ram med förgylld kullist, på

överkanten förgylld adelskrona. Mått: 109 × 75 cm. Tavlan utförd troligen av J H Elbfas 1626.³⁴⁵ Skänkt 1908 av greve Corfitz Christian Beck-Friis på Fiholm. Renoverad 1932 av konservator Alfred Nilsson.³⁴⁶ I sakristian. – 3. Porträtt av Anna Åkesdotter Bååt (1579–1649), maka till Axel Oxenstierna (fig 178). Oljemålning på duk. Stående i halvfigur med ena handen på ett bord, i den andra hållande en fjäder. Klädd i svart klänning med stor vit spetskrage och breda spets-

manschetter. Stor brosch med nedhängande smyckedjor. Uppsatt hår under hätta med silverbroderier. I övre vänstra hörnet Bååts adelsvapen och texten: AETATIS SVAE 47. ANNO 1626. Svart ram med förgylld kullist, på överkanten förgylld adelskrona. Mått: 109 × 75 cm. Tavlån, som är pendang till föregående, utförd troligen av J H Elbfas 1626. Skänkt 1908 av greve Corfitz Christian Beck-Friis på Fiholm. Renoverad 1932 av konservator Alfred Nilsson (ATA). I sakristian. – 4. Porträtt av rikskanslern Axel Oxenstierna (1583–1654). Kopparstick. Nedtill texten: "Graverad av Fr. Akrel efter den till Sällskapet Pro Patria hörande målning." Slät ram av ek. Mått: 54 × 44 cm. På baksidan texten: "Skänkt till Jäders kyrka år 1887 af Corfitz Christian Beck-Friis till påminnelse om den store man, som nu hvilat i denna kyrka och gifvit densamma dess värdiga

utseende." I sakristian. – 5. Porträtt av Gabriel Tureson Oxenstierna (1642–1707) (fig 179). Oljemålning på duk. Stående gestalt, avbildad från knähöjd, med ena handen stödd mot kolonnfundament. Klädd i rikt draperad, röd mantel med bred, broderad kantbård och foder av guldtyg. Lång allongeperuk. T v kolonn. I bakgrunden buskage och blågrå molnhimmel. Förgylld ram med kullist. Mått: 157 × 136 cm. Ehrenstrahls stil. 1600-talets slut. I sakristian. Under 1700- och 1800-talen var porträttet placerat ovan dörren till sakristian, under densammes huvudbanér. Det är troligt att porträttet skänktes till kyrkan i samband med Gabriel Oxensternas gravsättning eller senare av hans arvingar. Restaurerat 1970 av konservator Sven Dalén (ATA). – 6. Porträtt av prosten Johannes Jung (1666–1745). Oljemålning på duk. Klädd i svart prästdräkt, vit krage.

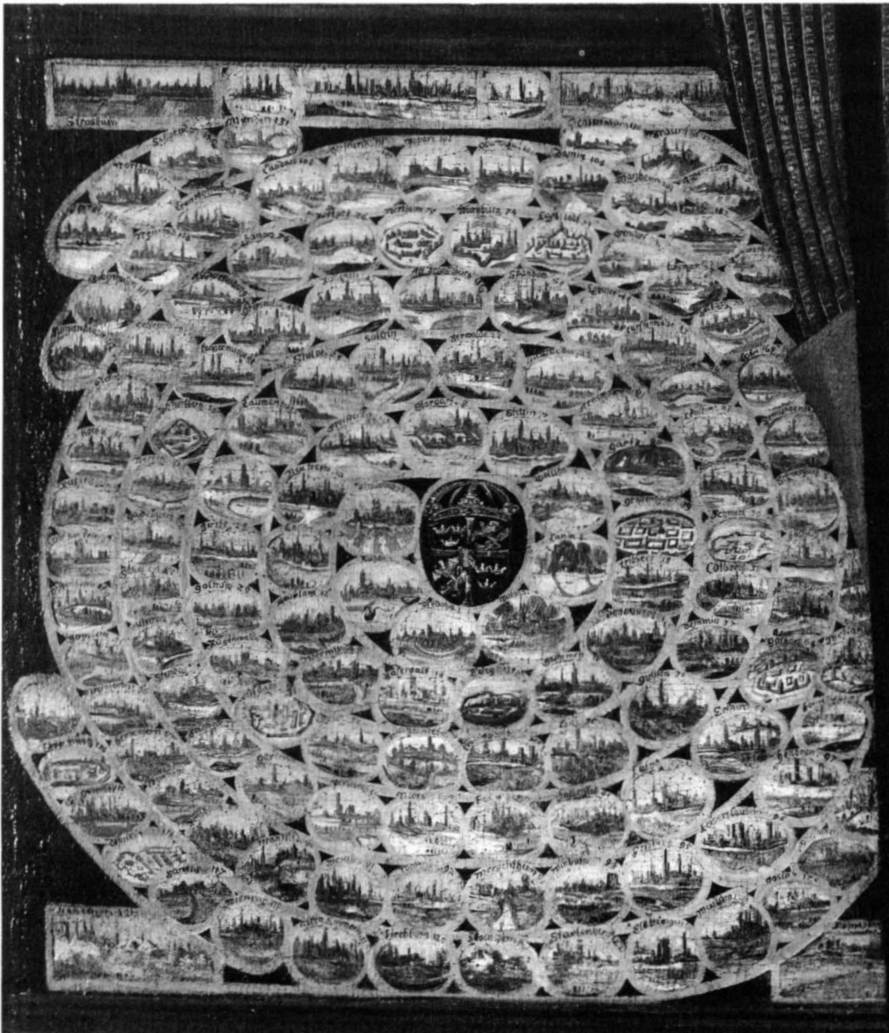

Fig 176. Tyska stadsbilder i miniatyr, detalj av fig 175. Foto GH 1987.

Detail of Fig. 175. German towns and fortresses which were captured by King Gustaf II Adolf between 1630 and 1632.

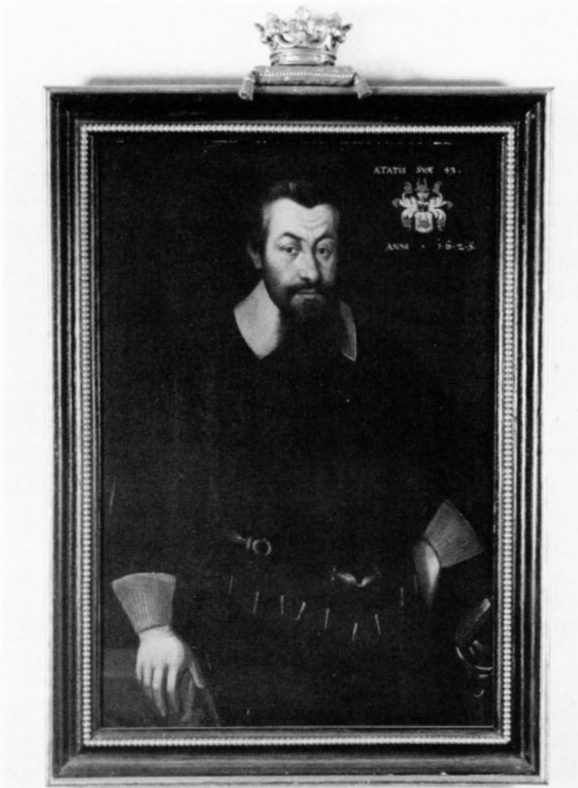

Fig 177. Porträtt av Axel Oxenstierna, 1626, trol av J H Elbfas. Foto GH 1987.

Portrait of Axel Oxenstierna from 1626, probably by J H Elbfas.

Fig 178. Porträtt av Anna Bååt, 1626, trol av J H Elbfas. Foto GH 1987.

Portrait of Anna Bååt from 1626, probably by J H Elbfas.

Långt, mörkt hår (peruk?). Svart, profilerad ram. På baksidan texten: "Johan Jung. Prost i Jäder 1702. Dog 1747." Mått: 85 × 65 cm. Skänkt 1800 av doktorinnan Jung (st prot).³⁴⁷ Restaurerad 1971 av konservator Sven Dalén (ATA). I sakristian. – 7. Porträtt av Maria Jung, maka till föregående. Oljemålning på duk. Klädd i svart, urringad klänning. Svart, profilerad ram. På baksidan texten: "Maria Ljung född Meurn." Mått: 85 × 65 cm. Tavlan, som är pendang till föregående, skänkt 1800 av doktorinnan Jung (st prot). Restaurerad 1971 av konservator Sven Dalén (ATA). I sakristian. – 8. Kopparstick föreställande "Fariseernas fråga om Skattepenningen." Upp till texten: "Gifver Kejsarnom det Kejsarnom tillhör / och Gudi det Gudi tillhör." Ned till inom kartusch: "Åhr 1754." Rikt skulpterad och förgylld ram av trä med putti, blad- och blomverk. Upp till två tomma sköldar under adelskrona, flankerade av putti. Mått: 120 × 80 cm. Skänkt 1754 av presidenten

Adam Fredenstierna, Alvesta.³⁴⁸ Långhuset, på södra väggen. – 9. Oljemålning på duk föreställande "Aposteln Paulus sittande på en klippa." Klädd i rödbrun kappa, vid sidan ligger en blå mantel. Vid fötterna bok och två nycklar. I bakgrunden landskap med borgarkitektur och rödaktig himmel. Förgylld ram med ornamentik i nyrenässansstil. 1800-talets senare del. Mått: 148 × 122 cm. Skänkt 1967 genom testamente av friherre Lave Beck-Friis. I långhuset, väster om predikstolen. – 10. Porträttmedaljong av gips föreställande prosten Johannes Lindquist (1820–1884). Rund, brunfärgad. Inskrift runt överkanten: IN MEMORIAM PATRIS FILIUS FECIT. Signatur på porträttets underkant: I L. Av inskriften att döma gjord av en son till prosten Lindquist. Diam 34 cm. I sakristian. – 11. Porträtt av prosten Vilhelm Cederblad (1854–1913). Oljemålning på duk. Signerad "Gust. Magnusson".³⁴⁹ Förgylld ram. Mått: 82 × 70 cm. Gåva 1945 från prosten Cederblads

Fig 179. Porträtt av Gabriel Turesson Oxenstierna, 1600-talets slut. Ehrenstrahls stil. Foto GH 1987.

Portrait of Gabriel Thuresson Oxenstierna from the end of the 17th century. In the style of David Klöcker Ehrenstrahl.

barn. I sakristian. – 12. Porträtt av prosten Johannes Hagström (1870–1927). Rödkriteteckning. Signerad ”Sylwan. Efter fotografi.”³⁵⁰ Delvis förgylld ram. Mått: 67 × 59 cm. Enl text på baksidan skänkt den 23 juni 1952 av anförvanter, vänner, sockenbor och konfirmander. I sakristian. – 13–14. Porträtt av riksrådet, greve Joakim Beck-Friis (1722–1797) och hans hustru Vilhelmina (1725–1786), f Staël von Holstein. Fotografier av pastellporträtt av Gustaf Lundberg. Förgyllda ramar i nyrenässansstil. Mått: 33 × 27 cm. Skänkta 1950 av friherre Lave Beck-Friis. I brudkammaren. – 15. Tal vid Carl XI:s jordfästning och kungl begravning 1696. Svart träram. På vapenhusvinden. – 16. Gustaf III:s tal till rikets ständer 1772. Slät träram. På vapenhusvinden. – 17. Karl XIII:s tal 1810. Svart träram. Fragmentarisk. På vapenhusvinden. – 18. Hedengrans tavla ”Dhe förnämsta Dygders samtal . . . 1697.” Inv 1792–1935. Ej bevarad. – 19. Hedengrans tavla ”Freundervoller Zuruf . . . wieder hergestellt . . . freije Kirchen-

Übung . . . in Schlesien 1707.” Inv 1792–1935. Ej bevarad.

Rökelsekar

Av brons (fig 180). Konisk fot, rund skål, toppig genombruten överdel, avslutad med grekiskt kors, omgivet av tre mindre kors. Upphängd genom tre skänklar och kedja. 1400-tal. Ny kedja och väggfäste 1972 av smeden Gottfrid Persson, Brännevad. I sakristian.

Fattigbössa

Av trä, fyrkantig stock, upptill svarvad knopp, nedtill skulpterad droppe. Beslag av järnsmide. Målat med vit färg: ”MHS 1614.” H 78 cm. I långhuset, vid södra utgången. Restaurerad 1940. Beträffande fattigbössor utomhus, se Kyrkogården. Försvunna fattigbössor.

Filthatt

Av nu gråbrun filt med rund kulle och brett brätte (fig 181). Uppsatt i vapenhuset ovan östra utgången. Nedanför hatten målad tavla med texten: ”Job 37: V.5. / Gud dundrar / med sitt dunder / grufweliga, och / gör stoor ting. / Anno 1694 den 10 Augusti.” Hatten har tillhört drängen Anders Eriksson i Hyvena, som döddes i vapenhusöppningen när åskan slog ned i tornet nämnda dag.³⁵¹ Konserverad 1947, då en tredjedel av kullen kompletterades och brättet lagades (Pietas nr 2513/1947).

Kyrkkistor

Av kyrkans kistor finns tre stycken bevarade: – 1. Av trä, med järnbeslag, nyckellås och två hänglås. L 83 cm, b 48 cm, h 39 cm. 1700-talet. På vapenhusvinden. – 2. Av furu, helt järnklädd med kraftiga beslag, handtag, nyckellås och två hänglås. L 130 cm, b 75 cm, h 58 cm. Inköpt 1820 (räk). I sakristian. – 3. Av trä, helt järnklädd med korslagda beslag. På ovansidan fyra lyftringar och nyckellås. L 204 cm, b 74 cm, h 56 cm. Inköpt 1820 (räk). På vapenhusvinden.

Under äldre tid förvarades kyrkans silver, textilier, handlingar och konanter i kistor. Beståndet av kyrkkistor har utökats och förnyats under årens lopp. 1583 fanns en kista (inv). 1657 fanns ytterligare en och 1695 fanns tre kistor (inv). De såldes på auktion 1763. Prosten Hiortsberg köpte två av dem för sammanlagt 7:4 dkmt och den tredje, ”Castir kistan”, köptes av And Jansson i Bränne för 1:20 dkmt (inv, aukt prot). 1792

fanns två kistor (inv). Två nya kistor beställdes 1820 och kostade tillsammans 102:12:10 rdr banco (räk). 1863 upptas två kistor (inv). Någon hade då tagits ur bruk. I början av 1800-talet anskaffades ett skåp för textilier och ett för böcker (se Möbler. Skåp nr 1–2). 1878 inköptes ett kassaskåp till sakristian (inv).

Möbler

Skåp: – 1–2. Av furu, 2 st, bestående av över- och underskåp med vardera två dörrar. Slåta speglar, utanpåliggande på baksidan. Profilerat krön. Målade i gulbrun ekmarmorering. Långa beslag och lås av järnsmide. Det ena skåpet inrett med hyllor och utdragslåda, det andra utan inredning men med järnstänger på dörrarnas insidor för upphängning av textilier. H 292 cm, b 163 cm, dj 50 cm. Anskaffade mellan 1805 och 1830 (inv). I sakristian till 1934, nu på tornvinden. – 3. Av furu, gråmålat på utsidan. Dörrar med vardera två fyll-

ningar, bestående av slåta speglar omgivna av listverk med voluter och tandsnitt (fig 182). Dekorativt utformade gångjärn av järnsmide med graverad dekor. Ursprungligen sex kulfötter, nu slätt sockelparti. Inredning med hyllor. L 195 cm, b 60 cm, h 246 cm. Skåpet tillkommet 1926 (äldre foto). Fyllningarna och gångjärnen i 1600-talsstil kan härröra från bänkinredningen från 1620-talet. I sakristian till 1970, nu på vapenhusvinden. – 4. Skåpparti bestående av front med tre dubbel-dörrar samt tak av masonit. De sex dörrarna har vardera tre fyllningar, de mellersta helfranska, övriga halvfranska. Fyllningarna marmorerade i grått och gult, listerna mörkgrå, ramverk och skåpvägg ljusgrå. Profilerat krön. L 404 cm, h 207 cm, dj 205 cm. Skåpet gjort 1934 efter ritningar av arkitekten Ove Leijonhufvud. I sakristian till 1970, nu på vapenhusvinden.

Bord: – 1. Av furu, med bockanordning, låda i skivan, särskilt stöd för lådan samt fotbräda runt om. Gråmålat. L 177 cm, b 88 cm, h 99 cm. 1600-talets mitt (inv

Fig 180. Rökelsekar, 1400-talet. Foto GH 1987.

Censers, 15th century.

Fig 181. Filthatt samt texttavla, 1694. Foto GH 1987.

Felt hat belonging to a poor farm labourer who was killed by lightning in 1694.

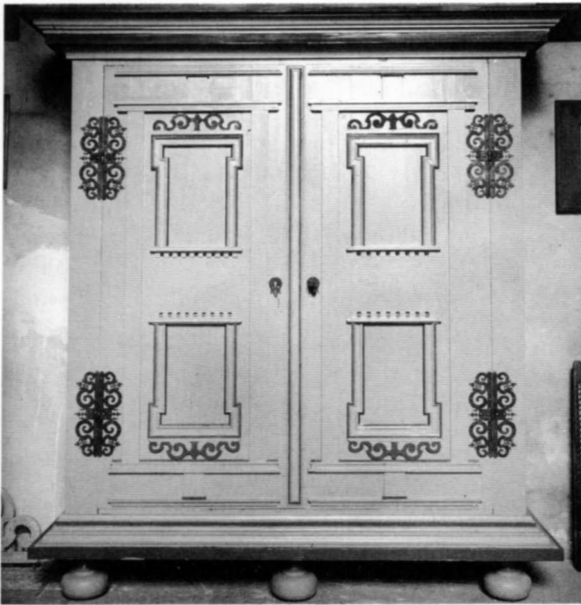

Fig 182. Skåp med delar och beslag från äldre bänkinredning. Foto H Rabén 1931, ATA.

Cabinet from the beginning of the 19th century. The doors and the hinges are from the pews from the 1620's.

1657–). I sakristian till 1970, nu i vapenhuset. – 2. Av furu, med låda, figursågad underkant på sarg och låda, kulförmiga stolpar, kryssformat stöd. Gråmålat. L 139 cm, b 73 cm, h 80 cm. Omkr 1870 (inv 1878–). I sakristian.

Stolar: – 1–2. Länstolar av trä, 2 st, gråmålade. Lös sits med nytt ylletyg, randigt i gult och grått. Rokoko. 1700-talet. I sakristian. – 3–4. Stolar, 2 st, gråmålade. Sits med nytt ylletyg, randigt i gult och grått. Senrokoko. 1700-talet. I sakristian. – 5–6. Karmstolar, 2 st, gråmålade. Sits med nytt ylletyg, randigt i gult och grått. 1700-talets slut. I sakristian. – Tidigare, i anknytning till kyrkans bänkinredning, har separat behandlats en "biskopsstol", Axel Oxenstiernas stol samt ej bevarade stolar eller bänkar av skilda funktioner.

Ambo, av oljad furu. Snedställd skiva, öppet underrede. H 120 cm. Tillverkad i Hemse, Gotland. Inköpt 1977 för medel ur Gustaf och Maria Karlssons minnesfond.

Golvur

Fodral av trä, målat i grågrönt med förgyllda lister och

kanter, dekorerat med rankor i guldfärg. Text på urtavlan: "Fredr: Welcker Eskilstuna. F.S. N:o 687." H 275 cm. Sengustaviansk stil. Inköpt 1803 för 26 rdr 12 sh av medel ur Dohna-Soops kyrko- och gravkassa (räk). Fodralet lagades 1805 för 14 rdr (räk). 1866 målades och förgylldes fodralet av J Fernqvist, som fick 35 rdr rmt för sitt arbete (räk). 1935 var fodralet vitmålat och förgyllt (inv). Den nuvarande färgen och dekoren, troligen original, framtagen efter 1935. Ursprungligen placerat i koret, nu i sakristian.

Kors

1. Av trä i form av en låda, brunmålad. H 248 cm. Har en tid, troligen från 1860-talet till omkr 1930, stått i Braheska gravkoret, då detta använts som kapell. På vapenhusvinden. – 2. Processionskors, av ek. Skulpterat krucifix, på stängen fält med snidade bladrankor, upptill bokstäverna A O. H 220 cm. Skuret av kantor Eric Norin, Ärla. Skänkt 1970 av konfirmander. – 3. Väggekors, av gjutet glas. Stilerad Kristusgestalt i ned-sänkt relief. H 61,5 cm. Gjort vid Kosta glasbruk. Skänkt 1974 av kyrkvaktmästaren Bengt Nilsson. I brudkammaren.

Bägare och vaser

1. Av silver, pokalform, slät. Stämplar: K ANDERSON, Stockholms stadstempel, kontrollstempel, V 6 (=1899). Inskrift: "Pastor Oscar Carlström 18 1/12 99." H 20 cm, diam 13 cm. Gjord 1899 hos hovjuveleraren K Anderson, Stockholm. Skänkt 1924 genom testamente av pastor Carlström. – 2–3. Av tenn, 2 st, pokalform, slät. Stämplar: OLLERS, Stockholms stadstempel med bokstäverna S O, D 8 (=1930). H 16 cm, diam 9,5 cm. Inköpta 1944. – 4–5. Av tenn, 2 st, pokalform, slät. Stämplar: GJUTET TENN, Stockholms stadstempel, L 8 (=1937). H 20 cm, diam 14 cm. Inköpta 1937 för medel ur Håkanssonska gravfonden. – 6. Av brons, rund krukform, liten mynning, brunröd. H 18 cm, diam 18 cm. Inköpt omkr. 1940. – 7. Golvurna, av stengods, blå-brun flammig glasyr. H 50 cm, diam 26 cm. Gjord vid Torshälla stengodsfabrik. Skänkt 1959 av Jäders flickkrets. – 8–9. Av kristall, 2 st, facettslipad fot och utsida. H 24 cm, diam 10 cm. Inskrift: "INGRID OCH LARS 19 20/9 59." Skänkta 1960 av fabrikör och fru Ossvald Persson, Eskilstuna. – 10–11. Av oxiderat silver, 2 st, pokalform med raka sidor. Punsad och ciseleerad dekor i form av yppiga, yttäckande blad- och blomrankor. 1700-talsstil, anknyttande till ljusstakar nr 17–20. Stämplar: LADAGA HANDARBETE, LA,

Arboga stadsstämpel, kontrollstämpel, S, N 9 (=1963). Gjord hos guldsmeden Lisa Andersson, Fellingsbro (Arboga). H 20 cm, diam 13 cm. Skänkta 1963 av hemmansägare Edvin Löfving, Fässlinge.

Övriga inventarier

Oblatjärn, slät insida, starkt korrugerad utsida. L med handtag 106 cm. Inköpt 1693 för 10 dkmt (räk). På vapenhusvinden. – En daler silvermynt av koppar, från 1715. I sakristian. – Selbåge, av skulpterat trä med två drakhuvuden, målad i rött och grönt. L 51 cm. Trol 1700-talet. I sakristian. – Nattkärl av kopparplåt, med handtag. H 13 cm, diam 27 cm. Inköpt 1773 för 15 dkmt (räk). På vapenhusvinden. – Pottstol av trä, målad i gulbrun ekmarmering. L 45 cm, b 45 cm, h 60 cm. Trol 1800-talet. På vapenhusvinden. – Kanna av koppar, cylinderformad, med pip och lock. H 35 cm, diam 23 cm. Pålödd skylt med texten: JÄDERS KYRKA. Trol 1800-talet. I sakristian.

Kyrktupp, tornprydnader

Kyrktupp av dubbel kopparplåt, med fästbricka och täckbricka (fig 183–184). På tuppens kam och ena brickans undersida står inristat årtalet "1762". H 69 cm, största bredd 82 cm. Tuppen krönte den tornöverbyggnad som tillkom 1762 men togs bort när en ny tornspira uppfördes 1880. På vapenhusvinden. – Kors, bestående av järnstång med förgylld kula och fem korsarmar med

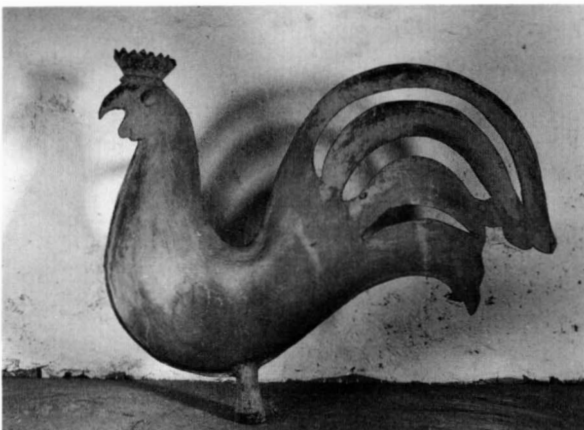

Fig 183. Kyrktupp, av kopparplåt, 1762. Foto GH 1987.

The copper cock from the top of the spire of the church, 1762.

förgyllda kulor. Troligen det kors som tillkom 1640 (räk). Utbytt 1880. På vapenhusvinden.

Tornur

Urverk med lod och slagverk (fig 185). Manuell uppdragning en gång i veckan. Förbindelse mellan urverket och de fyra tavlorna genom järnstänger. Svarta urtavlor, förgyllda visare och siffror. 1844 föreslogs att ett tornur skulle anskaffas (st prot). Medel beviljades ur Dohna-Soops kyrko- och gravkassa och en ritning uppvisades och godkändes (st prot).³⁵² Urverket förfärdigades och sattes upp av urfabrikör Gernandt, som fick 722 rdr i ersättning (räk). Arbetet med uppsättningen pågick i 35 dagar (st prot). Målaren Öhrman fick 81:16 rdr för tavlornas målning och förgyllning m m (räk). 1855 reparerades tornuret av JW Widberg för 150 rdr (räk).

Klockor

1. Storklockan. Längs nedkanten bård av sittande kvinnofigurer mellan palmetter (fig 186). På klockans mittparti grevevapnen för ätterna Oxenstierna af Södermøre och Oxenstierna af Croneborg samt inskriften: GABRIEL OXENSTIERNIA OCH CHRISTINA OXENSTIERNIA / HERSKAP TILL FIIHOLM. Runt klockan fyra kartuscher med följande inskrifter: – a. IN HONOREM DEI TEROPTIMI ET USUM EXXLESIAE JEDERENSIS HOLMIA ME FUNDI FECIT ANNO ORBIS SALVATI MILLESIMO SEPTINGENTESIMO SEPTIMO IN AGUSTO. (=Till den trefalt bäste och störste

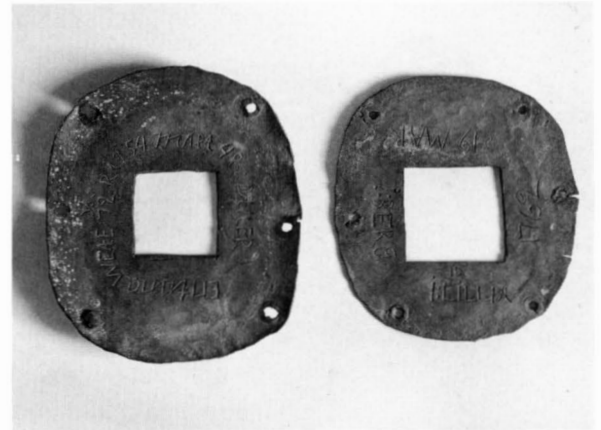

Fig 184. Fästbrickor till kyrktupp med inskrifter. Foto GH 1987.

The fixing-plates for the church cock inscribed with the workmen's names and the date 1762.

Gudens ära och Jäders kyrkas gagn har man låtit gjuta mig i Stockholm i augusti år 1707 efter världens frälsning). – b. JAG KALLAS I DAG TILL BÅTTRING, I MORGON TILL GRAFVEN. WÄLSIGNAD DEN, SOM KOMMER I HERRANS NAMN. – c. MITT DÅHN OCH LJUD TILL KÄNNA GER WIJD ALLAN TIJD ENÄR DET SKEER, HVAD SIG TILL SINNES FÖRA BÖÖR. HVAR CHRISTEN I DEN GUDZ ANDE RÖÖR. TILL LOF, PRIS, TACK OCH VÄRDIGT MINNE. MED TUNGA, MUN, HUG, HJÄRTA SINNE. SÅ ÄRLA MIDDAGS SOM SERLA STUND. HÖG, RINGA, RIK, USEL, SJUK OCH

SUND. INFINNAS BÖÖR SOM ÄR BEFALT. AF DEN HWARS MAGT PÅBJUDER ALT. SIN NÅDE LEDSAGAN OCH EVIGA ROO HAN UNNE DEM ALLE SOM JORDEN BEBOO. ATT SAMMA BÖN FÖR MIN GIFWARE SKEER AF ALLA MIG SKÅDA MYCKET JAG BEER. – d. ÅR 1829 DÅ HERR HOFMARSKALKEN OCH RIDDAREN AF KONGL. NORDSTJERNEORDEN GREFVE CORFITZ LUDVIG BECKFRIIS WAR ÄGARE AF FIFOLMS GÅRD OCH GODS SAMT CONTRACTSPROSTEN OCH TH. DOCTOREN HERR ENEVALD WIDEBECK INNEHADE PASTORALVÅRDEN I JÄDERS FÖRSAMLING, BLEF DENNA

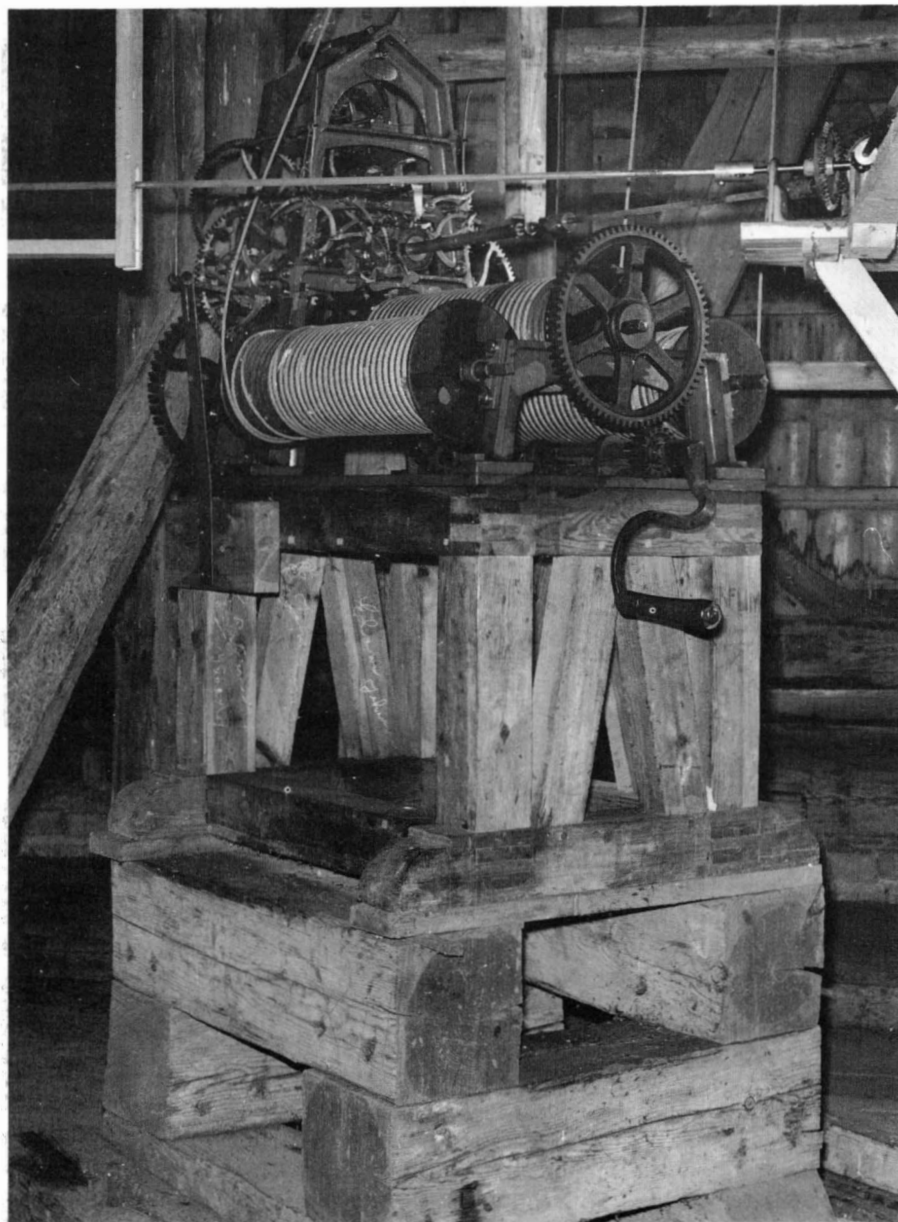

Fig 185. Urverk till tornuret, 1840-talet. Foto GH 1987.

The clock mechanism from the 1840's in the spire of the church.

Fig 186. Storklockan, omgjuten av S Ch Grönwall 1830. Foto GH 1987.

The great bell, re-cast in 1830 by S Ch Grönwall.

KLOCKA OMGJUTEN I STOCKHOLM AF SAMUEL CH. GRÖNVALL. Runt klockans överkant bård med girlander och svävande putti samt inskriften "GLORIA SOLI DEO" (=Ära vare Gud i höjden) ovan avslutande palmettbård. Runt klockans nederkant inskriften GLORIA IN EXCELSIS DEO ME FECIT HOLMIAE GERHARDT MEYER ANNO 1707. (=Ära vare Gud i höjden. Gerhardt Meyer gjorde mig i Stockholm år 1707). Vikt ca 1144 kg. H ca 110 cm, diam ca 120 cm. Sedan klockorna smälts ner vid branden 1702 skänkte grevinnan Christina Oxenstierna 2 000 dkm "för den stoorä Nya kläckans omgiutande samt 2 skeppund ny Malms tilläggande" (inv tillökn 1703–1708). Klockan göts av Gerhard Meyer i Stockholm 1707.³⁵³ En smärre lagning av klockan gjordes 1782 (räk, st prot). 1819 ansågs klockan vara oduglig och förslag framfördes om att köpa en ny klocka (st prot). 1828 beslöts att efterhöra i Stockholm vem som var den bästa klockgjutaren samt låta honom besiktiga den gamla klockan. Assessor Thim anmodades vara församlingens kommissionär "att med denna wiktiga affair hafwa bestyr" (st prot). Kontrakt om en omgiutning av klockan slöts med klockgjutaren Samuel Christopher Grönwall,³⁵⁴ som besökte Jäder den 26 juli 1829 (st

Fig 187. Mellanklockan, gjuten av S Ch Grönwall 1830. Foto GH 1987.

The middle-sized bell, cast in 1830 by S Ch Grönwall.

prot). Den gamla klockan skjutsades till Stockholm samma sommar. Den nya klockan fraktades till Jäder på en specialjord vagn och sattes upp i september 1829 (st prot). Omkostnaderna för den nya klockan uppgick till 1612:96 rdr (räk).

2. Mellanklockan. Samma ornamentala utsmyckning som på storklockan (fig 187). På mittpartiet två kartuscher med följande inskrifter: – a. BESÖK GUDS HELGDOM, LEF TÄLIG, VIS OCH FROM, OCH TÄNK PÅ DÖD OCH DOM. + b. ÅR 1830 MED ÄGARENS AF TIDÖ GODS I WESTMANLAND HERR LANDSHÖFDINGEN M.M. FRIHERRE FREDRIK RIDDERSTOLPE UPPÅ JÄDERS FÖRSAMLINGS OCH DESS NUVARANDE KYRKOHERDES HERR DOCTOR WIDEBECKS ANHÅLLAN, GIFNE TILLSTÅND, HAR DENNA NYA KYRKOLOCKA PÅ BEKOSTNAD AF DEN FOND, SOM BURGREFVINNAN DOHNA SOOP I LIFSTIDEN ANSLAGIT TILL KYRKANS OCH OXENSTIERNSKA GRAFVARNES UNDERHÅLL, BLIVIT GJUTNA I STOCKHOLM AF SAMUEL CH. GRÖNVALL. Vikt ca 572 kg. H ca 87 cm. Diam ca 97 cm. Klockan gjöts av Samuel Ch Grönwall i Stockholm 1830. Kostnaderna uppgick till 1230 rdr och betalades ur Dohna-Soops kyrko- och gravkassa. Av dessa var 20 rdr fraktkostnader från Stockholm (räk).

3. Lillklockan. Längs nederkanten en bård med lyror inom bladkrans omväxlande med palmetter. På mittpartiet två kartuscher med följande inskrifter: – a. KOM FRÄLSTA HJORD OCH HÖR DET ORD, SOM KAN DITT HJERTA NÄRA. FÖRSAMLENS FOLK, DER FRIDENS TOLK FÖRKUNNAR JESU LÄRA. SV.PS.B. 327 V. 1. – b. ÅR 1832, DÅ CARL XIV JOHAN VAR SVERIGES OCH NORRIGES KONUNG, GENERAL GUSTAF PEYRON LANDSHÖFDING I NYKÖPING, DOCTOR PEHR THYSELIUS STIFTETS BISKOP, DOCTOR ENEVALD WIDEBECK KYRKOHERDE I JÄDER, BLEF DENNA KLOCKA GJUTEN I STOCKHOLM AF S. CH. GRÖNWALL. Runt överkanten två rader palmetter. Vikt ca 317 kg. H ca 70 cm, diam ca 80 cm. – Efter branden 1702 skänktes gårdsklockan vid Fiholm till kyrkan av grevinnan Christina Oxenstierna.³⁵⁵ Vid sockenstämma 1832 uttryckte församlingen en önskan om att klockan skulle gjutas om och mer material läggas till så att dess klang bringades i harmoni med de båda nygjutna klockorna (st prot). Samma sommar fraktades klockan till Stockholm och klockgjutaren Samuel Ch Grönwall gjorde en ny klocka. Kostnaderna för omgjutning, metallköp, transport och uppsättning uppgick till 693:33 rdr och

bekostades ur Dohna-Soops kyrko- och gravkassa (räk). – De tre klockorna är uppsatta i klockbock i tornet och stämda i treklang: grundton, ters och kvint. Klockringningen elektrifierades 1937.

Försvunna klockor

1. Vid Gustav Vasas konfiskation på 1530-talet togs minst två klockor. Den ena av dessa återlöstes av Jäders socken med 7 ½ skeppund 8 ½ lispund lös koppar.³⁵⁶ Klockorna kan ha haft sin plats i det senmedeltida tornet, möjligen i en fristående stapel. Genom åsknedslag och brand 1702 förstördes tornet och de två befintliga klockorna, varav den nämnda torde varit den ena, smälte ner.³⁵⁷ – 2. I 1583 års inventarium finns upptaget ”Handklocka – enn lithen”. – 3. I ett brev från 1638 talas om att ”Kläckorna påå haka” i tornet efter en stormskada 1635.³⁵⁸ Minst två klockor måste således ha funnits. En av dessa hade skänkts av Axel Oxenstierna.³⁵⁹ Förstörd vid branden 1702 tillsammans med ovan nämnda klocka nr 1.

Noter

INLEDNING

1. *Tham* 1852.
2. *Collmar* 1951.
3. ATA. *Österberg* 1872.
C G Österberg (1819–1889), lärare och klockare i Jäder, av kyrkoherde *Collmar* betecknad som ”en av socknens märkligaste män”, omvitnat kunnig och mångsidig. Mångåriga forskningar ledde fram till nämnda manuskript med skickligt utförda teckningar. Om *Österberg*, se *Collmar* 1951, 192 ff; *Hedwall* 1932.
4. *Indebetou* 1877.
5. *Schnell* 1972.
6. *D:e* 1932.
7. *Lorin* 1978, se även *Lorin* 1985.
8. SHM, inv nr 20771.
9. *Wijkander* 1983, s 28.
10. *Hyenstrand* 1974, s 119 ff.
11. *Lindqvist* 1914; *Damell* 1977, s 40 ff.
12. *Lindqvist* 1914.
13. *Snaedal Brink* och *Wachtmeister* 1984, s 89 f.
14. *Hammar* 1985, s 18 ff.
15. *Myrdal* 1985.
16. *Sporrong* 1985, s 189, karta 125.
17. *Collmar* 1951, s 32.
18. *Sjöbeck* 1947.
19. *Sporrong* 1985, s 180 ff.
20. *Lindqvist* 1915, s 164 ff. Om Eskilslegenden, se *Lundén* 1983, s 234 ff.
21. *Lindqvist* 1915, s 104 ff; *Holmqvist* 1949, s 24 ff.
22. En rikhaltig litteratur finns rörande Florensdokumentet och diskussionerna kring detta, se *Gallén* 1958; *Hellström* 1971, s 60 ff.
23. Den kortfattade redogörelsen för socknens historia bygger till stor del på *Collmars* utförliga sockenkrönika, till vilken hänvisas för närmare studier, se *Collmar* 1951 samt där anförd litteratur. – *Magnus Collmar* (1900–1979), kyrkoherde i Jäder 1936–1953. Beträffande enstaka gårdar se även *J A Almquist* 1935 och *J E Almquist* 1960. *Äldre svenska frälseläkter* 1957, del 1, h 1, s 47 f.
24. DS nr 622; *Lundqvist* 1897, s 35 ff.
25. Socknens prästerskap behandlas hos *Collmar* 1951, s 147 ff; *D:e* 1977, s 11 ff, s 384 ff. Domkapitlet i Strängnäs omtalas första gången år 1283.
26. *Erik Körning* (d 1599), ägare till Almby och Norrby, sekreterare hos Johan III. Av drottning *Katarina Jagellonica* övertalad antaga den katolska läran. G 1:o 1584 m *Kers-tin Hand* (d 1591); 2:o 1594 m *Cecilia Andersdotter (Rå-lamb)* (d eft 1633).
27. *Paul Wudd* (1611–1691), ägare till Strand, hovstallmästare. G 1:o 1643 m *Anna Margareta Bonnat* (1626–1666); 2:o m *Margareta Wijnblad* (1648–1742).
28. *Gabriel Christernsson Oxenstierna af Eka och Lindö* (f omkr 1500–1585), friherre, riksråd. G 1538 m *Beata Eriksdotter Trolle* (d 1591).
29. *Gustaf Gabrielsson Oxenstierna af Eka och Lindö* (1591–1597), friherre, ståthållare. Son till föreg (se not 28). G 1580 m *Barbro Axelsdotter Bielke* (1556–1624).
30. *Axel Gustafsson Oxenstierna af Södermöre* (1583–1654), greve, rikskansler 1612. Son t föreg (se not 29). G 1608 m *Anna Åkesdotter Bååt* (1579–1649).
31. Slott och herresäten, Södermanland, del I, 1968, s 145 ff.
32. *Johan Oxenstierna af Södermöre* (1611–1657), greve, riksråd. Son t *Axel Oxenstierna* (se not 30). G 1:o 1636 m *Anna Margareta Sture* (1615–1646); 2:o 1648 m *Margareta Brahe* (1603–1669). Den sistnämnda g 1:o 1643 m *Bengt Bengtsson Oxenstierna af Eka och Lindö*, kallad *Resare-Bengt* (1591–1643), friherre, riksråd; 2:o 1648 m *Johan Oxenstierna af Södermöre*; 3:o 1661 m *Fredrik av Hessen-Homburg* (1633–1708), lantgreve.
33. *Bäckström* 1914, s 141 ff.
34. *Collmar* 1951, s 75 ff.
35. *Joakim Beck-Friis* (1722–1797), greve till Börringekloster och Fiholm, riksråd. G 1745 m *Vilhelmina Staël von Holstein* (1725–1786).
36. Uppgifter om socknens inv antal kan återfinnas hos bl a *Collmar* 1951 samt uppslagsböcker och statistiska lexikon, t ex *Geografiskt-statistiskt lexicon* 1860, *Rosenberg* 1882, *Ahlenius-Kempe* 1909, *Svenska orter* 1934 samt senare statistiska verk.

KYRKOGRÅDEN

37. RA, KA, KSH, vol 29.
38. *Österberg* 1872, s 63.
39. ULA, Jäders kyrkas arkiv, O I:1, köpebrev 1854.
40. Se not 38.
41. *Collmar* 1951, s 166 f.
42. PÅ, Jäders kyrkoarkiv, O I a 7, beskrivn av branden 1858 av *C G Österberg* samt brandsyneprotokoll 1859.
43. Enl uppgift från kyrkvaktmästaren *Bengt Nilsson* påträffades en oidentifierad massgrav vid grävning norr om kyrkan på 1970-talet.
44. PÅ, Jäders kyrkoarkiv, karta över Jäders kyrkogård 1909.
45. *Lindqvist* 1915, s 34 ff.
46. *Österberg* 1872, s 62, pl 19. Enl *Österbergs* teckning fanns då ytterligare ett större och ett mindre parti av nederdelen bevarade.
47. *Ibidem*, s 61, pl 14; KB, handskriftsavn, Fh 6:92, s 340, teckn av *Peringskiöld*.
48. *Österberg* 1872, s 62, pl 16.
49. Benämningen ”*Armbobestook*” har ej påträffats i någon ordbok eller något uppslagsverk. Sammanhanget talar

dock för att det var frågan om en fattigbössa eller ställning till fattigbössa, troligen gjord av en stock.

50. RA, E 626, brev till *Axel Oxenstierna* från fogden *Johan Gilbertsson Hogg* den 28 mars 1640.
51. RA, E 776, brev till *Axel Oxenstierna* från prosten *M Ilsbodinus* den 5 april 1638. – *Matthias Georgii Ilsbodinus* (1579–1642), från Ilsbo i Hälsingland, kyrkoherde i Jäder 1623–1642, g 1:o 1609 m *Birgitta Persdotter Duus* (1594–1638), 2:o m *Anna Tidemansdotter* (d 1663). *Collmar* 1951, s 156 f.
52. ULA, Jäders kyrkoarkiv, K I:1, föräringen 1703–1708. *Christina Oxenstierna af Södermöre* (1651–1711), dotter t greve *Erik Oxenstierna af Södermöre* (se not 331), g 1673 m greve *Gabriel Oxenstierna af Croneborg* (se not 318).
53. *Collmar* 1951, s 180.
54. *Ibidem*, s 77.

PRÄSTGÅRDEN

55. *Collmar* 1951, s 62.
56. *Ibidem*, s 43 ff. *Collmar* har antagit att huset tjänat som medeltida gillestuga. Något som talar för en sådan funktion är dock svårt att finna hos byggnaden. Enl *Österberg* 1872, s 114, hade ”Uthusen . . . nu blifit ombyggt, ordnade och ställde uti ett utmärkt godt skick af nuvarande kyrkoherden.”

KYRKOBYGGNADEN – EXTERIÖR

57. De angivna tegelmåtten har konstaterats dels genom självsyn, dels genom den måttundersökning framlidne fil dr *Iwar Anderson* gjorde i samband med kyrkans renovering 1969. Ett kortfattat manuskript av denne finns hos RAÄ.
58. Som jämförande material kan nämnas en relief i Vamblingbo kyrka, Gotland, samt ett lock från Lillhärdaal, Härjedalen, se *Karlsson* 1983, s 81 ff. Förf ber att få framföra ett varmt tack till docent *Lennart Karlsson* för värdefulla synpunkter i ämnet.
59. Rannsakningar, b II, s 133; *Österberg* 1872, pl 15; Sveriges runinskrifter, nr 47; Runstenar i Södermanland, nr 28. Om sägenbildningen kring denna sten, se *Österberg* 1872, s 61; *Collmar* 1951, s 214 f.
60. *Holmqvist* 1948, s 40 ff. Stenen hör stilistiskt samman med portalskulpturerna i Tumbo kyrka och anknuter till den internationella, främst engelska stilen under 1000- och 1100-talen.
61. *Herman Florentz* (d 1644), murmästare, mästare i Stockholmsämbetet 1644. Verksam i *Axel Oxenstiernas* tjänst 1640–1644 vid Jäders kyrka och Fiholm, där han också avled. Betr mästestycket, se not 160. *Alm* 1935, s 95.
62. *Jost Henne* (d 1644), stenbildhuggare från Tyskland, verksam i Sverige från omkr 1629, älderman i Stockholmsämbetet. Arbetade vid Kungl slottet och åt högadeln, utförde främst portaler, spisar, gavlar och gravmonument. *Axel-Nilsson* 1950, s 402.

63. *Heinrich Wilhelm* (d 1652), stenbildhuggare, inflyttad från Hamburg på 1640-talet. Verksam bl a som byggnadsledare vid Riddarhuset, *Axel Oxenstiernas* hovbildhuggare, utförde främst gravmonument och epitafier. *Axel-Nilsson* 1937; *D:e* 1950, s 427 f; *Flodin* 1979.
64. *Österberg* 1872, s 13 f.
65. RA, E 776, brev till *Axel Oxenstierna* från prosten *Matth Ilsbodinus* den 11 juli 1627.
66. Se not 37.
67. *Österberg* 1872, s 14.
68. *Ibidem*, pl 1 samt fotografier i ATA av *Österberg* från 1860-talet.
69. RA, ÖIÄ, J 14/1, ritn av *Helgo Zetterwall* 1880. *Helgo Zetterwall* (1831–1907), arkitekt, överintendent och chef för ÖIÄ 1882–1897. Utförde ett stort antal nybyggnader och restaureringar av kyrkor runt om i landet.
70. ULA, Jäders kyrkoarkiv, Oa 10, ritn av *J F Åbom* 1859. *Johan Fredrik Åbom* (1817–1900), arkitekt, 1845 konduktör vid ÖIÄ, 1862 förste arkitekt, 1880 byggnadsintendent för kronans hus i landsorten. Omfattande produktion av nybyggnader, främst i Stockholm, samt kyrkorestaureringar och inredningar.
71. Se not 69.
72. PÅ, Jäders kyrkoarkiv, O I a 9, kontrakt med byggmästaren *J W Kajerdt* 1880.
73. RA, E 776, brev till *Axel Oxenstierna* från prosten *Matth Ilsbodinus*, odot.
74. RA, Tidöarkivet, vol 13, f 64. *Mäster Leonardt P(a?)lm Timmerman*, i tjänst hos *Axel Oxenstierna* 1637, avled i Linköping julhelgen 1637, enl meddelande från hans hustru till prosten i Jäder, se RA, E 776, brev till *Axel Oxenstierna* från prosten *Matth Ilsbodinus* den 5 april 1638. Trol identisk med den holländske timmerman *Lennart* som omnämns i Stockholms stads byggn räk åren 1636–1638. Denne tillhörde en grupp holländska timmermän som inkallats främst för slussbygget. *Pursche* 1979, s 104, bihang s 680.
75. RA, E 900, löst blad. *Mäster Adrian Timmerman*, trol identisk med den holländske timmerman *Adrian* som omnämns i Stockholms stads byggn räk 1636–1642, de första åren tills med *Lennart Timmerman* (se not 74). *Pursche* 1979, s 104, bihang s 680. Trol identisk även med byggmästaren *Adrian Kamp*, som 1641 uppförde tornspiran på Väster-Haninge kyrka, bekostad av rikskanslern *Axel Oxenstierna* enl en ant från 1700-talet. RAÄ, SvK:s arkiv, *Östman* 1918.

KYRKOBYGGNADEN – INTERIÖR

76. Se not 37.
77. *Österberg* 1872, s 51 f.
78. RA, E 776, brev till *Axel Oxenstierna* från prosten *Matth Ilsbodinus* den 24 april 1625 och 11 juli 1627.
79. *Collmar* 1977, s 274 f, 383.
80. *Kort Rogge* (d 1501), biskop i Strängnäs och rikskansler 1479–1501. Rogge, som var son till en byggmästare, stod bakom en omfattande byggnadsverksamhet vid Strängnäs

- domkyrka. *Collmar* 1977, s 92 ff.
81. RA, E 776, brev till *Axel Oxenstierna* från prosten *Matth Ilsbodinus* den 28 febr 1642.
 82. ATA, konceptritn av ant *Iwar Anderson* 1969–1970.
 83. *Gapskulle*, liten sångläktare på vinden till sakristian, med stor öppning mot koret. Den kan även ha använts som förvaringsplats. Gapskullar är kända från bl a Leksand, Gagnef och Vika i Dalarna samt Lovö kyrka i Uppland. Förläggandet av en ev gapskulle till vapenhusvinden i Jäder kan ha varit praktiskt betingat. Den medeltida sakristian hade av 1644 års ritningar att döma sadeltak med ryggås i interiören. Den saknade således vind och någon plats för gapskulle fanns inte ovan sakristian.
 84. *Nilsén* 1984, s 181 ff. N för här fram teorin om vapenhuset som vapenförråd och ger exempel på vapenhus i två våningar, bl a i Närtuna och Kårsta kyrkor i Uppland fr omkr 1500. Vapenhusvinden i Jäder kan först ha tjänat som gapskulle (se not 83) och senare, efter igensättning av den stora öppningen, som vapenförråd eller rustkammare.
 85. LUB, De la Gardieska saml, Topografica, Varnhem, s 21, skiss av Braheska gravkoret i Jäder. Troligen utförd av *Elisabeth Oxenstierna* 1695 inför uppförandet av De la Gardiska gravkoret i Varnhems klosterkyrka, se *Rosell* 1982, s 102. *Elisabeth Oxenstierna* (1654–1721), dotter till greve *Erik Oxenstierna af Södermöre* (se not 331). G 1673 m *Gustaf Adolf De la Gardie* (1647–1695), greve, riksråd.
 86. Allm Brandförsäkr verket, nr 35213, år 1902.
 87. Se not 70. Ritn godkändes av ÖIÄ den 5 april 1859, underteckn av *G Söderberg* och *C M Meurling*.
 88. ATA, Jäders kyrka, ritn saml. Påskrift: Uppmätt af *Rudbeck*. Godkännes *C H Grafström*. Kan vara identisk med *Per Carl Rudbeck* (1818–1866), fanjunkare, lantmätare, ”artist”. (Sv konstn lex).
- #### KYRKANS BYGGNADSHISTORIA
89. *Bennett-Edenheim* 1976, s 27, fig 116.
 90. Jfr *Schnell* 1965, s 26 ff. Den teori om Jäders kyrkas byggn historia och den äldsta planens utseende som är allmänt förekommande i litteraturen bygger på de iakttagelser riksantikvarien *Sigurd Curman* gjorde vid golvgrävning 1934. I sin PM över undersökningen säger denne om rekonstruktionen av den äldsta planen, gjord på grundval av påträffade murrester, att: ”Hypotesen är således mycket löst grundad, men dock ej alldeles orimlig, till bättre tydning erhållits.” (ATA). Varken *Curman* eller någon annan har tydligen uppmärksammat skiljaktigheterna i murverkets tjocklek och den norra långhusmurens särställning.
 91. Vid utgrävning 1968 av Garde kyrka, Gotland, påträffades dopfontens ursprungliga fundament samt intill detta en sten med ett 5 × 5 cm stort hål, ”troligen för att fästa en bokpulpet eller dylikt” (SvK, Go, b V, s 321). En likadan anordning kan ha funnits i Jäder. När golvet sedan höjdes i slutet av 1400-talet kan en ev bokpulpet ha tagits ur bruk. Stenen fyllde då inte längre sin funktion som fundament utan fick en ny användning som golvsten vid ingången till kyrkan.
 92. *Bonnier* 1984, s 5 ff.
 93. DS nr 622.
 94. RA, KA, hertig *Carls* räntekammare, räk 1562–1569.
 95. RA, KA, Kungl kansliets diariier, utg nr 12, 1577, 21 febr.
 96. *Collmar* 1964, s 348.
 97. RA, E 776, brev till *Axel Oxenstierna* från prosten *Matth Ilsbodinus* den 24 april 1625. Den senare tillträdde sin tjänst i Jäder 1623 (se not 51).
 98. Se not 74.
 99. RA, E 776.
 100. RA, Tidöarkivet, vol 36. Det odaterade förslaget är ej paginerat utan urspr en lös handling, som senare bundits in.
 101. Se not 99.
 102. RA, E 776, brev till *Axel Oxenstierna* från prosten *Matth Ilsbodinus* den 5 april 1638.
 103. Se not 75.
 104. *Ibidem*.
 105. RA, E 626, brev till *Axel Oxenstierna* från fogden *J G Hogg* den 28 mars och 27 april 1640. *Johan Gilbertsson Hogg*, fogde hos rikskanslern *Axel Oxenstierna*, känd genom brevväxling mellan dessa åren 1638–1643. *Hogg* hade enl ett brev från den 6 mars 1643 tidigare varit i tjänst hos slottsbyggmästaren *Louis Gilles* (se not 111).
 106. RA, Tidöarkivet, vol 16, f 29.
 107. *Ibidem*, f 34.
 108. *Ibidem*, vol 21, f 36.
 109. *Ibidem*, f 86; vol 20, p 684.
 110. *Ibidem*, vol 18, f 103.
 111. *Louis Gilles* (d trol 1669), holländsk timmerman, kom till Sverige 1624, slottsbyggmäst 1624–1663. Ledde timmermännens arbete både vid stadens och slottets byggnadsverksamhet samt privata byggnader.
 112. RA, E 626, brev till *Axel Oxenstierna* från fogden *J G Hogg* den 6 mars 1643.
 113. *Ibidem*, brev den 12 maj 1641.
 114. RA, E 739, brev till *Axel Oxenstierna* från *Nicodemus Tessin* den 20 april 1641. *Nic. Tessin d ä* (1615–1681), arkitekt. Inflyttad fr Pommern 1636, i *Axel Oxenstiernas* tjänst 1639–1644 vid Tidö och Fiholm som byggn ledare, 1646 kungl arkitekt, 1661 stadsarkitekt i Stockholm. Rikproduktion av förnäma byggnader, uppförde bl a *Drottningholms* slott fr 1662.
 115. RA, Tidöarkivet, vol 16, f 13 och 103. *Herman Florentz*, se not 61.
 116. RA, E 776, brev till *Axel Oxenstierna* från prosten *Matth Ilsbodinus* den 28 febr 1642.
 117. RA, E 626, brev till *Axel Oxenstierna* från fogden *J G Hogg* den 10, 18 och 24 febr 1642.
 118. *Ibidem*, brev den 27 april 1642.
 119. RA, E 626, brev till *Axel Oxenstierna* från *Nic Tessin* den 1 maj 1642.
 120. RA, E 626, brev till *Axel Oxenstierna* från *J G Hogg* den

- 4 maj 1642.
121. RA, Tidöarkivet, vol 18, f 31.
122. RA, E 626, brev till *Axel Oxenstierna* från *J G Hogg* den 28 juli 1642.
123. RA, Tidöarkivet, vol 18, f 43.
124. Ibidem, vol 18, f 104; vol 21, f 35. *Jost Henne*, se not 62.
125. RA, E 766, brev till *Axel Oxenstierna* från *Elsa Heidenreiters*, *Jost Hennes* änka, odat. *Axel-Nilsson* 1956, s 181.
126. RA, Tidöarkivet, vol 21, f 35.
127. Ibidem, vol 20, f 671.
128. RA, E 626, brev till *Axel Oxenstierna* från *J G Hogg* den 14 april 1643.
129. RA, Tidöarkivet, vol 25, f 137 och 142.
130. Ibidem, vol 20, f 110 och 127.
131. Se not 120.
132. RA, Tidöarkivet, vol 28, f 199.
133. Ibidem, vol 28, f 38.
134. Ibidem, vol 28, f 78.
135. RA, Tidöarkivet, vol 45 c.
136. *Olsson* 1937, s 648, pl XI.
137. Av *Margareta Brahes* testamente från 1661 (se not 135) framgår att hon önskade få sin gravplats i Jäder. Hon kom dock att bosätta sig i Tyskland i sitt tredje äktenskap och ligger begravnen i Homburg (se not 32). Ett senare testamente kan naturligtvis ha funnits, men är ej känt.
138. *Jürgen Meintz*, stenbildhuggare från Hamburg, gesäll till *Heinrich Wilhelm*, kom till Sverige 1643. Verksam vid utförandet och uppsättandet av flera av *Wilhelms* epitafier i främst Storkyrkan, Riddarholmskyrkan, Tyresö kyrka, Uppsala domkyrka och Jäders kyrka. Efter *Heinrich Wilhelms* död 1652 var det troligen *Jürgen Meintz* som fullföljde arbetet med epitafierna över *Stureätten* samt *Ebba Leijonhufvud* och hennes familj i Uppsala domkyrka. Efter dennas död 1654 övertog *Johan Oxenstierna* (d 1657) rollen som uppdragsgivare. I det sistnämnda epitafiet finns en minnestavla över hans första hustru, *Anna Margareta Sture* (d 1646), dotter till *Svante Sture* och *Ebba Leijonhufvud* (se även not 32). Den krönande allegoriska kvinnogestalten på detta epitafium visar stora likheter med kvinnofiguren *Pax* på *Braheska gravkorets* gavel. Nätverket av personkontakter och de stilmässiga överensstämmelserna talar således för *Jürgen Meintz* som mästare till det *Braheska gravkoret*. 1659 sattes han i fängelse, anklagad för bönhaseri, dvs att ha utfört arbete utan att tillhöra skråorganisationen. *Axel-Nilsson* 1937, s 112 ff; *D:e* 1950, s 312 ff; *Flodin* 1979, s 8 ff.
139. *Axel-Nilsson* 1937, s 101.
140. *Ture Oxenstierna af Croneborg* (1645–1676), greve, överste, son till greve *Ture Oxenstierna af Croneborg* (1614–1669) och grevinnan *Sigrid Oxenstierna af Korsholm och Wasa* (1612–1651).
141. *Rhyzelius* 1721, s 86.
142. Ibidem, s 95.
143. ULA, Jäders kyrkoarkiv, K I:1, föräring 1703–1708.
144. *Hedvig Ulrika Christina Soop af Limingo* (1703–1776), dotter till friherre *Carl Gustaf Soop af Limingo* (1659–1711) och grevinnan *Eleonora Elisabeth Oxenstierna af Croneborg* (1674–1736). G 1720 m greve *Carl August Dohna* (1691–1744).
145. PÅ, Jäders kyrkoarkiv, O I a 7, redogörelse av *C G Österberg* 1858.
146. Se not 70.
147. Se not 153.
148. PÅ, Jäders kyrkoarkiv, O I a 7, kontrakt med byggmästaren *J W Kajerdt* den 26 jan 1880.
149. Nerikes Allehanda den 2 febr 1901. *A Ramqvist*, byggmästare från Mariestad. Verksam vid rest av Strängnäs domkyrka 1907–1910, troligen även vid *Gripsholm* på 1890-talet.
150. Sv Dagbl den 21 aug 1901.
151. *Ove Leijonhufvud* (1883–1963), arkitekt, slottsintendent. Verksam vid byggnadsstyrelsen, Rosersberg och *Ulriksdals slott* samt intendent vid *Stockholms slott* 1936–1955. Svarade för rest av *Ösmo* och *Fors kyrkor* i *Södermanland* på 1930-talet.
152. PÅ, Jäders kyrkoarkiv, O I a 9.
153. Då det inte föreligger någon rapport från restaureringen, liksom även övriga restaureringar, har redogörelsen över vidtagna åtgärder gjorts genom sammanställning av uppgifter i program, förslag, räkenskaper, senare besiktningar och rest förslag i ATA samt genom självsyn i kyrkan.
154. Samma metod hade med gott resultat använts vid renoveringen av fasaden på *Petersenska huset* vid *Munkbron* i *Stockholm* och RAÄ hade deltagit i utarbetandet av denna teknik (ATA).

KYRKANS KONSTHISTORISKA STÄLLNING

155. *Vennberg-Bohrn* 1950, s 581 ff; *Tuulse* 1958, s 612 ff; *Flodin* 1979, s 45 ff. *Brita Kurk* (d 1671), friherrinna. G 1645 m *Gabriel Gabriellsson Oxenstierna af Croneborg* (1618–1647), greve, riksråd. *Ingeborg Kurk* (o 1618–1654), friherrinna, syster t föreg. G 1634 m *Johan Berendes* (1603–1652), riksråd, överståthållare.
156. *Lindgren-Fridell* 1947, s 4 ff; *Schnell* 1965, s 145; *Lindahl* 1969, s 156. *Erik Axelsson Tott* (d 1481), två gånger svensk riksföreståndare.
157. *Flodin* 1980, s 3. *Greger Mattson Lillie* (d 1494), riksråd, lagman. Fick bl a *Åkers härad* samt största delen av *Öster- och Västerrekarne härad* i förläning. Det är möjligt att *Lillie* först avsåg att välja det i *Kärro* nya koret som sin gravplats.
158. *Olsson* 1937, s 642 ff.
159. Se not 119.
160. *Herman Florentz*, se not 61. *Florentz'* mäterstycke består av ett hus i tre våningar med fyra volutgavlar. Dessa är i sin tur uppbyggda i tre våningar, begränsade av lisenner. Svicklarna uppfylls av tryckta voluter, på avsatserna obelisker eller klot. Mäterstycket är presenterat 1644, således efter det att koret uppfördes. *Florentz* kan därför ha varit påverkad av detta. Å andra sidan kan hans mäs-

- terstycke ha varit utfört tidigare men legat i väntan på antagande, då antalet murmästare i ämbetet var begränsat. Mästerstycket finns publicerat hos *Alm* 1935, b 28 och 29.
161. *Jost Henne*, se not 62. *Axel-Nilsson* 1950, s 434 f, b 24 och 43.
162. *Liljegren* 1947, s 127 ff.
163. *Flodin* 1977, s 129 o 135 f.
164. *Hamberg* 1955, s 153 ff.
165. *Rosell* 1974, s 37 ff.
166. *O:son Nordberg* 1966, s 209 ff.
167. *Olsson* 1937, s 217 ff; *Liljegren* 1947, s 148 ff.
168. *Liljegren* 1947, s 136 ff; *Flodin* 1974, s 59 f. *Johan Oxenstierna af Croneborg* (omkr 1615–1664), greve, son t *Gabriel Gustafsson Oxenstierna*, g 1642 m *Christina Soop* (1627–1677).
169. *Boëthius* 1941, s 109.
170. Teckningarna till *Suecia antiqua et hodierna*, del III, nr 1605.
171. *Olsson* 1937, pl II.
172. *Lagerlöf-Stolt* 1973, fig 402.
173. PÄ, Jäders kyrkoarkiv, O VIII A 117, färglagda ritn till målningsdekorationer av *Gustaf Pettersson* 1901. *Gustaf Pettersson* (1855–1933), arkitekt, 1882 vid ÖIÄ, senare byggnadsråd.
174. Sv Dagbl den 21 aug 1901. *Theodor Pettersson*, dekorationsmålare, utförde 1902 restaurerings- och kompletteringsarb i Bettna och Helgesta kyrkor samt 1908 nya dekorationer i Ytter-Enhörna kyrka, Södermanland (Sv konstn lex).
- ### INREDNING OCH INVENTARIER
175. RA, Tidöarkivet, vol 27, f 110.
176. *Kakaltare*, plats i kyrkan där man lade brödkakor eller andra matvaror ss. offer till präst eller klockare (Sv akad ordbok). Detta altare, som kunde vara ett medeltida sidaltare, var vanligen placerat till vänster framme i kyrkan framför kvinnobänkarna. Genom en kunglig resolution 1720 förbjöds altaroffren in natura och seden upphörde efter hand. Kakaltarna miste då sin funktion och togs bort efter hand. Om kyrktagningsseden se *Gustafsson* 1972.
177. Kakaltarets placering är ej närmare känd. *Collmar* har velat placera det vid östra väggen, norr om koret, med hänvisning till Sueciasticket av koret, se *Collmar* 1937, s 18 ff. Det som avbildas här är sannolikt ursprungligen grevinnan Anna Bååts bänk (behandlas närmare nedan), men som efter hennes död kan ha gjorts om till kakaltare.
178. RA, Tidöarkivet, vol 25, f 137; vol 27, fol 127.
179. Texterna i låg relief är svårlästa. De kan dessutom ha förändrats genom senare restaureringar. Texterna tecknades av 1872 av klockaren *C G Österberg*, se *Österberg 1872* och *D:e 1986* (faksimiltryck). Då texterna är svårtydda återges ej någon tolkning här, med ett undantag. Av allt att döma innehåller de främst hyllningar till Maria samt ett par sakuppgifter.
180. *Jan van Coninxloo* (f trol 1489), flamländsk målare. Målningarna är föremål för närmare studium av fil kand *Cecilia Engellau-Gullander*, som arbetar på en avhandling om *Jan van Coninxloo*. *Engellau-Gullander* 1987, s 93ff.
181. Utställning af äldre kyrklig konst 1910, katalog, s 75.
182. UUB, Palmskiöldska saml nr 262, f 301. *Roosval* 1924, s 400. *Johan Hadorph* (1630–1693), fornforskar, 1666 riksantikvarie. Gjorde nedteckningar och avbildningar av bl a kyrkor vid ett flertal inventeringsresor i Mellansverige.
183. *Österberg* 1872, s 18.
184. Bland den rikhaltiga litteraturen i ämnet kan nämnas: *Roosval* 1903; *D:e* 1910, s 135 ff; *D:e* 1924, s 400 ff; *Andersson* 1980, s 185 ff.
185. *Andersson* 1978, s 74 ff.
186. *D:e* 1983, s 72 ff.
187. *Josephsson-Wilcke* 1919, s 227 ff.
188. *Andersson* 1978, s 94; *Carlsson* 1947, s 5.
189. *Carlsson* 1947, s 4 ff.
- Mårten Nilsson Skinnare* (ca 1480–1543), född i Vadstena. Bedrev omfattande affärer med bl a skinn och koppar i Bergslagen. Blev senast 1516 borgare i Stockholm, flyttade 1521 till Vadstena, där han bodde till sin död. Här bildade han den 31 dec 1521 Jungfru Marie psaltares brödraskap, vars matrikel från år 1522 upptar ca 2 300 namn. En stiftelse grundades, som inrättade kapell, hospital och härbärge för pilgrimer. Donationer till stiftelsen medförde skattefrihet.
190. *De Brun* 1924, s 32 f. Prebendet fick mottaga åtskilliga gåvor och omtalas ännu 1532. I samband med att *Mårten Nilsson Skinnare* år 1532 sålde sitt stenhus i Stockholm skänktes en gatubod till "Jungfru Marie tider".
191. Någon uppgift om ett Jungfru Marie psaltares brödraskap i Stockholm har ej påträffats, men kan likväl ha funnits. Kanske var *Mårten Nilsson Skinnare* en av stiftarna till ett sådant? Han var åren 1516–1522 den störste skattebetalaren i Stockholm. Om donationer medförde skattefrihet här som i Vadstena kan medlemskap i brödraskap ha varit av intresse för de stora skattebetalarna. De manliga stiftarna på Jäderskapet bär pålsfodrade kappor. Förutom tecken på allmänt välstånd, anger de nära förbindelser med *Mårten Nilsson Skinnare*?
192. *Roosval* 1924, s 510 ff.
193. *D:e*, s 400.
194. *Andersson* 1980, s 201. Några egentliga skäl för hypotesen att skåpet skulle vara ett krigsbyte framförs inte av *Andersson*. Sedan manuskriptet avslutats har frågan om skåpets proveniens behandlats i en uppsats i *Fornvännen* av *Cecilia Engellau-Gullander* (se not 180). Här granskas det ikonografiska schemat ingående i vissa motiv. På grund av likheter med företeelser inom det tyska konstområdet framförs hypotesen att altarskåpen i Jäder och Skepptuna skulle vara krigsbyten från 30-åriga kriget. Det ordensällskap som skulle ha varit beställare i Tyskland kan dock ha haft sin motsvarighet även i Sverige. De skäl som undertecknad framfört i huvudtexten, nämligen

- likheterna med skåp av samma karaktär i Sverige, den tänkbara placeringen och ev förekomsten av ett brödraskap som beställare talar dock för att skåpet kan ha beställts för Storkyrkan i Stockholm. Denna hypotes kvarstår därför oförändrad. Om skåpet var ett krigsbyte i Axel Oxenstiernas ägo varför lät han inte placera det i Jäder när östkoret stod klart 1644? Inte heller när ett nytt altare uppfördes 1648 kan det ha funnits planer på att placera skåpet här då detta är bredare än altaret och därför senare försågs med stöd på sidorna.
195. Inv, förökn 1657–1675. Här står att krucifixet suttit på "Grewe Johans" kista, dvs *Margareta Brahes* andre man, *Johan Oxenstierna*. Ett närmare studium av kistorna visar dock att krucifixet med emblem och bokstäver suttit på *Bengt Bengtsson Oxenstiernas* kista, *Margareta Brahes* första man (se not 32).
196. *Rabén* 1934, s 125 ff.
197. *Collmar* 1951, s 139. Källhänvisning saknas men uppgiften har troligen funnits i ett numera förkommet brev till *Axel Oxenstierna* från *Hans Öhlmann*, tidigare i RA, E 758.
198. *Österberg* 1872, s 20 f.
199. Se not 150.
200. RA, E 776, brev till *Axel Oxenstierna* från prosten *Mathias Ilsbodinus* den 14 maj 1625.
201. RA, E 776, brev till *Axel Oxenstierna* från *Mathias Ilsbodinus* den 21 april och 14 maj 1625.
202. Ibidem, brev den 6 juni 1625.
203. Ibidem, brev den 11 juli 1627.
204. RA, Tidöarkivet, vol 22, f 89 f.
Johan Pedherrsön Snickare, verksam i *Axel Oxenstiernas* tjänst vid Tidö, Fiholm och Jäders kyrka i slutet av 1630-talet och under 1640-talet.
205. ULA, Jäders kyrkoarkiv, K I:1, bänklängd 1699.
206. Ibidem, O I:1, bänklängd 1789.
207. Ibidem, L I:6:7, ver nr 53, 1866, kontrakt med målaren *C L Eriksson*.
208. Se not 150.
209. Se not 201.
210. Korskranket finns ej avbildat på Sueciateckningarna från kyrkan utan först i förlagan till sticket. Det kan därför vara en skrivbordsprodukt och felaktigt återgivet. Tillkomsten av något nytt skrank är ej känd.
211. RA, E 626, brev till *Axel Oxenstierna* från fogden *J G Hogg* den 27 april 1642.
212. *Bokstol*, på latin *pulpitum*, fanns under medeltiden och tjänade både som pulpet och läsestol, se *Hildebrand* 1898, s 371 f. Enl *Dahlgren* 1973, s 114 är bokstol: "1. Ställning, hvarpå böcker plägade uppläggas vid läsning. 2. Läspulpet i kyrka." Till det senare finns ett citat från 1640-talet ur *Comenius*: "När man är tillhopa kommen (vid gudstjänsten) så sjunga Notarierna (cantorum chorus) vidh bookstolen psalmer och andelige vijsor." Bokstolarnas funktion under 1600- och 1700-talet bekräftas av *Broman* 1720, utg 1911, s 102: "Bokstol, Gångstol, et afdelat rum i Choret, hwarest icke allenast the många Sång-Böcker lågo; såsom Legende Böcker, Kyrie. Litanie- Antiphon- Respons: etc etc. Böcker; utan och Sångare stodo, Choralister, Peplingar, etc." Bokstolar omtalas hos *Norberg-Wilcke-Lindqvist* 1967, s 897 och *Boström* 1973, s 151 och 209.
213. Se not 204.
214. PÄ, Jäders kyrkoarkiv, inv fört. I en förteckn fr omkr 1880 över gamla saker i "museet" upptas stolen som "En gammal Praesesstol som varit i Sakristian."
215. Se not 204.
216. RA, Tidöarkivet, vol 25, f 109.
Anders Andersson Målare, verksam i *Axel Oxenstiernas* tjänst vid Tidö, Fiholm och Jäders kyrka under 1640-talet.
217. RA, Tidöarkivet, vol 28, f 37.
I Enköpings-Näs kyrka finns en bänkdörr med *Axel Oxenstiernas* och *Anna Bååts* vapen i intarsia från 1646, troligen utförd av *Johan Snickare*. *Axel Oxenstierna* var ägare till Hjulsta gård i Enköpings-Näs. *Rosell* 1969, s 114 f.
218. En likadan stol som i Jäder, men med bevarat figursågat nederparti, finns i Nordiska Museet, se Svenskt möbellexikon, bd 3, 1962, s 1104 f, bild 8.
219. RA, Tidöarkivet, vol 27, f 145. 1648 gjorde *Johan Pedherrsön Snickare* vid Tidö ett dussin stolar av ek till Fiholm. De hade svarvade stolpar och "hans Extz: och grevinnans namn inlagt".
220. PÄ, Jäders kyrkoarkiv, ritn, plan o fasad, till ny orgel och läktare, av *C G Österberg* 1865. Fasadens uppbyggnad ansluter till orgelfasaden i Klara kyrka från 1761, uppförd efter ritning av arkitekten *C F Adelcrantz*, 1906 ersatt av en ny läktare. *Österbergs* första förslag med omväxlande konvexa och plana pipfält liknar mycket *Adelcrantz'* projekt, medan det förslag som utfördes i Jäder har enbart plana, pilasterliknande pipfält. Jfr *Brandel* 1927, s 251, fig 83.
221. ULA, Jäders Kyrkoarkiv, L I b:7, ver 1866, nr 50, kontrakt med målarmästaren *C L Ericsson*, Eskilstuna.
222. *Österberg* 1872, s 21.
223. *Nils Hammarberg* (f 1913), orgelbyggare, från Göteborg, son till orgelbyggaren *Olof Petersson Hammarberg*, övertog 1935 dennes rörelse. *Edholm* 1980, s 5 f.
224. Nuvarande disposition enl inventering för RAÅ av C-G Lewenhaupt 1974. Stämmor markerade med g är från 1866 års orgel.
Man I: Borduna 16', Principal 8', Viola di Gamba 8' g, Fl Harmonik 8' g, Oktava 4' g, Flöjt 4' g (1866 års Fl Octaviant omarbetad), Rauschkvint 2 ch g (1866 års Kvinta 3' och Oktava 2'), Mixtur 4 ch, Trumpet 8'.
Man II: Flöjtprincipal 8' g (1866 års Principal 8'), Rörflöjt 8 g, Kvintadena 8', Gemshorn 4', Nasard 2 2/3', Blockflöjt 2', Terts 1 3/5', Krummhorn 8'. Tremulant. Svällare.
Man III: Salicional 8' g, Vox Celeste 8', Gedakt 8', Nachthorn 4' Principal 2', Zimbel 3 ch. Svällare.
Pedal: Subbas 16' g (1866 års Bourdon 16'), Gedakt 8' g

- (1866 års Bourdon 16'), Oktava 8', Koraltbas 4', Trumpet 16'.
- Koppel: II/I, III/I, III/II, I/P; II/P, III/P, II 16/I, III 16/II, II 4/I, III 4/II. Pedomväxl. Reg sväll. Fria komb Man I, II. Fasta komb: Mf, T.
- Pneumatisk.
225. Orgeln skänktes strax innan *Margareta Brahe* (se not 32) gifte sig för tredje gången och flyttade till Tyskland. Kanske tillhörde positivet hennes bohag och kan ha stått på Fiholm.
226. RA. KA. KSH. vol 29.
Georg Woijtzig (d 1706), orgelbyggare, kom till Sverige omkr 1680 från Liegnitz i Schlesien. Gjorde främst ombyggnader, bl a av huvudorgeln i Storkyrkan, Stockholm, 1690–99, samt i ett flertal andra kyrkor. UUB, *Kyhlberg* 1971; *Edholm* 1980, s 84.
Enl en kopia av kontraktet hade orgeln följande disposition: Principal 8', Quintadaena 8', Gedacht 8', Octave 4', Gedacht 4', Quint 3', Super Octor 2', Decima ½, Sexquialtera 2 dubbelt, Trompet, Tremulant. Samtliga pipor var av tenn, utom Gedacht 8' som var av trä. Tre bälgar.
227. Enl *Österberg* 1872, s 21, skulle reparationen ha utförts av *Cahman*, något som är knappast troligt. *Österberg* skriver även att orgeln skulle vara ett verk av *Isac Risberg*. Detta motsägs dock av ovan nämnda kontrakt.
228. *Österberg* 1872, s 21, uppger *Gren* och *Strähle*. *Daniel Strähle* (1700–1746), orgelbyggare, elev till *Johan N Cahman* och *Christopher Polhem*. *Jonas Gren* (1715–1765), elev hos *Strähle* från 1733, senare självständig orgelbyggare i Stockholm, från 1752 i bolag med *Daniel Strähles* brorson *Peter*. *Ericil/Unnerbäck* 1988, s 484 och 496.
229. *Nicolaus (Nils) Söderström* (1730–1810), organist och orgelbyggare. 1767–1780 bosatt på Östaholm, Nora sn, Up, där han hade verkstad. *Erici* 1965, s 291; *Edholm* 1980, s 77 f. *Söderströms* verksamhet i Jäder är ej nämnd i dessa verk.
230. Av räkenskaperna framgår att arbetet kom att utföras av orgelbyggaren *Johan Samuel Strand* i V Vingåker, son till *Pehr Strand* i Stockholm, som församlingen från början tycks ha kontaktat. *Pehr Strand* (1756–1826), instrument- och spelurmakare i Stockholm, fick 1791 privilegium att bygga mindre orglar. Hade verkstad på Kungsholmen, som han 1824 överlät på sonen *Pehr Zackarias Strand*. Bygde ett 25-tal orglar över hela landet. Den äldre sonen *Johan Samuel* (1786–1860) var organist i V Vingåker 1811–1850 och därefter verksam som orgelbyggare. *Ericil/Unnerbäck* 1988, s 495.
231. *Carl-Erik Granlund* (1808–1856), snickare, amatörorgelbyggare från Enköping, anlita för reparationer. *Edholm* 1980, s 22 f. Arbetet i Jäder ej nämnt här.
232. *Österberg* 1872, s 21.
233. *Bohrn* 1944, s 11.
234. ULA, Jäders kyrkoarkiv, L I b:7, räk 1866, ver nr 50, kontrakt med orgelbyggaren *P L Åkerman* den 22 aug 1865. Någon påskrift på ritn om godkännande från ÖIA finns inte. *Per Larsson Åkerman* (1826–1876), orgelbyggare, elev hos *Sam Strand*, hade verkstad i Stockholm, betraktas som en av Sveriges genom tiderna förnämste orgelbyggare. *Erici* 1965, s 293; *Edholm* 1980, s 86 f.
235. Disposition enl kontraktet 1865 (se not 234):
1^{sta} Manualen: Principal 8', Bourdon 16', Gamba 8', Rörflöjt 8', Octava 4', Qvinta 3', Octava 2', Trumpet 8'.
2^{dra} Manualen: Flüte Harmonique 8', Salicional 8', Flüte Octaviant 4', Fleut 4'.
Bihangspedal.
Koppel: II/I, 4'/I, I/P, II/P. Omfång c-f³, pedal c-g⁰. Fristående spelbord i arkaden. Tre kubbälgar.
236. Spelbordet finns hos Stiftelsen Musikkulturens Främjande, Riddargatan 35–37, Stockholm. Det påträffades 1952 i en bod vid kyrkan, där det troligen stått sedan 1937, av fil dr Bertil Wester. Det överlämnades 1954 som gåva till nämnda stiftelse. Förf tackar musikdirektör Lars Kyndel för påpekande om detta. Även väderlådorna och delar av mekaniken finns troligen magasinerade.
237. *Österberg* 1872, s 21 f.
238. Ibidem.
239. Ibidem.
240. *Petrus André*, klockgjutare i Västerås, har gjort en likartad dopkittel till Orsa kyrka 1531. *Åmark* 1960, s 70, 79.
241. *Johan Christophersson* (d 1671), guldsmed, mästare i Torshälla 1639–1671.
242. Funten har av *Rune Norberg* daterats till 1400-talet, men återgående till en gotländsk tradition under 1200-talet, se *Norberg* 1944, s 22. Den dekorativa utsmyckningen av funten är av allt att döma ovanlig och någon direkt motsvarighet har ej påträffats i Sverige. I brev har fil kand *Anette Landen*, som här tackas, vänligen meddelat uppgift på fyra andra "Apostlafuntar" i Danmark och Nordtyskland, samtliga dock med tolv figurer. Landen anser att urgröpnigen i botten på cuppens utsida kan ha fungerat som utgångspunkt för beräkningen av fältens läge och inte kan tjäna som dateringsunderlag. Detta är en intressant och trolig förklaring, men utesluter inte att det igensatta hålet på cuppens insida kan vara ett påbörjat uttömningshål, då det måste ha avsetts för en annan funktion än den nyss nämnda.
243. *Källström* 1939, s 194 f. Om silverax, se *Källström* 1936.
244. Se not 52.
245. *Abraham La More* (d 1706), guldsmed i Strängnäs 1698–1706, mästare 1701.
246. *Lorentz Hartman* (d 1617), från Mecklenburg, kom till Sverige 1582. En av de mest kända guldsmedsmästarna i Stockholm vid denna tid. Har bl a utfört en vinkanna till Storkyrkan 1597 samt gravyr och förgyllning på bröst- och ryggstycken m m på Karl IX:s begravningsrustning 1611 i Strängnäs domkyrka. Hartmans förbindelser med familjen Oxenstierna bekräftas av ett brev från honom till *Axel Oxenstierna* från 1607, året före *Axel Oxenstiernas* giftermål, rörande en beställning av silverföremål som *Axel Oxenstierna* gjort, se RA, Tidöarkivet, vol 31. Utformningen av initialerna "L" och "h" är mycket likarta-

- de på kannan i Jäder och i brevets underskrift.
Barbro Bielke (se not 29) skrevs under 1600-talet till gården Rinkestad. Den avlidne *Carl Gustafsson* kan vara en felskrivning för sonen *Christern*, som avled 1607, då någon son med namnet Carl ej är känd. Kannan kan ha skänkts i samband med dennes begravning i Jäders kyrka. Kannan har tidigare gällt för att vara gjord av *Hans Scholler* i Leipzig vid 1600-talets mitt, se Katalog till Silverutställningen 1910, nr 39. Detta motsägs dock av ovan nämnda fakta.
247. *Arvid Floberg* (1730–1804), guldsmed i Stockholm, mästare 1763, utförde kaffekanna som mästestycke, känd verksamhet 1763–1802. Rik produktion.
248. Kannan, som närmast har formen av en stor kaffekanna, beställdes av kyrkans patronus, riksrådet *Joakim Beck-Friis* (se not 35) och erbjöds Jäders församling i utbyte mot äldre silverföremål (st prot 1788).
249. *Veit Engelhart Schröder* (d 1710), guldsmed, från Nürnberg, kom till Sverige omkr 1670, mästare 1675, känd verksamhet 1675–1710, bl a hos änkedrottning *Hedvig Eleonora*.
250. *Eric Björkman* (1764–1816), guldsmed, mästare trol 1796 i Eskilstuna, verksam i Västerås och Eskilstuna. Änkan höll verkstad i Eskilstuna till 1844.
251. Ibidem.
252. *Jonas Petri*, kyrkoherde i Jäder 1595–1603. Han fick 1596 ett silverstop om 19 ½ lod i present, troligen bröllopspresent, av fru *Barbro Bielke* på Fiholm, Axel Oxenstiernas mor (se not 29). Det var troligen detta som senare skänktes till kyrkan.
253. *Brita Ungia* (d 1670), dotter till *Nicolaus Theodori Ungius*, kyrkoherde i Jäder 1650–1653. G 1:o 1662 m *Jon Persson* (d 1668), befallningsman på Fiholm, 2:o m *Petrus Petri Grubb* (1612–1686), prost i Jäder (se not 290).
254. *Österberg* 1872, s 39.
255. Se not 85.
256. *Collmar* 1937, s 17.
257. *Adam Weigang* (d 1677), tenngjutare, inflyttad från Bautzen, mästare i Stockholm 1661.
258. Se not 253.
259. Se not 29.
260. *Carl Gustaf Oxenstierna af Södermöre* (1655–1686), greve, son till greve *Erik Oxenstierna* (se not 331). G 1684 m *Hedvig Ebba De la Gardie* (1659–1700), dotter till greve *Magnus Gabriel De la Gardie* (1622–1686) och furstinan *Maria Eufrosyne av Pfalz Zweibrücken* (1625–1687).
261. *Margareta Brahes* (se not 32) rika gåvor av textilier till kyrkan år 1659 kan ha överlämnats i samband med färdigställandet av gravkoret och överflyttandet av hennes båda avlidna mäns kistor till Jäder.
262. Se not 260. 1689 skänkte grevinnan *Hedvig Ebba De la Gardie* följande textilier till Jäders kyrka:
 Altarkläde av röd sammet (se antependier nr 2)
 Altarkläde av grön sammet (se antependier nr 3)
 Altarhyende av samma slag (se Försvunna textilier, Bokdynor, nr 5)
- Altarduk (se Försvunna textilier, Altardukar, nr 6)
 Bordduk (se Försvunna textilier, Altardukar, nr 7)
 Mässhake av röd sammet (nr 1)
 Mässärk (se Försvunna textilier, Mässkjortor, nr 4).
 Skänkt 1696:
 ”I pugh knuten af Sölfr och guldh” (se Kollektredskap, Håvar, nr 3). De bevarade föremålen är av utomordentligt hög kvalitet. De påsatta bårderna och spetsarna har troligen tidigare haft sin plats på profana föremål men överflyttats och här fått en sekundär användning. Gåvorna kan ha överlämnats i samband med gravsättningen av *Carl Gustaf Oxenstiernas* kista i Braheska gravvalvet.
263. Se not 26.
264. Beskrivningen av korkåpan har gjorts med hjälp av rest rapport i ATA, Pietas nr 4870/68.
265. Samtidigt med korkåpan togs även en stor flamskvävnad, behandlas senare. Tjuven, eller tjuvarna, har försökt att idka utpressning genom att begära en lösensumma på 80 000 kr för föremålen. Förhoppningsvis finns dessa i behåll. Då de torde vara ytterst svåra att avyttra är det tänkbart, och naturligtvis högst önskvärt, med ett återlämnande till kyrkan.
266. Se not 261.
267. *Maria Dorea*, dotter till kyrkoherden *Johannes Georgii Doreus*, verksam i Jäder 1688–1701, tidigare hovpredikant hos änkedrottning *Hedvig Eleonora*. *Collmar* 1951, s 158 f.
268. Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling, avd I, del 1, s 635. *Axel Oxenstiernas* testamente från 1650 finns här publicerat. Enl detta önskade han att kistan skulle bli ”betecht med ett bäärklåde, som nu ähr i bruk, helst ded samma, som jag till min S. käre hustrus jordefärdh hafver göra lathett och hennes likj med betecht.”
269. Se not 51.
270. Se not 265.
271. Se not 27.
272. Se not 260 och 262.
273. *Corfitz Ludvig Beck-Friis* (1767–1834), greve till Börtinge kloster och Fiholm. G 1791 m *Lovisa Thott* (1772–1809).
274. *Axel-Nilsson* 1950, s 324 ff, bil 6.
Heinrich Wilhelm, se not 63.
275. RA, Tidöarkivet, vol 27, f 110.
276. Se not 268.
277. Se not 29.
- 277b. Översättningen av texterna på epitafierna och begravningsvapnen är granskade eller gjorda av fil kand Svante Nyberg och bygger på äldre översättningar av kyrkoherden *Magnus Collmar*.
278. *Christer* (1584–1607) och *Margareta* (1591–1605) *Oxenstierna*, barn till *Gustaf Oxenstierna af Eka och Lindö* och *Barbro Bielke* (se not 29).
279. *Gustaf* (1609–1629), *Johan* (f och d 1610 el 1611), *Birgitta* (*Brita*, enl *Elgenstierna* V, 1930, s 7, *Beata*) (1613–1617) och *Barbro* (1615–1617), barn till *Axel Oxenstierna* och *Anna Åkesdotter Bååt* (se not 30). Sonen

- Johans födelse- och dödsår är enl epitafiet 1611 och 1610 enl *Elgenstierna V*, 1930, s 7.
280. Se not 51.
281. RA, E 626, brev till *Axel Oxenstierna* från fogden *J G Hogg* den 15 aug 1642. Här framförs att ”Sal. Mr Matz mågar . . . achta låta upsättia et Epitaphium i muren zirligit i steen huggit . . .” En av mågarna var *Nicolaus Th. Ungius*, som 1640 gifte sig med *Ilsbodinus* dotter *Margareta* och 1650 blev kyrkoherde i Jäder (se även not 253).
282. Se not 125–127. *Jost Henne*, se not 62.
Hos *Axel-Nilsson* 1950, s 308, framförs antagandet om *Jost Henne* som mästare till epitafiet.
283. Se not 29. Endast fem döttrar finns upptagna på stenen. Hos *Elgenstierna V*, s 593, upptas sex döttrar, varav en, *Elisabeth*, dog ung.
284. Av *Axel Oxenstiernas* testamente från 1650 (se not 268) framgår att han låtit flytta stenen från sina föräldrars gamla gravplats till det nya koret. Då moderns åtta anor och inskriften om hennes namn och dödsår saknades begärde han att arvingarna skulle låta göra detta. Som synes blev endast två anvopen inhuggna, övrigt är ofullbordat.
285. RA, Tidöarkivet, vol 25, f 142.
286. Se not 26. Den tomma inskriftstavlan torde ha varit avsedd för den andra hustrun, *Cecilia Andersdotter (Rå-lamb)*. Troligen ligger hon dock begravd på annan plats då hon 1612 ingick nytt äktenskap med *Johan Carlsson Månesköld af Seglinge*, se *Elgenstierna V*, s 328.
287. *Matthias Ilsbodinus* (se not 51) gravsattes först på annan plats i kyrkan. Sedan det nya koret färdigställdes flyttades han efter eget önskemål, förmedlat efter hans död av hans mågar och vidarebefodrat genom fogden *J G Hogg* i ett brev till *Axel Oxenstierna* den 15 aug 1642, i RA, E 626. Uppenbarligen bifölls önskemålet. På grund av sitt läge är stenen starkt sliten och texten var oläslig redan 1804, enl *Fant* 1804, s 8.
288. *Paul Wudd*, se not 27. Enl *Österberg* 1872, s 49, ligger stenen ovan en trappa, som leder ner åt öster till gravvalvet. Här finns kistorna tillhörande *Paul Wudd*, hans hustru *Anna Margareta Bonnat*, deras barn samt måg, kapten *L P Riddergroll* och dennes måg, baron *Duwall*. Den siste som gravsattes här var *P U Reuter* år 1848. Detta gravvalv hade tidigare tillhört den Oxenstiernska familjen.
289. *Fant* 1804, s 8.
Österberg 1872, s 51.
290. *Petrus (Petri) Grubb* (1612–1686), prost i Jäder 1664–1686, g 1:o m *Hanna Jöransdotter Wintrosa* (1631–1667), 2:o m *Brita Ungia* (d 1670), se not 253, 3:o m *Magdalena Lennartsdotter* (d 1686). *Collmar* 1951, 158.
291. *Österberg* 1872, s 50. Kistorna är enl *Österberg* synliga från den Wuddska, f d den Oxenstiernska graven. *Johannes Laurentii Jung* (d 1745), prost i Jäder 1702–1745. G 1:o m *Maria Meurn* (d 1724), 2:o m *Märia Charlotta Wudd*, dotter till *Paul Wudd* och *Margareta Wijnblad* (se not 27).
Matthias Johannis Jung (d 1789), adjunkt och prost i Jäder 1747–1789.
292. Se not 268.
293. RA, Tidöarkivet, vol 25, f 137.
294. Beskrivningen av kistorna i Oxenstiernska och Braheska gravvalven grundar sig på uppgifter hos *Österberg* 1872, s 41 ff; *Olsson-Hesselblad-Collmar* 1941; ATA, rest rapport dnr 941/1935 och 4835/1938 samt fotografier i ATA.
295. *Axel Oxenstierna* ger i sitt testamente (se not 268) följande föreskrifter: ”Min lijkekista vare giord aff eketräa och med svart kläde öfverdragen, uthan allt sijffver heller guldh, efter sätt som mine S. föräldrer, hustru, syskon och barn ähr hollet vordedt; och sedhen betechtt med ett bårärläde . . .” Som framgår av texten var kistorna tillhörande *Axel Oxenstiernas* föräldrar, hustru, syskon och barn (nr 1–11) av samma enkla utförande som hans egen kista. Av dessa finns endast en ytterkista (nr 11) i behåll.
296. Dotter till *Gabriel Oxenstierna af Croneborg* och *Christina Oxenstierna af Södermöre* (se not 52), båda begravda i Fiholmskoret.
297. Ibidem.
298. Se not 32.
299. *Hedin* 1921, s 531 ff.
300. Se not 32.
301. Ibidem.
302. Attribueringen har gjorts av gelbgjutaren *Viktor Fong*, se ATA, rapport, dnr 4835/38. *Veith Fijthsson (Fite Fiteson)*, tenngjutare, verksam i Stockholm 1637–1644, där verkstaden fortsatte efter hans död. *Santesson* 1962, s 97.
303. *Klas Tott* (1630–1674), greve, son till greve *Åke Henriks-son Tott* (1598–1640) och *Sigrid Bielke* (1607–1634), g 1665 m grevinnan *Annna Margareta Oxenstierna af Södermöre* (1650–1672), dotter till greve *Eric Oxenstierna af Södermöre* (se not 331).
304. *Axel Oxenstierna af Södermöre* (1652–1676), greve, ryttmästare, son till greve *Erik Oxenstierna af Södermöre* (se not 331).
305. Se not 260.
306. Se not 303.
307. *Axel Magnus Oxenstierna af Södermöre* (1686–1687), son till greve *Carl Gustaf Oxenstierna af Södermöre* och *Hedvig Ebba De la Gardie* (se not 260). Hos *Elgenstierna V*, s 608, står att *Axel Magnus* är född i Wien 1685 och död där 1686. Möjligen kan det röra sig om en äldre bror med samma namn.
308. *Christina Soop* (1681–1690), troligen dotter till friherre *Erik Soop* (se not 309). Ej omnämnd hos *Elgenstierna*.
309. *Erik Soop* (1645–1700, enl *Elgenstierna f* 1643), friherre, guvernör i Riga. G 1686 m grevinnan *Margareta Christina Oxenstierna af Croneborg* (1645–1740), dotter till *Ture Oxenstierna af Croneborg* och *Sigrid Oxenstierna af Korsholm och Wasa* (se not 140).
310. Se not 260.
311. *Carl Gustaf Oxenstierna af Södermöre* (1686–1706), son till *Carl Gustaf Oxenstierna af Södermöre* och *Hedvig Ebba De la Gardie* (se not 260). Slöt den grevliga ätten *Oxenstierna af Södermöre*.
312. *Samuel Barck* (1799–1832; 1797–1830 enl *Elgenstierna I*,

- s 231), kammarherre, son till *Nils Anton Augustin Barck* och *Catharina Charlotta Trafvenfelt* (se not 313).
313. *Catharina Charlotta Trafvenfelt* (1756–1839), dotter till *Johan Ludvig Trafvenfelt* och *Eva Christina Wallenberg (Wahlberg)*. G 1784 m greve *Nils Anton Augustin Barck* (1760–1822).
314. PÅ, Jäders kyrkoarkiv, beskrivn av kistorna av *Österberg* 1872, senare tillägg: "Förmodades vara den så kallade Lifknekten, se Starbäcks berättelser." *Starbäck* 1900, s 3 ff. Den s k Lifknekten (namn okänt) var enl den första berättelsen född omkr 1596. Började 1611 som vakt hos *Gustaf II Adolf*, tjänade sedan hos *Axel Oxenstierna* och hans ättlingar och bodde under många år i Tidö. När budet kom att den siste av *Axel Oxenstiernas* ättegren, *Carl Gustaf*, sårats till döds i kriget, tog "Lifknekten" sig över till Jäder, där han påträffades död vid det *Oxenstiernska* gravkoret den 28 aug 1706. Han skulle således ha varit ca 110 år gammal vid sin död.
315. Se not 140.
316. *Anna Oxenstierna af Croneborg* (1648–1676), dotter till greve *Ture Oxenstierna af Croneborg* (1614–1669) och grevinnan *Sigrid Oxenstierna af Korsholm och Wasa* (1612–1651).
317. *Märta Oxenstierna af Croneborg* (1641–1678), friherrinna, syster till föreg (se not 316).
318. *Gabriel Oxenstierna af Croneborg* (1642–1707), greve, kansliråd, minister, bror till föreg (se not 316 och 317). G 1673 m grevinnan *Christina Oxenstierna af Södermöre* (1651–1711), dotter till greve *Erik Oxenstierna af Södermöre* och grevinnan *Elsa Elisabeth Brahe* (se not 331).
319. Ibidem.
320. *Axel Gabriel Oxenstierna af Croneborg* (1679–1755), greve, son till föregående (se not 318).
321. *Wilhelmina Staël von Holstein* (1725–1786), friherrinna, dotter till friherre *Otto Wilhelm Staël von Holstein* och friherrinnan *Elisabeth Stuart*. G 1745 m greve *Joakim Beck-Friis* (1722–1797), son till *Corfitz Ludvig Beck*, sedermera *Beck-Friis* och *Maria Sofia Skogh*.
322. ATA, Jäders kyrka, gravar, rest rapport av konservator *C G Hesselblad*, dnr 1078/1952. Textilierna undersöktes av fil dr *Eva Bergman*, rapport dnr 5957/1950.
323. Se not 321.
324. Se not 322.
325. Se not 32.
326. *Göran Möller* (1612–1656), klensmed. Trol invandrad från Tyskland, borgare i Stockholm 1639. I tjänst hos *Karl Karlsson Gyllenhielm* vid Karlberg och Sundbyholm. Utförde 1650 gallret till Gyllenhielmska gravkoret i Strängnäs domkyrka. Har troligen gjort gallret till *Johan Adler Salvius* grav i Stockholms Storkyrka. *Hellner* 1948, s 115 ff, s 207 f; *Bohrn* 1968, s 390; *Roosval* 1927, s 516 ff. Göran Möllers signatur på skranket i Jäder har ej uppmärksamats i dessa verk.
327. *Olsson* 1937, s 646 ff, pl XI.
328. Den murade graven, en av de största i Riddarholmskyrkan, har på planen, pl XI, måtten ca 230 × 200 cm. Om gallret hade omramat platsen, som hos *Salvius* grav i Storkyrkan, hade det krävts sju vertikala gallerpartier. Gravens närhet till altaret och *Karl Knutssons* gravmonument gör det dock troligt att gallret av utrymmeskäl upptog endast en del av graven. De befintliga fem partierna och måtten på dessa stämmer väl med en inramning begränsad till halva ytan av gravplatsen. Ovanför denna gravplats sattes ett epitafium upp år 1647 över *Johan Gabrielsson Oxenstierna*, bekostat av brorsonen *Axel Oxenstierna* och utfört av *Heinrich Wilhelm. Olsson* 1937, s 648 ff.
329. *Karl Körning* (1595–1641), ägare till Almby och Norrby, son till *Erik Körning* och *Cecilia Andersdotter Rålbamb* (se not 26). G med *Anna Skoo* (d omkr 1645).
330. Se not 32.
331. *Erik Oxenstierna af Södermöre* (1624–1656), greve, riksråd, president, son till rikskanslern *Axel Oxenstierna af Södermöre* och *Anna Åkesdotter Bååt* (se not 30). G 1648 m grevinnan *Elsa Elisabeth Brahe* (1629–1689), dotter till greve *Nils Brahe* och friherrinnan *Anna Margareta Bielke*.
332. Se not 32.
333. *Axel Wudd* (1645–1672), stallmästare, son till *Paul Wudd* och *Anna Margareta Bonnat* (se not 27).
334. Se not 303.
335. Se not 140.
336. Se not 304.
337. Se not 260.
338. Se not 27.
339. *Fredrik Wudd* (1675–1693), fänrik, son till *Paul Wudd* och *Margareta Wijnblad* (se not 27).
340. Se not 318. På begravningsvapnet uppges födelseåret vara 1641, hos *Elgenstierna* 1642. *Elgenstierna* V, s 583.
341. *Österberg* 1872, s 34.
342. Ibidem, s 35.
343. ULA, Jäders kyrkoarkiv, K I:1, st prot 1843. *Axel Johan Fågerplan* (1788–1865), historie- och porträttmålare, även verksam som tavelrenovator.
344. ATA, kyrkan, acta, –1933, rapport dnr 1033/1932. Tavlan var helt övermålad och delvis ommålad. De äldre färgerna togs fram, tavlan retuscherades och fernissades sedan målningen förstärkts med ny duk.
345. *J H Elbfas* (omkr 1600–1664), kom till Sverige på 1620-talet, trol från Lettland, hovmålare, porträttmålare.
346. ATA, Jäders kyrka, acta, –1933, rapport dnr 1033/1932. Rengöring från påmålningar och gammal fernissa, uppklistring på extra väv.
347. Se not 291. Doktorinnan *Jung* var hustru till prosten *Matthias Johannis Jung* (d 1789).
348. *Adam Schütz*, adlad *Fredenstierna* (1685–1774), bl a justitieminister och president i Svea hovrätt. Köpte 1752 Alvesta gård, något som gav upphov till stora stridigheter inom socknen. *Collmar* 1951, s 100 f.
349. *Gustaf Magnusson* (f 1890), målare, tecknare, grafiker. Biträdde bl a *Carl Larsson* med "Midvinterblot" och prins *Eugen* med målningarna i Stockholms stadshus.

350. *Mark Sylwan* (f 1914), tecknare, grafiker, bokillustratör.
 351. *Rhyzelius* 1721, s 86; *Collmar* 1951, s 142.
 352. ULA, Jäders kyrkoarkiv, O I:1, ritn 1845 till tornöverbyggnad samt urtavla.
 353. *Gerhard Meyer d ä* (d 1710), klockgjutare i Stockholm, mästare 1695, verksam 1695–1710, son till *Johan Meyer*, kungl styckgjutare.
 354. *Samuel Christopher Grönwall* (d 1839), klockgjutare i Stockholm, verksam 1825–1838, mästare ca 1830, ålderman 1838.
355. ATA, Jäders kyrka, acta, – 1933, redogörelse av prosten *E Widebeck* 1826.
 356. *Collmar* 1964, s 346.
 357. *Rhyzelius* 1721, s 86 o 95. Det uppges både 1694 och 1702 att klockorna smältes ner. Det är möjligt att de skadades vid åsknedslaget 1694, men någon brand bröt av allt att döma inte ut då utan först vid nedslaget 1702.
 358. Se not 102.
 359. RA, KA, KSH, vol 29.

Förkortningar

ATA	Antikvarisk-topografiska arkivet, riksantikvarieämbetet och statens historiska museer, Stockholm	rdr	riksdaler
DS	Diplomatarium Suecanum (Svenskt Diplomatarium). Fr o m år 817–. Stockholm 1829–,	rdr rgd	riksdaler riksgäld
dkmt	daler kopparmynt	rmt	riksmynt
dsmt	daler silvermynt	räk	räkenskaper
sh smt	shilling silvermynt	SHM	Statens Historiska Museum
inv	inventarieförteckning	st prot	sockenstämmoprotokoll
KA	Kammararkivet	SvK	Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium utg av RAÄ och VHAA. Sthlm och Uppsala 1912–.
KB	Kungliga biblioteket, Stockholm	ULA	Uppsala landsarkiv
K-byrån	Kulturhistoriska byråns arkiv, RAÄ, Stockholm	UUB	Uppsala universitetsbibliotek
KSH	Kyrkor, Skolor och Hospital, KA, RA	ver	verifikationer
LUB	Lunds universitetsbibliotek	VHAA	Kungl Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Stockholm
PÄ	pastorsämbetet	vis prot	visitationsprotokoll
RA	Riksarkivet	ÖIÄ	Överintendentsämbetet, Stockholm
RAÄ	Riksantikvarieämbetet		

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

Allmänna Brandförsäkringsverket: Nr 29817 (år 1891) och nr 35213 (år 1902), beskr och värdering av kyrkan.

KB, Handskriftsavn: *J Hadorph*, Beskrifning öfwer Konung Carl XI:s resa i Sverige år 1673 (EF 5); *J Peringskiöld*, Monumenta Sveo-Gothorum. Södermanland. Närke. Värmland. (FH 6); *J Peringskiöld*, Monumenta Sudermannia. Monumenter och Elogier effter Wåra förfäder uthi Hennes Maj^{is} Rijkz Enkiedrottningens Lijfgedingh och Grijpsholms Lähn A^o Chr 1684 Mensib Aug et Sept. Besedde och Aftagne af Johann Peringer. (Fl 5:II).

RA: Kungl kansliets diaries, utg nr 12, skrivelse den 21 febr 1577. – Kammararkivet (KA), Kyrkor, skolor och hospitalsakter (KSH), Hertig Carls räntekammare, räk 1562–1569; Inv för Jäders och Barva kyrkor 1583 (vol 28); Skrivelse ang jus patronatus i Jäder 1694. Kontrakt mellan grevinnan Christina Oxenstierna och orgelbyggaren Georg Woijtzig 1695 (vol 29). – ÖIÄ ritn saml, Jäder, ritn till tornspiran m m av *Helgo Zetterwall* 1879; ritn till ny bänkinredning av *Gustaf Pettersson* 1900. – Enskilda arkiv och saml, *Axel Oxenstiernas saml*: brev från förvaltaren *Johan Gilbertzson Hogg* (E 626); brev från *Nic Tessin d ä* (E 739); brev från näringsidkare och hantverkare, *Jost Hennes* änka och *Jörgen Meintz* (E 766); svenska prästers skrivelser, brev från *Mattias Ilsbodinus* (E 776); räk och handl rörande *Axel Oxenstiernas* ensk hushållning 1635–1654 (E 899–900). – Tidöarkivet, *Axel Oxenstiernas* räkenskaper: kassa- och huvudbok 1636–1637 (nr 13), kassa- och huvudbok 1640 (nr 16), kassa- och huvudbok 1642 (nr 18), journal 1643 (nr 20), huvudbok 1643 (nr 21), huvudbok 1645–1646 (nr 22–23), huvudbok 1647 (nr 25), huvudbok 1648 (nr 27), huvudbok 1651 (nr 28), kassaräk 1642–1652 (nr 29), str räk och ver 1640–1654 (nr 34–36); *Margareta Brahes* papper (nr 45 c).

RAÄ, ATA: Handskrifter: *O Hermelin*, Öster-Rekarne härads fornlämningar. Omkr 1867; *C G Österberg*, Anteckningar till Topografisk, Antiquarisk och Historisk Beskrifning öfver Jäders Socken och Kyrka år 1872; – Fotosaml; – Snabbinv 1935 av *Rune Norberg* – Jäders

kyrka, ritn: uppmätn ritn (3 planer) av *Jean de la Vallée* 1644 (kopia); uppmätn ritn (plan, fasad, sektion) av *Rudbeck* omkr 1850; uppmätn ritn (plan, sektion) av *H Holmberg* 1931; rest förslag (plan, sektion, bänkar, dörrar, fönster, nummertavlor, inredn i sakristian, fasader) av *O Leijonhufvud* 1931; plan av *P O Westlund* 1934; plan av *I Schnell* 1944, fotogrammetrisk uppmätn av gavlarna 1962. – Acta, kyrkan 1826–1986: redogörelse av *E Widebeck* 1826; 1855 och 1856 ang ljuskrona av järn; 1901 ang kyrkans rest; 1930 förslag till värmeledning; 1932 rapport från *Alfred Nilsson* om konservering av porträtt, dnr 1033/34; 1934 PM från *Sigurd Curman* om påträffade murrester; 1935 ang grävningar vid kyrkan; 1935 redogörelse av *M Collmar* om kyrkan; 1939 räk för rest 1932–1938; 1942 rapport om renovering av mässshake och antependium hos Libraria, dnr 2425 och 2433/1942; 1943 rapport om renov av altarduk hos Libraria, dnr 3727/1943; 1948 rapport av *W Holmqvist* om undersökn av gravklot; 1950 rapport av *Eva Bergman* om undersökn av kistor, dnr 5957/1950; 1960 rapport av *Sven Dalén* om konservering av altarskåp, dnr 7216/1962; 1965 ang konservering av två kollektståvar; 1966 ang konservering av korkåpa; 1967 rapport om konservering av mässshake hos Libraria, dnr 4544/1967; 1969 ang dränering och rest av kyrkan; 1970 ang rest av södra gaveln; 1971 rapport av *Sven Dalén* om konservering av porträtt, dnr 6532 och 6538/1971; 1972 ang isolering av valven; 1972 och 1973 ang rest av östra gaveln och sydportalen; 1973 rapport av *Sven Dalén* om konservering av vapensköld, dnr 2068/1973; 1975 anbud av *B Videlius* för rest av norra gaveln; 1978 ang måln av bänkarna. – Gravar: 1917 ang öppnandet av Resare-Bengts kista, brev fr *Sven Hedén*; 1935 ang öppnandet av Oxenstiernska graven; 1936 rapport av *Rune Norberg* över kistornas tillstånd samt stenföremål m m, dnr 2750/1936; 1938 rapport av *V Fong* om rest av tennsarkofager, dnr 4335/1938; 1938 redogörelse av *M Collmar* över rest av kistor och inv, dnr 4835/1938; 1949 ang kistorna i Fiholmskoret och Brahekoret; 1952 rapport av *C G Hesselblad* över rest av kistor, dnr 1078/1952. – Prästgården: 1967 ang rivning av bod. – K-byrån, ritn: värmeledn 1930; uppmätn ritn (3 blad) av *H Holmberg* 1931; rest förslag (10 blad) av *O Leijonhufvud* 1932; förslag till kyrkogården (2 blad) av *E Söderberg* 1938; värmeinstallation 1951; rest förslag (3 blad) av *Å Porne* 1968, sprinkleranläggning 1968; förstärkn av kyrkomur 1968; rest förslag (6

blad) av *Å Porne* 1969. – K-byrå, handl: 1915 ang kamin i sakristian; 1923 ang fuktbildning i murverk, utredn och förslag av *K Westerberg* och *H Kreuger*; 1926 program för rest av *O Leijonhufvud*; 1930 förslag till värmesystem; 1931 förslag till rest av *O Leijonhufvud*; 1935 ang ny orgel; 1935 ang rivning av gravkapell; 1937 förslag till el klockringning; 1939 förslag till omlägg av kyrkogården av *E Söderberg*; 1955 ang dopaltare och bonad; 1961 ang skador på gavlarna; 1967 förslag till rest av *Å Porne*; 1969 ang rest av kyrkan; 1970 ändring i sakristian; 1972 ang isolering av valven. – Pietas, rapporter: rest av kollektåv, dnr 1726/1937; renov av altarduk, dnr 1910/1939; renov av kalkkläden, dnr 2371, 2385, 2393/1945; rest av filthatt, dnr 2513 b/1947; renov av kollektåvar, dnr 4769, 4770/1966; renov av korkåpa, dnr 4879/1968; – *SvK:s arkiv: Margit Östman*, Västerhaninge kyrka. Manuskript 1918; uppmätn ritn (11 blad, plan, fasader, sektioner, portaler, detaljer) av *S Anjou* 1915; uppmätn ritn av ljuskrona av järn (4 blad, 3 konceptritn) av *A Essén* 1910.

Gävle

LMV: Geometrisk avfattning av gårdar i Jäders socken av *J C Stenklyft* 1645 (C 1:3–4); karta över bl a Jäders socken av *Anders Wetterman* 1690 (C 91^{1:1}); avmätning av kyrkoherdebostället Övlingeby av *C A Åkerstein* 1854 och 1858 (C 55:1–2); Ägoutbyte m Jäders kyrka, karta av *A G Flodin* 1872 (C 28:6).

Jäder

PÅ: yngre arkivalier, bl a handl rörande kyrkan 1859–1936 (O I a 9); inv 1936 m senare tillägg (N I); kartor och ritn: uppmätn ritn (3 planer) av *Jean de la Vallée* 1644; sydöstra gaveln, uppmätn ritn av *C G Österberg* 1857; kyrkstall m m, ritn av *C G Österberg* 1859; orgelfasad, icke utfört förslag av *C G Österberg* 1865; ritn t orgelfasad av *C G Österberg* 1865; ritn t läktare, plan, av *C G Österberg* 1865; ritn t nummertavla av *C G Österberg* 1865; karta över kyrkans område av *A O Flodin* 1872; ritn t ändr av tornet av *H Zetterwall* 1875; förslag t dekor av valv samt glasmåln av *G R Ringström* 1898; förslag t värmeanl och bänkar av *G R Ringström* 1898; förslag t värmeanl av *W Dahlgren* 1899; ritn t dekor av valv av *G Pettersson* 1901; uppmätn ritn av *H Holmberg* 1931; ritn t nummertavlor av *O Leijonhufvud* 1931; entreprenadritn för rest av *O Leijonhufvud* 1931; ritn t altarskrank av *O Leijonhufvud* 1933; ritn t korfönster av *O Leijonhufvud* 1933; ritn t anl av åskled av *JÄRHNS El AB* 1933; planritn av *P O Westlund* 1934; principritn t rest av kyrkan av *Å Porne* m fl 1969–1970; detaljritn t rest av kyrkan av *Å Porne* m fl 1969–1970;

ritn t elanl av *K Johansson* 1971; ritn t kyrkogården av: *C A Åkerstein* 1870, *V Bergström* 1909, *G Ageborg* 1926, *G Lindqvist* 1937, *E Söderberg* 1938–1939, *Z Norman* 1942, *C G Johansson* 1954, *O Robertsson* 1958; ritn t värmeledn i prästgården av *W Dahlgren* 1924; ritn t prästgårdens modernisering av *A Billnert* 1950.

Lund

LUB: De la Gardieska saml, Topografica, Varnhem, s 21, skiss av Braheska gravkoret i Jäder 1695.

Uppsala

ULA: Jäders kyrkoarkiv, räk 1650–1663 (K I:1), 1676–1716 (L I a), 1702–1765 (K I:1), 1752–1782 (L I a 2), 1766–1796 (K I:2), 1783–1797 (L I a 4), 1797–1820 (L I a 6), 1820–1851 (L I a 9), Dohna-Soopska grav- och kyrkokassan (L I a 9); ver 1751, 1767, 1768, 1777, 1782, 1799 (L Ib1), 1800–1814 (L Ib2), 1806–1863 (L Ib3), 1815–1825 (L Ib4), 1826–1838, 1840, 1845, 1846, 1848–1850 (L I b 5), 1852, 1854–1863 (L I b 6), 1864–1869 (L I b 7); st prot 1650–1663, 1764–1745 (K I:1), 1767–1824 (K I:2), 1825–1850 (K I:3); inv 1657, 1695, tillökn 1702 (K I:1), 1792 (N 1), 1805, 1822 (K I:2), 1830, 1838, 1863 (N 1); vis prot 1695, 1727, 1736, 1752, 1764, 1795 (K I:1), 1818, 1823 (K I:2); kyrkoråd prot 1839, 1841 (K I:2); aukt prot 1763 (O I); bänklängd 1699, 1789 (K I:1), 1789 (O I); gravplatslängd 1740 (O I); kyrkbalkslängd 1741 (O I); *Axel Oxenstiernas* kyrkostadga 1652 (K I:1); förteckn över inbyggare i Jäders sn, 1600-talet (P I); donationsbrev (kopia) på Horsholms löneboställe 1659 (P I); köpebrev, jord t kyrkogården 1854 (O I); ritn: Karta (kopia fr 1856) över Horsholms löneboställe 1645 (O a); karta över kyrkoherdebostället Öflingeby 1784 (O VIII D 1) och 1854 av *C A Åkerstein* (O VIII D 3); ritn t tornur m tornöverbyggn 1845 (O I:1); ritn t nya takstolar av *J F Åbom* 1859 (O a).

UUB: handskriftsavn, *E M Fant*, Samling om Södermanland. Omkr 1800 (S 113); *J H Schröder*, Södermanlands fornminnen (S 115); – Palmskiöldska saml, nr 262, f 301, ant av *Hadorph* om altarskåp; nr 284–285; ant om kyrkan; – kart- och planschavn, top pl nr 46309–46310, top vykort. – *Kylberg Anna*, Storkyrkans huvudorgel omkring 1690–1790. En arkivundersökning. Uppsats för 60 poäng i musikkvetenskap. Uppsala universitet vt 1971. Stencil.

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Ahlenius K & Kempe A*, Sverige. Geografisk, topografisk, statistisk beskrivning. Stockholm 1909.
- Alm H*, Murmästarämbetet i Stockholm. Sthlm 1935.
- Almquist J A*, Frälsegodsden i Sverige under stormaktstiden. II. Nyköpings län och livgedingets Södermanlandsdel. Sthlm 1935.
- Almquist J E*, Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden (1523–1611). Sthlm 1960.
- Andersson A*, Strängnäs domkyrka. i: SvK Sö II:2, vol 176. Sthlm 1978.
- D:e*, Medieval Wooden Sculpture in Sweden. Vol III. Sthlm 1980.
- D:e*, Vadstena klosterkyrka II. i: SvK Ög, vol 194. Sthlm 1983.
- Axel-Nilsson G*, Axel Oxenstiernas hovbildhuggarkrets. i: Svenska kulturbilder. Ny följd, bd 5, del IX och X. Sthlm 1937.
- D:e*, Dekorativ stenhuggarkonst i yngre vasastil. Sthlm 1950.
- Bengtsson Ch*, En bok om gamla Vadstena. Vadstena 1921.
- Bennett R & Edenheim R*, Fors kyrka. i: SvK Sö V:1, vol 168. Sthlm 1976.
- Boëthius, Gerda*, Kristine kyrka, Falun. i: SvK Dr bd II:1, vol 52. Sthlm 1941.
- Bohrn E*, Stenkvista kyrka, Sörmländska kyrkor 46. Eskilstuna 1944.
- D:e*, Strängnäs domkyrka. i: SvK Sö I:2, vol 124. Sthlm 1968.
- Bonnier Ann Catherine*, Kanikernas kyrka i Alunda. i: Den ljusa medeltiden. Sthlm 1984.
- Boström Ragnhild*, Långlöts kyrka. i: SvK ÖI II:1, vol 151. Sthlm 1973.
- Brandel S*, S. Klara kyrka i Stockholm. i: SvK, Sthlm, VI:2, vol 27, Sthlm 1927.
- Broman Ol Joh*, Glysisvallur, del II:2. Utg av Gestrike-Helsing nation i Uppsala. Uppsala 1917.
- de Brun F*, Storkyrkans egendomar, stiftelser och personal under medeltiden. i: SvK Sthlm I:1, vol 17. Sthlm 1924.
- Bäckström A*, Utredning rörande de i vårt land utom Skåne, Halland och Bohuslän förefintliga patronatsrättigheter och därmed jämförliga kallelserätter. Sthlm 1914.
- Carlsson G*, Jungfru Marie psaltares brödraskap i Sverige. i: Kyrkohistorisk årskrift 1947. Sthlm 1947.
- Carlsson S L*, Sveriges kyrkorglar. Lund 1973.
- Cederblad V*, Jäders kyrka. i: Till Hembygden 1905.
- Collmar M*, Den oxenstienska gravkyrkan i Jäder. i: Till Hembygden 1937. Strängnäs 1937.
- D:e*, Jäders kyrkas kakaltare. i: Södermanlands Fornminnesförenings årskrift 1937. Strängnäs 1937.
- D:e*, Anteckningar rörande Jan Bormans altarskåp i Jäder. i: Sörmlandsbygden 1938. Nyköping 1938.
- D:e*, Jäders kyrka. Sörmländska kyrkor 38. Eskilstuna 1944 (samt senare upplagor).
- D:e*, Jäders sockenkrönika. Sthlm 1951.
- D:e*, Strängnäs stifts herdaminne. Del 2. Strängnäs 1964.
- D:e*, Strängnäs stifts herdaminne. Del 1. Strängnäs 1977.
- Dahlbergh E*, Teckningarna till Suecia antiqua et hodierna. Del III. Sthlm 1968.
- D:e*, Suecia antiqua et hodierna. Sthlm 1965.
- Dahlgren F A*, Glossarium öfver föräldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket. Lund 1973 (ny uppl).
- Damell D*, Rekarnebygdens järnålder och tidiga medeltid. Eskilstuna 1977.
- Edenheim R & Rosell Ingrid*, Varnhems klosterkyrka. i: SvK Vg, vol 190, Sthlm 1982.
- Edholm D*, Svenska orgelbyggare 1600–1900. Biografiska notiser och förteckning över kända arbeten. Stencil. Hallsberg 1980.
- D:e*, Svenska orgelbyggare 1900–1950. Biografiska notiser och förteckning över kända arbeten. Stencil. Hallsberg 1980.
- Ekelund Th*, Bidrag till doprituals historia med särskild hänsyn till svenska kyrkan. I. Karlstad 1909.
- Elgenstierna G*, Den introducerade svenska adelns ättartavlor. I–IX. Sthlm 1925–1936.
- Engellau-Gullander Cecilia*, Det flamländska altarskåpet i Jäders kyrka – ett krigsbyte eller ej? i: Fornvännen 1987:2–3. Sthlm 1987.
- Erici E*, Inventarium över bevarade äldre kyrkorglar i Sverige. Sthlm 1965.
- Erici E/Unnerbäck R A*, Orgelinventarium. Bevarade klassiska kyrkorglar i Sverige. Stockholm 1988.
- Fant E M*, Monumenta Sudermannia in templo Jaeder (resp I D Thim). Strängnäs 1804.
- Flodin Barbro*, Murmästaren Hans Ferster. Verksamheten i Sverige 1634–1653. Lidingö 1974.
- D:a*, Jean de la Vallées första verk. i: Konsthistorisk Tidskrift 1977. Sthlm 1977.
- D:a*, Tyresö kyrka. i: SvK Sö III:3, vol 179. Sthlm 1979.
- D:a*, Svante Stenbocks epitafium i Uppsala domkyrka. Antikvariskt arkiv 67. Sthlm 1979.
- D:a*, Kärro kyrka. Västerås 1980.
- Fåraeus F*, Dopfontarna, deras tillbehör och placering på Gotland under medeltiden. Sthlm 1974.

- Gallén J*, Kring det s k Florensdokumentet från omkring år 1120. i: *Historisk Tidskrift för Finland* 1958, h 1. Helsingfors 1958.
- Geografiskt-statistiskt handlexikon öfver Sverige*. Utarb av C M Rosenberg. Sthlm 1883.
- Gustav II Adolfsutställningen 1932*. Katalog. Nordiska Museet. Sthlm 1932.
- Gustafsson A*, Kyrktagningsleden i Sverige. Lund 1972.
- Hamberg P G*, Tempelbygge för protestanter. Sthlm 1955.
- Hammar T*, En sedimentkärna från Borsökna sjön berättar. i: *Eskilstuna Museer. Årsbok 1983–1985*. Eskilstuna 1985.
- Hedin S*, Resare-Bengt. Sthlm 1921.
- Hedwall A*, Klockaren C G Österberg i Jäder. Hembygdsforskare och tusenkonstnär. i: *Sörmlandsbygden 1932*. Nyköping 1932.
- Hellner B*, Järnsmidet i vasatidens dekorativa konst. *Nordiska Museets Handlingar* 30. Sthlm 1948.
- Hellström J A*, Biskop och landskapssamhälle i tidig svensk medeltid. Rätthistoriskt bibliotek, bd 16. Sthlm 1971.
- Hildebrand H*, Sveriges medeltid. Del III. Sthlm 1898.
- Historiskt-geografiskt och statistiskt Lexikon öfver Sverige*. Sthlm 1866.
- Holmqvist W*, Konsten i Södermanland på den helige Botvids tid. i: *Sörmländska kyrkor* 9. Eskilstuna 1953.
- D:e*, Sigtunamästaren och hans krets. En studie i Mälardalens romanska stenkonst. i: *Situne Dei* 1948. Sigtuna 1948.
- Hyenstrand Å*, Centralbygd-Randbygd. Strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellansvensk yngre järnålder. Malung 1974.
- Indebetou H O*, Södermanlands Minnen. Första delen. Sthlm 1877.
- Josephsson R*, Tessin. Del I. Sthlm 1930.
- Josephsson R & Wilcke Ingeborg*, Skepptuna kyrka. i: *SvK Up IV:2*, vol 11. Sthlm 1919.
- Karlsson J A*, Sörmländska slott och gårdar. Del V–VI. Nyköping 1927.
- Karlsson L*, Nordisk form. Om djurornamentik. *The museum of national antiquities, Stockholm, Studies* 3. Sthlm 1983.
- Kumlien K*, Sveriges kristnande i slutskedet – spörsmål om vittnesbörd och verklighet. i: *Historisk Tidskrift* 1962. Sthlm 1962.
- Källström O*, Medeltida silverax från svenska och finska kyrkor. *VHAA handlingar* 42:2. Sthlm 1936.
- D:e*, Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustav Vasas konfiskationer. Uppsala 1939.
- Lagerlöf E*, Garde kyrka. i: *SvK Go V:3*, vol 145. Sthlm 1972.
- Lagerlöf E – Stolt B*, Rone kyrka. i: *SvK Go VI:5*, vol 150. Sthlm 1973.
- Larsson A*, Medeltida stiftarbilder i Mälardalen. i: *Katolsk årsskrift* 1977. Sthlm 1977.
- Liljegren M*, Stormaktstidens gravkor. Sthlm 1947.
- Lindahl, G*: Grav och rum. *VHAA handlingar* 1969. Sthlm 1969.
- Lindqvist S*, Ramsundsbron vid Sigurdsristningen och en storbondesläkt från missionstiden. i: *Fornvännen* 1914. Sthlm 1914.
- D:e*, Den helige Eskils biskopsdöme. i: *Antikvarisk Tidskrift för Sverige*, del 22. Sthlm 1915.
- D:e*, Några minnesmärken i Rekarne från Eskils dagar. i: *Till Hembygden* 1917. Strängnäs 1917.
- D:e*, Runstenarnas tid. i: *Strängnäs stift i ord och bild*. Strängnäs 1948.
- D:e*, Tuna stift. i: *Eskilstuna stads museer. Årsbok* 1962. Eskilstuna 1962.
- Lorin O*, Fornborgar och bevakningssystem i Rekarnebygden. Utg av Södermanlands museum. Nyköping 1978.
- D:e*, Ett fornborgsprojekt i Rekarnebygden. *Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Rapport RAÄ* 1985:2. Sthlm 1985.
- Lundén T*, Sveriges missionärer, helgon och kyrkogrundare. En bok om Sveriges kristnande. Storuman 1983.
- Lundqvist K V*, Bidrag till kännedomen om de svenska domkapitlen under medeltiden jämförda med motsvarande institutioner i utlandet. Sthlm 1897.
- Myrdal J*, Medeltidens åkerbruk. Agrartekniken i Sverige ca 1 000 till 1520. *Nordiska Museets Handlingar* 105. Sthlm 1985.
- Nilsén A*, Det medeltida vapenhuset. Om benämningen och användningen. i: *Fornvännen* 1984:3. Sthlm 1983.
- Norberg R*, Medeltida dopfuntar i Sörmland. i: *Sörmländska kyrkor* 2. Eskilstuna 1944.
- Norberg R & Wilcke-Lindqvist Ingeborg*, Karls kyrkoruin. i: *SvK Up V:7*, vol 113. Sthlm 1967.
- Nordberg T O:son*, Katarina kyrka. i: *SvK Sth VII*. Sthlm 1966.
- Olsson M*, Riddarholmskyrkan. i: *SvK Sth II:2*, vol 45. Sthlm 1937.
- Olsson M & Hesselblad C G & Collmar M*, Kistrestaureringarna i Askersunds landsförsamlings kyrka 1936 och Jäders kyrka 1938. i: *Till Hembygden* 1941. Strängnäs 1941.
- Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling*. Avd I, del 1. Sthlm 1888.

- Prästgårdsinventeringen 1974–75*. Södermanlands läns museum. Rapport. Nyköping 1976.
- Pursche W*, Timmermansämbetet i Stockholm före 1700. Sthlm 1979.
- Rabén H*, Träskulptur och snickarkonst i Uppsverige under renässans och barock. Sthlm 1934.
- Rannsakingar om antikviteter i Södermanland 1667–1686*. Utg av I Schnell och C J Ståhle 1938. Sörländska handlingar 5. Nyköping 1938.
- Rannsakingar efter antikviteter*. Utg av I Olsson, N-G Stahre och C I Ståhle. Sthlm 1969.
- Reutersvärd O*, Kristusbilderna på de medeltida kalkstensfontarna. i: Kristusfremstillinger. Köpenhamn 1980.
- Rhyzelius A O*, Brontologia theologia historia. Sthlm 1721.
- Roosval J*, Om altarskåp i svenska kyrkor och museer ur mästern Jan Bormans verkstad i Bryssel. i: Upplands fornminnesförenings tidskrift XXIII. Sthlm 1903.
- D:e*, S Nicolai eller Storkyrkan. i: SvK Sth I:1–2, vol 17, 24. Sthlm 1924; I:3, vol 25. Sthlm 1927.
- D:e*, Vänge kyrka. i: SvK Go IV:3, vol 68. Sthlm 1959.
- Rosell Ingrid*, Enköpings-Näs kyrka. i: SvK Up XI:1, vol 111. Sthlm 1969.
- D:a*, Veckholms kyrka. i: SvK Up VIII:1, vol 155. Sthlm 1974.
- de Rupe A*, Jungfru Marie Psaltare (Rosenkrans). Saml utg av Svenska Fornskriftssällskapet, nr 48. Uppsala 1923–1925.
- Santesson B O*, Gammalt tenn. Uppsala 1962.
- Snell I*, Mälby fornborg. Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria. Strängnäs 1932.
- D:e*, Kyrkorna i Södermanland. Nyköping 1965.
- D:e*, Kafjärden. Nyköping 1972.
- Sjöbeck M*, Iakttagelser rörande den bebyggelsehistoriska utvecklingen omkring den forna Kafjärden i Södermanland. i: Fornvännen 1947. Sthlm 1947.
- Slott och herresäten i Sverige*. Södermanland, del 1. Malmö 1968.
- Snaedal-Brink Thorgunn & Wachtmeister Ingegerd*, Runstenar i Södermanland. Vägvisare till runristningar i Södermanlands län. Sörländska handlingar 40. Nyköping 1984.
- Sporrong U*, Mälbybygd. Agrar bebyggelse och odling ur ett historiskt – geografiskt perspektiv. Kulturgeografiska institutionen vid Stockhoms universitet. Meddelanden serie B 61. Sthlm 1985.
- Starbäck C G*, Lifknecktens berättelser. Om händelser ur Gustaf II Adolfs historia. i: Historiska romaner från nyare tid. Sthlm 1900.
- Svenska orter*. Sthlm 1934.
- Svenskt diplomatarium 1–6* (t o m år 1355) och ny ser 1–4 (åren 1401–1420). Sthlm 1829–1959.
- Svenskt konstnärlexikon*. Malmö 1952–1967.
- Svenskt möbellektion*, bd 3. Utarb av Ingegerd Henschén och S Blomberg. Malmö 1962.
- Sverige. Geografisk Topografisk statistisk beskrifning*. Utg av K Ahlenius och A Kempe. Sthlm 1909.
- Sveriges runinskrifter*, 3. Södermanlands runinskrifter, del I–II. Granskade och tolkade av E Brate och E Wessén. Sthlm 1924–36.
- Tham W*, Beskrifning öfver Nyköpings län. Nyköping 1852. Facsimileuppl utg av Maj Eriksson 1976.
- Tuulse A*, Mörby. En adelsborg i Uppland. VHAA handlingar nr 77. Sthlm 1952.
- Upmark G*, Jäders kyrka. i: Valda skrifter. Sthlm 1901.
- Utställning af kyrkligt silver från Strängnäs stift 1910*. Katalog. Sthlm 1910.
- Utställning af äldre kyrklig konst från Strängnäs stift*. Katalog. Strängnäs 1910.
- Utställningen af äldre kyrklig konst i Strängnäs 1910*. Studier I–II. Utg av S Curman, J Roosval och C R af Ugglas. Sthlm 1913.
- Wallin S*, Kyrkoinredning för herremän. Sthlm 1948.
- Vennberg E & Bohrn E*, Österåkers kyrka. i: SvK Up I:4, vol 64. Sthlm 1950.
- Wijkander K*, Kungshögar och sockenbildning. Sörländska handlingar 39. Sthlm 1983.
- Åmark M*, Sveriges medeltida kyrkklockor. Sthlm 1960.
- Äldre svenska frälseläkter*. Ättartavlor. Utg av Riddarhusdirektionen genom Folke Wernstedt. Sthlm 1957.
- Österberg C G*, Anteckningar till Topografisk, Antiquarisk och Historisk Beskrifning öfver Jäders socken och Kyrka år 1872. Faksimil 1986, utg av Hembygdsföreningen Kjula-Jäder.
- Guld- och silverstämplar tydda enl *Svenskt silversmide 1520–1850*, Guld och silverstämplar. Sthlm 1963.
- Tennstämplar tydda enligt *Bruzelli B*, Tennjutare i Stockholm. Sthlm 1967.
- Tidningsartiklar rörande kyrkan, i:*
Allers Familje-Journal 10/5 1932;
Dagens Nyheter 21/12 1934, 30/7 1938, 3/10 1980;
Dagen 19/6 1914;
Eskilstuna-Kuriren 6/12 1901, 14/8 1924, 9/10 1926, julnummer 1926, 4/10 1930, 8/6 1931, 16/7 1932, 25/11 1933, 24/7 1934, 7/1 1935, 10/4 1937, 30/7 1938, 2/1 1939, 22/7 1939, 19/2 1943, 9/11 1948, 18/11 1955, 22/5 1963, 14/12 1967, 1/7 1970, 16/12 1970;
Folket 3/3 1961, 5/5, 5/9, 2/12 1970;
Haparandabladet 5/1 1967;
Jönköpings-Posten 4/1 1976;

Katrineholms Tidning 19/10 1914, 22/12 1934, 19/5 1936;
Nerikes Allehanda 21/2 1901;
Nya Dagligt Allehanda 21/2 1901;
Stockholms Tidningen Stockholms Dagblad 8/1 1935;
Stiftsblad för Strängnäs stift 1938;
Strängnäs Tidning julblad 1912, 2/1 1933;
Svenska Dagbladet 21/8 1901, 20/6 1914, 24/8 1923, 5/12 1931;

Svenska Morgonbladet 29/3 1934;
Sörmlands Nyheter 6/12 1926, 31/7 1934;
Sörmlands-Posten 9/10 1913, 9/4 1914, 3/1 1935, 11/1 1938;
Torshälla Tidning 12/3 1931;
Veckojournalen 8/3 1931;
Östgöta-Correspondenten 5/1 1967.

Summary

The history of the parish

The parish of Jäder is situated on a large peninsula on the south side of the lake Mälaren and consists of flat arable land broken by wooded rock outcrops. The parish is in an area where the land is rising, and during the Iron Age, and even as late as the early middle ages, it still had the character of an archipelago landscape (Fig 1). Permanent settlements and a certain degree of community organization began to appear during the Great Migration period and the late Iron Age, and the majority of the archaeological finds in the area date from the latter of these two periods. Apart from the grave-fields, the most interesting of these finds are the Sigurd rock-carving at Ramsundet and a number of runic stones. At the end of the Iron Age there was a community of some 25 households here and the mediaeval parish consisted of a double toft, the only one in the Österrekarne district. The name Jäder is known to have existed since the year 1314.

During the middle-ages a number of the farms in the parish belonged to the Swedish Crown. Large areas of land had been donated to the Church – in particular to the monasteries of Eskilstuna and Vårfruberga – and with the coming of the reformation all church land and farms went to the Crown. A number of these farms were then amalgamated to become larger farm complexes and became manor estates for the gentry and the nobility. In time the Fiholm estate became the largest estate in the parish. In 1562 it was given to the Oxenstierna family by the Crown, and in 1594 it was granted manor estate rights. The estate was inherited by Count Axel Oxenstierna – who was Chancellor of the Realm from 1612 until 1654 – and during his time considerable

changes took place both to the parish and to the church. In the year 1700 the owners of the Fiholm manor estate were granted the right to select the vicar of the parish, and they retained this right until Fiholm ceased to be an entailed estate in 1907. The estate was owned by the Oxenstierna family until 1784, after which it belonged to the Beck-Friis family until 1907.

The population of the parish increased from around five hundred at the beginning of the 17th century to nearly two thousand around the year 1880, after which it fell to slightly less than seven hundred by the 1980's. The parish is still very much an agricultural area, and because of its central location and raised position above the surrounding plain the church has been able to retain its dominating presence in the cultural landscape.

The churchyard, the buildings in the churchyard and its immediate vicinity, the vicarage

The churchyard is surrounded by a dry-stone wall in which there are four gates. The present wall dates from 1872. Earlier – from the middle of the 17th century until the 1830's – the churchyard was enclosed by a wall of un-dressed stones with a pointed shingle coping. This wall had two roofed entrances. The west part of the church stands on raised ground, probably a burial mound from the Great Migration period. The churchyard is surrounded by tall trees and is crossed by two allées at right-angles to each other. In the 1650's a hut was built in the south-east corner of the then churchyard. This hut functioned as a tithes barn and store until it was destroyed by fire in 1858.

In 1775 mention is made of an ossuary. This building no longer exists, but it was probably situated north of the church. At the end of the 19th century a mortuary with a tool store under it was built in the north part of the churchyard. In 1912 this building was replaced by a new mortuary which was also used as a burial chapel until it was demolished in 1938.

A number of stone monuments have always had their place in the churchyard. A round gravestone and part of a round gravestone from the Great Migration period, parts of a burial monument from the middle of the 11th century (Fig. 8), two runic stones (Figs 9–10), and a sundial.

At an earlier period there was in all probability a bell-tower on the slope to the east of the church. This bell-tower may have been in use until the year 1640. In the 1650's the oldest known parish hall and a parish poor-house were built on this slope. These were replaced in 1783 and 1760 respectively by new buildings which were in their turn demolished in the year 1821 when a new wooden building with a ground floor and an upper floor was built. This building – which contained the parish hall, the parish poorhouse and the parish school – was demolished in the 1960's. In 1860 a long building containing the parish grain-store, stables, storage and dry-toilets etc was built at right-angles to the parish hall (Fig. 14). The drawings for this building were the work of the parish school-teacher and verger, C G Österberg (Fig. 15). The building is still in existence and is more-or-less unaltered in appearance from when it was built.

The glebe farm of Övlingeby is situated north-east of the church. The farmhouse has been the vicarage since the middle-ages. The oldest and most interesting of the buildings here is a late mediaeval tithes barn (Fig. 15). The barn is built in brick and has a decorative main facade. The farmhouse from 1862 is built in brick and is white-plastered.

The church – the exterior

The plan of the church is in the form of a latin cross consisting of a nave with three bays and a straight-ended chancel which is the same width as the nave, a vestry on the north side of the church, a memorial chapel on the south side, the porch at the south-west end, and the west tower (Fig. 21).

The walls of the church are built in rough-dressed stone – mainly reddish and grey granite – combined with different sizes of differently bonded brickwork. Rough-dressed granite is also used in the lower parts of both the tower and the walls of the nave. The east chan-

cel, the vestry, the Brahe memorial chapel and the porch are built completely in brick and have volute gables with decorative details in grey sandstone. Two interesting stones have been built into the south facade of the church. One is a round gravestone from between the years 400–700 with runic inscriptions from the 11th century (Fig. 32), and the other is a stone with a dragon carved in relief from the first half of the 12th century (Fig. 31). This stone is probably part of an earlier doorway. On the west facade of the church there is a block of white limestone with a lion carved in relief from the first half of the 12th century. On the north facade of the nave there is a walled-up rounded opening and three blind round-headed niches. At the top of the west tower there are four decorative bands in the brickwork. The south doorway to the porch has a sandstone portal which is inscribed with the date 1652 (Figs. 44–45). The west doorway also has a sandstone portal which has a strongly moulded upper part (Fig. 46). The window-openings have pointed arch forms, except in the Brahe memorial chapel where they have rounded arch forms. The window-frames are of black wrought iron. The steep roof of the church is clad with grey-black slates. The spire is a timber structure clad with copper sheeting. The variety of shapes and materials from different periods bear witness to a complicated building history and to major changes over a long period of time.

The church – the interior

The entire church is vaulted, and the combination of the quality of the natural lighting through the old glass in the windows with the character of the whitewashed walls gives a unified feeling to the interior. Primarily, of course, the church has the character of a naved church, but the large opening towards the south chancel unites this chancel with the main body of the church and creates a feeling of greater volume in the same way that the high and wide arch to the tower makes the organ gallery on the first floor of the tower into part of the main body of the church. The late mediaeval vaults in the nave have a variety of patterns. The stellar vaults in the east chancel and the Brahe memorial chapel date from the middle of the 17th century. A round-headed niche in the south wall of the church indicates the position of an earlier doorway. On the west wall there is a smaller niche which once held a piscina which was used in connection with baptisms (Figs. 58a–b). Of the murals which once existed in the church only two consecration crosses have been preserved. These are on the south wall of the nave.

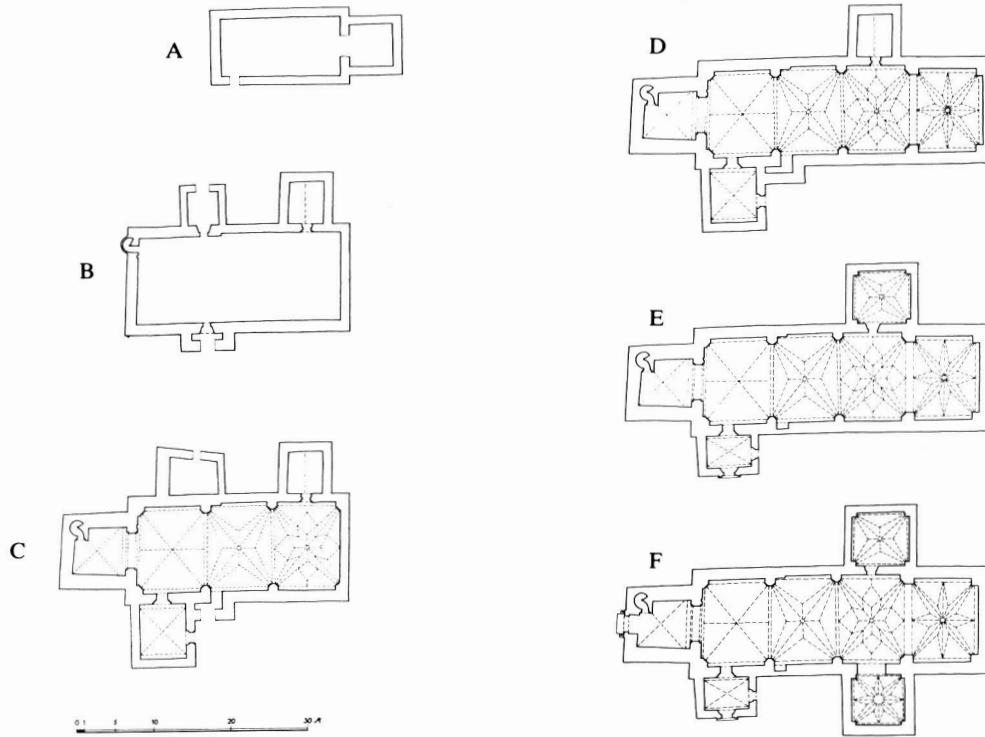

Fig 188 A–F. Utvecklingsplan. Rekonstruktion av förf, ritad av A Hildebrand 1987. Skala 1:1000.

- A 1100-talets f h.
- B 1200-talets a h.
- C 1400-talets slut
- D 1644
- E 1652
- F 1659

A–F The development of the plan of the church.

- A The first half of the 12th century.
- B The second half of the 13th century
- C The end of the 15th century
- D 1644
- E 1652
- F 1659

The building history

The mediaeval church

The parts of the 11th century burial monument which were mentioned earlier would seem to indicate that there was a church at Jäder as early as the middle of the 11th century. The church of that period was in all probability a wooden church, but no known traces of it still exist today.

The oldest stone church was probably built during the first part of the 12th century (Fig. 188 A). Its north wall

was probably the thinner part of the north wall of the present church. The original stone church probably consisted of a nave together with a somewhat narrower straight-ended chancel. The sculptured stones which are now on the south and west facades of the church can have formed part of the surrounds of the doorway of the church.

During – very probably – the second half of the 13th century the church was extended considerably both in

length and breadth, and only the north wall of the original church was retained in the new church (Fig. 188 B). The sacristy was built, and the new church had both a north doorway and a south doorway, both with porches. A stair leading to the roof-space was built in the west wall. The church now had the form of a nave church with a chancel of the same width. It is possible that the church acquired a baptismal font at the same time as the building work was being carried out.

At the end of the 15th century further changes took place in connection with both the exterior and the interior of the church (Fig. 188 C). A west tower with a spire – probably clad with wooden shingles – was built, and the church was subdivided into three bays which were then vaulted. Since two of the wall pillars which were required for the vaulting would have blocked the doorways, the south doorway was moved slightly to the east and the north doorway was walled up. The north porch was extended in size and could now only be entered from the outside. This porch was probably then used as a store and a tithes barn. A new south doorway was opened up and a large porch with two upper floors was built for it. There was a large opening between the room on the second floor of the porch and the nave. The function of this room is unknown, but it may have been used by a choir or a group of singers. The stair in the west wall was walled up and the roof-space of the church was now reached via the west tower. Traces of paint which have been found would seem to indicate that the church of this period may have been decorated with murals, but today nothing is known about either their content or how large they may have been.

Extensions and alterations during the 17th century

The church entered into a new period as a result of the extensive alteration, extension and new building work which was commissioned by Count Axel Oxenstierna, the Chancellor of the Realm. In the space of a few decades the church was more-or-less completely changed in appearance and was given the character which it still has today. This work began in the 1620's in connection with the interior of the church. New window openings were made in the north wall, the walls and ceilings were whitewashed, and furniture and furnishings were made by local craftsmen.

During a severe storm in the year 1642 the spire was blown over and damaged the roof of the church. Drawings for a new spire were prepared by the carpenter Mr Leonardt, and after his death the construction of the new spire was completed by Mr Adrian Timmerman.

The new spire was ready during the summer of 1643, and in the same year the roof of the church was repaired and a new east chancel was added.

Axel Oxenstierna's main interest lay in the construction of this chancel, which was to be both a high chancel and a family memorial chapel for the Oxenstierna family. A burial vault for Axel Oxenstierna and his family was built under the chancel. The work began in the spring of 1642 and was completed in the autumn of 1643 (Fig. 188 D). The chancel took the form of a direct extension of the church, and the straight-ended gable was given volutes and decorative embellishments. The master-mason Herman Florentz was responsible for the execution of the work and probably also – on the basis of certain directives from Axel Oxenstierna – for the architectural design. The decorative sandstone details were carved by the sculptor Jost Henne. The young Nicodemus Tessin was involved in the actual building of the chancel, but only to a very limited extent.

The old south porch and the old sacristy were demolished, and new ones were built 1651–52 (Fig. 188 E). Heinrich Wilhelm, the Oxenstierna family's sculptor, was responsible for this work and the design of the gables and their decorative details show great similarity to the wall memorials which he designed and carved for the interior of the church.

The final extension to the church was carried out in 1659 (Fig. 188 F), five years after the death of Axel Oxenstierna. This was the construction of the Brahe memorial chapel – which had a burial vault underneath it – on the south side of the church. The work was commissioned by the Countess Margareta Brahe, and it was in this memorial chapel that she placed the coffins of both her first husband, Bengt Bengtsson Oxenstierna (died 1643), and her second husband, Johan Oxenstierna (died 1657). The design of the gable of the Brahe memorial chapel is closely related to that of the vestry gable and the porch gable. The design and execution of this gable would seem to indicate that it may have been carried out by an associate of Heinrich Wilhelm.

The 18th century

In 1694 the church tower was struck by lightning, causing a certain amount of damage which was then repaired in a somewhat provisional fashion. In 1702 the tower was once again struck by lightning, this time with far more serious results. The spire was completely destroyed, the bells melted, and the roof of the church was damaged by fire. Only the most urgently needed repairs were carried out, and a rough cover of planks was put up on

the tower. In 1762 this was replaced by a new top for the spire consisting of a lantern and a wooden-built cupola clad with metal sheeting (Fig 82).

The 19th century

Frequently recurring maintenance and repair work was carried out. Between the years 1805–1827 all of the old windows – with the exception of those in the porch – were replaced by new ones. During the same period the three windows in the nave were slightly shifted in position, and a new window opening was made on the west wall of the Brahe memorial chapel. In the summer of 1848 the exterior of the church was cleaned, the walls were re-plastered and re-painted red, and false white joints were painted on the red plaster. The top for the tower was repaired and re-painted. In 1858 the church was struck by lightning for a third time. The tarred wooden shingle roof was set on fire and badly damaged, and some damage was also done to the sandstone ornamental details on the gables. Repair work was carried out in the following year on the basis of proposals by architect J F Åbom. New roof-trusses (Figs 47–49) were made and English slates were laid on the roof of the church. General improvements – including a new floor – were made to the interior during the 1860's. The repairs to the tower and the spire, which had only been slightly damaged when the roof of the church burnt in 1858, were not carried out until 1880. A new copper-clad spire was built, designed by architect Helgo Zetterwall (Figs 50–51). The decorative detailing on the west tower was altered when the four decorative bands on the tower were filled up, and new quoins and volutes were added to the west gable. All of the pointed windows were altered to become round-headed ones.

The 20th century

The spirit of the Swedish Romanticism of the period made itself felt in the restoration work which was carried out in 1901. The plaster and the red paint on the exterior of the church was chipped off so as to expose the brickwork and the un-dressed masonry, and the four decorative bands on the tower were cleaned of plaster filling and lime-washed. The interior was cleaned and plastered and the vault ribs and arch ribs were decoratively painted. This decorative painting was carried out by T Petterson in accordance with drawings by architect G Pettersson (Figs 90–91). A warm-air heating system was installed. The heating chamber was built on the north side of the church.

Considerable improvement work was carried out in 1934. However, it was work of a type which did not entail major changes to the character of the exterior of the church. The work consisted primarily of attempting to solve the problem in connection with rising damp together with repair and maintenance work. The damage in question had to a great extent been caused by a number of mistakes which had been made during the restoration work carried out in 1901. One of these mistakes was the application of a cement base all round the church. This was now removed and the bases and foundations of the walls were drained. The battens on the roof of the church were replaced with new ones, as were any damaged slates. The spire was re-clad in copper and the cement quoins from 1880 were removed from the west gable of the church. New windows were fitted, except in the porch. The windows in the nave, the tower and the vestry were once again given pointed arch forms, and the wrought iron window-frames from 1805–25 were put back in place (Fig. 87). Considerable changes took place with regard to the character of the interior of the church. The walls and vaults were scrubbed and whitewashed, and in this process the decorative painting work from 1901 disappeared. The quality of the natural lighting was altered as a result of the installation of new windows which had modern glass in them. New floor-beams and a partly new floor were laid, and the floor-level of the east chancel was raised by the height of one step and now had three steps instead of two. The work carried out on the church in 1934 was planned and supervised by architect Ove Leijonhufvud.

Further repairs, renovation and modernization work was carried out in 1969–70, this time in accordance with proposals by architect Åke Porne. There were still problems in connection with the rising damp, and the foundation of the chancel walls were therefore drained once again and crumbling brickwork was either repaired or replaced. The sandstone ornamentation on the gables of the porch and the Brahe memorial chapel were repaired. In the interior the walls and vaults were cleaned and whitewashed, and electric lighting was installed. The west part of the ground-floor of the tower was subdivided into a space for weddings and baptisms, a cloakroom, a WC and a cleaner's cupboard. The stair from the nave down to the burial vault under the vestry was blocked up.

In 1972 the sandstone ornamentation on the east gable of the church was repaired, and in the same year heat insulation material was laid between the vaults and the roof-trusses.

The status of the church in Swedish art and architectural history

Since as far back as the early middle-ages Jäder church has been numbered among the largest country churches in the province of Södermanland. The plan of the church – and its development – during the middle-ages follows the tradition in the area. That is to say, a nave and a somewhat narrower straight-ended chancel during the middle-ages, extensions which turned it into a nave church during the second half of the 13th century, and at the end of the middle-ages the construction of a west tower together with the subdivision of the nave into bays which were then vaulted.

The alterations which gave the church its final and individual character – and its place in Swedish art and architectural history as one of our foremost ecclesiastical buildings from the renaissance period – were carried out during the middle of the 17th century when Count Axel Oxenstierna, the Chancellor of the Realm, commissioned the re-modelling of the church in the artistic and architectural style and spirit of the times. The tall spire which crowned the tower had its sources of inspiration in earlier spires built in the Netherlands. The volute gables on the east chancel, the porch, the vestry and the Brahe memorial chapel had their counterparts in many secular buildings such as palaces and wealthy merchants' houses in the middle of the 17th century. Also in this connection the sources of inspiration lay in Germany and the Netherlands, and the leading masters who were active in Sweden during this period came from these areas. The sculptor Heinrich Wilhelm and the master-mason Herman Florentz were prominent members of this group of skilled craftsmen. The fact that there is an engraving of the chancel of Jäder church in Erik Dahlbergh's "Suecia Antiqua et Hodierna" is a clear indication of the architectural importance which Axel Oxenstierna's contemporaries attached to the work that he had commissioned (Fig. 14). The placing of the burial vault is in accordance with a tradition which already existed in other churches where members of the Oxenstierna family were buried. The cross-shaped east part of the church is a forerunner of a type of plan which was subsequently used in a number of churches throughout Sweden from the 1650's onwards. Jäder church is an expression of Swedish architectural taste at a point when Sweden was a major power in Scandinavia and northern Europe, and is a personal artistic and architectural statement by one of the leading men in the country at that point. The only major alteration which has been made to the church since the 17th century is the new spire built in 1762, and

and the one which was built in 1880 to replace the spire which was damaged by fire in 1858.

Furnishings

Mediaeval

Only a few of the mediaeval contents of the church are still in existence. The most important of these – and in fact the most important object in the church – is the reredos (Figs 93–109). The central sculptured oak panel was carved in Jan Borman's workshop in Brussels around the year 1514, and the paintings on both sides of the reredos doors – which are signed and dated – are by Jan van Coninxloo, Brussels, 1514. The reredos came to Jäder in 1655 in connection with the placing of Axel Oxenstierna's coffin in the family burial vault, having previously lain in the Storkyrkan church in Stockholm. The reredos is dedicated to the Virgin and has a sculpture group of the Birth of Christ in the centre of the corpus, surrounded by scenes from the life of Mary and Christ. Christ's Passion is shown on the predellan. One theory in connection with the history of the reredos is that it was commissioned by a Virgin Mary brotherhood in Stockholm for an altar in the Storkyrkan church, Stockholm.

The base of the church's mediaeval baptismal font still exists and is still in use (Fig. 92), although not together with the original bowl. (Figs 124–125). The bottom part of the baptismal bowl also still exists and is now in the porch. Both the base and the bowl are of limestone from the island of Gotland. The baptismal bowl is subdivided into eight fields with mantled figures standing under arcades. Both the base and the cup were probably carved on the island of Gotland during the second half of the 13th century.

In the Brahe memorial chapel there is an iron chandelier from the 15th century (Figs 133–134). The lower part has a perforated inscription "Ave Maria . . ."

A bronze censer with a conical foot and a perforated upper part now hangs in the sacristy (Fig. 180).

One object which disappeared from the church at a later date – namely in 1980 – was a 15th century cope of violet velvet with late mediaeval embroidered figures from the Netherlands on the Clipeus and the front trimming (Figs 148–149).

Post reformation

The furniture and furnishings in the church date from different periods. However, the 17th century is strongly represented in the form of the wall memorials and

memorial wall tablets which date from that period. The great majority of the furnishings and objects were donated by the church's patrons – the owners of the Fiholm estate – first of all the Oxenstierna family, and after them the Beck-Friis family, and of course many donations have come from the members of the parish in general over the years.

The pulpit, which is not painted, is carved in the Dutch style in different types of wood (Figs 111–114). It is the work of the German wood-carver Hans Öhlmann, and it was put in place in 1654. The earlier pulpit from the 1620's was then moved to the nearby church in Barva where it is still in use today (Fig. 115).

Today's pews, which are based on the design of the pews from 1788, are from 1934. They replaced the pews from 1901. The oldest known pews were from 1620's. The pews from the 1640's belonging to the Count and Countess Oxenstierna were placed along the east wall of the chancel facing into the main body of the church. The Countess's pew was subsequently altered and was used for a time as a so-called gift altar. These two pews disappeared from the church at the end of the 18th century.

In 1937 the present organ, built by Nils Hammarberg, replaced the previous organ which was built by P L Åkerman in 1866. Parts of this organ still exist in different places. The organ gallery and the organ front – which have not been altered in any way – were built in 1866 according to the design of the parish school-teacher and verger of the church, C G Österberg (Figs 119–120). His design may have been influenced by the organ front in the Klara Kyrka church in Stockholm which was designed by the architect C F Adelcrantz in 1760. Österberg's design of the ornamentation on the organ front and the organ gallery reflect the design of the pulpit of the church. The oldest known organ at Jäder was a small organ which was donated by the Countess Margareta Brahe in 1660 and which was subsequently sold by auction in 1763. A new organ was built by Georg Woitzig in 1697. In 1866 it was sold by auction to the parish of Stenkvista, where the organ front is still preserved today.

The baptismal font is in the north-east corner of the church. This is where it was located during the middle-ages, but it was moved to the chancel in the middle of the 17th century and remained there until 1934. The baptismal font consists of a bronze baptismal bowl from 1533 which stands on a mediaeval base of grey limestone (Fig. 92). Today baptisms take place mainly in the chancel, where there is a silver baptismal bowl which sits on a simple wooden base.

The church has a rich collection of communion vessels. Perhaps the most interesting of the chalices is one of gilt silver from around the year 1600 (Figs 126–127). It was originally a secular vessel and was probably made in southern Germany. An early 17th century wine-jug of gilt silver is very probably the work of the goldsmith Lorentz Hartmann of Stockholm (Fig. 128). There is also another silver wine-jug, and a silver wine flagon which was made in 1788 by the goldsmith Arvid Floberg of Stockholm (Fig. 129). The partly-gilt silver communion wafer box (Fig. 130) is from the 17th century, as are the oldest viaticum vessels in the church (Fig. 131).

In connection with the artificial lighting of the church there is a brass chandelier for twenty candles from the first half of the 17th century, which was donated by Axel Oxenstierna (Fig. 135), and a silver candelabrum for five candles from the middle of the 17th century (Fig. 136).

The church has also a rich collection of textiles in the different liturgical colours. Among the older ecclesiastical textiles – of which only one or two are still in use – is an altar frontlet of black velvet with embroidery work from the middle-ages and the 16th century (Fig. 143), an antependium of red satin with rich gold and silver embroidery from 1689 (Figs 140–142), a chasuble of red velvet from the same year with the same type of embroidery work (Fig. 147), and a considerable number of embroidered chalice veils (Figs 144–146). Many of the church's textile objects have either been worn out or have disappeared over the years. Among these – apart from the late mediaeval cope which was mentioned previously – is a large tapestry from the 17th century which disappeared in 1980 (Fig. 92).

Other than the reredos, the most dominating objects in the chancel are the four large wall memorials (Figs 152–158). These are of black marble, with columns and miniature columns in different coloured marbles, and sculptural figures and decorative details in white alabaster. The wall memorials commemorate the memory of different members of the Oxenstierna family. They were commissioned by Axel Oxenstierna and were carried out by Heinrich Wilhelm, the Oxenstierna family's sculptor, between the years 1648–52. There are also memorials in the form of the many funeral and ancestral coats-of-arms which hang both in the nave, the chancel, and the Brahe memorial chapel. Among these is Gabriel Turesson Oxenstierna's burial coat-of-arms from the year 1707 (Figs 171–173). There are six decorated coffins lying in the Brahe memorial chapel.

A number of the portraits in the church are also worthy of mention. The full-length portrait of King

Gustav II Adolf includes miniature paintings of the some 130 German towns and fortresses which were captured by him between 1630 and 1632 (Figs 175–176). The portrait of Axel Oxenstierna, and that of his wife Anna Bååt – both from 1626 – are very probably the

work of the court painter J H Elbfas (Figs 177–178). There is also a large portrait of Gabriel Turesson Oxenstierna from the end of the 18th century which is in the style of David Klöcker Ehrenstrahl (Fig. 179).

PERSONREGISTER

Av Anna Lycke, förf och Sam Selling. Kursiva siffror betecknar avbildning. G m=gift med. Författarnamn har ej medtagits. Då en persons maka eller make är angiven utmärker detta att vederbörande återfinns i registret.

- Adelcrantz, C F*, arkitekt 192, 209
Adler Salvius, Johan, friherre, riksråd, gravskrank 202
Adrian Timmerman (Adrian Kamp), byggmästare 54, 71, 92, 188, 206
Afzelius, Märta, textilkonstnärinna 146
Agelin, Nils, komminister 20, 133, 149
Ambrosius, biskop 147
Anders Andersson Målare, verksam vid Tidö 121, 192
Anders Eriksson i Hyvena, dräng, hatt 180
Anders Jansson i Bränne, kyrkkista 180
Anderson, Iwar, antikvarie 90
Anderson, K, hovjuvelerare, Stockholm 182
Andersson, Alfred, kyrkvärd, gåva 136
Andersson, Anna, fond, donation 136
Andersson, Hjalmar, byggmästare 88
Andersson, Lisa, guldsmed, Fellingsbro 183
Andersson Målare, Mr Anders, se *Anders Andersson Målare*
André, Petrus, klockgjutare, Västerås 126, 193
Anna, Jungfru Marias mor 104, 106
Anna Tidemansdotter, g m *Matthias Georgii Ilsbodinus* 188
Annerstedt, Th, biskop, Strängnäs 82
Apokalyptiska madonnan 102, 112
Arfwedsdotter, Maria, se *Maria Arfwedsdotter*
Arne, runsten, inskrift 19
Augustinus, biskop, korkåpa 148
Bark, Catharina Charlotta Trafvenfelt, se *Trafvenfelt, Catharina Charlotta*
Bark, Nils Anton Augustin (Barck), greve, g m *Catharina Charlotta Trafvenfelt* 196
Bark, Samuel (Barck), greve, kammarherre 166, 196
Beck, Corfütz Ludvig, se *Beck-Friis, Corfütz Ludvig Beck*
Beck-Friis, Corfütz Christian, greve, Fiholm 177, 178
Beck-Friis, Corfütz Ludvig, greve, hovmarskalk, g m *Lovisa Thott* 20, 143, 150, 184, 194
Beck-Friis, Corfütz Ludvig Beck, g m *Maria Sofia Skogh* 196
Beck-Friis, Joakim, greve, riksråd, g m *Vilhelmina Staël von Holstein* 60, 119, 125, 167, 180, 187, 194, 196
Beck-Friis, Lave, friherre 179, 180
Beck-Friis, släkten, donation 137, 203, 209
Bengt, hertig, donation 69
Berendes, Anna, Edeby, donation 77
Berendes, Johan, riksråd, överståthållare, g m *Ingeborg Kurk* 190
Berg, stenhuggare 15
Berglund, domkyrkosysselman 82
Bergman, Johan Erik, hemmansägare, donation 145
Bielke, Anna Margareta, friherrinna, g m *Nils Brahe* 196
Bielke, Axel Eriksson av Häredsäter, riddare, riksråd 154
Bielke, Barbro Axelsdotter, g m *Gustaf Gabrielsson Oxenstierna af Eka och Lindö* 70, 119, 131, 139, 151, 152 epitafium, 154, 161, 162, 163, 187, 194
Bielke, Sigrid, g m *Åke Henriksson Tott* 195
Bielke, vapensköld 140, 161
Björkman, Eric, guldsmed, Eskilstuna 132, 133, 194
Björkman, Lars, målare 125
Bodström (Boström), Salomon, murmästare, byggmästare 20, 78, 79
Bodt, Esaisas, stenhuggargesäll 151
Bonnat, Anna Margareta, g m *Paul Wudd* 132, 187, 195 gravsten, 196
Borg, soldat 82, 83
Borman, Jan, skulptör 98, 113, 208
Brahe, Elsa Elisabeth, grevinna, g m *Erik Oxenstierna af Södermöre* 196
Brahe, Margareta, grevinna, g 1 m *Bengt Bengtsson Oxenstierna af Eka och Lindö*, g 2 m *Johan Oxenstierna af Södermöre*, g 3 m *Fredrik av Hessen-Homburg* 14, 43, 65, testamente 74, 114, 124, 142, 139, 149, 165, 168, 169, 187, 190, 192, 194, 206, 209
Brahe, Nils, friherre, överste, g m *Anna Margareta Bielke* 196
Brambeck, Carl Gustaf, prost 51
Brolin, stenhuggare 19
Byggmästare från Arboga 78
Bååt, Anna Åkesdotter, grevinna, g m
- Axel Oxenstierna af Södermöre* 117, 121, 135, 149, 156, 157, 163, 164, 179, 187, 192, 194, 196, 210
Bååt, vapen 116
Bägler, g m Sáva, ristning på Ingvarsstenen 12, 19
Cahman, Johan N, orgelbyggare 192
Carl Gustafsson, se *Oxenstierna, Christern*, 131, kanna 194
Carl XI, kung 149, 176
Catharina Svensdotter, Alvesta, gåva 144
Cederblad, Vilhelm, prost 127, 179
Cariatas (Kärleken) 153
Christophersson, Johan, se *Johan Christophersson*
Collmar, Carl-Magnus, barn 114
Collmar, Magnus, kyrkoherde, Jäder 9, 114, 187
Collmar, Marianne, textil 140
Coninxloo, Jan van, flamländsk målare 98, 99, 106, 113, 191, 208
Curman, Sigurd, riksantikvarie 189
Dalén, Sven, konservator 113, 179, 179
Dalgren, ingenjör, kalorifer 65
De la Gardie, Gustaf Adolf, greve, riksråd, g m *Elisabeth Oxenstierna af Södermöre* 136, 189
De la Gardie, Hedvig Ebba, grevinna, g m *Carl Gustaf Oxenstierna af Södermöre* 139, 140, 144, 146, 149, 150, 166, 194, 195
De la Gardie, Magnus Gabriel, greve, rikskansler, g m *Maria Eufrosyne av Pfalz Zweibrücken* 94, 194
Dohna, Carl August, greve, g m *Hedvig Ulrika Christina Soop af Limingo* 185, 190
Dohna, Fredrik Christoffer, greve, g 2 m *Eleonora Elisabeth Oxenstierna af Croneborg* 190
Dohna-Soop, burggrevinna 185
Dorea, Maria, kyrkoherdedotter, gåva 149, 194
Doreus, Johannes Georgii, prost, hovpredikant, g m *Maria Arfwedsdotter* 137, 194
Duus, Birgitta (Brita) Persdotter, g m *Matthias Georgii Ilsbodinus* 150, 188
Duvall, baron, gravsten 195
Ehrenstrahl, David Klöcker, hovmålare

- 178, 179, 180, 210
Ekholm, Bröderna, Malmslätt, förgyllning 88
Elbfas, J H, hovmålare 177, 178, 179, 196, 210
Elisabeth, altarskåp 104
Ericsson, C L, målarmästare, Eskilstuna 120, 122
Ericsson, E, byggmästare, Strängnäs 82, 83
Ericus Jonae, präst, Jäder 69, 70
Erik av Pommern, kung 17
Erik Eriksson, läspe och halte, kung 13
Eriksson, Anders, se *Anders Eriksson* i Hyvena
Eriksson, Anders, silversmed, Kristianstad 114, 131
Eriksson, C L, målarmästare, Eskilstuna 192
Eriksson, Erik, se *Erik Eriksson*
Eriksson, Karin, g m *Sven Eriksson*, Lilla Malmö, gåva 146
Eriksson, P E, St Eneby, borgensförbindelse 82
Eriksson, Sven, g m *Karin Eriksson*, Lilla Malmö, gåva 146
Eriksson, Yngve, dopstall 127
Eskil, Södermanlands skyddshelgon 13
Eskilstuna Bleck- och Plåtslageri AB 88
Eugen, prins, målning 196
Fahlgren, murmästare 79
Falkensten, Christina, gåva 131
Fernqvist, J, målare 117, 182
Fides (Troheten) 117
Fijthsson (Fite Fitesson), Veith, tenngjutare, Stockholm 166, 195
Fitesson, Fite, se *Fijthsson*
Floberg, Arvid, guldsmed, Stockholm 132, 194, 209
Florentz, Herman, murmästare, Stockholm 41, 71, 72, 92, 93, 188, 189, 190, 206, 208
Fong, Viktor, gelbgjutare, Gränna 136, 138, 165, 166, 195
Fredenstierna, Adam, president, Alvesta 179
Fredenstierna, Adam Schütz, justitieminister, president 196
Frijs, Anders, murmästare, kalkbrännare 73
From, Frantz, klensmed 73, 102
Fägerplan, Axel Johan, historieporträttmålare 176, 196
Gabriel, ärkeängel, altarskåp 104
Gedda, vapen 161
Gernandt, urfabrikör 183
Gilles, Louis (Mäster Louis), slottsbyggmästare 71, 189
Grafström, C H, ritning 189
Granlund, Carl-Erik, snickare, amatörorgelbyggare, Enköping 125, 193
Gren, Jonas, orgelbyggare, Stockholm 124, 192
Grijs, Anders, murmästare 15
Grip, Bo Jonsson, riksdrots, Fiholm 13
Grubb, Petrus (Petri), prost, Jäder, g 1 m *Hanna Jöransdotter Wintrosa*, g 2 m *Brita Ungia*, g 3 m *Magdalena Lenartsdotter* 163, 194, 195
Grönstrand, glasmästare 79, 81
Grönwall, Samuel Christopher, klockgjutare, Stockholm 185, 197
Gustaf II Adolf, kung 176, 177, 196, 210
Gustafsson, Carl, se *Carl Gustafsson*
Gustav Vasa, kung 13, 126
Gyllenhielm, Karl Karlsson, friherre, riksamiral 196
Gyllenstierna, vapen 161
Hadorph, Johan, fornforskare, riksan tikvarie 113, 191
Hagnell-Lindén, Birgitta, textilkonstnärinna 122, 146
Hagström, Johannes, prost, organist 22, 124, 180
Hallberg, C G, Guldsmedsaktiebolag 132, 133
Hallman, smed 119
Hallongren, Arboga, målare 117, 119
Hammarberg, Nils, orgelbyggare, Göteborg 124, 192, 209
Hammarberg, Olof Pettersson, orgelbyggare 192
Hand, Kerstin (Christina) Knutsdotter, g m *Erik Körning* 161, 187
Hans Glasmester 72
Hans i Lökaby, sexman 19
Hans Smed 19
Hartman, Lorentz, guldsmed, Stockholm 131, 193, 209
Hedberg på Norrholm, jungfru, gåva 150
Hedengran, målare 180
Hedenström, W, silversmed 151
Heidenreiters, Elsa, g m *Jost Henne* 72, 190
Hellén, Albin, bildhuggare, Hällbybrunn 114
Hellström, snickarmästare 119
Henne, Jost, stenbildhuggare, g m *Elsa Heidenreiters* 41, 72, 92, 93, 160, 161, 188, 190, 191, 195, 206
Hercules (Styrkan) 156
Herodes, kung, altarskåp 110
Herodia, altarskåp 110
Hesselblad, C G, konservator 196
Hessen-Homburg, Fredrik av, lantgreve, g m *Margareta Brahe* 187
Hildebrand, Hans, riksan tikvarie 86
Hindrik i Messmyra, orgelköp 124
Hjortsberg, prost, kyrkkistor 180
Hogg, Johan Gilbertsson, fogde 71, 72, 73, 92, 188, 189, 190, 192, 195
Hälström, Gabriel, organist, Strängnäs 124
Hörnberg, Eric, murmästare 78
Ilsbodinus, Margareta, g m *Nicolaus Th Ungius* 195
Ilsbodinus, Matthias Georgii, fr Ilsbo, kyrkoherde i Jäder, g 1 m *Birgitta Persdotter Duus*, g 2 m *Anna Tidemansdotter* 70, 71, 92, 117, 119, 150, 160, 188, 189, 192, 195
Ingrid, inskrift, vas 182
Ingvar, hövding, se *Ingvarssten* 12
Ingvarssten, Jäder 12
Jacob, lärjunge, altarskåp 104
Jacob Smedh 71
Jakob Pedersson, utbetalning 69
Jansson, Anders, se *Anders Jansson* i Bränne
Jesus, Kristus 99, 101, 102, 104, 107, 110, 111, 114, 147
Joakim, altarskåp 106
Johan Christophersson, guldsmed, Torsälla 127, 193
Johan III, kung 154, 187
Johan Pedhersson Snickare, verksam vid Tidö och Fiholm 73, 102, 119, 121, 163, 192
Johannes, apostel, altarskåp 108, 109, 110, 111
Johannes Döparen 99, 102, 104, 108, 110, altarskåp 112
Johannes Michalis, kyrkoherde 126
Johansson, Alf, prost, gåva 143, 146
Johansson, Johannes, hemmansägare, Lilla Malmö, gåva 146
Jon Persson, befallningsman, Fiholm, g m *Brita Ungia* 19, 122, 132, 194
Jonas Petri, kyrkoherde, Jäder 194
Jonsson, Alfred, kyrkvärd, gåva 136
Jonsson, Anton, kyrkvärd, Lilla Alby, inskrift, ljusstake 138
Josef, altartavla 104, 107, korkåpa 147
Josephsson, assistent till orgelbyggare Strand 125
Judas, apostel, altartavla 104, 110
Jung, doktorinna, g m *Matthias Johannis Jung*, gåva 179, 196

- Jung, Johannes Laurentii*, prost, Jäder, g 1 m *Maria Meurn*, g 2 m *Märta Charlotta Wudd* 163, 176, 178, 179, 195
- Jung, Maria*, g m *Johannes Jung* 179
- Jung, Matthias Johannis*, prost, g m doktorinnan *Jung*, Jäder 163, 179, 195, 196
- Justitia (Rättvisan)* 117, 154
- Jönsson, Hans*, Axel Oxenstiernas befallningsman i Fiholm 161
- Jönsson, Olof*, se *Olof Jönsson*
- Kajerdt, J W*, byggmästare 52, 84, 188, 190
- Kamp, Adrian*, se *Adrian Timmerman Karl*, hertig 70
- Karlsson, Gustaf*, Smedstorp, g m *Maria Karlsson* 114, 145 minnesfond, 182
- Karlsson, Maria*, Smedstorp, g m *Gustaf Karlsson* 114, 182
- Katarina Jagellonica*, drottning 187
- Kindberg*, bleckslagare 77
- Kjöhler*, fru, Alvesta, gåva 136
- Kreüger, H*, professor 87
- Kruskopf*, fänrik, 133 tennflaska, 150 altarkläde
- Kurck, Catharina*, Bergshammar, donation 77
- Kurk, Brita*, friherrinna, g m *Gabriel Gabrielsson Oxenstierna af Croneborg* 93, 190
- Kurk, Ingeborg*, friherrinna, g m *Johan Berendes* 102, 190
- Körning, Erik*, sekreterare hos *Johan III*, Almby, Norrby, g 1 m *Kerstin (Christina) Knutsdotter Hand*, g 2 m *Cecilia Andersdotter Rålamb* 13, 146, 161, 187, 196
- Körning, Karl*, Almby, Norrby, g m *Anna Skoo* 169, 196
- Langert, Margareta*, textilkonstnärinna 140
- Lars i Mälby*, snickargesäll 113
- Lars*, inskrift, vas 182
- Larsdotter, Rebecca*, se *Rebecca Larsdotter*
- Larsson, Anders*, Svedlunda, donation 125
- Larsson, C F*, murare 83
- Larsson, Carl*, konstnär 196
- Leijonhufvud, Beata*, friherrinna, g m *Ture Oxenstierna af Croneborg*
- Leijonhufvud, Ebba*, grevinna, g m *Svante Sture*, 190
- Leijonhufvud, Ove*, arkitekt, slottsintendent 87, 101, 119, 126, 146, 181, 190, 207
- Lennart (Leonardt) P(a)lm Timmerman* 54, 70, 71, 188, 206
- Lennartsdotter, Magdalena*, se *Magdalena Lennartsdotter*
- Leonarts hustru*, tornbygge 71
- Lifknekten* (namn okänt), vakt hos *Gustaf II Adolf*, tjänade hos *Axel Oxenstierna*, Tidö 167, 196
- Liljesparre*, vapen 161
- Lillie, Greger Mattson*, riddare, riksråd 93, 190
- Lindblad, Eric*, snickare 125
- Lindquist, I L*, konstnär 179
- Lindquist, Johannes*, prost 179
- Lindquist, Olof*, murmästare 78
- Lindskog, stuckatör* 90
- Lindström, A*, träsnidare 117
- Lüders, Simon*, kyrkoherde, gåva 145
- Lund*, artist, Örebro 86, 117
- Lundholm*, soldat, byggmästare 24
- Lundmark*, klockare 126
- Löfheim*, målare 126
- Löfqvist*, korkåpa 149
- Löfwing, Edvin*, hemmansägare, Fässlinge, gåva 137, 183
- Magdalena Lennartsdotter*, g m *Petrus Grubb* 195
- Magnus*, kung 69
- Magnusson, Gustaf*, konstnär, biträdde *Carl Larsson* 179, 196
- Malkus*, vakt, altarskåp 109
- Malmén*, korpral 15
- Margareta*, drottning 13
- Maria Arfwedsdotter*, g m *Johannes Doreus*, 137
- Maria Eufrosyne av Pfalz Zwiebrücken*, furstinna, g m *Magnus Gabriel De la Gardie*, 194
- Maria*, jungfru 100, 102, 103, 104, 106, 107, 109, 111, 112, 113, 147
- Maria Magdalena* 109, 112, 147
- Markströms Guldsmedsaktiebolag*, K G, Uppsala 133
- Meintz, Jürgen*, stenbildhuggare 74, 151, 190
- Meurling, C M*, ritning 189
- Meurn, Maria*, g m *Johannes Laurentii Jung* 195
- Meyer d ä, Gerhard*, klockgjutare, Stockholm 185, 197
- Modin*, orgeltrampare, murare 82
- More, Abraham La*, guldsmed, Strängäs 130, 193
- Mägelberg, Olof*, tjärning av tak 79
- Månesköld af Seglinge, Johan Carlsson*, g m *Cecilia Andersdotter Rålamb* 195
- Måns Tornspånare* 71
- Mårten Nilsson Skinnare*, Vadstena 113, 191
- Märta*, klockarhustru, mässkjorta 149
- Möller, Göran*, klensmed 169, 196
- Mörk, Greta*, textilkonstnärinna 145
- Neumann och Vogel*, se *Stockholms Glasmästeri*
- Nils Mattzon Stenklyffwer* 73, 161
- Nils Murmästare* 25
- Nilsson, Alfred*, konservator 126, 177, 178
- Nilsson, Arvid*, disponent, Eskilstuna, gåva 126
- Nilsson, Bengt*, kyrkvaktmästare 114, 117, 1211 127, 138, 182, 187
- Nilsson, Lars Arvid*, Jäder, gåva 126
- Norin, Eric*, kantor 182
- Norman, Brita*, brudpäll 149
- Norrman, Magnus*, byggmästare 18
- Odelqvist-Kruse, Anna-Lisa*, textilkonstnärinna 140, 144, 146
- Ohlsson, Dagmar*, Brännelund, kyrkvård, sömnad 143, 144
- Olausson, Oscar L*, silversmed, Stockholm 137
- Ollers*, silversmed, Stockholm, 182
- Olof Jönsson*, kyrkoherde, Jäder 60, 69
- Olsson, Eric*, Skogstorp, stenläggare, bonde, 15
- Olsson, Gillis*, konservator 161
- Olsson, Love*, godsägare, gåva 137
- Olsson, Maria*, Ekeby, gåva 137
- Oxenstierna af Croneborg, Anna*, friherrinna 167, 196
- Oxenstierna af Croneborg, Axel Gabriel*, greve 167, 196
- Oxenstierna af Croneborg, Beata Katarina*, barn 165
- Oxenstierna af Croneborg, Christina* grevinna 167, 183, 185
- Oxenstierna af Croneborg, Eleonora Elisabeth*, grevinna, g 1 m *Fredrik Christoffer Dohna*, g 2 m *Carl Gustaf Soop af Limingo* 190
- Oxenstierna af Croneborg, Gabriel Gabrielsson*, greve, riksråd, g m *Brita Kurk* 93, 190
- Oxenstierna af Croneborg, Gabriel Turesson*, greve, minister, g m *Christina Oxenstierna af Södermöre* 93, 130, 146, 149, 159, 167, 173, 174, 178, 180, 188, 195, 196, 210
- Oxenstierna af Croneborg, Johan*, greve, landshövding, g m *Christina Soop* 94, 191

- Oxenstierna af Croneborg, Margareta Christina*, g m *Erik Soop* 195
- Oxenstierna af Croneborg, Märta*, friherrinna 167, 196
- Oxenstierna af Croneborg, Sigri Kristina Gabrielsdotter*, barn 165
- Oxenstierna af Croneborg, Ture*, greve, friherre, överste, guvernör, g 1 m *Sigrid Oxerstierna af Korsholm och Wasa*, g 2 m *Beata Lijonhufvud* 75, 167, 171, 190, 196
- Oxenstierna af Eka och Lindö, Beata*, barn 154, 161
- Oxenstierna af Eka och Lindö, Bengt Bengtsson*, kallad Resare-Bengt, friherre, riksråd, g m *Margareta Brahe* 43, 74, 165, 169, 169, 170, 187, 192, 206
- Oxenstierna af Eka och Lindö, Ebba*, barn 154, 161
- Oxenstierna af Eka och Lindö, Elsa*, barn 154, 161
- Oxenstierna af Eka och Lindö, Gabriel Christernsson*, friherre, riksråd, g m *Beata Eriksdotter Trolle* 13, 154, 187
- Oxenstierna af Eka och Lindö, Gabriel Gustafsson*, friherre, riksdrots 93, 154, 161, 191
- Oxenstierna af Eka och Lindö, Gustaf Gabrielsson*, friherre, riks- och kammarråd, ståthållare, g m *Barbro Axelsdotter Bielke* 13, 139, 151, 152 epitafium, 154, 161, 162 gravsten, 163, 183, 187
- Oxenstierna af Eka och Lindö, Johan Gabrielsson*, epitafium 196
- Oxenstierna af Eka och Lindö, Kristiern Gustafsson*, friherre, 154, epitafium 155, 156, 161, 163, 194
- Oxenstierna af Eka och Lindö, Margareta Gustafsdotter*, friherrinna, 154, epitafium 155, 156, 161, 163, 194
- Oxenstierna af Eka och Lindö, Märta*, barn 154, 161
- Oxenstierna af Eka och Lindö, vapen* 169, 170, 171
- Oxenstierna af Korsholm och Wasa, Sigrid*, grevinna, g m *Ture Oxenstierna af Croneborg* 190, 196
- Oxenstierna af Södermöre, Anna Margareta*, grevinna, g m *Klas Tott* 166, 195
- Oxenstierna af Södermöre, Axel*, greve, friherre, rikskansler, g m *Anna Åkesdotter Bådt* 13, 14, 15, 20, 21, 25, 40, text 47, 53, 59, 60, 61, 70, 71, 72, 73, 92, 93, 94, 97, 113, 114, 117, 119, 120, 121, 135, 139, 146, 149, 150, 151, 154, 156, 157, 159, 161, 163, 164, 166, 172, 176, 177, 178, 179, 182, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 203, 206, 208, 209, 210
- Oxenstierna af Södermöre, Axel*, greve, ryttmästare 166, 195
- Oxenstierna af Södermöre, Axel Magnus*, barn 166, 195
- Oxenstierna af Södermöre, Barbro*, barn 159, 194
- Oxenstierna af Södermöre, Birgitta*, barn 159, 163, 194
- Oxenstierna af Södermöre, Carl Gustaf*, greve, minister, g m *Hedvig Ebba De la Gardie* 77, 139, 166, 172, 194, 195, 196
- Oxenstierna af Södermöre, Christina*, grevinna, g m *Gabriel Turesson Oxenstierna af Croneborg* 20, 75, 77, 114, 124, 130, 132, 137, 188, 195, 196
- Oxenstierna af Södermöre, Elisabeth*, grevinna, g m *Gustaf Adolf De la Gardie* 136, 163, 189
- Oxenstierna af Södermöre, Erik*, greve, friherre, president, g m *Elsa Elisabeth Brahe* 165, 166, 170, 171, 187, 189, 194, 195, 196
- Oxenstierna af Södermöre, Gustaf*, kammarherre hos *Gustaf II Adolf*, 159, 163, 194
- Oxenstierna af Södermöre, Johan*, greve, riksråd, riksmarskalk, g 1 m *Anna Margareta Sture*, g 2 m *Margareta Brahe* 14, 43, 74, 159, 163, 166, 168, 171, 187, 190, 192, 206
- Oxenstierna af Södermöre, Sigrid Kristina*, barn 165, 195
- Oxenstierna*, okända barnkistor 167
- P(a)lm Timmerman, Leonardt (Lennart)*, se *Lennart (Leonardt) Timmerman*
- Paulus*, apostel 179
- Pax*, fredsgudinna 42, 43
- Pedersson, Jakop*, se *Jakop Pedersson*
- Pedherson Snickare, Johan*, se *Johan Pedherson Snickare*
- Peringskiöld, Johan P.*, fornforskare, tecknare 44, 54, 75, 187
- Persson, Gottfrid*, smed, Brännevad 180
- Persson, Jon*, se *Jon Persson Persson*, *Ossvald*, fabrikör, Eskilstuna 182
- Petrus*, apostel 108, 109, 110, 147
- Petrus Johannis*, biskop, Strängnäs 13
- Petter Stenklyffare* 71
- Pettersson, Axel*, Brännevad, snickar-
mästare 138
- Pettersson, Gustaf*, arkitekt 86, 95, 96, 120, 191, 207
- Pettersson, Theodor*, dekorationsmålare 86, 96, 191, 207
- Pfalz Zweibrücken, Maria Eufrosyne av*, se *Maria Eufrosyne av Pfalz Zweibrücken*
- Pilatus, Pontius* 108, 109
- Polhem, Christopher*, uppfinnare, tekniker 192
- Porne, Åke*, arkitekt 90, 207
- Posse, Brita*, inskrift 165
- Precht, Burchardt*, bildhuggare 166
- Pär i Steensholm*, sexman 23
- Ramqvist, A.*, byggmästare, Mariestad 190
- Rebecca Larsdotter*, Norrby, gåva 149
- Reuter, P U.*, gravvalv 195
- Riddergroll, L P.*, kapten, gravvalv 195
- Ridderstolpe, Fredrik*, friherre, landshövding, inskrift 185
- Ringdal*, snickare 126
- Risberg, Isac*, orgelbyggare 192
- Rogge, Kort*, biskop, Strängnäs 69, 113, 187
- Rudbeck, Per Carl*, fanjunkare, lantmätare 66, 189
- Rundlöf AB*, Edvin, byggnadsfirma 90
- Rålamb, Cecilia Andersdotter*, g 1 m *Erik Körning*, g 2 m *Johan Carlsson Månesköld af Seglinge* 146, 187, 195, 196
- Rönnow, Magnus*, författare 175
- S Barbara*, helgon, korkåpa 148
- S Dototea*, helgon, korkåpa 147
- S Katarina av Alexandria*, helgon, korkåpa 148
- Sandström, Karl*, kantor, g m *Maja Sandström*, 114, gåva 140
- Sandström, Maja*, g m *Karl Sandström*, gåva 140
- Scholler, Hans*, guldsmed, Leipzig 194
- Schoting, Augusta Charlotta von*, gåva 142
- Schröder, Veit Engelhart*, guldsmed, verksam hos drottning *Hedvig Eleonora*, Stockholm 132, 194
- Schütz (Fredenstierna), Adam*, se *Fredenstierna, Adam Schütz*
- Schönow, C.*, renovering 113
- Sigrid*, brobyggarska, ristning, se *Sigurdsristning* 12
- Sigurdsristning, Ramsundet* 12, 203
- Simon*, apostel, altarskåp 99, 110, 111
- Simon från Cyrene*, altarskåp 109

- Sjöblom, C G*, målare 113, 170
Skinnare, Mårten Nilsson, se *Mårten Nilsson Skinnare*
Skogh, Maria Sofia, g m *Corfitz Ludvig Beck (Beck-Friis)* 196
Skoo, Anna, g m *Karl Körning* 196
Skäl, vapen 161
Smedberg, Magdal. Elion, Stockholm, sömnad 144
Soop af Limingo, Carl Gustaf, friherre, landshövding, g m *Eleonora Elisabeth Oxenstierna af Croneborg* 190
Soop af Limingo, Hedvig Ulrika Christina, grevinna, g m *Carl August Dohna*, fond 78, 190
Soop, Christina, barn 195
Soop, Christina, g m *Johan Oxenstierna af Croneborg* 166, 191
Soop, Erik, baron, friherre, guvernör i Riga, g m *Margareta Christina Oxenstierna af Croneborg* 166, 195
Spes (Mildheten) 154
Staël von Holstein, Otto Wilhelm, friherre, överste, g 2 m *Elisabeth Stuart* 196
Staël von Holstein, Wilhelmina, friherrinna, g m *Joakim BeckFriis* 167, 180, 187, 196
Staude, Carl von, författare 159
Stenklyffwer, Nils Madtzon, se *Nils Madtzon Stenklyffwer*
 Stockholms Glasmästeri, Neumann och Vogel 89
Strand, Johan Samuel, organist, orgelbyggare, V Vingåker 124, 193
Strand, Pehr, instrument- och spelurmakare, Stockholm 193
Strand, Pehr Zackarias, orgelbyggare, Stockholm 193
Strähle, Daniel, orgelbyggare 124, 192
Strähle, Peter, orgelbyggare 192
Stuart, Elisabeth, friherrinna, g m *Otto Wilhelm Staël von Holstein* 196
Sture, Anna Margareta, g m *Johan Oxenstierna af Södermöre* 43, 74, 165, 187, 190
Sture, Svante, greve, kansler, g m *Ebba Leijonhufvud* 190
Sture, vapen 161
Svensdotter, Catharina, se *Catharina Svensdotter*
Sylwan, Mark, tecknare, grafiker 180, 197
Särström, stuckatör 90
Säva, g m *Bägler*, inskrift på runsten 19
Söderberg, Ernst, konstnär, Sköldinge 126
Söderberg, G, ritning 189
Söderström, Nicolaus (Nils), organist, orgelbyggare, Östaholm 124, 193
Tessin d y, Nicodemus, arkitekt 166
Tessin d ä, Nicodemus, arkitekt 72, 92, 93, 189, 206
Thim, assessor 185
Thim, Daniel, inspektor, Fiholm 19
Thimgren, L A, målare 113
Thott, Louise (Lovisa), g m *Corfitz Ludvig Beck-Friis*, gåva 143, 150, 194
Tidemansdotter, Anna, se *Anna Tidemansdotter*
Tilman, glasmästare 80
Timgren, målare 82
Timmerman, Adrian, se *Adrian Timmerman*
Timmerman, Lennart, se *Lennart Timmerman*
Tott, Erik Axelsson, riksföreståndare 93, 190
Tott, Klas, greve, fältmarskalk, ambasadör, g m *Anna Margareta Oxenstierna af Södermöre* 166, 171, 195
Tott, Åke Henriksson, riddare, riksråd, g 1 m *Sigrid Bielke* 195
Trafvenfelt, Catharina Charlotta, g m *Nils Anton Augustin Barck* 166, 196
Trolle, Beata Eriksdotter, g m *Gabriel Christernsson Oxenstierna af Eka och Lindö* 154, 187
Trolle, Erik, riksråd 154
Trolle, vapen 161
Tron (allegori) 159
Törnqvist, direktör, orgel 125
Ulf, vapen 161
Ungia, Brita, g 1 m *Jon Persson*, g 2 m *Petrus (Petri) Grubb* 133, gåva 137, 194, 195
Ungius, Johannes, inskrift 137
Ungius, Nicolaus Theodori, kyrkoherde, Jäder, g m *Margareta IIsbodinus* 194, 195
Valdemar, kung 13
Vallée, Jean de la, arkitekt, ritning 42, 46, 54, 72, 93, 117, 119, 120, 161
Vigilantia (Vaksamheten) 156
Wavere, Jan van, Mecheln, altarskåp 113
Weigang, Adam, tenngjutare, Stockholm 137, 194
Weissendorff, ombudsman 24
Welcker, Fredrik, urmakare, Eskilstuna 182
Wellander, Victor, godsägare, Brännelund 126
Wesche, H, skiffertäckarmästare 52, 82
Westerberg, K, arkitekt 87
Widberg, J W, urmakare 183
Widebeck, Enevald, kyrkoherde 184, 185
Widelius, B, bildhuggare 90, 91
Widén, Sofia, textilkonstnärinna 145
Wilhelm, Heinrich, stenbildhuggare 43, 48, 73, 74, 93, 97, 114, 151, 152, 155, 157, 188, 190, 194, 196, 206, 208, 209
Winblad, Margareta, g m *Paul Wudd* 135, 150, 187, 195, 196
Wintrosa, Hanna Jöransdotter, g m *Petrus Grubb* 163, 195
Wojtzig, Georg, orgelbyggare 124, 192, 209
Wudd, Axel, hovstallmästare, Strand, 171, 196
Wudd, Fredrik, fänrik 196
Wudd, Märta Charlotta, g m *Johannes Laurentii Jung* 195
Wudd, Paul, hovstallmästare, Strand, g 1 m *Anna Margareta Bonnat*, g 2 m *Margareta Wijnblad* 13, 132, 136, 150, 161, 173, 187, 195, 196
Wulf, direktör, Strängnäs 124
Zetterwall, Helgo, arkitekt, överintendent 51, 52, 53, 61, 94, 188, 207
Åbom, Johan Fredrik, arkitekt ritning 49, 52, 82, 188, 207
Åhrman, orgelbyggare 124
Åkerman, Per Larsson, orgelbyggare, Stockholm 122, 125, 193, 209
Åman, korpral 78
Åsgöt, inskrift på runsten 19
Ödman, Nils, arrendator, Fiholm 77
Öhlmann, Hans, träsnidare 114, 117, brev 192, 209
Öhrman, målare 183
Österberg, C G, lärare, klockare 11, 12, 23, 24, 51, 82, 83, 113, 122, 123, 124, 125, 137, 187, 192, 204, 209
Österholm, Carl Erik, stenhuggarmästare 83

Sveriges Kyrkor KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 208

SÖDERMANLAND

Österrekarne härad

